

JEZIKOSLOVNI ZAPISKI

Naglas in naglaski.

§. 5. Pri nekterih samoglasnikih se v govoru dalej mudimo, kakor pri družih, t. j. nekatere bolj zategujemo, druge spet bolj urno izgovarjamo. Pismenom, ktere bolj zategujemo ali bolj urno izgovarjamo, pravimo, da imajo *naglas*.

To različno izgovarjanje tu **26 / 2020 / 1** imamo posebno znamnja, ktera *naglaske* imenujemo. V slovenskem jeziku imamo tri naglaske:

1. *Kseben* ali *zategnjen naglasek* (´), ki ga stavimo na samoglasnike, ktere bolj zategnjeno izrekujemo, p. ród, razpád, róg, pisarija, sežáj, obróč, pisár, storíti, kúp.
2. *Odseben* ali *predtegnjen naglasek* (˘), kterega dobivajo samoglasniki, ki jih gre bolj urno in ojestro izgovarjati, p. ropòt, brát, krùh, mesnát, rogàt, kúp.
3. *Širok naglasek* ali *strešico* (^), kterega rabimo, kadar se ima kak samoglasnik prav na široka usta izgovoriti, p. otròka, brême, bôdem, žênem.

Naglaski se vendar v pisanji večidel izpuščajo. Treba jih je pa staviti, kadar naglas besedo od besede v pomenu loči p. *dolgá* je kaj družega kot *dólga*; družega pomenja *kót*, kaj družega *kòt* *) itd.

*) Tacih besedi, katerih pomen se le po naglasu loči, imamo veliko p. *počítiti* — *počítá*, *ígra* — *igrá*, *zlátó* — *zlátó*, *lásá* — *lásá*, *sládká* — *sládká*, *kúp* — *kúp*, *kápec* — *kápec*, *poróvítovati se* — *poróvítováti se*, *kázen* — *kázen*, *oblák* — *oblák*, (Kugelstein), *pródati* — *prodáti*, *porédáti* (redko storiti) — *poredáti*, *stópiti* — *stópiti*, *méd*, — *méd* itd.

Naglas ni nič družega kot povzdiga samoglasnika v izreki; ta *povzdiga* je pa *docjna*: *počasna* ali *nagla*. Počasni povzdigi samoglasnikov v izreki tudi pravimo, da je zategnjena, nagli povzdigi pa da je predtegnjena, in tako je vsak samoglasnik po izreki v mnogoterih besedah trojen: 1. *nenaglašen*, kadar se brez povzdige izreče. 2. *zategnjen* in 3. *predtegnjen*, p. v besedi *las* je a zategnjen, *lasàt* je prvi a brez naglasa ali nenaglašen in drugi á predtegnjen, v *lasáti* je tudi prvi a nenaglašen, drugi pa zategnjen.

Ker je pa naglas le dvojen: zategnjen ali predtegnjen, in le naglašeni samoglasniki naglasek dobivajo, posebno ako se po njih pomen besede loči. Zakaj pa nam nista dosti dva naglaska, ali čemu nam je še tretji naglasek namreč (^), ki smo ga sgorej vidili? Naglasek (^) se opira le na različne glasa ne naglasa, in ga rabimo le tam, kjer je potrebno, da se razloži pomen besede.

Jezikoslovni zapiski 26 • 2020 • 1

ISSN 0354-0448

Uredniški odbor **Hubert Bergmann, Metka Furlan, Alenka Jelovšek, Mateja Jemec Tomazin, Karmen Kenda-Jež, Valerij M. Mokijenko, Alenka Šivic-Dular, Andreja Žele**
Urednik **Peter Weiss**
Tehnična urednica **Alenka Jelovšek**
Prevod izvlečkov in povzetkov v angleščino **Donald Reindl, DEKS, d. o. o.**

Naslov uredništva **Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti (ZRC SAZU)
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana, Slovenija**

Telefon **+386 1 4706 160
peter.weiss@zrc-sazu.si, isj@zrc-sazu.si
<https://ojs.zrc-sazu.si/jz>
<http://bos.zrc-sazu.si/knjige/index.html>**

Izdal **ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša**
Založila **Založba ZRC**
Zanju **Oto Luthar, Kozma Ahačič**
Glavni urednik **Aleš Pogačnik**

Prelom **Peter Weiss, Simon Atelšek**
Oblikovanje **Evita Lukež**
Tisk **Collegium Graphicum, d. o. o.**
Naklada **250 izvodov**

Letna naročnina **10 €**
Letna naročnina za študente **8 €**
Cena posamezne številke **7 €**
Cena dvojne številke **12 €**
Naročila sprejema **Založba ZRC, p. p. 306, SI-1001 Ljubljana, Slovenija**
Telefon **+386 1 4706 464
zalozba@zrc-sazu.si**

arrs

JAVNA AGENCIJA ZA RAZISKOVALNO DEJAVNOST
REPUBLIKE SLOVENIJE

Revija izhaja s podporo
Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Jezikoslovni zapiski so uvrščeni v mednarodne zbirke podatkov
MLA International Bibliography of Books and Articles on the
Modern Languages and Literatures, New York, ZDA; Bibliographie
linguistique / Linguistic bibliography, The Hague, Nizozemska;
IBZ, K. G. Saur Verlag, Osnabrück, Nemčija; New Contents Slavistics,
Staatsbibliothek zu Berlin, Nemčija.

To delo je na voljo pod pogoji slovenske licence Creative
Commons 2.5, ki ob priznavanju avtorstva dopušča nekomercialno
uporabo, ne dovoljuje pa nobene predelave.

JEZIKOSLOVNI ZAPISKI

Naglas in naglaski.

§. 5. Pri nekterih samoglasnikih se v govoru dalej mudimo, kakor pri družih, t. j. nekatere bolj zategujemo, druge spet bolj urno izgovarjamo. Pismenom, ktere bolj zategujemo ali bolj urno izgovarjamo, pravimo, da imajo *naglas*.

To različno izgovarjanje tu pisno določiti, imamo posebno znamnja, ktera *naglaske* imenujemo. V slovenskem jeziku imamo tri *naglaske*:

1. *Kseben* ali *zategnjen naglasek* (´), ki ga stavimo na samoglasnike, ktere bolj zategnjeno izrekujemo, p. ród, razpád, róg, pisarija, sežáj, obróč, pisár, storíti, kúp.
2. *Odseben* ali *predtegnjen naglasek* (˘), kterega dobivajo samoglasniki, ki jih gre bolj urno in ojestro izgovarjati, p. ropòt, brát, krùh, mesnát, rogát, kúp.
3. *Širok naglasek* ali *strešico* (^), kterega rabimo, kadar se ima kak samoglasnik prav na široka usta izgovoriti, p. otròka, brême, bôdem, žênem.

Naglaski se vendar v pisanji večidel izpuščajo. Treba jih je pa staviti, kadar naglas besedo od besede v pomenu loči p. *dolgá* je kaj družega kot *dólga*; družega pomenja *kót*, kaj družega *kòt* *) itd.

*) Tacih besedi, katerih pomen se le po naglasu loči, imamo veliko p. *počúti* — *počítí*, *ígra* — *igrá*, *zláto* — *zlató*, *lása* — *lasá*, *sládká* — *sladká*, *kúp* — *kúpec*, *kúpec* — *kúpec*, *posvétovati se* — *posvetovátí se*, *kázen* — *kázen*, *oblák* — *oblák*, (Kugelstein), *pródati* — *prodátí*, *porédítí* (redko *storítí*) — *porédítí*, *stópiti* — *stóptí*, *méd*, — *méd* itd.

Naglas ni nič družega kot povzdiga samoglasnika v izreki; ta *povzdiga* je pa *dvojna*: *počasna* ali *nagla*. Počasni povzdigi samoglasnikov v izreki tudi pravimo, da je zategnjena, nagli povzdigi pa da je predtegnjena, in tako je vsak samoglasnik po izreki v mnogoterih besedah trojen: 1. *nena-glašén*, kadar se brez povzdige izreče. 2. *zategnjen* in 3. *predtegnjen*, p. v besedi *las* je a zategnjen, *lasàt* je prvi a brez naglasa ali nenaglašén in drugi á predtegnjen, v *lasáti* je tudi prvi a nenaglašén, drugi pa za-tegnjen.

Ker je pa naglas le dvojen: zategnjen ali predtegnjen, in le naglašeni samoglasniki naglasek dobivajo, posebno ako se po njih pomen besede loči. Zakaj pa nam ništa dosti dva naglasa, ali čemu nam je še tretji naglasek namreč (^), ki smo ga sgorej vidili? Naglasek (^) se opira le na različne glasa ne naglasa, in ga rabimo le za različne pomenje.

KAZALO

RAZPRAVE IN ČLANKI

- 7 Matej Šekli**
Relativna in absolutna kronologija (bavarsko)staro-
in -srednjevisokonemških izposojenk v slovenščini
- 27 Metka Furlan**
Zakaj se prebivalcem Bertokov pravi *Bertošani*?
- 43 Tjaša Markežič – Irena Stramljič Breznik**
Feminativne tvorjenke in njihova obrazila od 16. stoletja do danes
- 59 Ljudmila Bokal**
Slovar zvonjenja in pritrkavanja – terminološki slovar kulturnega konteksta
- 77 Jerneja Kavčič**
Opombe o izvoru in rabi slovničnih izrazov »moški« in »ženski« spol
- 95 Mladen Uhlak – Andreja Žele**
Kontrastivna obravnava povratnosvojlnega zaimka v slovenščini in ruščini
- 111 Rok Dovjak**
Razmišljanje ob prevzemanju imen iz korejščine
- 129 Jasmin Hodžić**
Sociolingvistički uvidi u rasprave o bosanskom jeziku na *Mostarskom savjetovanju o književnom jeziku* (1973) i *Sarajevskom savjetovanju* (2019)
- 143 Jelica Stojanović**
Kontinuantni poluglasnika u *Paštrovskim ispravama* 16–19. vijeka
- 153 Dorota Krystyna Rembiszewska – Janusz Siatkowski**
Z wewnątrzsłowiańskich kontaktów językowych: *pacie* ‘prosię’, ‘świnka’, *paciuł* ‘wieprz’, ‘świnia’ oraz *pac*, *pacuł* ‘szczur’
- 163 Дарья Ващенко – Татьяна Шалаева [Dar’ja Vaščenko – Tat’jana Šalaeva]**
Данные венгерского языка в славянской этимологии
[Dannye vengerskogo jazyka v slavjanskoj ètimologii]
- 187 Сергей Попов [Sergej Popov]**
Когнитивно-эволюционная интерпретация концепции Б. Ф. Поршнева о физиологических предпосылках появления языка
[Kognitivno-èvoljucionnaja interpretacija koncepcii B. F. Poršneva o fiziologièskih predposylkah pojavlenija jazyka]

OCENE IN POROČILA

205 Tjaša Jakop

Istrskobeneški jezikovni atlas severozahodne Istre Suzane Todorović

211 Zdeňka Kohoutková

Življenje čeških besed ob izginjanju narečij

IZJAVA

219 Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU

Zakaj je nadiško narečje v Italiji slovensko narečje

Recenzentke in recenzenti **Vanda Babič**
Helena Dobrovoljc
Tanja Fajfar
Metka Furlan
Nataša Gliha-Komac
Mateja Jemec Tomazin
Karmen Kenda-Jež
Domen Krvina
Vlado Nartnik
Silvo Torkar

Prevodi izvlečkov, ključnih besed in povzetkov v slovenščino **Vlado Nartnik**

RAZPRAVE IN ČLANKI

MATEJ ŠEKLI

RELATIVNA IN ABSOLUTNA KRONOLOGIJA (BAVARSKO)STARO- IN -SREDNJEVISOKONEMŠKIH IZPOSOJENK V SLOVENŠČINI

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.26.1.1](https://doi.org/10.3986/JZ.26.1.1)

V prispevku sta predstavljeni relativna in absolutna kronologija (bavarsko)staro- in -srednjevisokonemških izposojenk v (narečni in knjižni) slovenščini, izdelani na osnovi relativne in absolutne kronologije diagnostičnih glasovnih sprememb tako v (bavarski) stari in srednji visoki nemščini kot v slovenščini oz. njenih starejših časovnih različicah. Podane so tudi nove glasoslovne interpretacije nekaterih nemških izposojenk v slovenščini, npr. *skedēnj*, *jöger* in *šipa*.

Ključne besede: etimologija, izposojenka, glasovna sprememba, relativna in absolutna kronologija, (bavarska) stara in srednja visoka nemščina, slovenščina

The Relative and Absolute Chronology of (Bavarian) Old and Middle High German Loanwords in Slovenian

This article presents the relative and absolute chronology of (Bavarian) Old and Middle High German loanwords in (dialect and standard) Slovenian based on the relative and absolute chronology of some diagnostic sound changes in (Bavarian) Old and Middle High German as well as in Slovenian and its older chronolects. A new interpretation of some German loanwords in Slovenian, *skedēnj* 'barn', *jöger* 'pupil, apostle' and *šipa* 'window glass', is also presented.

Keywords: etymology, loanword, sound change, relative and absolute chronology, (Bavarian) Old and Middle High German, Slovenian

1 NEMŠKO-SLOVENSKI JEZIKOVNI STIK

Začetek nemško-slovenskih jezikovnih stikov sega v čas po slovanski naselitvi vzhodnih Alp v prostoru med Donavo, Panonsko nižino in Jadranskim morjem v 6. stoletju. T. i. Alpski Slovani so po naselitvi na to območje postali neposredni vzhodni sosedje Bavarcev. V tesnejši stik pa so oboji prišli sredi 8. stoletja, ko so si Bavarci začeli podrejšati alpskoslovenske kneževine: Karantanija (severno od Karavank, središče današnji Krnski Grad/Karnburg) je bila Bavarski priključena v letih 743–745, Karniola (južno od Karavank, središče *Carnium*, današnji Kranj) pa frankovski državi (Bavarska je bila frankovski državi priključena leta 788) v času frankovsko-avarskih vojn 791 in 795–796. Slovanski jezik v vzhodnih Alpah je tako prišel v stik z (bavarsko) visoko nemščino. Za obdobje srednjega veka je s stališča notranje zgodovine tako nemškega kot slovenskega jezika smiselno razlikovati več hronolektov obeh jezikov, in sicer so s stališča nemščine to (bavarska) stara visoka nemščina (ok. 500–750 oz. 750–1050), (bavarska) srednja visoka nemščina (ok.

1050–1350) in (bavarska) zgodnja nova visoka nemščina (ok. 1350–1650) (Braune¹⁴1987 (11886): 1; Paul²⁴1998 (11881): 9–10), s stališča slovenščine pa praslovanščina v vzhodnih Alpah do konca 8. stoletja,¹ alpska slovanščina, ki se je podobno kot ostali staroslovanski geolekti iz praslovanščine začela oblikovati v 9. stoletju (ok. 800–1000), slovenščina (od ok. 1000), in sicer zgodnja oz. skupna (ok. 1000–1200) in narečna (od ok. 1200).

V prispevku predstavljene nemške izposojenke v (narečni in knjižni) slovenščini se glede na notranjo zgodovino nemškega jezika delijo na (bavarsko)starovisokonemške (do okoli 1050) in (bavarsko)srednjevisokonemške (od okoli 1050).² Znotraj obeh obdobjev je za tiste izposojenke, ki izkazujejo diagnostične glasovne lastnosti, natančnejšo datacijo prevzema možno narediti na podlagi relativne in absolutne kronologije glasovnih sprememb v (bavarski) stari in srednji visoki nemščini na eni strani ter v slovenščini oz. njenih časovnih različicah na drugi. S posamezno diagnostično glasovno spremembo sta določeni spodnja (*terminus post quem* ‘meja, po kateri’) in zgornja (*terminus ante quem* ‘meja, pred katero’) časovna meja.

2 (BAVARSKO)STAROVISOKONEMŠKE IZPOSOJENKE V SLOVENŠČINI (DO OKOLI 1050)

(Bavarsko)starovisokonemške izposojenke v slovenščini so bile v slovenščino oz. eno od njenih starejših časovnih različic (tj. praslovanščino in alpsko slovanščino) prevzete do okoli 1050. Natančnejši čas prevzema nekaterih od teh izposojenk je možno določiti glede na nekatere poznopraslovanske glasovne spremembe, do katerih je prihajalo do okoli 800, ter glede na nekatere (bavarsko)starovisokonemške glasovne spremembe, ki so se dogajale do okoli 1050.

Poznopraslovanske glasovne spremembe, ki naj bi trajale do okoli 800 oz. se začenjale dogajati okoli 800, so bile npr. (Šekli 2014: 300): **(1)** monoftongizacija diftongov v istozložnem položaju (tj. v položaju pred soglasnikom ali v izglasju): psl. **āi* / +[*C, *#] > **ē₂* (ok. 500–700); psl. **āu* / +[*C, *#] > **ō* (ok. 500–700) > **u₂*; **(2a)** mlajša regresivna (druga) palatalizacija velarov: psl. **k, *g, *x* / +[*E] > jsl. **c, *ʒ, *s* (ok. 500–800); **(2b)** progresivna (tretja) palatalizacija velarov: psl. **k, *g, *x* / +[*i, *b, *e _], –[*C, *y, *b] > jsl. **c, *ʒ, *s* (ok. 600–800); **(3)** delabializacija: psl. **ū₁* > **y* (ok. 800); **(4)** metateza likvid: psl. **(C)āRC, *CēRC* > jsl. **(C)RāC, *CRēC* > **(C)RaC, *CRēC* (ok. 800–850);

1 Praslovanščina, kot jo koncipira avtor pričujočega prispevka (Šekli 2014: 299–300), zaobjema tako praslovanščino (*Urslawisch*) (do ok. 600) kot splošno slovanščino (*Gemeinslawisch*) (od ok. 600) v holzerjanski rekonstrukciji (Holzer 2007: 15–16, 19).

2 Starejši germanizmi v praslovanščini so natančno obravnavani npr. v Kiparsky 1934 in Pronk-Tiethoff 2012. Nemške izposojenke v narečni in knjižni slovenščini so bile doslej najbolj natančno obdelane slovarsko (Striedter-Temps 1963; Jazbec 2007; Bezljaj 1976; 1981; 1995; 2005; 2007; Snaj 2016).

(5) labializacija: psl. **ǎ* > **o* (ok. 800–850); (6) vokalna redukcija: psl. **ĩ*, **ũ* > **b*, **ɸ* (ok. 800–850).³

Posledično so se pred naštetimi glasovnimi spremembami oz. v času njihovega delovanja v praslovanščino prevzeti (bavarsko)starovisokonemški glasovi in glasovna zaporedja v praslovanščini spremenili po poznopraslovanskih glasovnih spremembah, npr.: stvn. *aiC* → psl. **ǎiC* > **ě₂C*; stvn. *auC* → psl. **ǎuC* > **ōC* > **u₂C*; stvn. *k, g, x / +[₋E]* → psl. **k, *g, *x / +[₋*E]* > jsl. **c, *z, *s*; stvn. *ENC, ONC* → psl. **ENC, *ONC* > **ęC, *ǫC*; stvn. *ingV* → psl. **ingV* > **ęgV* > jsl. **ęzV*; stvn. *ū* → psl. **ū₁* > **y*; stvn. *ō* → psl. **ū₂*; stvn. *(C)aRC, CeRC* → psl. **(C)ǎRC, *CěRC* > jsl. **(C)RaC, *CRěC*; stvn. *a* → psl. **ǎ* > **o*; stvn. *i, u* → psl. **ĩ, *ũ* > **b, *ɸ* (preglednica 1).

Preglednica 1: (Bavarsko)starovisokonemško-praslovanske glasovne substitucije do okoli 800

(Bavarsko)starovisokonemško	Praslovansko
stvn. <i>aiC</i>	→ psl. * <i>ǎiC</i> > * <i>ě₂C</i> (500–700)
stvn. <i>auC</i>	→ psl. * <i>ǎuC</i> > * <i>ōC</i> (500–700) > * <i>u₂C</i>
stvn. <i>k, g, x / +[₋E]</i>	→ psl. * <i>k, *g, *x / +[₋*E]</i> > jsl. * <i>c, *z, *s</i> (500–800)
stvn. <i>ENC, ONC</i>	→ psl. * <i>ENC, *ONC</i> > * <i>ęC, *ǫC</i> (600–700)
stvn. <i>ingV</i>	→ psl. * <i>ingV</i> > * <i>ęgV</i> > jsl. * <i>ęzV</i> (600–800)
stvn. <i>ō</i>	→ psl. * <i>ū₁</i> > * <i>y</i> (800)
stvn. <i>ū</i>	→ psl. * <i>ū₂</i>
stvn. <i>(C)aRC, CeRC</i>	→ psl. * <i>(C)ǎRC, *CěRC</i> > jsl. * <i>(C)RaC, *CRěC</i> (800–850)
stvn. <i>a</i>	→ psl. * <i>ǎ</i> > * <i>o</i> (800–850)
stvn. <i>i</i>	→ psl. * <i>ĩ</i> > * <i>b</i> (800–850)
stvn. <i>u</i>	→ psl. * <i>ũ</i> > * <i>ɸ</i> (800–850)
stvn. <i>ī</i>	→ psl. * <i>ī</i> = * <i>i</i>
stvn. <i>ā</i>	→ psl. * <i>ā</i> = * <i>a</i>

(Bavarsko)starovisokonemške glasovne spremembe, ki so pomembne za natančnejšo datacijo časa prevzema nemških izposojenk v slovenščini, so bile npr.:

(1) starovisokonemški nezveneči priporniki *f* [f], *th* [θ], *s*, *h* [x] so (v zvenečem glasovnem okolju) od okoli 750 po starovisokonemški lenizaciji nezvenečih pripornikov težili k ozvenečenju v zveneče pripornike [v], [ð] > [d], [z], [ɣ], pri čemer se je ta glasovna sprememba širila od z juga na sever (tj. z območja bavarskega in aleman-

3 Prisotnost praslovanske nazalizacije **ENC, *ONC* > **ęC, *ǫC* (ok. 600–700) je za relativno in absolutno kronologijo prevzema izposojenk manj povedna, saj je zelo verjetno, da so se tujejezična glasovna zaporedja **ENC, *ONC* tudi v obdobju po nastanku praslovanskih nosnih samoglasnikov še nekaj časa nadomeščala s slovanskima nosnima samoglasnikoma.

skega na območje frankovskega narečja) in se v pisavi ni odražala pri vseh soglasnikih (Braune ¹⁴1987 (11886): 100, 127–130, 143–150, 161–169; Kranzmayer 1956: 76–84, 87–93): **(a)** nezveneči ustnični pripornik *f* [f]: pgerm. **f* > stvn. *f* [f] > [v] (ok. 750) (pgerm. **farana*ⁿ ‘peljati se, voziti’ > stvn. *faran* > *uaran*); **(b)** nezveneči zobni pripornik *th* [p] se je najprej ozvenečil v pripornik *đ* in nato prešel v zapornik *d* (v bavarski stari visoki nemščini v prvi polovici 8. stoletja, v vzhodnofrankovski v teku 9. stoletja): pgerm. **p* > stvn. *th* [p] > *đ* > *d* (pgerm. **pat* ‘to’ > stvn. *thaʒ* > *daʒ*; pgerm. **erþō* ‘zemlja’ > stvn. *ertha* > *erda*); **(c)** nezveneči zobniški sičnik *s* [s] se je v nezvenečem glasovnem okolju okoli 750 spremenil v nezveneči trdonebni pripornik [š] (tj. glas med sičnikom [s] in šumnikom [š]), v zvenečem glasovnem okolju pa v zveneči trdonebni pripornik [ž] (tj. glas med sičnikom [z] in šumnikom [ž]), kar pa se v pisavi ne odraža: pgerm. **s* > stvn. *s* [s] > [š/ž] (ok. 750); **(č)** nezveneči mehkonebni pripornik *h* [x]: pgerm. **x* > stvn. *h* [x] > [ɣ] (ok. 750);

(2) starovisokonemški soglasniški sklop *sc/sk* [sk] se je po palatalizaciji *s* [s] v [š] okoli 750 spremenil v [šk], v 11. stoletju pa naj bi bil [k] v tem soglasniškem sklopu že palataliziran v palatalni [x'] (najverjetneje podoben glasu, ki se pojavlja v nvn. *ich*), kar se v pisavi odraža z zapisi kot ⟨sch⟩, ⟨sg⟩ (Braune ¹⁴1987 (11886): 137; Kranzmayer 1956: 111–112): pgerm. **sk* > stvn. *sc/sk* [sk] > [šk] (ok. 750) > [šx'] (ok. 1000) (pgerm. **skaidana*ⁿ ‘oditi, posloviti se; ločiti’ > stvn. *skeidan* > *scheidan*; pgerm. **fiskaz* ‘riba’ > stvn. *fisk* > *fisg*; pgerm. **waskana*ⁿ ‘prati, umiti’ > stvn. *waskan* > *wasgan*);

(3) starovisokonemški zveneči zaporniki *b*, *d*, *g* so se najpozneje do okoli 800 po starovisokonemškem soglasniškem premiku onezvenečili v nezveneče zapornike *p*, *t*, *k*, toda ne vsi v vseh položajih (dosleden je bil samo prehod *d* > *t*, ki je bil verizno povezan s prehodom [p] > **đ* > *d*) in v vseh narečjih (Braune ¹⁴1987 (11886): 81–91, 124–127, 158–161, 138–143; Kranzmayer 1956: 76): **(a)** zobnik *d* (ob prehodu stvn. *th* [p] > **đ* > *d*) v bavarski, alemanski in vzhodnofrankovski stari visoki nemščini (v bavarski stari visoki nemščini okoli 750): pgerm. **d* [**d*-, **-đ*-, **nd*] > bav., alem., vzh. frank. stvn. *d* > *t* (pgerm. **dagaz* ‘dan’ > stvn. *dag* > *tag*; pgerm. **daudaz* ‘mrtev’ > stvn. *dōd* > *tōt*; pgerm. **drenkana*ⁿ ‘piti’ > stvn. *drinkan* > *trinkan*); **(b)** ustničnik *b* v bavarski in alemanski stari visoki nemščini okoli 770 tako na vzglasju kot v medglasju (v alemanskem narečju se je že v 9. stoletju v vseh položajih ponovno ozvenečil), v bavarskem narečju se je na vzglasju ohranil, v medglasju pa se okoli 1050 spet ozvenečil: pgerm. **b*- [**b*-] > vzh. frank. stvn. *b*-, bav. stvn. *b*- > *p*- (ok. 770) (pgerm. **bergaz* ‘gora’ > vzh. frank. stvn. *bērg*, bav. stvn. *pērg*); pgerm. **-b*- [**-b*-, **mb*] > vzh. frank. stvn. *-b*-, bav. stvn. *-b*- > *-p*- (ok. 770) > *-b*- (ok. 1050) (pgerm. **lebāna*ⁿ ‘živeti’ > vzh. frank. stvn. *lebēn*, bav. stvn. *lepēn* > *leben*); **(c)** mehkonebni **g* najbolj dosledno v bavarski stari visoki nemščini, okoli 1050 pa se je spet ozvenečil: pgerm. **g* [**g*-, **-g*-, **ŋg*] > vzh. frank. stvn. *g*, bav. stvn. *g* > *k* (ok. 770) > *g* (ok. 1050) (pgerm. **gastiz* ‘gost’ > vzh. frank. stvn. *gast*, bav. stvn. *kast* > *gast*; pgerm. **gebana*ⁿ ‘dati’ > vzh. frank. stvn. *gēban*, bav. stvn.

kēban > *gēben*; pgerm. **augōn* ‘oko’ > vzh. frank. stvn. *ouga*, bav. stvn. *ouca* > *ouge*; pgerm. **steigana*ⁿ ‘vzpenjati se, dvigati se, naraščati’ > vzh. frank. stvn. *stīgan*, bav. stvn. *stīkan* > *stīgen*);

(4) starovisokonemška dvoglasnika *ai*, *au* sta se okoli 800 asimilirala v dvoglasnika *ei*, *ou* (Braune ¹⁴1987 (11886): 44, 47; Kranzmayer 1956: 58–60, 66); pgerm. **ai* > stvn. *ai* / –[*r*, *w*, *h*] > *ei* (ok. 800) (pgerm. **stainaz* ‘kamen’ > stvn. *stein*; pgerm. **xailaz* ‘cel, ves, nepoškodovan, zdrav’ > stvn. *heil*; pgerm. **laidejana*ⁿ ‘voditi, peljati’ > stvn. *leiten*); pgerm. **au* > stvn. *au* / –[*t*, *d*, *n*, *l*, *r*, *s*, *z*; *h*] > *ou* (ok. 800) (pgerm. **xlaupana*ⁿ ‘teči’ > stvn. *hlauffan* > *hlaufan* > *laufan* > *loufan*).

(Bavarsko)starovisokonemške izposojenke v slovenščini (do okoli 1050) je glede na prikazane poznopraslovanske glasovne spremembe, do katerih je prihajalo do okoli 800 oz. okoli 800, torej možno razdeliti na izposojenke v praslovanščino (do okoli 800) in na izposojenke v alpsko slovanščino (od okoli 800), izposojenke v pozno praslovanščino pa na osnovi nekaterih zgodnje(bavarsko)starovisokonemških glasovnih sprememb, ki so se zgodile okoli 750 oz. 770, na tiste, prevzete do okoli 750 oz. 770, in na tiste, prevzete približno med 750 oz. 770 in 800. Za izposojenke, ki izkazujejo samo poznopraslovanske glasovne spremembe, ne pa tudi diagnostičnih zgodnje(bavarsko)starovisokonemških, je možno reči samo, da so bile prevzete do okoli 800, za izposojenke, ki ne izkazujejo pozno(bavarsko)starovisokonemških glasovnih sprememb, pa samo, da so bile izposojene do okoli 1050.

2.1 (Bavarsko)starovisokonemške izposojenke v praslovanščini do okoli 750 oz. 770

Jezikovno gradivo:⁴ (1) besedje, prevzeto do okoli 750: zgstvn. **kaisar* (> stvn. *keisar*, *keisur* > srvn. *keiser* > nvn. *Kaiser*) → psl. **kěsarь* > **cěsarь* > sln. *césar*;⁵ zgstvn. *raubian* (> stvn. *roubōn* > srvn. *rouben* > nvn. *rauben*) → psl. **rubiti* > sln. *rubīti*, 1. ed. sed. *rūbim* ≥ *rūbiti*, 1. ed. sed. *rūbim*; stvn. *fasta* (> srvn. *vaste* > nvn. *Faste* zastar., (*der*) *Fasten*) → psl. **postь* > sln. *pōst*; stvn. *fihila* > *fīla* (> srvn. *vīle* > nvn. *Feile*) → psl. **pīla* > sln. *pīla*; stvn. *scrīni* > *scrīn* (> srvn. *schrīn* > nvn. *Schrein*) → psl. **skrinī*, rod. ed. **skrinję* ≥ sln. *skrinja*; stvn. *scugina* (: srnn. *schune* → srvn. *schiu(n)e*) > nvn. *Scheune*) → psl. **skъdъnъ*, rod. ed. **skъdъna* > sln. *skedēnj skednjā* [skədən' skədnjā] > nar. sln. **skedēnj *skegnjā* ≥ *skegēnj skegnjā* [skəgən' skəgnjā]; (2) besedje, prevzeto do okoli 770: stvn. **budin* (> *butin*) → psl. **bъdъnъ*, rod. ed. **bъdъna* > sln. *bedēnj bednjā* [bədən' bədnjā] ‘vrsta posode’; stvn. *kubilo* (> srvn. *kübel* > nvn. *Kübel*) → psl. **kъbъlъ*, rod. ed. **kъbъla* > sln. *kebl̩l̩ kebl̩l̩* [kəbəu kəbl̩l̩] ‘vrsta posode’; stvn. *trumba* (> srvn. *trumbe* > *trum(m)e*) → *trum(b)el* > nvn. *Trommel*) → psl. **trъba* > sln. *trōba* ‘troba, trobenta’.

4 Pri navajanju visokonemškega gradiva krajšavi stvn. in srvn. uvajata t. i. standardno, tj. vzhodnofrankovski obliko. Bavarska oblika je enaka vzhodnofrankovski, če ni posebej uvedena s krajšavama *bav. stvn. oz. bav. srvn.*

5 Predpostavlja se tudi, da je bilo psl. **cěsarь* prevzeto neposredno iz neke staroromske predloge, ki je nastala iz lat. *Caesar* (Snoj ³2016: 101), in ne prek stare visoke nemščine.

Za določanje natančnejšega časa prevzema (bavarsko)starovisokonemških izposojenk v praslovanščini do okoli 750 oz. 770 so *terminus ante quem* zgodnje(bavarsko)starovisokonemške glasovne spremembe kot npr. *f* [f] > [v] (*pðst, pīla*), *th* [þ] > [ð] > *d, s* [s] > [š/ž] (*césar, pðst*), *sc/sk* [sk] > [šk] (*skrinja, skedēnj*), *h* [x] > [ɣ], *d* > *t* (*bedēnj*) (vse okoli 750) in *b* > *p* (*rubīti, bedēnj, kebēl, trōba*) (okoli 770) ter seveda tudi vse poznopraslovanske glasovne spremembe, npr. monoftongizacija diftongov (*césar, rubīti*), mlajša regresivna (druga) palatalizacija velarov (*césar, skedēnj*), labializacija **ā* > **o* (*pðst*) in redukcija **ī, *ū* > **b, *b* (*skedēnj, bedēnj, kebēl*) (preglednica 2).

Zelo verjetno je, da sta bili izposojenki *césar* in *rubīti* (za *césar* ni gotovo, da je bilo iz romanščine prevzeto prek stare visoke nemščine) v praslovanščino izposojeni še pred zaključkom praslovanske monoftongizacije diftongov, torej do okoli 700, vsekakor pa samostalnik *césar* pred zaključkom praslovanske mlajše regresivne (druge) palatalizacije velarov okoli 800 in glagol *rubīti* pred onezvenenjem *b* v *p* v bavarski stari visoki nemščini, torej do okoli 700.

Starovisokonemški *w* [u] (in pozneje srednjevisokonemški *w* [u] do okoli 1100) je bil enak praslovanskemu (in pozneje slovenskemu) **v* [u], zato se je integriral kot slednji (v slovenščini do okoli 1100 in se nato lahko dalje spreminjal v smeri [u] > [w] > [v]) (prim. *vrēden, voščīti, žvēplo, vāga, vīža, gvānt* v 2.2, 2.4 in 3.1). Starovisokonemški [f] je bil v praslovanščini nadomeščen s praslovanskim **p*, saj praslovanščina v tem času pripornika [f] ni imela, zato je bil slednji vanjo prevzet s homorganim zapornikom (*pðst, pīla*). Podobno je bil tudi starovisokonemški (in kasneje srednjevisokonemški) (neizglasni) nezveneči ustnični zlitnik *pf* v praslovanščini (in nato v slovenščini do okoli 1100) zamenjan s praslovanskim **p* (prim. *pēnez, pðp, pōnev, šūpa* v 2.3 in 3.2).

V praslovanskem **skʷdbǫb* je s stališča (bavarsko)starovisokonemško-praslovanskih glasovnih substitucij in poznopraslovanskih glasovnih sprememb nepričakovano glasovno zaporedje **-db-*. Njegov nastanek se navadno razlaga tako, da gre za substitut (bavarsko)starovisokonemškega zaporedja *-gi-* s palataliziranim *g'* v položaju pred *i* (Ramovš 1924: 275; Metka Furlan v Bezljaj 1995: 242). Glede na to, da je bila praslovanska mlajša regresivna (druga) palatalizacija velarov v teku še celotno 8. stoletje, je možno predpostaviti, da je do nje prišlo tudi v tej izposojenki, pri čemer bi bilo nato lahko prišlo do redukcije priporniškega dela zlitnika **ʒ = *dz* zaradi progresivne disimilacije **s-ʒ = *s-dz ≥ *s-d*, torej stvn. *scugina* → psl. **skʷgbǫb* > **skʷʒbǫb* = **skʷdzbǫb* ≥ **skʷdbǫb*.⁶

6 Do podobne, a regresivne disimilacije je prišlo tudi npr. v psl. **retęzʷ* 'veriga', **vitezʷ* 'vitez', in sicer **c-ʒ ≥ *t-ʒ* (Shevelov 1964: 302) (pgerm. **rekingaz* → psl. **recezʷ* ≥ **retęzʷ*; pgerm. **wikingaz* → psl. **vicezʷ* ≥ **vitezʷ*). Poenostavitev trdonebnih zlitnikov v zobne zapornike, ki pa je nedisimilacijska, se pojavlja tudi v stari grščini; praindoevropski ustničnomehkonebniki se v položaju pred *e*-jevskim samoglasnikom (nezveneči tudi v položaju pred *i*-jevskim) odražajo kot zobniki, pri čemer je bila vmesna stopnja trdonebnik: **[kʷe]* > **[kʷe]* > **[kʷe]* > **[kʷe]* > **[tʷe]* > *[te]* (pie. **penkʷe* > gr. πέντε 'pet'; pie. **gʷelbʰus* > gr. δελφύς 'maternica'; pie. **gʷhēniǵ* > gr. θείνω 'bijem, tolčem'; pie. **kʷis* > gr. τίς 'kdo?') (Rix 21992: 87).

Preglednica 2: (Bavarsko)starovisokonemško-praslovanske glasovne substitucije do okoli 750 oz. 770

(Bavarsko)starovisokonemško	Praslovansko
stvn. <i>w</i> [u] (-1100)	→ psl. * <i>v</i> [*u] (-1100)
stvn. <i>f</i> (-750)	→ psl. * <i>p</i> (-750)
stvn. <i>pf</i>	→ psl. * <i>p</i> (-1100)
stvn. <i>s</i> [s] (-750)	→ psl. * <i>s</i> (-750)
stvn. <i>sc/sk</i> [sk] (-750)	→ psl. * <i>sk</i> (-750)
bav. stvn. <i>b-</i> (-770)	→ psl. * <i>b-</i> (-770)
bav. stvn. <i>-b-</i> (-770)	→ psl. * <i>-b-</i> (-770)

2.2 (Bavarsko)starovisokonemške izposojenke v praslovanščini med okoli 750 oz. 770 in okoli 800

Jezikovno gradivo: (1) besedje, prevzeto približno med 750 in 800: (pgerm. **werþaz* >) stvn. *wërd* (> srvn. *wert* > nvn. *wert*) → psl. **verd-ьнъ* > sln. *vréden* [vrédən]; (pgerm. **fader* →) stvn. (*gi*)*fatero* → psl. **botrъ* > sln. *bóter* [bôtər]; (pgerm. **skapōn* >) stvn. *scado* (> srvn. *schade* > nvn. *Schade, Schaden*) → psl. **škoda* > sln. *škóda*; stvn. *hūs* [*xūs], rod. ed. *hūses* [*xūšes] (> srvn. *hūs* > nvn. *Haus*) → psl. **xyša, *xyža* > sln. *hiša, nar. sln. hiža*;⁷ stvn. *missa* (> srvn. *messe* > nvn. *Messe*) → psl. **mъša* > sln. *máša*; (2) besedje, prevzeto približno med 770 in 800: stvn. *abbat* (> srvn. *abbet* > nvn. *Abt*): bav. stvn. **appāt* → psl. **opatъ* > sln. *opât*.

Za določanje natančnejšega časa prevzema (bavarsko)starovisokonemških izposojenk v praslovanščini med okoli 750 oz. 770 in okoli 800 so *terminus post quem* zgodnje (bavarsko)starovisokonemške glasovne spremembe kot npr. *f* [f] > [v] (*bóter*), *th* [þ] > [ð] > *d* (*vréden, škóda*), *s* [s] > [š/ž] (*hiša/hiža, máša*), *sc/sk* [sk] > [šk] (*škóda*), *h* [x] > [ɣ], *d* > *t* (*bóter*) (vse okoli 750) in *b* > *p* (*opât*) (okoli 770), *terminus ante quem* pa vse poznopraslovanske glasovne spremembe, npr. delabializacija **ū*₁ > **y* (*hiša/hiža*), metateza likvid (*vréden*), labializacija **ǣ* > **o* (*bóter, škóda, opât*) in redukcija **ī, *ū* > **b, *b* (*máša*) (preglednica 3).

Starovisokonemški [v] je bil v praslovanščini nadomeščen s praslovanskim **b*, saj praslovanščina v tem času pripornika [v] ni imela, zato je bil slednji vanjo prevzet s homorganim zapornikom (*bóter*). Starovisokonemški [š/ž] in [šk] so bili v praslovanščino prevzeti kot praslovanski **š/*ž* (*hiša/hiža, máša*) in **šk* (*škóda*).

7 Oblika **xyša* s **š* odraža (bavarsko)starovisokonemško [*xūs] s [*š] v nezvenečem glasovnem okolju, oblika **xyža* z **ž* pa (bavarsko)starovisokonemško [*xūz-] z [*ž] v zvenečem glasovnem okolju (Bichlmeier 2010: 176–181).

Preglednica 3: (Bavarsko)starovisokonemško-praslovanske glasovne substitucije med okoli 750 oz. 770 in okoli 800

(Bavarsko)starovisokonemško	Praslovansko
stvn. <i>w</i> [u] (–1100)	→ psl. * <i>v</i> [*u] (–1100)
stvn. <i>f</i> [f] > [v] (750)	→ psl. * <i>b</i> (750–1200)
stvn. <i>pf</i>	→ psl. * <i>p</i> (–1100)
stvn. <i>s</i> [s] > [š/ž] (750)	→ psl. * <i>š</i> /* <i>ž</i> (750–1500)
stvn. <i>sc/sk</i> [sk] > [šk] (750)	→ psl. * <i>šk</i> (750–1100)
bav. stvn. <i>b-</i> > <i>p-</i> (770)	→ psl. * <i>p-</i> (770–)
bav. stvn. <i>-b-</i> > <i>-p-</i> (770)	→ psl. * <i>-p-</i> (770–1050)

2.3 (Bavarsko)starovisokonemške izposojenke v praslovanščini do okoli 800

Jezirovno gradivo: stvn. *kuning* (> *kunig* (: bav. stvn. *chuning* > *chunig*) > srvn. *kūnic* > *kūnec* > nvn. *König*) → psl. **kъnezъ* > sln. *kněz*; stvn. *pfending* > *pfenning* (*pfennig* > srvn. *pfenninc*, *pfennic* > nvn. *Pfennig*)⁸ → psl. **pъnezъ* > sln. *pъnez* star. ‘novec; denar’; stvn. *mūta* (> nvn. *Maut*) → psl. **myto* > sln. *mīto* star. ‘pristojbina, carina’ → *mitnīna* ‘pristojbina za trgovsko blago’; stvn. *pfaffo* → psl. **porъ* > nar. sln. *pōp* ‘duhovnik’; stvn. *pfanna* (> srvn. *pfanne* > nvn. *Pfanne*) → psl. **pony*, tož. ed. **ponъnъ* > sln. *pōnev* [pónəu]; stvn. *affo* (> srvn. *affe* > nvn. *Affe*) → psl. **op-ica* > sln. *ōpica*; stvn. *Karl* → psl. **korlъ* > sln. *králj*; stvn. *mūnih* (> srvn. *mūnich*, *mūnech*, *mūnch* > nvn. *Mönch*) → psl. **mъnixъ* > sln. *menih* [mənìx]; stvn. *kěrvola*, **kěrvula* (> srvn. *kervele*, *kervel* > nvn. *Kerbel*) → sl. **kerbula* > sln. *krebúlja* ‘rastlina *Anthriscus caerefolium*’; stvn. *jungiro* (> srvn. *junger* > nvn. *Jünger*) → sl. **jogъrъ* > sln. *jóger* [jógər] ‘učenec, apostol’; stvn. *altāri*, *altari* (> srvn. *altāre*, *altære* > nvn. *Altar*) → sl. **oltařъ* > sln. *oltár*.

Ta skupina (bavarsko)starovisokonemških izposojenk v praslovanščini oz. slovanščini ne izkazuje odrazov (bavarsko)starovisokonemških glasovnih sprememb, ki bi bile diagnostične za natančnejšo datacijo njihovega prevzema do okoli 800. Izkazuje nekatere poznopraslovanske glasovne spremembe, kot so bile npr. nazalizacija in progresivna (tretja) palatalizacija velarov (*kněz*, *pъnez*), delabializacija **ū*₁ > **y* (*mīto*), metateza likvid (*králj*, *krebúlja*), labializacija **ā* > **o* (*pōp*, *pōnev*, *ōpica*, *oltár*), redukcija **ī*, **ū* > **ъ*, **ъ* (*jóger*, *menih*), ki zato predstavljajo *terminus ante quem* njihovega prevzema. Za to besedje je možno reči le, da je bilo v praslovanščino prevzeto do okoli 800 oz. okoli 800.

Nekatere od zgoraj analiziranih izposojenk so nekoliko mlajše. Beseda *krebúlja* ne izkazuje več (druge) palatalizacije velarov, zelo verjetno tudi ne več delabializacije **ū*₁ > **y*, doživela pa je še metatezo likvid. V besedi *jóger* ni več prišlo do (druge) palatalizacije velarov, a je verjetno še prišlo do redukcije **ī*, **ū* >

8 »Der Pfennig war ungefähr von 800–1200 die Währungseinheit« (Kluge 252011: 697).

*_b, *_v.⁹ Besedi *krebúlja* in *jóger* sta bili prevzeti, potem ko (druga) palatalizacija velarov ni bila več tvorna. Beseda *oltár* ni več doživela metateze likvid, temveč le labializacijo **ǎ* > **o*. Beseda *krebúlja* je bila torej prevzeta pred metatezo likvid, beseda *oltár* pa po njej.

2.4 (Bavarsko)starovisokonemške izposojenke v alpski slovanščini do okoli 1000 oz. 1050

Jezikovno gradivo: stvn. *biscof* (> srvn. *bischof* > nvn. *Bischof*) : bav. stvn. *pi-scof* → sl. **p̃b̃škof̃* > sln. **p̃škof* > *škōf*;¹⁰ stvn. **wunskjan* > *wunscen/wunsknen* (> srvn. *wünschen* > nvn. *wünschen*) → sl. **ṽq̃ščiti* > sln. *voščiti*, 1. ed. sed. *ṽq̃ščim* ≥ *ṽq̃ščiti*, 1. ed. sed. *ṽq̃ščim*; stvn. *skapf*, *skaf* (> srvn. *schaf* > zgornje nvn. *Schaff*) → sln. *škāf*; stvn. *scrato* (> srvn. *schrat(e)* > pokr. nvn. *Schrat*) → sln. *škrāt*; stvn. *scāri* (> srvn. *scære* > nvn. *Schere*) → sln. *škārje*; stvn. *truha* > **truḡa* (> srvn. *truhe* > nvn. *Truhe*) → nar. sln. *trúga* 'krsta'; stvn. *zimbar* (> srvn. *zimber* > *zimmer* > nvn. *Zimmer*) : bav. stvn. **zimpar* → nar. sln. *cimper* [cimpər] 'ostrešje'; stvn. *swēbal*, *swēval* (> srvn. *swebel*, *swevel* > nvn. *Schweffel*) : bav. stvn. **swēpal* → sln. *žvéplo*; stvn. *roubōn* (> srvn. *rouben* > nvn. *rauben*) : bav. stvn. *roupōn* → sln. *rōpati*; stvn. **zouberōn* (> srvn. *zoubern* > nvn. *zaubern*) : bav. stvn. **zouperōn* → nar. sln. *cōprati* 'čarati'; stvn. *louba* (> srvn. *loubē* > nvn. *Laube*) : bav. stvn. **loupa* → sln. *lōpa*; stvn. *scoup*, *scoub* (> srvn. *schoup*, *schoub* > nvn. *Schaub*) → sln. *škōpa* 'snop urejene slame za pokrivanje streh'; stvn. *flasca* (> srvn. *vasche* > nvn. *Flasche*) → nar. sln. *bláška* 'steklenica' (če ne gre za izpeljanko v slovenščini s pripono *-ka* iz mlajše izposojenke *bláša*);¹¹ stvn. *scība* (> srvn. *schībe* > nvn. *Scheibe*) : bav. stvn. *scīpa* (> bav. srvn. *schīpe*) → sln. *šipa*.

Za določanje (bavarsko)starovisokonemških izposojenk v alpski slovanščini oz. (zgodnji) slovenščini do okoli 1000 oz. 1050 sta *terminus ante quem* npr. starovisokonemška palatalizacija [k] v soglasniškem sklopu [šk] (od okoli 1000) in ozvenečenje medglasnega *-p-* v *-b-* v bavarski stari visoki nemščini (okoli 1050).

Izposojenke kot *škōf*, *škāf*, *škrāt*, *škārje*, *škōpa* in *bláška* izkazujejo odraz starovisokonemškega soglasniškega sklopa [šk]. To pomeni, da so bile prevzete po prehodu starovisokonemškega [sk] v [šk] in verjetno pred njegovo palatalizacijo v [šxʔ], zagotovo pa pred njegovo poenostavitvijo v [š], torej približno v obdobju med 750 in 1000 oz. 1100. Samostalnik *škārje* je bil najverjetneje prevzet pred

9 Kot izhodišče sln. *jóger* se rekonstruira tudi **jog̃r̃* iz stvn. *jungiro* (Ramovš 1936: 28–29; Bezljaj 1976: 232), pri čemer je glasovno zaporedje **-g̃-* zelo verjetno nastavljeno zaradi odsotnosti palatalizacije **g*, in **jog̃r̃* iz stvn. *jungero* z že reduciranim stvn. *-i-* (Jazbec 2007: 46–47; Furlan 2014: 38).

10 Substitucija stvn. [f] → sl. **f* ni povsem jasna, saj bi do okoli 1200 pričakovali substitucijo stvn. [f] → sl. **p*. Zelo verjetno se je novi *f* v slovenščini pojavil najprej v izglasju in šele nato v drugih položajih.

11 Ob izposojenki *bláška* se pojavljata tudi mlajši izposojenki iz nekoliko mlajšega etimološko istega vira, in sicer *bláša* (prim. 3.2) in *fláša* (prim. 3.3).

t. i. drugotnim preglasom \bar{a} v \bar{a} v položaju pred i v neposredno sledečem zlogu (stvn. *scāri* > srvn. *scære*), ki se je sicer začel že konec starovisokonemškega obdobja (a je grafično v virih izpričan šele od 12. stoletja naprej). Soglasniški sklop *šč* v *voščiti* je zelo verjetno integrat starovisokonemškega [šk] v položaju pred sprednjim samoglasnikom in ne še odraz palataliziranega soglasniškega sklopa [šx'], prevzem besede *voščiti* je namreč starejši, saj ta izkazuje še praslovansko nazalizacijo. Besede *škōf*, *škāf*, *škrāt* in *blāška* so bile prevzete v času po labializaciji $*\bar{a} > *o$, ko je alpska slovanščina že poznala samoglasnik $*o$, zaradi česar njihov prevzem lahko natančneje datiramo med približno 800 in 1000, *škōf* pa zelo verjetno še v času redukcije $*i, *ū > *b, *v$. Nadalje *škōf* in *škāf* izkazujeta nadomestitev starovisokonemških izglasnih *-pf* in *-f* z novim slovenskim *f*, iz česar je možno sklepati, da je do prevzema novega pripornika *f* v slovenščini prišlo pred poenostavitvijo soglasniškega sklopa [šk] > [š]. Izposojenka *trūga* je bila prevzeta po (bavarsko)starovisokonemški lenizaciji [x] > [ɣ], pri čemer je bil starovisokonemški [ɣ] v slovenščini nadomeščen s slovenskim *g*, kot tudi po delovanju vseh poznopraslovanskih glasovnih sprememb.

Izposojenke kot *cimper*, *žvéplo*, *rōpati*, *cōprati*, *lōpa*, *škōpa* in *šīpa* so bile prevzete pred poznobavarskostarovisokonemškim ozvenečenjem medglasnega *-p-* v *-b-* okoli 1050. Starovisokonemški dvoglasnik *ou* je bil v alpski slovanščini oz. zgodnji slovenščini nadomeščen s samoglasnikom *o*, ki je bil nastal okoli 800 (*rōpati*, *cōprati*, *lōpa*, *škōpa*). Iz obojega sledi, da so bile našete besede prevzete med približno 800 in 1050. Beseda *cimper* ne izkazuje praslovanske nazalizacije, kar pomeni, da ta najkasneje okoli 1050 ni bila več tvorna.

Natančna datacija prevzema izposojenke *šīpa* ni neproblematična. Beseda je bila namreč prevzeta pred ozvenečenjem medglasnega *-p-* v *-b-* okoli 1050, hkrati pa se zdi, da izkazuje zgodnjeresrednjevisokonemško poenostavitev soglasniškega sklopa [šk] v [š] okoli 1100.¹² V slovenščini se iz istega bavarskostarovisokonemškega vira *scīpa* pojavlja še ena izposojenka, namreč *ščīpa* 'neko nazobčano kolesce pri statvah', pri čemer naj bil soglasniški sklop *šč* v slovenščini nastal s hiperkorekcijo,¹³ katere vzrok pa ni povsem jasen. Bolj verjetno se zdi, da sta tako *ščīpa* kot *šīpa* prevzeti bavarskostarovisokonemško *scīpa* in da je slovenski *šč* v *ščīpa* odraz oz. integrat starovisokonemškega [šk] v položaju pred sprednjim samoglasnikom (podobno kot je sl. $*v\check{s}\check{c}iti > sln. voščiti$ integrat starovisokonemškega *wunscen/wunskēn* [wunšken]). Če je ta interpretacija pravilna, potem *š* v *šīpa* ni rezultat poenostavitve soglasniškega sklopa [šk] v nemščini, temveč soglasniškega sklopa *šč* v slovenščini.

12 »Entlehnung noch vor 1050 wegen *-p-*, aber bereits Wandel des ahd. *sk* über *šk* zu *sch* abgeschlossen« (Striedter-Temps 1963: 218). »Izposojeno iz bav. srvn. refleksa *schīpe* ‚šīpa‘ za srvn. *schībe*« (Metka Furlan v Bezljaj 2005: 45).

13 »[J]e možno, da je sln. *ščīpa* hiperkorrigirano iz $*šīpa$ « (Metka Furlan v Bezljaj 2005: 22).

3 (BAVARSKO)SREDNJEVISOKONEMŠKE IZPOSOJENKE V SLOVENŠČINI (OD OKOLI 1050)

(Bavarsko)srednjevisokonemške izposojenke v slovenščini so bile v slovenščino prevzete od okoli 1050 do okoli 1350. Čas prevzema nekaterih od teh izposojenk je možno natančneje določiti glede na nekatere (bavarsko)srednjevisokonemške glasovne spremembe, do katerih je prihajalo po okoli 1050, in glede na nadomestitev (bavarsko)srednjevisokonemškega neizglasnega zlitnika *pf* v slovenščini.

(Bavarsko)srednjevisokonemške glasovne spremembe, ki omogočajo natančnejše določanje časa izposoje nemških izposojenk v slovenščini, so npr.: **(1)** bavarskostarovevisokonemški medglasni nezveneči ustnični zapornik *-p-* se je okoli 1050 ozvenečil v zveneči ustnični zapornik *-b-*, ki je nato okoli 1100 glasovno sovpadel z odrazom srednjevisokonemškega *w* [w] (Kranzmayer 1956: 76): (pgerm. **-b-* [**-b-*, **mb*] > bav. stvn. *-b-* > *-p-* (ok. 770) >) bav. srvn. *-p-* > *-b-* (ok. 1050); **(2)** srednjevisokonemški soglasniški sklop *sc/sk* [šk] se je okoli 1100 poenostavil v nezveneči šumnik *sch* [š] (Kranzmayer 1956: 111–112): (pgerm. **sk* > stvn. *sc/sk* [sk] > [šk] (ok. 750) >) srvn. *sc/sk* [šk] > *sch* [š] (ok. 1100); **(3)** srednjevisokonemški zaokroženi dvoustnični *w* [u] se je okoli 1100 spremenil v nezaokroženi dvoustnični [w] in v 13. stoletju v zobnoustnični [v] (Paul ²⁴1998 (¹1881): 140–141; Kranzmayer 1956: 74): (pgerm. **w* [**u*] > stvn. *w* [u] >) srvn. *w* [u] > [w] (ok. 1100) > *w* [v] (13. stoletje); **(4)** srednjevisokonemški zveneči zobnoustnični pripornik *v* [v] se je okoli 1200 ponovno onezvenečil v nezveneči zobnoustnični pripornik [f] (Kranzmayer 1956: 87–88): (pgerm. **f* > stvn. *f* [f] > [v] (ok. 750) >) srvn. *v* [v] > [f] (ok. 1200); **(5)** srednjevisokonemška dvoglasnika *ei*, *ou* sta se okoli 1100 diferencirala v *ai*, *au* in se okoli 1200 v bavarščini zaokrožila v *qi*, *qu* (nato sta se poenostavila v *ā*, in sicer *qu* takoj po 1200, *qi* pa pred 1300) (Kranzmayer 1956: 58–60, 66): (pgerm. **ai* > stvn. *ai* > *ei* (ok. 800) >) srvn. *ei* > [ai] (ok. 1100) > bav. srvn. [qi] (ok. 1200) > *ā*; (pgerm. **au* > stvn. *au* > *ou* (ok. 800) >) srvn. *ou* > [au] (ok. 1100) > bav. srvn. [qu] (ok. 1200) > *ā*; **(6)** srednjevisokonemška dolga visoka samoglasnika *ī*, *ū* sta se okoli 1100 udvoglasila v dvoglasnika *ei*, *ou* in se nato okoli 1250 dalje diferencirala v dvoglasnika *ai*, *au* (Paul ²⁴1998 (¹1881): 101–104; Kranzmayer 1956: 48): (pgerm. **ī* > stvn. *ī* >) srvn. *ī* > [ei] (ok. 1100) > [ai] (ok. 1250); (pgerm. **ū* > stvn. *ū* >) srvn. *ū* > [ou] (ok. 1100) > [au] (ok. 1250); **(7)** srednjevisokonemški *a* se je okoli 1200 v bavarski srednji visoki nemščini zaokrožil v široki *o/ō* (Kranzmayer 1956: 21): (pgerm. **a/*ā* > stvn. *a/ā* >) srvn. *a/ā* > bav. srvn. *o/ō* (ok. 1200); **(8)** srednjevisokonemška vmesna pripornika [š], [ž] sta v južnobavarskih novovisokonemških narečjih najpozneje okoli 1500 prešla v sičnika [s], [z], pri čemer je zveneči pripornik [ž] v vzglasnih soglasniških sklopih [žl-], [žn-], [žm-], [žv-] prešel v nezveneči šumnik [š] (Kranzmayer 1956: 89): juž. bav. nvn. [š], [ž] > [s], [z] (ok. 1500); juž. bav. nvn. *sl-*, *sn-*, *sm-*, *sw-* [žl-], [žn-], [žm-], [žv-] > *schl-*, *schn-*, *schn-*, *schw-* [šl-], [šn-], [šm-], [šv-] (ok. 1500).

Na podlagi predstavljenih (bavarsko)srednjevisokonemških glasovnih sprememb je možno reči, da so za natančnejšo datacijo prevzema (bavarsko)srednjevisokonemških izposojenk v slovenščini pomembni predvsem časovni mejniki okoli 1050, 1100, 1200 in 1250.

3.1 (Bavarsko)srednjevisokonemške izposojenke v slovenščini do okoli 1100

Jezikovno gradivo: stvn. *wāga* > srvn. *wāge* (> nvn. *Waage*) → nar. sln. *vāga* 'tehtnica'; (stvn. *wīsa* >) srvn. *wīse* (> nvn. *Weise*) → nar. sln. *vīža* 'način; napev, melodija'; (stvn. *giwant* >) srvn. *gewant* (> nvn. *Gewand*) → nar. sln. *gvànt* 'obleka'; (stvn. *rīban* >) srvn. *rīben* (> nvn. *reiben*) → sln. *rībati*; srvn. *rībīsen* (> nvn. *Reibeisen*) → sln. *rībežen* [rībežɛn]; srvn. *snīdære* > *snīder* (> nvn. *Schneider*) → nar. sln. **žnīder* ≥ *žnīdar* 'krojač'; srvn. *rīs* (> nvn. *Reis*) → sln. *rīž*; (stvn. *sīda* >) srvn. *sīde* (> nvn. *Seide*) → sln. *žīda* star. 'svila'; (stvn. *frīthof* >) srvn. *vrīthof* (> nvn. *Friedhof*) → nar. sln. *brītof* 'pokopališče'; (stvn. *glīth* >) srvn. *gelīch* > *glīch* (> nvn. *gleich*) → nar. sln. *glīh* 'enak'; srvn. **rīde* → nar. sln. *rīda* 'serpentina, vijuga'; stvn. *mūla* > srvn. *mūle* (> nvn. *Maul*) → sln. *mūla* 'obraz slabe volje, kujanje'; srvn. *rūt* (> nvn. *Raut*) → nar. sln. *rūt* 'krčevina'.

Za določanje (bavarsko)srednjevisokonemških izposojenk v slovenščini od okoli 1050 do okoli 1100 je *terminus post quem* ozvenečenje medglasnega *-p-* v *-b-* v bavarski srednji visoki nemščini, *terminus ante quem* pa so srednjevisokonemške glasovne spremembe kot npr. poenostavitev [šk] v [š], razokroženje [u] v [w] ter diftongizacija *ī, ū* v [ei], [ou] (preglednica 4).

Izposojenki *rībati*, *rībežen* sta bili prevzeti po ozvenečenju medglasnega *-p-* v *-b-* v bavarski srednji visoki nemščini okoli 1050 in pred diftongizacijo *ī* v [ei] okoli 1100. Srednjevisokonemški *v* [v] se je še naprej substituiral kot slovenski *b* (*brītof*). Srednjevisokonemška *pf, f* na vzglasju in v medglasju sta se nadomeščala s slovenskim *p* (prim. *šūpa* v 3.2), v izglasju pa še od okoli 1050 s *f* (prim. *škāf*, *škāf* v 2.4, *brītof*). Srednjevisokonemška *ī, ū* sta v slovenščini ostajata enaka (*vīža*, *rībati*, *rībežen*, *žnīdar*, *rīž*, *žīda*, *glīh*, *rīda*; *mūla*, *rūt*).¹⁴

3.2 (Bavarsko)srednjevisokonemške izposojenke v slovenščini med okoli 1100 in okoli 1200

Jezikovno gradivo: (stvn. *wirt* >) srvn. *wirt* (> nvn. *Wirt*) → nar. sln. *bīrt* 'gostitelj, gospodar, gostilničar'; stvn. *flēc* > srvn. *vlēc* (> nvn. *Fleck*) → nar. sln. *blěk* 'zaplata'; (stvn. *fāzzōn* >) srvn. *vāzzēn* (> nvn. *fassen*) → nar. sln. *básati* 'tlačiti, nakladati';

14 Ob izposojenkah *žnīdar*, *rīž*, *rīda* in *rūt* se pojavljajo tudi mlajše izposojenke iz nekoliko mlajšega etimološko istega vira, in sicer so bili nar. sln. *žnējder*, *rējda* in *rōvt* prevzeti po diftongizaciji srvn. *ī, ū* > [ei], [ou] ok. 1100 in pred diferenciacijo [ei], [ou] > [ai], [au] ok. 1250, nar. sln. *šnājder*/*šnājdar*, *rājž*, *rājda* in *rāvt* pa po diferenciaciji [ei], [ou] > [ai], [au] ok. 1250, pri čemer je bil *rājž* izposojen še pred prehodom [š/ž] v [s/z] v južnobavarskih novonemških narečjih ok. 1500, *šnājder*/*šnājdar* pa po njem. Besede *žnīdar*/*žnējder*/*šnājder*/*šnājdar*, *rīž*/*rājž*, *rīda*/*rējda*/*rājda* in *rūt*/*rōvt*/*rāvt* tvorijo tako imenovane diahrone besedne družine (Furlan 2013: 69, 77).

Preglednica 4: (Bavarsko)srednjevisokonemško-slovenske glasovne substitucije med okoli 1050 in okoli 1100

(Bavarsko)srednjevisokonemško	Slovensko
srvn. <i>w</i> [u] (–1100)	→ sln. <i>v</i> [u] (–1100)
stvn. <i>v</i> [v] (750–1200)	→ sln. <i>b</i> (750–1200)
srvn. <i>pf</i>	→ sln. <i>p</i> (–1100)
srvn. <i>s</i> [š/ž] (750–1500)	→ sln. <i>š/ž</i> (750–1500)
stvn. <i>sc/sk</i> [sk] > [šk] (750–1100)	→ sln. <i>šk</i> (750–1100)
bav. srvn. <i>p-</i> (770–)	→ sln. <i>p-</i> (770–)
bav. srvn. > <i>-p-</i> > <i>-b-</i> (1050)	→ sln. <i>-b-</i> (1050–)
srvn. <i>ei</i> (–1100)	→ sln. <i>e</i> (800–1100)
srvn. <i>ou</i> (–1100)	→ sln. <i>o</i> (800–1100)
srvn. <i>ī</i> (–1100)	→ sln. <i>i</i> (–1100)
srvn. <i>ū</i> (–1100)	→ sln. <i>u</i> (–1100)
bav. srvn. <i>a/ā</i> (–1200)	→ sln. <i>a</i> (–1200)

(stvn. *fackala* > *fackla* >) srvn. *vackel* (> nvn. *Fackel*) → sln. *bākla*; stvn. *fimfchusti* (> srvn. *pfingeste(n)* > nvn. *Pfingsten*) → sln. *bīnkošti*; stvn. *firmōn* (> srvn. *virmen* > nvn. *firmen*) → sln. *bīrmati*; (stvn. *folgēn* >) srvn. *volgen* (> nvn. *folgen*) → sln. **bōlgati* > [bōʎgati] > *bōgati*; srvn. *vürtuoch* (> nvn. *Vortuch* ‘Schürze’) → nar. sln. *bīrtah* ‘predpasnik’; srvn. *furkel* (> štajersko nvn. *Furkel*) → sln. *būrklja*; srvn. *vasche* → nar. sln. *blāša* ‘steklenica’ (prim. 2.4); srvn. *schupfe* (> pokr. nvn. *Schuppen*, bav. *Schupfen*) → nar. sln. *šūpa* ‘lopa, kolnica’; (stvn. *pfarra* >) srvn. *pfarre* (> pokr. nvn. *Pfarre*) → sln. *fāra* ‘župnija’; srvn. *pfarrære* (> nvn. *Pfarrer*) : bav. srvn. *pfarr* → sln. *fār* ‘župnik’; srvn. **pharrehūs* (> nvn. *Pfarrhaus*) → sln. *fārovž* ‘župnišče’; stvn. *mālāri* > srvn. *mālære* (> nvn. *Mahler*) → nar. sln. **māler* ≥ *mālar* ‘pleskar, slikar’; (stvn. *bāra* > srvn. *bāre* > nvn. *Bahre*) : bav. srvn. **pāre* → nar. sln. *pāre* ‘mrtvaški oder’; (stvn. *brāto* > srvn. *brāte* > nvn. *(der) Braten*) : bav. srvn. *prāte* → nar. sln. *prāta* ‘pečenka’; (stvn. *glas* >) srvn. *glas* (> nvn. *Glas*) → nar. sln. *glāž* ‘steklo; kozarec’; srvn. *krage* (> nvn. *Kragen*) → nar. sln. *krāgen* [krāgən] ‘vrat’; (stvn. *salbeia*, *salveia* >) srvn. *salbeie*, *salveie* (> nvn. *Salbei*) → (nar.) sln. *žālbelj* [žāʎbəlʃ] ≥ *žājbelj* [žājbəlʃ]; (stvn. *salba* >) srvn. *salbe* (> nvn. *Salbe*) → nar. sln. **žālba* > *žāvba* ‘mazilo’; (stvn. *smag/smak* >) srvn. *smac*, *smach* (> nvn. *Ge-schmack*) → nar. sln. *žmāh* ‘okus’; (stvn. *seiffa* >) srvn. *seife* (> nvn. *Seife*) → nar. sln. *žājfa* ‘milo’; stvn. *geisila* > srvn. *geisel* (> nvn. *Geißel*) → nar. sln. *gājžlja* ‘bič’.

Za določanje (bavarsko)srednjevisokonemških izposojenk v slovenščini med okoli 1100 in okoli 1200 so *terminus post quem* srednjevisokonemške glasovne spremembe, kot so bile npr. poenostavitev [šk] v [š], razokroženje [u] v [w], diftongizacija *ī*, *ū* v [ei], [ou], ter nadomeščanje srednjevisokonemškega neizglasnega *pf* z novim slovenskim *f*, *terminus ante quem* pa (bavarsko)srednjevisokonemške glasovne spremembe kot npr. onezvenečenje [v] v [f] ter zaokroženje [ai], [au] v [qi], [qu] in *a/ā* v *o/ō* (preglednica 5).

Beseda *bîrt* je bila prevzeta po razokroženju srednjevisokonemškega [u] v [w] okoli 1100. Besede *blêk*, *básati*, *bâkla*, *bînkošti*, *bîrmati*, *bôgati*, *bîrtah*, *bûrklja* in *bláša* so bile izposojene po ozvenečenju (bavarsko)starovisokonemškega [f] v [v] okoli 750 in pred njegovim ponovnim onezvenečenjem v [f] okoli 1200.¹⁵ Z izjemo besede *blêk*, ki nima drugih diagnostičnih glasovnih lastnosti, vse ostale ne izkazujejo več poznopraslovanskih glasovnih sprememb – kot npr. labializacije *ã > *o (*básati*, *bâkla*, *bláša*; *bôgati* je bilo prevzeto v času, ko je v alpski slovanščini oz. zgodnji slovenščini *o že obstajal), redukcije *ř, *ú > *b, *b (*bîrt*, *bîrmati*, *bîrtah*, *bûrklja*), nazalizacije (*bînkošti*) –, kar pomeni, da so bile lahko prevzete najprej takoj po okoli 850.

Izposojenki *bláša* in *šûpa* sta bili prevzeti po poenostavitvi [šk] v [š] okoli 1100 v (bavarski) srednji visoki nemščini, pri čemer *šûpa* kaže na to, da se je še po poenostavitvi [šk] v [š] srednjevisokonemški neizglasni *pf* v slovenščini substituiral kot slovenski *p*. Nekoliko mlajše stanje se pojavlja v besedah *fâra*, *fâr*, *fârovž*, v katerih je srednjevisokonemški neizglasni *pf* že nadomeščen z novim slovenskim *f*. Beseda *fârovž* nadalje odraža prvo stopnjo srednjevisokonemške diftongizacije *û* v [ou], vse besede pa še vsebujejo bavarskosrednjevisokonemški *a/ā* pred njegovo zaokrožitvijo v *o/ō*, iz česar je možno sklepati, da so bile izposojene približno med 1100 in 1200.

Izposojenki *žâjfa*, *gâjžlja* sta bili prevzeti po diferenciaciji [ei] v [ai] v srednji visoki nemščini okoli 1100 in pred zaokroženjem *ai* v *oi* okoli 1200. Besede *mâlar*, *pâre*, *prâta*, *glâž*, *krâgen*, *žâjbelj*, *žâvba*, *žmâh* odražajo bavarskosrednjevisokonemški *a/ā*, torej so bile prevzete do okoli 1200.

Preglednica 5: (Bavarsko)srednjevisokonemško-slovenske glasovne substitucije med okoli 1100 in okoli 1200

(Bavarsko)srednjevisokonemško	Slovensko
srvn. w [u] > [w] (1100)	→ sln. b (1100–)
srvn. v [v] (750–1200)	→ sln. b (750–1200)
srvn. pf	→ sln. f (1100–)
srvn. s [š/ž] (750–1500)	→ sln. š/ž (750–1500)
srvn. <i>sc/sk</i> [šk] > <i>sch</i> [š] (1100)	→ sln. š (1100–)
bav. srvn. <i>p-</i> (770–)	→ sln. <i>p-</i> (770–)
bav. srvn. > <i>-p-</i> > <i>-b-</i> (1050)	→ sln. <i>-b-</i> (1050–)
srvn. <i>ei</i> > [ai] (1100)	→ sln. ai (1100–1200)
srvn. <i>ou</i> > [au] (1100)	→ sln. au (1100–1200)
srvn. <i>ī</i> > [ei] (1100)	→ sln. eī (1100–1250)
srvn. <i>ū</i> > [ou] (1100)	→ sln. ou (1100–1250)
bav. srvn. <i>a/ā</i> (–1200)	→ sln. a (–1200)

15 Ob izposojenkah *bîrt*, *blêk*, *básati*, *bîrmati*, *bôgati*, *bîrtah* se pojavljajo tudi mlajše izposojenke iz nekoliko mlajšega etimološko istega vira, in sicer so bili prevzeti nar. sln. *virt* 'gostitelj, gospodar, gostilničar' po prehodu [w] v [v] v 13. stoletju, nar. sln. *flêk* 'madež', *fâsati* 'prejeti, dobiti', *folgati* 'uspeti', *fîrtah* 'predpasnik' pa po onezvenečenju [v] v [f] okoli 1200.

3.3 (Bavarsko)srednjevisokonemške izposojenke v slovenščini med okoli 1200 in okoli 1250

Jezikovno gradivo: srvn. *vasche* → nar. sln. *fláša* ‘steklenica’ (prim. 2.4); srvn. *vazzen* → nar. sln. *fāsati* ‘prejeti, dobiti’ (prim. 3.2); (stvn. (*h*)*leitar*, *leitara* >) srvn. *leiter(e)* (> nvn. *Leiter*) : bav. srvn. *lōiter* → nar. sln. *lōjtra* ‘lestev’; (stvn. *meister* >) srvn. *meister* (> nvn. *Meister*) : bav. srvn. *mōister* → nar. sln. *mójšter* [mójštər] ‘mojster’; bav. srvn. **pharremōister* → sln. *fármojšter* [fármojštər] ≥ *fájmošter* [fájmoštər] ‘župnik’; (stvn. *grāvo* >) srvn. *grāve* (> nvn. *Graf*) → sln. *grōf*; (stvn. *waganāri* >) srvn. *wagener* (> zahodno zgornje nvn. *Wagner*) : bav. srvn. **wogener* → nar. sln. **bógner* ≥ *bógnar* ‘kolar’; (stvn. *swāgur* >) srvn. *swāger* (> nvn. *Schwager*) : bav. srvn. **swōger* → nar. sln. **žbóger* ≥ *žbógar* ‘svak’; srvn. *rāthūs* (> nvn. *Rathaus*) : bav. srvn. **rōthous* → sln. *rōtovž* star. ‘mestna hiša’.

Za določanje (bavarsko)srednjevisokonemških izposojenk v slovenščini med okoli 1200 in okoli 1250 so *terminus post quem* (bavarsko)srednjevisokonemške glasovne spremembe kot npr. zaokroženje (*ei*, *ou* >) [ai], [au] v [qi], [qu] in *a/ā* v *o/ō* ter onezvenečenje [v] v [f], *terminus ante quem* pa diferenciacija dvoglasnikov (*i, ū* >) [ei], [ou] v [ai], [au] (preglednica 6).

Izposojenki *fláša*, *fāsati* sta bili prevzeti po onezvenečenju srednjevisokonemškega [v] v [f], toda pred zaokroženjem *a/ā* v *o/ō* v bavarski srednji visoki nemščini. Besede *lōjtra*, *mójšter*, *fármojšter* so bile izposojene po zaokroženju [ai] v [qi], besede *grōf*, *bógnar*, *žbógar*, *rōtovž* pa po zaokroženju *a/ā* v *o/ō*. Izposojenka *fármojšter* kaže na to, da v bavarski srednji visoki nemščini ob zaokroženju [ai] v [qi] (*-mojšter*) še ni bilo zaokroženja *a/ā* v *o/ō* (*fār-*). Besedi *bógnar*, *žbógar* sta v slovenščino prišli še pred prehodom [w] v [v]. Razmerja glasovnih značilnosti *fláša*, *fāsati* – *fármojšter* – *bógnar*, *žbógar* potrjujejo naslednjo relativno kronologijo (bavarsko)srednjevisokonemških glasovnih sprememb okoli 1200: onezvenečenje [v] v [f], zaokroženje [ai] v [qi] (in verjetno tudi [au] v [qu]), zaokroženje *a/ā* v *o/ō* in prehod [w] v [v]. Ker ima beseda *rōtovž* poleg odraza *ō* v prvem zlogu tudi odraz nediferenciranega dvoglasnika *ou* v drugem zlogu, je njen prevzem možno natančneje datirati v obdobje približno med 1200 in 1250.

3.4 (Bavarsko)srednjevisokonemške izposojenke v slovenščini od okoli 1250

Jezikovno gradivo: srvn. *sackel* (> avstrijsko nvn. *Säckel*) → sln. *žákelj* [žákəl’]; (stvn. *wī(w)āri* >) srvn. *wī(w)ære* [*weiære > *waiære] (> nvn. *Weiher*) → nar. sln. *bájer* ‘večja kotanja z vodo, ribnik’; (stvn. *dūsunt* >) srvn. *tūsent* [*toužənt > *taužənt] (> nvn. *tausend*) → nar. sln. *távžent* [tāvžənt] ‘tisoč’; stvn. *prēssa* > srvn. *prēssa* (> nvn. *Presse*) → sln. *préša*; stvn. *sēgan* > srvn. *sēgen* (> nvn. *Segen*) → nar. sln. *žégen* [žéɡən] ‘blagoslov’; (stvn. *sihhuri* > *sihhur* >) srvn. *sicher* (> nvn. *sicher*) → nar. sln. *žíher* [žixər] ‘gotov’; (srvn. *sūpen* → srvn. *suppe* (> nvn. *Suppe*) → nar. sln. *žúpa* ‘juha’; (stvn. *sliht* > *sleht* >) srvn. *sleht* (> nvn. *schlecht*) → nar. sln. *žlèht* ‘hudoben, zloben’; (stvn. *snōr* > *snuor* >) srvn. *snuor* (> nvn. *Schnur*) → nar. sln. *žnōra* ‘vrv, vrvica’.

Preglednica 6: (Bavarsko)srednjevisokonemško-slovenske glasovne substitucije med okoli 1200 in okoli 1250

(Bavarsko)srednjevisokonemško	Slovensko
srvn. <i>w</i> [u] > [w] (1100)	→ sln. <i>b</i> (1100–)
srvn. <i>v</i> [v] > [f] (1200)	→ sln. <i>f</i> (1200–)
srvn. <i>pf</i>	→ sln. <i>f</i> (1100–)
srvn. <i>s</i> [š/z] (750–1500)	→ sln. <i>š/ž</i> (750–1500)
srvn. <i>sc/sk</i> [šk] > <i>sch</i> [š] (1100)	→ sln. <i>š</i> (1100–)
bav. srvn. <i>p-</i> (770–)	→ sln. <i>p-</i> (770–)
bav. srvn. > <i>-p-</i> > <i>-b-</i> (1050)	→ sln. <i>-b-</i> (1050–)
srvn. <i>ei</i> > [ai] > [oi] (1200) > [ā]	→ sln. <i>oi</i> (1200–1300), <i>a</i> (1300–)
srvn. <i>ou</i> > [au] > [ou] (1200) > [ā]	→ sln. <i>ou</i> (1200), <i>a</i> (1200–)
srvn. <i>i</i> > [ei] (1100)	→ sln. <i>ei</i> (1100–1250)
srvn. <i>ū</i> > [ou] (1100)	→ sln. <i>ou</i> (1100–1250)
bav. srvn. <i>a/ā</i> > [o/q̄] (1200)	→ sln. <i>o</i> (1200–)

Za določanje (bavarsko)srednjevisokonemških izposojenk v slovenščino od okoli 1250 je *terminus post quem* npr. srednjevisokonemška diferenciacija dvoglasnikov (*ī, ū* >) [ei], [ou] v [ai], [au] (preglednica 7).

Beseda *žakelj* je bila prevzeta po znižanju *ä* v *a* okoli 1200 v južnobavarskih srednjevisokonemških narečjih (Kranzmayer 1956: 24). Izposojenki *bājer*, *tāvžent* sta bili prevzeti po srednjevisokonemški diferenciaciji dvoglasnikov (*ī, ū* >) [ei], [ou] v [ai], [au] okoli 1250. Samostalnik *bājer* izkazuje slovenski *b* za (bavarsko)srednjevisokonemški [w], kar pomeni, da je do prehoda [w] v [v] prišlo pozneje. Besede *žakelj*, *tāvžent*, *prēša*, *žēgen*, *žiher*, *žūpa*, *žlèht*, *žnōra* imajo odraze srednjevisokonemških vmesnih pripornikov [š], [ž] in vzglasnih soglasniških sklopov [žl-], [žn-], [žm-], [žv-], zato je zanje možno reči le, da so bile prevzete pred prehodoma [š], [ž] v [s], [z] in [žl-], [žn-], [žm-], [žv-] v [šl-], [šn-], [šm-], [šv-] v južnobavarskih novovisokonemških narečjih, torej do okoli 1500.

Preglednica 7: (Bavarsko)srednjevisokonemško-slovenske glasovne substitucije po okoli 1250

(Bavarsko)srednjevisokonemško	Slovensko
srvn. <i>w</i> [u] > [w] (1100) > [v] (13. st.)	→ sln. <i>b</i> (1100–), <i>v</i> (13. st.)
srvn. <i>v</i> [v] > [f] (1200)	→ sln. <i>f</i> (1200–)
srvn. <i>pf</i>	→ sln. <i>f</i> (1100–)
srvn. <i>s</i> [š/z] (750–1500) > [s/z] (1500)	→ sln. <i>š/ž</i> (750–1500), <i>s/z</i> (1500–)
srvn. <i>sc/sk</i> [šk] > <i>sch</i> [š] (1100)	→ sln. <i>š</i> (1100–)
srvn. <i>ei</i> > [ai] > [oi] (1200) > [ā]	→ sln. <i>oj</i> (1200–1300), <i>a</i>
srvn. <i>ou</i> > [au] > [ou] (1200) > [ā]	→ sln. <i>ov</i> (1200), <i>a</i>
srvn. <i>i</i> > [ei] (1100) > [ai] (1250)	→ sln. <i>ai</i> (1250–)
srvn. <i>ū</i> > [ou] (1100) > [au] (1250)	→ sln. <i>au</i> (1250–)
bav. srvn. <i>a/ā</i> > [o/q̄] (1200)	→ sln. <i>o</i> (1200–)

4 SKLEP

Na osnovi relativne in absolutne kronologije glasovnih sprememb tako v (bavarski) stari in srednji visoki nemščini kot v praslovanščini, alpski slovanščini in zgodnji slovenščini je za tiste (bavarsko)staro- in -srednjevisokonemške izposojenke v (narečni in knjižni) slovenščini, ki izkazujejo nemške ali slovanske dia-gnostične glasovne lastnosti, možno podati dokaj natančno relativno in absolutno kronologijo časa njihovega prevzema.

Za natančnejšo datacijo prevzema (bavarsko)staro-visokonemških izposojenk v slovenščini so zelo pomembne nekatere (bavarsko)staro-visokonemške glasovne spremembe **okoli 750, 770 in 1050** ter nekatere poznopraslovanške **okoli 800**. Naslednje (bavarsko)staro-visokonemške izposojenke so bile v slovenščino prevzete približno: **(1)** do 750: *césar, rubīti, pōst, pīla, skrinja, skedēnj, bedēnj, kebēl, trōba*; **(2a)** med 750 in 800: *vrēden, bōter, škōda, hīša/hīža, māša*; **(2b)** med 770 in 800: *opāt*; **(3)** do okoli 800 oz. okoli 800: *knēz, pēnez, mīto, pōp, pónev, ôpica, králj, menih, krebūlja, jōger, oltár*; **(4)** do okoli 1000 oz. 1050: *škōf, voščiti, škāf, škrāt, škārje, trúga, cimper, žvéplo, rōpati, cōprati, lōpa, škōpa, bláška, šipa*.

Za določanje natančnejšega časa prevzema (bavarsko)srednjevisokonemških izposojenk v slovenščini so pomembne nekatere (bavarsko)srednjevisokonemške glasovne spremembe **okoli 1050, 1100, 1200 in 1250**. Naslednje (bavarsko)srednjevisokonemške izposojenke so bile v slovenščino prevzete približno: **(1)** do 1100: *vāga, vīža, gvānt, rībati, rībežen, žnīdar, rīž, žīda, brītof, glīh, rīda, mūla, rūt*; **(2)** med 1100 in 1200: *bīrt, blēk, básati, bākla, bīnkošti, bīrmati, bōgati, bīrtah, būrklja, bláša, sūpa, fāra, fār, fárovž, mālar, pāre, práta, glāž, krágen, žájbelj, žāvba, žmāh, žājfa, gājžlja*; **(3)** med 1200 in 1250: *fláša, fāsati, lōjtra, mójšter, fájmošter, grōf, bōgnar, žbógar, rōtovž*; **(4a)** po 1200: *žákelj* (in do 1500); **(4b)** po 1250: *bājer, tāvzent* (in do 1500); **(4c)** pred 1500: *prēša, žégen, žiher, žúpa, žlēht, žnōra*.

KRAJŠAVE

- alem.** = alemansko
- bav.** = bavarsko
- jsl.** = južnoslovanško
- juž. bav.** = južnobavarsko
- nar.** = narečno
- nvn.** = novovisokonemško
- pgerm.** = pragermansko
- psl.** = praslovanško
- sl.** = slovanško
- sln.** = slovensko
- srnn.** = srednjenizkonemško
- srvn.** = srednjevisokonemško
- stvn.** = staro-visokonemško
- vzh. frank.** = vzhodnofrankovsko
- zgstvn.** = zgodnjestarovisokonemško

VIRI IN LITERATURA

- Bezljaj 1976, 1981, 1995, 2005, 2007** = France Bezljaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika I–V*, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti – Inštitut za slovenski jezik ZRC SAZU, 1976–2007.
- Braune 1987** = Wilhelm Braune, *Althochdeutsche Grammatik*, bearbeitet von Hans Eggers, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, ¹⁴1987 (¹1886).
- Bichlmeier 2010** = Harald Bichlmeier, Rōma – Namenkundlich-sprachhistorische Anmerkungen zu einem allgemein bekannten Ortsnamen (Mit einem Exkurs zu Fragen der Chronologie von Lehnwortbeziehungen benachbarter Sprachen am Beispiel von nhd. *Haus* un seinen Vorformen), *Das Altertum: Zeitschrift für populäre Archäologie* 55 (2010), 175–202.
- Furlan 2013** = Metka Furlan, *Novi etimološki slovar slovenskega jezika: poskusni zvezek*, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik ZRC SAZU, Založba ZRC, 2013.
- Furlan 2014** = Metka Furlan, *Slovarska monografija Hildegard Striedter-Temps Deutsche Lehnwörter im Slovenischen* (1963) v luči Bezlajeve kritike (1964) – petdeset let pozneje, *Jezikoslovni zapiski* 20.1 (2014), 25–42.
- Holzer 1995** = Georg Holzer, Die Einheitlichkeit des Slavischen um 600 n. Chr. und ihr Zerfall, *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 41 (1995), 55–89.
- Holzer 2001** = Georg Holzer, Slavisch-deutsche Lautgeschichte im österreichischen Kontaktbereich, *Onoma: Journal of the International Council of Onomastic Science* 36 (2001), 91–109.
- Holzer 2007** = Georg Holzer, *Historische Grammatik des Kroatischen: Einleitung und Lautgeschichte der Standardsprache*, Frankfurt am Main idr.: Peter Lang, 2007.
- Jazbec 2007** = Helena Jazbec, *Nemške izposojenke pri Trubarju: na primeru besedila Ena dolga predgovor*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2007 (Linguistica et philologica 17).
- Kiparsky 1934** = Valentin Kiparsky, *Die gemeinslavischen Lehnwörter aus dem Germanischen*, Helsinki: Druckerei der Finnischen Literaturgesellschaft, 1934 (Annales Academiae scientiarum Fennicae B XXXII, 2).
- Kluge 2011** = Friedrich Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Berlin – Boston: Walter de Gruyter, ²⁵2011 (¹1883).
- König 1998** = Werner König, *DTV-Atlas: Deutsche Sprache*, München: Deutscher Taschenbuch Verlag, ¹²1998, (¹1978).
- Kranzmayer 1956** = Eberhard Kranzmayer, *Historische Lautgeographie des gesamtbairischen Dialektraumes*, Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1956.
- Lessiak 1933** = Primus Lessiak, *Beiträge zur Geschichte des deutschen Konsonantismus*, Brünn – Prag – Leipzig, 1933 (Schriften der philosophischen Fakultät der Deutschen Universität in Prag 14).
- Lexer 1992** = Matthias Lexer, *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*, Stuttgart: Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft Stuttgart, ³⁸1992 (¹1879).
- Paul 1998** = Hermann Paul, *Mittelhochdeutsche Grammatik*, überarbeitet von Peter Wiehl – Siegfried Grosse, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, ²⁴1998 (¹1881).
- Pronk-Tiethoff 2012** = Saskia Pronk-Tiethoff, *The Germanic loanwords in Proto-Slavic: origin and accentuation*, Leiden: Rodopi, 2012.
- Ramovš 1924** = Fran Ramovš, *Historična gramatika slovenskega jezika II: konzonantizem*, Ljubljana: Znanstveno društvo za humanistične vede v Ljubljani, 1924.
- Ramovš 1936** = Fran Ramovš, *Kratka zgodovina slovenskega jezika I*, Ljubljana: Akademsko založba, 1936.
- Rix 1992** = Helmut Rix, *Historische Grammatik des Griechischen: Laut- und Formenlehre*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, ²¹1992.
- Schützeichel 1995** = Rudolf Schützeichel, *Althochdeutsches Wörterbuch*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, ⁵1995.
- Shevelov 1964** = George Y. Shevelov, *A Prehistory of Slavic: The Historical Phonology of Common Slavic*, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1964.
- Snoj 2016** = Marko Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana: Založba ZRC, ³2016 (²2003, ¹1997).

Striedter-Temps 1963 = Hildegard Striedter-Temps, *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1963.

Šekli 2014 = Matej Šekli, *Primerjalno glasoslovje slovanskih jezikov 1: od praindoevropsčine do praslovaniščine*, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2014.

Šekli 2015 = Matej Šekli, Pomenska polja nemških izposojenk v slovenščini, *Jezikoslovniki zapiski* 21.2 (2015), 31–44.

SUMMARY

The Relative and Absolute Chronology of (Bavarian) Old and Middle High German Loanwords in Slovenian

Based on the relative and absolute chronology of some sound changes in (Bavarian) Old and Middle High German as well as in Proto-Slavic, Alpine Slavic, and Early Slovenian, it is possible to establish a precise relative and absolute chronology of the time of the borrowing of (Bavarian) Old and Middle High German loanwords into (dialect and standard) Slovenian, provided that the loans analysed display diagnostic German and/or Slovenian characteristics at the phonological level.

For more precise determination of the time of the integration of (Bavarian) Old High German loanwords into Slovenian, certain (Bavarian) Old High German sound changes around AD 750, 770, and 1050 and certain late Proto-Slavic and early Common Slavic sound changes around AD 800 are decisive. An approximate periodization of (Bavarian) Old High German loans into Slovenian can be established as follows: (1) before AD 750: *césar* ‘emperor’, *rubūti* ‘to seize’, *pōst* ‘fast(ing)’, *pila* ‘file’, *skrinja* ‘chest’, *skedēnj* ‘barn’, *bedēnj* ‘type of vessel’, *kebēl* ‘type of vessel’, *trōba* ‘trumpet’; (2a) between AD 750 and 800: *vrēden* ‘worth’, *bōter* ‘godfather’, *škōda* ‘damage’, *hiša/hiža* ‘house’, *māša* ‘mass’; (2b) between AD 770 and 800: *opāt* ‘abbot’; (3) before around AD 800 or around 800: *knēz* ‘prince’, *pēnez* ‘coin; money’, *mīto* ‘tax, fee; customs’, *pōp* ‘priest’, *pōnev* ‘pan’, *ōpica* ‘monkey’, *králj* ‘king’, *menih* ‘monk’, *krebūlja* ‘chervil’, *jōger* ‘pupil, apostle’, *oltār* ‘altar’; and (4) before around AD 1000 or 1050: *škōf* ‘bishop’, *voščiti* ‘to wish’, *škāf* ‘vat, tub’, *škrāt* ‘dwarf’, *škārje* ‘scissors’, *trūga* ‘coffin’, *cimper* ‘roofing’, *žvéplo* ‘sulphur’, *rōpati* ‘to rob’, *cōprati* ‘to practise witchcraft’, *lōpa* ‘arbour’, *škōpa* ‘thatch’, *blāška* ‘bottle’, *šipa* ‘window glass’.

To particularise the time of the integration of (Bavarian) Middle High German borrowings in Slovenian, especially some (Bavarian) Middle High German sound changes around AD 1050, 1100, 1200, and 1250 are relevant. The periodization of (Bavarian) Middle High German loanwords into Slovenian can be established as follows: (1) before AD 1100: *vāga* ‘scales’, *vīza* ‘mode, way; melody’, *gvānt* ‘dress’, *ribati* ‘to scrub, to rub’, *ribežen* ‘grater’, *žnidar* ‘tailor’, *rīz* ‘rice’, *žida* ‘silk’, *brūtof* ‘graveyard’, *glīh* ‘equal’, *rida* ‘turn’, *mūla* ‘annoyed face’, *rūt* ‘newly cleared land’; (2) between AD 1100 and 1200: *birt* ‘host, landlord’, *blēk* ‘patch’, *bāsati* ‘to stuff, to fill’, *bākla* ‘torch’, *būnkošti* ‘Pentecost’, *birmati* ‘to confirm’, *bōgati* ‘to obey’, *birt* ‘host, landlord’, *birtah* ‘apron’, *būrklja* ‘fire-tongs’, *blāša* ‘bottle’, *šūpa* ‘cart shed’, *fāra* ‘parish’, *fārovž* ‘rectory, vicarage’, *mālar* ‘painter, artist’, *pāre* ‘bier’, *prāta* ‘roast’, *glāž* ‘glass’, *krāgen* ‘neck’, *žājbelj* ‘sage’, *žāvba* ‘ointment’, *žmāh* ‘taste, flavour’, *žājfa* ‘soap’, *gājzlja* ‘whip’; (3) between AD 1200 and 1250: *flāša* ‘bottle’, *fāsati* ‘to get, to receive’, *grōf* ‘count’, *bōgnar* ‘wheelwright’, *žbogar* ‘brother-in-law’, *rōtovž* ‘town hall’; (4a) after AD 1200: *žakelj* ‘sack’ (and before AD 1500); (4b) after AD 1250: *bājer* ‘pond’, *tāvzent* ‘thousand’ (and before AD 1500); and (4c) before AD 1500: *prēša* ‘press’, *žēgen* ‘blessing, benediction’, *žiher* ‘certain, sure’, *žūpa* ‘soup’, *žlēht* ‘malicious, wicked’, *žnōra* ‘rope, cord; string’.

METKA FURLAN

ZAKAJ SE PREBIVALCEM BERTOKOV PRAVI BERTOŠANI?

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.26.1.2](https://doi.org/10.3986/JZ.26.1.2)

V prispevku se prebivalsko ime dvojezičnega slovensko-italijanskega kraja *Bertoki/Bertocchi*, tj. *Bertošan(i)* s *š* in ne *č*, razlaga s slovensko narečno varianto krajevnega imena *Brtohi* 'Bertoki', v kateri je *h* iz *k* nastal v slovenskem istrskem narečnem razvoju v antroponimu *Bertok* italijanskega izvora iz *Bertocco*.

Ključne besede: prebivalsko ime, toponim, *Bertoki/Bertocchi*, onomastično besedotvorje, jezikovna interferenca, dvojezično območje, slovenščina, italijanščina, fonetika, narečje

Why Is *Bertošan* the Demonym for *Bertoki*?

This article explains the demonym *Bertošan* for the Slovenian–Italian village of Bertoki (Ital. *Bertocchi*) as having a *š* rather than a *č* due to the Slovenian dialect toponym *Brtohi* 'Bertoki', in which *h* developed from *k* in the Istrian dialect of Slovenian in the anthroponym *Bertok*, derived from Italian *Bertocco*.

Keywords: demonym, toponym, Bertoki/Bertocchi, onomastic derivation, language interference, bilingual area, Slovenian, Italian, phonetics, dialect

1 BERTOKI Z BERTOŠANI

Ljudem v lokalnem istrskem okolju je verjetno znano, da se prebivalcem kraja na dvojezičnem slovensko-italijanskem območju *Bertoki* z italijansko ustreznico *Bertocchi* pravi *Bertošani*, tisti iz bolj oddaljenih krajev v Sloveniji pa lahko ta podatek najdejo v priročniku Slovenska krajevna imena (1985). Ob zapisu prebivalskega imena v ednini *Bertošan* v ležečem tisku, ki je rezerviran za prikazovanje neknjižnih, narečnih oblik (SKI 1985: 6),¹ je z zvezdico, ki ponazarja pričakovano narejeno knjižno obliko (SKI 1985: 6), zapisana tudi varianta **Bertóčan*. Ta je kot edina možna in zato brez zvezdice navedena v SP 2001.

V slovenščini so prebivalska imena pogosto tvorjena s pripono *-jan-*, ki besedotvorno podstavo na *-k-* spremeni v *-č-*, zato bi tako kot pri prebivalskem imenu *Potočan* iz krajevnega imena *Pótok* 'ime naselja v o. Koper' (SKI 1985) ali pri prebivalskem imenu *Potóčan* iz *Potóki* 'ime naselja v o. Črnomelj; ime naselja v o. Jesenice' (SKI 1985) pričakovali, da bi se prebivalsko ime, tvorjeno iz toponima *Bertoki*, glasilo **Bertočan* s *-č-*, kot je predstavljeno v SKI 1985, ne meneč se

Prispevek je nastal v okviru programa P6-0038, ki ga financira ARRS.

¹ V KLS 1968: 126 je za prebivalsko ime Bertokov navedena množinska oblika *Bertošani*, ki se v mestu naglasa ne ujema z lokalno *Bertošani*.

za lokalno rabo pa normirano v SP 2001, in ne *Bertošan* s -š-, kot potrjuje aktivna raba lokalnega prebivalstva. Prebivalsko ime Bertokov *Bertošan* s -š- namreč kaže, kot da bi bilo tvorjeno iz toponima, ki se je glasil **Bertoši* ali **Bertohi*, in ne iz *Bertoki*. V pričujočem prispevku se bo zato poskušalo odgovoriti na vprašanje, zakaj se prebivalcem Bertokov pravi *Bertošani* in ne **Bertočani*, kot bi narekoval toponim *Bertoki/Bertocchi*.

2 NAREČNO BERTOŠANSKO 'Bərtəχə 'BERTOKI', SVETOANTONSKO 'Bərtəχə 'ISTO' ITD.

Novejša raziskava na terenu, ki jo je opravila Suzana Todorović, je celo pokazala, da prebivalsko ime Bertokov slovenskega tipa slovanskega izvora na *-jan-* *Bertošani* uporabljajo tudi italijansko narečno, tj. istrskobeneško govoreči prebivalci Bertokov, ki za ime svojega kraja navajajo obliko *Ber'toki*, za prebivalsko ime pa *Berto'sani* (Npl m) s feminativom *Berto'sane* (Todorović 2018a: 113). Ustrezna slovenska narečna varianta prebivalskega imena se v Bertokih glasi *Bərtə'san*, f *-ka* (Todorović 2018a: 43), tudi *Bərtə'sanə* (pl) s feminativom *Bərtə'sankä*, ime svojega kraja pa slovensko narečno govoreči prebivalci Bertokov navajajo kot '*Bərtəχə*'.^{2, 3} Medtem ko med šavrinsko govorečimi prebivalci Puč, ki so od Bertokov oddaljene slabih 13 km, prebivalsko ime za Bertoke ni bilo evidentirano, ampak le izreka imena kraja *Bar'tokə* 'Bertoki' z Gpl z *Bar'toku* 'iz Bertokov', rižansko govoreči prebivalci kraja Sveti Anton, od Bertokov oddaljenega slabih 6 km, pa Bertokom podobno kot Bertošani pravijo '*Bərtəχə*',⁴ prebivalcem *Bərtə'sanə*, prebivalkam pa *Bərtə'sankä* (Todorović 2018a; 43). Tudi v Dekanijah, Škofijah in Tinjanu so bile zabeležene primerljive oblike, le da sta bila v imenovalniku imena kraja soglasnik *h* in v feminativu prebivalskega imena na *-ka* soglasnik *k* podvržena delovanju slovenske narečne sekundarne palatalizacije velarov in se zato glasita *ś* oziroma *ć*: '*Bərtəśjə*, toda Gpl *pərś* '*Bərtəχjə* 'v Bertokih' (< *-hou*), *Bərtə'sanjə*, *Bərtə'sanćä* (Dekani), '*Bərtəśj*, toda Gpl *pər* '*Bərtəχo* 'v Bertokih' (< *-hou*), *Bərtə'sanj*, *Bərtə'sanćä* (Škofije – vse Todorović 2017: 103), '*Bərtəse*, '*Bərtə'sanə*, '*Bərtə'sanće* (Tinjan – Todorović 2015: 66). Fonetično bolj oddaljeno od navedenega je gradivo iz Boršta, kjer evidentirano krajevno ime '*Bərtəfä* s *f* kaže na razvoj iz *χ*,⁶ prebivalski imeni '*Bərtə'zanə* in '*Bərtə'žankä* (Todorović

2 Izglasni *-ə* je nastal po redukciji nenaglaščenega *-i*.

3 Zadnji trije primeri so iz še neobjavljenega narečnega gradiva slovenskega rižanskega govora kraja Bertoki (Todorović 2018b), ki mi ga je za to analizo dobrohotno odstopila avtorica Suzana Todorović, za kar se ji iskreno zahvaljujem.

4 Isti informant iz Bertokov (Suzana Todorović, ustno) je prebivalsko ime izgovoril variantno kot *Bərtə'san*, f *-ka* in *Bərtə'sanə* (pl), f *-kä*. Prva varianta z *-ə-* je skladna z bertošanskim toponimom '*Bərtəχə*', druga z *-a-* pa s svetoantonskim '*Bərtəχə*.

5 V slovenskih istrskih govorih se predlog *pri* veže z rodilnikom in ne mestnikom.

6 Fonetični razvoj *h* → *f* (in obraten *f* → *h*, npr. cgn *Habjan* ← *Fabjan*, kraško *brîtih* 'britof, popkopališče'; Ramovš 1924: 240) je v slovenskih narečjih dobro znan, a nikjer ni sistemski, prim.

2015: 66) z *ž* in ne *š*, pa sta bili morda iz prvotnega **Barto'sanę* in **Barto'sankā* po analogiji preoblikovani po izglasju prebivaljskih imenih kraja Korte, ki se glasi *Kurte'žanę*, *Kurte'žankā*, kot ju navaja Todorović 2015: 66. Lahko pa je -*ž*- analoški in je nastal po istem vzorcu kot dolenska množinska oblika *mačeruógi* ob imenovalniku *mač'eròχ* 'močerad' (gl. 2.2.2.2).

Preglednica 1: Slovenske narečne oblike toponima *Bertoki* in njegovih prebivalcev

Izpričano v kraju	Sln. narečna toponimska oblika	Sln. narečno prebivaljsko ime
Bertoki	<i>'Bartaxę</i>	<i>Bartə'san</i> , f -ka; pl <i>Barta'sanę</i> , f <i>Barta'sankā</i>
Sveti Anton	<i>'Bartaxę</i>	pl <i>Barta'sanę</i> , f <i>Barta'sankā</i>
Dekani	<i>'Bartašjə</i>	pl <i>Barta'sanjə</i> , f <i>Barta'sancä</i>
Škofije	<i>'Bartašj</i>	pl <i>Barta'sanj</i> , f <i>Barta'sancä</i>
Boršt	<i>'Bartofä</i> < * <i>'Bartoxä</i>	pl <i>'Barto'žanę</i> , f <i>'Barto'žankā</i>

Narečne oblike krajevnega imena tipa *'Bartaxę* 'Bertoki' (Bertoki) oziroma *'Bartaxę* (Sveti Anton) z nezvenečim velarnim pripornikom *χ* namesto večinsko uporabljane variante z nezvenečim mehkonobnim zapornikom *k* so dragocene, saj kažejo na obstoj variantne imenske osnove **Bertoh-*,⁷ iz katere je zaradi alternacije *-h-* : *-š-* brez fonetičnih težav mogoče izvesti prebivaljsko ime *Bertošani* s *-š-*, ker popolnoma ustreza soglasniški alternaciji *-h-* : *-š-*, ki jo zaradi vzglasnega soglasnika *j* sufiksa pričakovano povzroča tvorba prebivaljskega imena na *-jan-*: **Bertoh-* → **Bertoh-* + *-jan-* > *Bertošan*, prim. tpn *Podvrh* 'ime naselja v o. Kočevje', 'ime naselja v o. Škofja Loka', 'ime naselja v o. Žalec' → *Podvršän* 'prebivalec naselja v o. Kočevje', 'prebivalec naselja v o. Škofja Loka', 'prebivalec naselja v o. Žalec' (SKI 1985).

Narečne oblike krajevnega imena tipa *'Bartaxę* 'Bertoki' (Bertoki) odkrivajo, da v lokalnem narečnem okolju obstajata variantni imenski obliki *Bertoki* in *Bertohi* in da je bilo prav iz variante *Bertohi* (in ne iz *Bertoki*) tvorjeno slovensko prebivaljsko ime *Bertošan*, ki je uveljavljeno tudi na območju, kjer se uporablja – vsaj z današnjega zornega kota dominantna imenska oblika *Bertoki*. To stanje pa odpira novo vprašanje: od kod variantnost krajevnega imena ter katera varianta je prvotna in katera drugotna, ali *Bertoki* ali *Bertohi* (= *'Bartaxę*, *'Bartašę*)?

2.1 *Bertoki* : *Bertohi*

Odgovor na vprašanje, katera od imenskih variant, *Bertoki* ali *Bertohi* (prim. *'Bartaxę*, *'Bartašę* itd.), je prvotna, je treba poiskati v fonetičnih dejstvih tega slo-

► Ramovš 1924: 239s. Med apelativnim narečnim gradivom za govor kraja Boršt ga ni bilo mogoče prepoznati. Pri besedi *kóžuh* je bil po podatkih iz SLA izglasni *-f* evidentiran le v terskem govoru kraja Robidišče, čeprav Ramovš 1924 l.c. navaja primera iz kraškega in rezijanskega narečja.

7 Glede razmerja *-er-* : *-r-* v nadaljevanju.

vensko-italijanskega narečnega območja, kjer je jezikovna interferenca močna in dolgotrajna.

2.1.1 Italijanski substitut *k* tujega fonema *h*

Znano je, da istrska beneščina kot prevladujoča narečna italijanščina tega območja in enako knjižna italijanščina ter romanski jezikovni sistemi vzdolž vzhodne obale Jadranskega morja nimajo fonema *h*, zato se izposoja iz jezikov dajalcev, ki tak fonem imajo, nadomešča s tujemu fonemu *h* fonetično najbližjim *k*.⁸ Pojav se lepo odraža v it. varianti toponima *Crevatini* ob sln. *Hrvatini*, it. varianti priimka *Crevatin* ob sln. *Hrvatín*. Pri istrskobeneških govorcih Bertokov se tako nadomeščanje *h* → *k* potrjuje npr. v besedi *š'paker* 'štedilnik' (Todorović 2018a: 175) z izvorom v n. *Sparherd* 'štedilnik', ki je v enaki fonetični podobi znana tudi v istrobeneščini Pirana, Izole in Kopra (Todorović 2016: 147), tržaški italijanščini *spàcher* (Doria 1987), Rosamani 1990 pa jo navaja tudi za narečne govore krajev Milje, Gradež, Buje, Poreč, Reka in otoka Cres. V slovenščini varianta **špaher* 'štedilnik' ni potrjena, ampak le variante tipa *šparhe(r)t* in *šparge(r)t* (v Bertokih *š'paryart* – Todorović 2018b), zato možnost, da bi v istrsko beneščino beseda prišla s slovenskim posredovanjem, ni verjetna, čeprav disimilacijo *r : r* → \emptyset : *r* ob hrv. čak. *špàher* 'štedilnik' (Vrgada – Jurišić 1973), *špàhar/špàher* 'isto' (Orlec na Cresu – Houtzagers 1985) s sln. substitutom *γ* za n. *h* potrjuje tudi šavrinsko *špa'yer* (Puče – Todorović 2018a: 175).⁹

Če bi se upoštevalo fonetično dejstvo, da se tuji *h* v it. narečjih nadomešča s *k*, bi narečne oblike krajevnega imena tipa *Bærtəxę* lahko bile prvotne, varianta *Bertoki/Bertocchi* pa bi kazala, da toponim ni italijanskega izvora in da je bil kot *Bertocchi* prevzet iz slovenskega *Bertohi*. V slovanski onomastiki je namreč pripona *-*ohъ* dobro znana, predvsem pri tvorbi hipokoristikov iz zloženih imen, zato se slovanski antroponim **Mil-ohъ* iz **Miloslavъ* ipd. (SP: 1, 73) v italijanskem govornem okolju najde kot cgn *Miloch*, tudi *Milocchi* in *Milocco* (Slovinci 2005: 53, 145). Vendar enaka razlaga za *Bertoki/Bertocchi* ne pride v poštev, ker ni verjetna. Že leta 1911 je Gravisi prepričljivo pokazal na italijanski izvor imenske osnove *Bertok-*, ko je pri it. varianti toponima *Bertòchi* 'villaggetto nela parte N.E. del comune abitata da parecchie famiglie Bertòch', zapisal, da v Kraljevini Italiji obstajajo številne družine *Bertochi* (Gravisi 2015: 381).¹⁰ Z opozorilom na it. priimek *Bertochi* je Gravisi verjetno želel nakazati na razširjenost italijanskih

8 Trditev velja za starejše in mlajše ljudske izposojenke, medtem ko se v sodobno knjižno italijanščino tuje besedje s fonemom *h* ničto nadomeščajo, npr. it. knjiž. *idronimo* 'hidronim, agl. hydronym, n. Hydronym'.

9 V Krkavčah potrjena oblika *š'paker* (Todorović 2015: 107) mora zato biti izposojena iz istrobeneških govorov.

10 Ponovljeno v Rosamani 1990; Pucer 2005: 69 (le da tudi avtor ustrezno govori o slovenskem priimku: »Kraj je dobil ime po priimku Bertok«); Snoj 2009: 58; Todorović 2018a: 43.

priimkov s korenem *Bert*-¹¹ in na njegovo enakozvočnost z istrskim toponimom *Bertòchi*.

2.2 Množinsko krajevno ime *Bertoki/Bertocchi* izantroponimskega izvora

V Italiji ima približno 497 družin še danes priimek *Bertocco*, njegova pogostnost pa je največja v pokrajini Veneto, kjer najstarejša zabeležba izvira iz kraja San Biagio di Callalta in sega v leto 1617 (<https://www.cognomix.it/mappe-dei-cognomi-italiani/BERTOCCO> (dostop 27. 8. 2018)). Isti vir za italijansko pogostejšo varianto *Bertocchi* s 1680 družinami navaja, da tak priimek v Lombardiji nosi 821 družin, da pa obstaja tudi v pokrajinah Veneto in Furlanija – Julijska krajina. Tudi še danes tako kot v Gravisijevem času v Bertokih še živijo osebe z istim priimkom, ki pa je danes poslovenjen v *Ber'tok* (Todorović 2018a: 47).¹² Po podatkih Začasnega slovarja slovenskih priimkov (1974) je bil priimek *Bertok* evidentiran v celjski okolici, Ljubljani in Sežani, danes pa je nosilec tega priimka v Sloveniji 171, večina, kar 148, pa jih je iz obalno-kraške regije (<https://www.stat.si/ImenaRojstva/FirstNames/SearchFirstNames?Ime=&Priimek=+bertok> (dostop 5. 9. 2018)). Tudi na hrvaškem obalnem območju je priimek *Bertok* (tudi *Bertoco*, *Bertoc* in *Bertocchi*) pogost in se je tako kot v Sloveniji razširil tudi v notranje predele Hrvaške (LP SRH 1976).

Slovenska množinska oblika toponima *Bertoki* je enakozvočna sodobni knjižni italijanski *Bertocchi*. Tudi na zemljevidih od 17. stoletja dalje¹³ (npr. na zemljevidu Istre, nekdanje Japodije, iz leta 1620 (slika 1) avtorja Giovannija Antonia Maginija (1555–1617), na Blaeujevem zemljevidu Istre iz leta 1680 itd. in tudi na Naldinijevem iz leta 1700 (slika 2) nastopa v zapisu *Bertochi* [Bertoki],¹⁴ in tako kot še drugi množinski toponimi tega ožjega območja, kot so *Gregoriči*, *Kozloviči*, *Tomažiči*, *Bonini*, *Babiči*,¹⁵ *Pobegi*,¹⁶ ki so tvorjeni iz množinskih ob-

11 V italijanski onomastiki se imenski koren *Bert-* razlaga iz osebnega imena *Berto* kot skrajšane oblike = hipokoristika imen *Roberto*, *Alberto* ali *Umberto*, iz katerega so bili tvorjeni številni priimki, ob *Bertocco* z redko pripono *-occo* (prim. Rohlfs 1969: 377s.) z najstarejšim potrjenim Dionysius Bertochus, založnikom dela *De febribis* (1487) avtorja G. M. Savonarola, še npr. *Bertacchi* (Rohlfs 1969: 378), tudi *Bertacco*, *Bertacca*, *Bertazzi*, *Bertazzo*, *Bertozzi*, *Bertozzo*, *Bertos*, *Bertossi* (http://www.ganino.com/cognomi_italiani_b (dostop 27. 8. 2018); DT 2011: 121).

12 Naglasno mesto mi je naknadno sporočila avtorica vira Suzana Todorović.

13 Na kartah in v opisih Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787 (1804) Bertoki niso navedeni, ampak je za to območje omenjen le Lazaret, tj. *Lazzaretto: zur Kirche von Lazaretto* 'do cerkve pri Lazaretu' (Rajšp 1997: 201), prav tako je na kartah 3. zvezka vpisano le ime *Lazaretto* (XIX 15 1C). Na začetku 19. stoletja kraj očitno vsaj vojaško strateško ni bil pomemben.

14 Podatki so povzeti z zemljevidov, objavljenih v Kladnik idr. 2014.

15 Sodobna varianta toponima kaže na tvorbo iz *Babič*, ki je v Sloveniji pogost priimek, toda lokalna varianta *Bávci* (SKI 1985) < **Babci* kaže na obstoj variantne besedotvorne podstave **Babec*.

16 Kraj je naseljen s številnimi družinami *Pobega*, je poročal Gravisi leta 1911 (Gravisi 2015: 384), toda toponimska oblika *Pobegi* kaže na tvorbo iz antroponima **Pobeg*.

lik antroponimov, sodobnih priimkov *Gregorič, Kozlovič, Tomažič* in *Bonin*, kaže na plast krajevnih imen, ki so znak slovanske kolonizacije, naplaščene na starejšo romansko plast, ki jo tvorijo krajevna imena tipa *Pomjan, Marezige, Koštabona, Puče* (Kos 1950: 65s.). Toponim *Bertoki/Bertocchi* je zato nastal po slovenskem onomastičnem besedotvornem vzorcu slovanskega tipa, a iz antroponima italijanskega izvora. Ker je antroponim *Bertocco* kot italijanski priimek danes dobro potrjen v pokrajini Veneto, je bil na koprsko območje gotovo importiran v času naraščajočega beneškega vpliva, ki se je sicer začel že v 10. stoletju, popolni razmah pa doživel po letu 1420, ko je Beneška republika popolnoma zavladala Istri.

Slika 1: Izsek zemljevida Istre, nekdanje Japodije, iz leta 1620, ki ga je izdelal Giovanni Antonio Magini (1555–1617), na katerem je, kot kaže, najstarejši zapis toponima *Bertochi*

Fonetično razmerje med it. *Bertocco* in istrsko beneško varianto *Bertòch* [Bertok], ki jo navaja Gravisi (2015: 381), ter slovensko *Bertok* kaže, da je bil italijanski priimek na *-o* kmalu sloveniziran in tako kot bližnji it. toponim *Lazzaretto* s slovensko ustreznico *Lazaret* vključen v sklanjatveni vzorec tipa *korak*. Ker se apokopa *-o* v (istrski) beneščini realizira le za soglasnikom *n*, npr. *criastian* (: it. knjiž. *cristiano*), *pien* (: it. knjiž. *pieno*), je bila med govorcii istrske beneščine uporabljana varianta *Bertòch* prevzeta iz slovenske narečne, in sicer še pred delovanjem naglasnega umika tipa *otròk* > *'otrok* iz **Bertòk* (ali **Bertòh*) ← it. *Bertòcco*. Verjetno ne bo odveč, če se izpostavi, da je it. ustreznica *Bertocchi* za Bertoke italijanizirana slovenska oblika toponima *Bertoki* in ne obratno.

Ker se v it. beneščini samoglasnik *o* pred *i* dvigne v samoglasnik *u* (npr. *rosso*, pl *russi*, *pomo*, pl *pumi*), bi bil namreč enak dvig artikulacije prvotnega samoglasnika *o* v *u* verjetno viden tudi v toponimu, če bi nastal v beneškem

Slika 2: Naldinijev zemljevid Koprščine iz leta 1700 z zapisom *Bertochi*

jezikovnem okolju. Ne nazadnje bi v toponimu, če bi bil primarno italijanski, vsaj v ljudski izreki zaradi *-i* pričakovali palataliziran velar *c* (npr. ***Bertuci* [Bertuči]), ki se v beneščini (tudi istrski beneščini) lahko razvije šumniški glas *š* ***Bertuši*. Tak *š* bi ob jezikovni interferenci ustrezal sln. *š*, torej fonemu v prebivalskem imenu it. dial. *Berto'sani*, sln. dial. *Bërta'sanə*. Možnosti, da bi po neki analogiji iz tega slovenskega narečnega *š* nastal slovenski narečni *χ*, pa ni. Vsa ta opozorila o možnem fonetičnem razvoju, če bi bila toponimska varianta

Bertoki dejansko italijanskega izvora in bi se razvijala po fonetičnih pravilih benečanščine, jasno ilustrirajo, da so variante *Bertoki*, *'Bærtəχɛ*, *'Bærtəχɛ* itd. lahko nastale le v slovenskem jezikovnem sistemu.

Narečne oblike krajevnega imena tipa *'Bærtəχɛ* pa niso dragocene le zato, ker potrjujejo obstoj variantnega toponima s *h*¹⁷ in ne *k*, ampak ker z naglasom na prvem zlogu tudi kažejo na delovanje slovenskega narečnega naglasnega umika z zaprtega zadnjega zloga tipa *otròk* > *'otrok*,¹⁸ ki se je najprej realiziral konec 15. ali šele v 16. stoletju.¹⁹ Ker v trizložnicah *'Bærtəχɛ*, *'Bærtəχɛ* itd. pogoj za naglasni umik tipa *otròk* > *'otrok* ni izpolnjen, je do njega lahko prišlo le v dvožložnem antroponimu, naglasno mesto v toponimih tipa *'Bærtəχɛ* je zato analoško, povzeto po naglasnem mestu v antroponimu oziroma priimku. Vse pa kaže, da tudi slovenski narečni *h* najverjetneje izvira iz dvožložnega antroponima.

2.2.2 Naglasno mesto in nastanek *h* = *χ* v narečni imenski varianti tipa *'Bærtəχɛ* 'Bertoki' (Bertoki)

2.2.2.1 Naglasno mesto

Narečne imenske variante *'Bærtəχɛ*/*'Bærtəχɛ* itd. z naglasnim podatkom kažejo na obstoj variantnega narečnega antroponima **'Brtoh* = **'Bærtəχ*/*'Bærtəχ* ob **Bertòk* (= it. *Bertòch*); bertošanska ima *-ə-* iz prvotnega *-o-* skladno z razvojem v besedah *otrok* in *potok*, ki se v Bertokih glasita *'uətrək* in *'puətrək* (Todorović 2018b). Nasprotno pa svetoantonska z *-a-* iz prvotnega *-o-* kaže na ponaglasno akanje, ki ga sodobni svetoantonski narečni govor ne potrjuje,²⁰ kot ponazarja odraz za besedo *otròk*: *'uətrek* (Todorović 2018a: 165) = *'uətrek* (SLA). Se pa tako akanje potrjuje v bližnjih Škofijah, kjer je znano tudi prednaglasno akanje, prim. *'uotrak*, *'Bərtašj*, *pər 'Bərtaχo*, *Bərta'shanj*; *ka'kuš*, *γas'put* (Todorović 2017: 150, 103, 193, 107). Ker spadajo imena med konservativnejši del besednega fonda jezikov, je namreč možno, da je bilo po- in prednaglasno akanje škofijskega tipa značilnost širšega rižanskega narečnega območja, kamor je spadalo tudi svetoantonsko, a zaradi nadaljnjega razvoja govora pojav ni več razviden kot sistemski pojav.²¹

17 Narečna imenska osnova na *-h*, tj. *'Bærtəχ*/*'Bærtəχ*-, jasno kaže, da furlanski priimek *Bertossa*, ki je bil s priseljenci iz Karnije prinesen v hrvaški del Istre in tam pisno pohrvačen v *Bertoša* (Bertoša 2002: 78), ni v nobeni neposredni povezanosti z vprašanjem nastanka prebivalskega imena Bertokov *Bertošan*.

18 Isti naglasni umik kaže tudi italijanska izposojenka *br'uàdet* 'brodet = ribja juha' ob prvotnem naglasnem mestu *bro'diət* 'isto' (Todorović 2018a: 196) iz it. *bro'detto*.

19 Datacija je narejena na podlagi Ramovša 1950.

20 Ponaglasno akanje v svetoantonski besedi *γra'mofano* 'gramofon' (Todorović 2018a: 121) iz it. *gramofono* ni zanesljivo, ker ga potrjuje tudi istrsko beneško *γra'mofano* iz Bertokov (Todorović 2018a: 218).

21 Akanje je bilo namreč lahko odpravljeno, ker se je nenaglašeni *-a-* iz *-o-* reduciral: *-o-* > *-a-* > *-ə/-e-* (*otròk* > **'uətrək* > *'uətrək*/*'uətrek*).

2.2.2.2 Nastanek slovenskega narečnega soglasnika *-h* = *-χ* iz *-k*

Že bertošanski in svetoantonski odraz besede *otròk*, tj. omenjeno *ʰatrək* in *ʰàtrek* = *uàtrek*, jasno ilustrirata, da nastanek izglasnega *-χ*, ki ga potrjujejo narečne toponimske variante tipa *ʼBærtəχę* (Bertoki) in prebivalsko ime tipa *Bertošani*, iz prvotnega slovenskega izglasnega *-k* ne odraža fonetičnega razvoja, ki bi se v sodobnem govoru Bertokov in Svetega Antona ali v drugih slovenskih narečnih govorih bližnje okolice kazal kot sistemski in zato jasno razpoznaven.

Slovensko narečno gradivo govora Bertokov (Todorović 2018b) in Svetega Antona (Todorović 2018a) kaže, da je fonem $\chi = h$ sistemski ali pozicijsko pogojen v naslednjih primerih, ko je:

- (a) sistemski odraz praslovenskega in praslovanskega fonema **h*, npr. *χu'diç* : *χu'diç* 'hudič' < psl. **hudit'ь*; *piχət* : *piχət* 'pihati' < psl. **pyhati*;
- (b) v izglasju kot pričakovani fonetični odraz prvotnega izglasnega *-γ* < psln. **-g* < psl. **-gь*, npr. *vřāχ* 'vrag' (Sveti Anton) < psl. **uorgь*, *ruχ* 'buška' : *ruχ* 'isto' < psl. **rogь*;
- (c) v izglasju kot pričakovani fonetični odraz prvotnega izglasnega *-γ* kot substituta it. dial. predloge, npr. *m'jedex* : *m'jedex* 'zdravnik' ← it. dial. **mediγo*, knjiž. *medico*, *š'tomex* : *š'tuəmāχ* 'želodec' ← it. dial. **stomi/ayo*, knjiž. *stomaco* (kar je v neposredni povezavi z razvojem pod točko b);
- (č) pozicijsko pogojeni odraz iz *γ* pred nezvenečim soglasnikom, npr. *ʼzaxca* 'žagica' (Sveti Anton) (kar je v neposredni povezavi z razvojem pod točko b);
- (d) v zaporedju *χm-* iz sln. *km-*, npr. *χmet* : *χmät* 'kmet';
- (e) v zaporedju *χr-* iz italijanske narečne predloge s *kr-*, npr. *χ'roštola* 'krhki flancat' ← it. dial. *crostolo*, v Bertokih istrsko beneško *k'roštolo* in tudi slovensko narečno *k'roštolo* kot mlajše izposojenke iz istrskobeneškega *k'roštolo*.

Primerljivo ugotavljanje za govor Svetega Antona omogoča tudi Jakominov Narečni slovar Sv. Antona pri Kopru (1995), ki spada med t. i. ljubiteljske slovarje, v katerih zapisi narečnega gradiva sicer ne sledijo strogim narečjeslovnim zahtevam, a je ob natančnem in celostnem pregledu besedja v njem mogoče izluščiti stanje, ki je povsem primerljivo zgornjemu:

- (a) *hu'diç* 'hudič', *pihnət* 'ugasniti', tj. 'pihniti';
- (b) *vrah* 'vrag', *ruh* 'rog', 'buška';
- (c) *mjedəh* 'zdravnik', *štuemeh* 'želodec';
- (č) \emptyset ;
- (d) *hmjet* 'kmet', *hmalen* 'kmalu', *huede h malore* 'pojdi k vragu';
- (e) *hroštole* 'pecivo ob pustu ali poroki', toda tudi *kroštole*, *hroštole* 'ocvrto pecivo (predvsem ob pustu)'.

Jakominov slovar nudi še drugo gradivo, ki kaže, da se prvotni slovenski *k* ne odraža kot pripornik *h* le pred *m*, kot izkazuje primer *χmät* = *hmjet* 'kmet', ampak

tudi pred *n* (*hnuægən* ‘peš’, tj. ‘k nogam’), *l* (*hljete* ‘prihodnje leto’, tj. ‘k letu’), *r* (*hrt* ‘krt’²²) in *v* (*huede h vrage* ‘pojdi k vragu’).

Večino teh pozicijsko pogojenih razvojev slovenskega zapornika *k* v pripor-
nik *h*, ki ga knjižna slovenščina upošteva le pri predlogu *k* s priporniško varianto *h*
pred *k*- in *g*- (npr. *h kmetu*, *h gospe*, v Svetem Antonu po Jakominu 1995 *gre h kra-*
je ‘gre h koncu’), je v različnem slovenskem narečnem gradivu in zgodovinskih
virih prepoznal že Ramovš 1924: 228s.,²³ ki za gorenjščino navaja celo primera
χpàc ‘kupec’ in *χpít* ‘kupit’ (Ramovš 1924: 230) in ki izposojenko *ôhrov*t kot eno
izmed odrazov iz n. *Kohlkraut* razlaga prek disimilacije **holhravt* → **olhravt*
(Ramovš 1924: 231), čeprav bi bilo, upoštevajoč Gutsmanovi zabeležbi *okrat*
‘Kohl, Köhlkraut’ in *vukret* ‘isto’, možno predpostaviti tudi repliko **kolkravt*, ki
je bila disimilirana v **olkravt*²⁴ in podvržena internemu slovenskemu razvoju tipa
kruška > *hruška*, *krasta* > *hrasta* v **olhravt* > *ôhrov*t.

V tipologiji fonetičnih razvojov se predsoglasniška pozicija praviloma enači s
pozicijo v izglasju in na podlagi tega bi v slovenščini pričakovali, da bi se pripor-
niška artikulacija izvornega velarnega zapornika *k* ne odražala le medglasno pred
soglasniki, kot ilustrirajo zgornji primeri, ampak tudi v izglasju. Skladno s to tipo-
loško univerzalijo bi se pričakovalo, da bi se npr. samostalniki na *-k*, kot je *otrok*,
razvili v varianto na *-χ*, tj. **otroχ*. Ker pa spada slovenščina med sintetične jezike,
bi bila fonetična realizacija **otroχ* v sklanjatvenem vzorcu osamljena izjema (npr.
**otroχ*, *otroka*, *otroku*, *otroka*, *pri otroku* ... *otroχ* ...), kar bi verjetno povzročilo
vzpostavitev prvotnega fonetičnega stanja **otroχ* → *otrok* in s tem popolno izgubo
podatka o fonetičnem razvoju in izglasju.

V tipologiji fonetičnih razvojov se tudi ugotavlja, da so praviloma obojesmer-
ni, kar bi v zvezi s predpostavljanim slovenskim narečnim razvojem *-k* > *-χ* pome-
nilo, da se v sistemu lahko pričakuje tudi *-χ* > *-k*. V slovenščini obstajata dva bolj
znana primera s tako alternacijo, in sicer *siromah* : *siromak* ter *pastuh* : *pastuk*, pri
katerih je ob upoštevanju slovanskega primerjalnega gradiva (csl. *siromachъ*, hrv.,
srb. *siromah*, *sjeromah*, mak. *siromav*; stesl. *pastuchъ*, hrv. *pastuh*, r. *pastúh* itd.),
slovenskih tvorjenk (*siromašen*, *siromašiti*; *pastušnica*) in obstoja slovanske pri-
pone **-tuħъ* (p. *obzartuch* ‘požeruh’) bolj verjetno, da sta prvotni varianti *siromah*
in *pastuh*, drugotni in v izglasju fonetično pogojeni pa *siromak* in *pastuk*.²⁵ Enak
razvoj lahko potrjuje zgornjesavski hdn *Kâcənpəok* (Čop 1983: 101) iz prvotnega
**Kacənpəh*, v katerem se ohranja bavarskonemški odraz n. hdn *Katzenbach*.

Stara predmetatetična izposojenka iz romanske predloge **calcīa*, kot fonetič-
nega rezultata iz lat. *calcea* v pomenu ‘nogavica’ (prim. it. *calza* ‘isto’) iz pridev-

22 Z enakim vzglasjem je, kot kaže, le še briško sicer besedotvorno drugačno *hrt’ənc* ‘krt’ s
hrtinčəuna ‘krtina’ (Erzetič 2007) < sln. dial. **hrtinec* : *hrtinčevina*.

23 Danes je na podlagi SLA 2.1: 35 mogoče videti, da so odrazi tipa *χmet* ‘kmet’ značilnost jugo-
zahodnega slovenskega narečnega območja.

24 Gutsmanovi zabeležbi kažeta tudi, da je oblika doživela delno protezo *v-* (*vukret*) in redukcijo v
nenaglašenem zlogu (*okrat*, *vukret*).

25 Toda drugače še v ESSJ: III, 14 (s.v. *pastúh*), 237 (s.v. *siromák*).

nika *calceus*, narejenega iz *calx -cis* 'peta', se v slovenščini in hrvaščini večinsko odraža z vzglasnim *h-* (npr. sln. *'hlače* 'nogavice' (Sveti Anton – Jakomin 1995), toda knjižno *'hlače'*;²⁶ hrv. dial. *hläca* 'nogavica', v pl *hläce* tudi 'hlače'), a je Skok: I, 670 opozoril tudi na primere z vzglasnim *k-*, npr. *kläšnja* 'nogavica' < **kläčnja*. V slovenščini se nemška izposojenka *špëh*, G *špëha* 'slanina, podkožna maščoba' iz srvn. *spëc* (> nvn. *Speck*) potrjuje z izglasnim *-h*, v hrvaščini pa ob večinsko potrjenem *špëk* obstaja tudi varianta *špëh* (Striedter-Temps 1958: 202).²⁷ V govoru Svetega Antona je Jakomin 1995 mlado nemško izposojenko iz nvn. *Rucksack* 'nahrbtnik' sporočil z variantama *'ruksek* in *'ruceh*.

V dolenskem govoru Begunj pri Cerknici in Rakitne z zapornikom *g* (in ne pripornikom *ɣ*) se v izglasju *b* in *d* realizirata z nezvenečina paroma *-p* in *-t*, *g* pa kot nezveneči pripornik *-χ*, ki se je najverjetneje realiziral prek *-k* (npr. po SLA *snäiχ* 'sneg' (Begunje pri Cerknici), *brez nüχ* 'brez nog' (Rakitna)). Enak razvoj je namreč deloval tudi pri tistem izglasnem *-k*, ki je nastal kot pozicijska varianta iz *-t* (tip *žrd* → *žrk*),²⁸ kot ponazarjata odraza samostalnika *močerad*, ki se v Begunjah pri Cerknici glasi *mačëroðχ*, v množini pa *mačëruógi*,²⁹ v Rakitni leta 1959 *mačëräχ* m, G *-äχa*, toda kasneje leta 1975 *mačëräχ* z roditeljskim *mačëráda*, verjetno že pod vplivom knjižnega jezika:³⁰

močerad* > dial. *-t* > *-k* > *-χ

Sumarični prikaz o alternaciji *k/h* (= *χ*) v besedju domačega in tujega izvora je pokazal na sicer redke primere, kjer se v izglasju *k* in *h* izmenjujeta (*'ruksek* : *'ruceh*) in je *h* (= *χ*) razločljiv iz fonetične stopnje *k* (*mačëroðχ*, *špëh*).

V Tinjanu, dobrih osem kilometrov oddaljenem od Bertokov, vati pravi-
jo *bäm'baχ*, medtem ko v bližnjih in bolj oddaljenih krajih prevladuje varianta *bombâž*, ki je tudi knjižna, npr. v Krkavčah *bom'bâš* (Todorović 2015: 87), v Svetem Antonu *bom'baš* (Todorović 2018a: 145), kraško *bombâš*, G *-ža* 'Baumwolle' (Štrekelj 1887: 398). Beseda je bila v slovenščino izposojena iz it. ben. *bombâso* ali furl. *bombâs* (Šturm 1927: 51) ali pa, bolj verjetno, kar po obeh poteh, z njo pa tinjanska ni neposredno povezana, ker je izglasni *-χ* v njej nastal internoslovensko iz variante *bombak*, ki je znana tudi v hrvaškem delu Istre in širše (Skok: I, 235), pri nas pa jo potrjuje Kastelec-Vorenčev slovar: *bombák* 'bombacion', kot notranjsko pa jo je sporočil Šturm 1927: 51 op. 2 (*bumbák*).

²⁶ Hlače so s to besedo označene, da so nogavice.

²⁷ Citirajoč Grafenauerja 1923: 373, navaja Striedter-Temps 1963: 223 za sln. *špëh* izposojeno iz stvn. bav. predloge *spëch* (Snoj, ESSJ: IV, 97 citira oba, a za predlogo zapiše »bav. srvn. *spëch*«), ki pa je pri Grafenauerju 1923: 373 označena le kot starovisokonemška in zapisana kot *spëcch*, s čimer je ponazorjena aspiriranost velara, ne pa tudi njegova pripornikost.

²⁸ O pojavu Furlan 2011.

²⁹ S sekundarnim analoškim *-g-* po tipu *snäiχ*, stranskoslonsko *-g-*.

³⁰ Terenske narečne podatke je v letu 1959 zbral dialektolog Jakob Rigler, v letu 1975 pa študent Peter Kovačič.

2.3 *Bertoh → *Bertohi → *Bertošani

Če se na podlagi zgornjega opažanja poskuša odgovoriti na vprašanje o nastanku narečnega χ proti drugod v mikroarealu potrjenemu k v toponimu 'Bərtəxɛ/ 'Bərtəxɛ .../Bar'tokɛ/Bertoki, bi bilo alternacijo najboljše povezati s svetoantonsko alternacijo 'ruksek/'ruceh, kar ob naglasnem mestu v 'Bərtəxɛ pomeni, da alternacija izvira iz dvozložnega antroponima, ki je bil kot izposojenka iz it. *Bertòcco* vključen v moški sklanjatveni vzorec tipa *korak*, kar je povzročilo, da je slovenski izglasni $-k$ lahko prešel v $-h$. Italijanski priimek *Bertòch* bi kot slovenska izposojenka lahko bil tako iz sln. **Bertòk* kot iz sln. **Bertòh*. Iz uveljavljenega prebivalskega imena *Bertošani*, ki so ga prevzeli tudi istrsko beneško govoreči Italijani, je razvidno, da je bila toponimska varianta s h , ki je bila v sodobnem času evidentirana le v Bertokih, Svetem Antonu, Dekanih, Škofijah in Tinjanu, v preteklosti širše znana. Ni pa mogoče (tudi zaradi precej mlajšega svetoantonskega primera 'ruksek/'ruceh) popolnoma izključiti, da med slovenskimi narečnimi govorcji vsaj v manjši meri ni obstajala tudi antroponimska varianta **Bertòk*. V prid takšnemu sklepu govori tudi slovenski priimek *Bertok*, ki se je v kontinentalno Slovenijo nedvomno razširil s tega območja. Ker so istrski izantroponimski množinski toponimi tipa *Kozloviči* nastali po slovenskem onomastičnem besedotvornem vzorcu, it. toponimska varianta *Bertocchi* odraža slovensko, lahko **Bertohi* ali **Bertoki*.

it. *Bertòcco* → sln. *Bertòk* > **Bertòh*

2.3.1 Zakaj e v *Bertoki* z *Bertošani*?

Ko je po londonskem sporazumu z dne 5. 10. 1954 ozemlje cone B, ki je bilo razdeljeno na 2 okraja, in sicer na Koper in Buje, prišlo pod upravo Federativne ljudske republike Jugoslavije in je bil koprski okraj priključen Ljudski republiki Sloveniji, zapisovanje slovenskega imena kraja še bilo ustaljeno. Tako je v KL LRS 1954 dvakrat zapisano kot *Brtoki* (10, 19) in enkrat kot *Bertoki* (15). Pred tem je Milko Kos v svojem članku iz leta 1950 uporabil prvo varianto *Brtoki*.³¹ Ta bolj natančno kot *Bertoki* odraža slovensko narečno izgovarjavo toponima. Tudi narečnim prebivalskim imenom *Bərtə'san*, f $-ka$ (Bertoki), *Bərtə'sanɛ* (pl), f *Bərtə'sankà* (Sveti Anton) itd. bolj ustreza poknjiženje **Brto'san*. Narečne toponimske variante tipa 'Bərtəxɛ (Bertoki), 'Bərtəxɛ (Sveti Anton) prav tako kažejo, da pri naglasnem umiku dvozložnica v prvem zlogu ni imela polnega samoglasnika e . Ker je bilo območje sodobnega naselja Bertoki tako danes tudi v preteklosti dvojezično, ne preseneča, da je jezikovna interferenca tu močna in da jo odraža tudi sodobna standardizirana slovenska oblika *Bertoki* s prebivalskim imenom *Bertošan*, v katerih je poln ejevski samoglasnik povzet po italijanskem ustrezniku toponima

31 Suzana Todorović ustno sporoča, da ji je slovensko narečno govoreči Bertošan s priimkom *Ber'tok* povedal, da so uradniki na prvi osebni izkaznici pod upravo Ljudske federativne republike Jugoslavije njegov priimek zapisali kot *Brtok*, s čimer se ni strinjal in je zahteval popravek v *Bertok*.

Bertocchi s prebivalskim imenom *Berto'sani* (pl), f *Berto'sane*.³² Pomemben vpliv pri ohranjanju samoglasnika *e* je imela italijanska varianta priimka *Bertòch*, ki je bila iz slovenske izposojena pred redukcijo nenaglašene *e* in pred slovenskim narečnim naglasnim umikom tipa *otròk* > *'otrok*.

Preglednica 2: Shema razvoja od izposoje priimka do nastanka prebivalskega imena s -š-

it. cgn *Bertòcco* → sln. *Bertòk* > **Bertòh* > **Br̥tòk/Br̥tòh* > **Br̥tok/Br̥toh*
 → toponim *Br̥tohi* = *'Bartaxę* (Bertoki), *'Bartaxę* (Sveti Anton) ...
 → prebivalsko ime *Brtošan*, f *-ka* = sg *Bartà'san*, f *-ka* (Bertoki),
 pl *Barta'sanę*, f *Barta'sankà* (Sveti Anton) ...

3 ZAKLJUČEK

Toponim *Bertoki/Bertocchi* je nastal po slovenskem onomastičnem besedotvornem vzorcu slovanskega tipa iz slovenskega antroponima *Ber'tok* italijanskega izvora iz *Bertòcco*. V prebivalskem imenu slovenskega tipa *Bertošan*, f *-ka*, ki so ga prevzeli tudi istrsko beneško govoreči prebivalci Bertokov, se ohranja podatek, da je v slovenskem narečnem okolju ob *'Brtoki* v preteklosti obstajala tudi varianta *'Brtohi*, ki se danes potrjuje le v nekaterih govorih, med njimi v bertošanskem in svetoantonskem *'Bartaxę* = *'Bartaxę*. Fonem *h* = *χ* je iz *k* nastal v slovenskem narečnem razvoju že v izglasju antroponima *Ber'tok*.

V sodobni slovenski knjižni varianti toponima *Bertoki* in prebivalskega imena *Bertošan* je samoglasnik *e* posledica vpliva italijanske variante toponima *Bertocchi* in priimka *Bertòch*, ki je bil iz slovenskega antroponima prevzet pred redukcijo nenaglašene *e* in pred slovenskim narečnim naglasnim umikom tipa *otròk* > *'otrok*.

32 Podobno so imele italijanske oblike krajevnih imen močan vpliv tudi na določitev drugih slovenskih standardiziranih krajevnih imen. Naj navedem sln. *Pirán*, ki sledi italijanski narečni izgovorjavi brez izglasnega *-o*, a je danes v italijanščini standardiziran kot *Pi'ra-no*. Lokalna slovenska narečna izgovorjava Slovencev v zaledju mesta Piran *'Peran* (Nova vas nad Dragonjo), *'Pəràn* (Padna), *'Pəran* (Krkavče; vse Todorović – Koštiál 2014: 60) z naglasom na prvem zlogu in z reduciranim prvotnim i kaže, da so Slovenci krajevno ime prevzeli kot **Piràn* in da je bil nenaglašeni i podvržen redukciji pred delovanjem narečnega akcentskega umika: **Piràn* > **Pəràn* > *'Peran/'Pəràn/'Pəran*. Tudi sln. *'Izola* sledi italijanskemu knjižnemu standardu *'Isola*, čeprav se že na Kozlerjevem zemljevidu iz leta 1853 (in pred tem kot *Ifla* na zemljevidu Krainska deschela Baltazarja Hacqueta iz leta 1778 – za podatek s Hacquetovega zemljevida se zahvaljujem dr. Silvu Torkarju) pojavlja slovenska lokalna izreka z reduciranim o Izla, ki jo je zabeležil tudi Cigale 1860: 1998, potrjuje pa se še danes, npr. *'Jizla* (Nova vas nad Dragonjo), *'Izla* (Padna, Sveti Peter; vse Todorović – Koštiál 2014: 60).

KRAJŠAVE

agl. = angleški; **cgñ** = kognomen, priimek; **csl.** = cerkvenoslovanski; **dial.** = dialektični, narečni; **f** = femininum, ženski spol; **G** = genitiv, roditeljski; **Gpl** = genitiv plurala, roditeljski množine; **hdñ** = hidronim, vodno ime; **hrv.** = hrvaški; **hrv. čak.** = hrvaškočakavski; **it.** = italijanski; **it. knjiž.** = knjižnoitalijanski; **knjiž.** = knjižni; **lat.** = latinski; **m** = maskulinum, moški spol; **mak.** = makedonski; **n.** = nemški; **Npl** = nominativ plurala, imenovalnik množine; **nvñ.** = novovisokonemški; **o.** = občina; **p.** = poljski; **pl** = plural, množina; **psl.** = praslavanski; **psln.** = praslavenski; **slñ.** = slovenski; **srb.** = srbski; **srvn.** = srednjevisokonemški; **stcsl.** = starocerkvenoslovanski; **stvn. bav.** = starovisokonemškobavarski; **tpñ** = toponim

VIRI IN LITERATURA

- Bertoša 2002** = Slaven Bertoša, Neka obilježja matičnih knjiga grada Pula s osvrtom na prezimena sjeverne Istre (XVII.–XIX. stoljeće), *Buzetski zbornik* 28 (2002), 73–93.
- Bezljaj ESSJ** = France Bezljaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika* I: A–J (1976); II: K–O (1982); III: P–S (1995), dopolnila in uredila Marko Snoj – Metka Furlan; IV: Š–Ž (2005), avtorji gesel France Bezljaj – Marko Snoj – Metka Furlan, uredila Marko Snoj – Metka Furlan; V: *Kazala* (2007), izdelala Marko Snoj – Simona Klemenčič, Ljubljana: Mladinska knjiga, Založba ZRC.
- Cigale 1860** = Matej Cigale, *Deutsch-slovenisches Wörterbuch* I–II, Laibach, 1860.
- Čop 1983** = Dušan Čop, *Imenoslovje zgornjesavskih dolin: disertacija*, Ljubljana 1983. – Tipkopis.
- Doria 1987** = Mario Doria, *Grande dizionario del dialetto triestino storico etimologico fraseologico*, Trieste: Edizioni Il Meridiano, 1987.
- DT 2011** = Barbara Cinausero Hofer – Ermanno Dentesano con la collaborazione di Enos Costantini – Maurizio Puntin, *Dizionario toponomastico: etimologia, corografia, citazioni storiche, bibliografia dei nomi di luogo del Friuli storico e della provincia di Trieste*, Palmanova: Ribis, 2011.
- Erzetič 2007** = Edvard Erzetič, *Slovar narečnih, etimoloških in toponomastičnih izrazov v vasi Gradno in Višnjevik v Brdih, Škofja Loka, 2007*.
- ESSJ** → Bezljaj ESSJ
- Furlan 2011** = Metka Furlan, O nastanku slovenskih parov tipa žrd : žrk, v: *Globinska moč besede: red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici*, ur. Marko Jesenšek, Bielsko-Biala idr.: Mednarodna založba Oddelka za slovenske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, 2011, 46–55.
- Grafenauer 1923** = Ivan Grafenauer, Naglas v nemških izposojenkah v slovensčini, *Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede v Ljubljani* I (1923), 358391.
- Gravisi 2015** = Gianandrea de Gravisi, *Scritti editi*, a cura di Michele Grison, Piran/Pirano: Società di studi storici e geografici, Pirano/Društvo za zgodovinske in geografske študije, Piran, 2015 (Fonti e studi per la storia dell'Adriatico orientale).
- Gutsman 1789** = Ožbalt Gutsman, *Deutsch-windisches Wörterbuch mit einer Sammlung der verdeutschten windischen Stammwörter, und einiger vorzüglichern abstammenden Wörter*, Klagenfurt, 1789. – Obrnjeno izdajo slovarja je izdelal Ludwig Karničar in je leta 1999 v Gradcu izšla kot 3. zvezek serije Slowenistische Forschungsberichte.
- Houtzagers 1985** = Hanneke P. Houtzagers, *The Čakavian dialect of Orlec on the island of Cres*, Amsterdam: Rodopi, 1985.
- Jakomin 1995** = Dušan Jakomin, *Narečni slovar Sv. Antona pri Koprju*, Trst: Škedenjski etnografski muzej, 1995.
- Jurišić 1973** = Balaž Jurišić, *Rječnik govora otoka Vrgade* II: *rječnik*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1973.
- Kastelec – Vorenc** = Jože Stabej, *Slovensko-latinski slovar: po Matija Kastelec – Gregor Vorenc, Dictionarium Latino-Carnolicum (1680–1710)*, Ljubljana: ZRC SAZU, 1997 (Slovarji).
- KL LRS 1954** = *Krajevni leksikon Ljudske republike Slovenije: okraj Koper*, Ljubljana: Uradni list LRS, 1954.
- Kladnik idr. 2014** = Drago Kladnik – Primož Pipan – Primož Gašperič, *Poimenovanja Piranskega zaliva*, Ljubljana: Založba ZRC, 2014.

- KLS 1968** = *Krajevni leksikon Slovenije 1: zahodni del Slovenije*, s sodelovanjem Franceta Planine in Živka Šifererja pripravil in uredil Roman Savnik, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1968.
- Kos 1950** = Milko Kos, O starejši slovanski kolonizaciji v Istri, *Razprave razreda za zgodovino in društvene vede SAZU 1* (1950), 49–82.
- LP SRH 1976** = *Leksik prezimena Socijalističke republike Hrvatske*, Zagreb: Matica hrvatska, 1976.
- Pucer 2005** = Alberto Pucer, *Popotovanje po Slovenski Istri*, Koper: Liber, 2005.
- Rajšp 1997** = Vincenc Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787 (1804) 3: opisi, karte, vodja projekta, toponimija sekcij, indeks, redakcija Vincenc Rajšp*, Ljubljana: ZRC SAZU – Arhiv Republike Slovenije, 1997.
- Ramovš 1924** = Fran Ramovš, *Historična gramatika slovenskega jezika II: konzonantizem*, Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1924.
- Ramovš 1950** = Fran Ramovš, Relativna kronologija slovenskih akcentskih pojavov, *Slavistična revija 3.1–2* (1950), 16–23.
- Rohlfs 1969** = Gerhard Rohlfs, *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti: sintassi e formazione delle parole*, traduzione di Temistocle Franceschi – Maria Caciagli Fancelli, Torino: Giulio Einaudi, 1969.
- Rosamani 1990** = Enrico Rosamani, *Vocabolario giuliano dei dialetti parlati nella regione Giuliano-Dalmata quale essa era stata costituita di comune accordo tra i due stati interessati nel convegno di Rapallo del 12-XII-1920*, Trieste: Lint, 1990.
- SKI 1985** = *Slovenska krajevna imena*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1985.
- Skok 1971–1974** = Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.
- SLA** = *Gradivo za Slovenski lingvistični atlas*, Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Franca Ramovša ZRC SAZU, Ljubljana.
- SLA 2.1** = *Slovenski lingvistični atlas 2.1: kmetija*, ur. Jožica Škofic – Mojca Horvat – Karmen Kenda-Jež, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2016.
- Slovinci 2005** = *Slovinci v Laškem: cenni storici sulla comunità slovena nel Monfalcone*, ur. Vlado Klemše, Monfalcone: SKŠRD Tržič, 2005.
- Snoj 2009** = Marko Snoj, *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*, Ljubljana: Modrijan – Založba ZRC, 2009.
- SP** = *Slownik prasłowiański I*, Wrocław idr.: Polska Akademia Nauk, 1974.
- SP 2001** = *Slovenski pravopis*, Ljubljana: SAZU – ZRC SAZU, 2001.
- Striedter-Temps 1958** = Hildegard Striedter-Temps, *Deutsche Lehnwörter im Serbokroatischen*, Wiesbaden: In Kommission bei Otto Harrassowitz, 1958.
- Striedter-Temps 1963** = Hildegard Striedter-Temps, *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*, Wiesbaden: In Kommission bei Otto Harrassowitz, 1963.
- Štrekelj 1887** = Karl Štrekelj, *Morphologie des Görzer Mittelkarstidialektes mit besonderer Berücksichtigung der Betonungsverhältnisse*, Wien: In Comission bei Carl Gerold's Sohn, 1887.
- Šturm 1927** = Franc Šturm, Refleksi romanskih palataliziranih konzonantov v slovenskih izposojenkah, *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino 6* (1927), 45–69.
- Todorović 2015** = Suzana Todorović, *Slovensko istrsko izrazje v zaledju Kopra: Boršt, Krkavče, Tinjan*, Koper: Libris, 2015.
- Todorović 2016** = Suzana Todorović, *Narečje v Kopru, Izoli in Piranu*, Koper: Libris, 2016.
- Todorović 2017** = Suzana Todorović, *Narečna raznolikost v okolici Kopra: Dekani, Hrvatini, Škofije*, Koper: Libris, 2017.
- Todorović 2018a** = Suzana Todorović, *Raznovrstnost narečnih govorov na Koprskem: Bertoki, Puče, Sveti Anton*, Koper: Libris, 2018.
- Todorović 2018b** = Suzana Todorović, *Slovensko narečno gradivo kraja Bertoki/Bertocchi*. – Neobjavljeno gradivo.
- Todorović – Koštiál 2014** = Suzana Todorović – Rožana Koštiál, *Narečno besedje piranskega podeželja: Nova vas nad Dragonjo, Padna, Sveti Peter*, Koper: Založba Annales, 2014.

ZSSP 1974 = *Začasni slovar slovenskih priimkov*, odgovorni redaktor akademik France Bezljaj, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik, Etimološko-onomastična sekcija, 1974.

SUMMARY

Why Is Bertošan the Demonym for Bertoki?

The Slovenian toponym *Bertoki* (Ital. *Bertocchi*) arose following the Slovenian onomastic derivational pattern of the Slavic type from the Slovenian anthroponym *Ber'tok*, derived from Italian *Bertòcco*. The demonym of the Slovenian type *Bertošan*, f. *-ka*, which has also been borrowed by the Istrian–Venetian dialect speakers of Bertoki, preserves the information that alongside *'Brtoki* the Slovenian dialect environment also had the variant *'Brtohi* in the past; today this is preserved only in certain local dialects, including in Bertoki and Sveti Anton with *'Bərtəχe* = *'Bərtəχe*. The phoneme *h* = *χ* already arose from *k* in Slovenian dialect development in final position in the anthroponym *Ber'tok*. In the modern standard Slovenian variant of the toponym *Bertoki* and the demonym *Bertošan*, the vowel *e* is a result of the influence of the Italian variant of the toponym *Bertocchi* and the surname *Bertòch*, which was borrowed from the Slovenian anthroponym before the reduction of the unaccented *e* and before the Slovenian dialect accentual retraction of the type *otrök* > *'otrok*.

TJAŠA MARKEŽIČ – IRENA STRAMLJIČ BREZNIK

FEMINATIVNE TVORJENKE IN NJIHOVA OBRAZILA OD 16. STOLETJA DO DANES

COBISS: 1.02

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.26.1.3](https://doi.org/10.3986/JZ.26.1.3)

Prispevek prikazuje obravnavo feminativov v slovnicaх slovenskega jezika skozi petstoletno zgodovino. Kot najrodnejši in zastopani v prav vseh obravnavanih jezikovnih virih nastopata feminativni priponski obrazili *-ica* in *-ka*, kot tretje najpogostejše se pojavlja *-inja*. Primerjava razvrstitvenih pravil za posamezno obrazilo v starejših slovnicaх in današnjem jezikovnem stanju kaže večstoletno kontinuiteto, do odstopanj prihaja le pri določenih avtorjih starejših slovnicaх.

Ključne besede: slovenski jezik, besedotvorje, feminativi, slovenske slovnice

Feminine Derivatives and Their Suffixes from the Sixteenth Century to Today

This article examines how feminine derivatives are handled in Slovenian grammars over a period of five hundred years. The overview of feminine derivatives shows that the most common feminine suffix in all the grammars is *-ica*, followed by *-ka* and *-inja*. The use of feminine suffixes with their bases shows similar patterns across this period of several centuries. However, certain authors of older grammars show some deviation.

Keywords: Slovenian, word formation, feminine derivatives, Slovenian grammars

1 TIPOLOGIJA SLOVENSКИH SLOVNIC

Slovnice kot jezikovna znanstvena oz. strokovna dela obravnavajo slovenski jezikovni sistem. Ada Vidovič Muha (1988: 33–51; 2011: 18–21, 113–137) ugotavlja, da so se vprašanja, povezana z besedotvorjem v slovenskem jeziku, v zgodovini obravnavala v treh obdobjih: obdobje slovensko-nemške normativne protistave, ki traja od Vodnikove slovnice 1811 do Miklošičeve Primerjalne slovnice slovanskih jezikov, oblikoslovno-pomensko (analitično) obdobje, ki ga zaznamuje Miklošič, na njegovi teoriji pa sta kasneje gradila Breznik in Bajec, in skladenjskopomensko (sintetično) obdobje, ki se začne pozno, z razpravo Jožeta Toporišiča (1976: 163–179) Besedotvorna teorija in s poglavji o besedotvorju v njegovi Slovenski slovnici (1976: 109–173; 2000: 156–235).

Ker bomo obrazilne značilnosti feminativov opazovali v slovnicaх slovenskega jezika od 16. stoletja dalje, je nujno, da upoštevamo njihovo tipologizacijo,¹ ki jo je

¹ Avtorica razvršča slovnice tudi glede na namen in ciljno publiko: znanstvena slovnica, ki pri naša sistematičen in podroben opis jezikovnega sistema, šolska pedagoška slovnica, namenjena poučevanju v slovenskih šolah, ali slovnica za tujce, namenjena za poučevanje slovenščine ne-slovenskih govorcev.

zanje do leta 1850 izdelala Jana Zemljarič Miklavčič (1999: 245–246), upoštevaje njihov metajezik. Ugotovila je, da so se metajeziki zelo spreminjali: od latinščine pri Bohoriču in Hipolitu, nemščine pri Gutsmanu, Pohlinu, Kopitarju, Šmigocu, Dajniku, Metelku, Murku, Potočniku, Janežiču, Navratilu do slovenščine pri Vodniku, Muršču in Malavašiču ter slovenščine in nemščine pri Zagajšku. Njen pregled naj dopolnimo še z avtorji nemško in slovensko pisanih slovnici 19. in 20. stoletja: Potočnik, Navratil, Miklošič (nemščina) ter Janežič, Šuman, Schreiner in Bezjak, Breznik, Toporišič (slovenščina).

Tvorbo feminativov in njihovo obravnavo smo opazovali od Bohoričeve (1584) do Toporišičeve (2004) slovnice.

2 FEMINATIVI V SLOVENSKEM JEZIKU

Tvorjenje feminativov je tipična slovenska (in slovanska) besedotvorna možnost, pri čemer je tvorba mogoča iz lastno- in občnoimenske podstave. Toporišič v Slovenski slovnici (2004: 183) feminative obravnava znotraj inačenjske (modifikacijske) izpeljave; nastajajo s priponskimi obrazili *-a*, *-ica*, *-ja*, *-ulja*, *-inja*, *-ka*, *-ovka* in *-ična*,² in to na dva načina (Stramljič Breznik 1994/95: 289; Jež 1998: 225–226; Korošec 1998: 77–79; Markežič 2012: 131): a) z dodajanjem ženskospolskega obrazila poimenovanjem moškega spola (*učitelj* – *učitelj-ica*); b) z zamenjavo celotnega ali le izglasnega dela moškospolskega obrazila z ženskospolskim ob isti podstavi (*bor-ec* – *bor-ka*).

V slovenski besedotvorni teoriji pri delu ženskospolskih tvorjenk, nastajajočih s t. i. zamenjavo obrazila, ni enotnega mnenja. Ada Vidovič Muha (1997: 71) ugotavlja, da jih »verjetno lahko obravnavamo kot navadne izpeljanke iz samostalnika z besedotvornim pomenom ‘nosilka povezave’«. Pojasnjuje, da gre pri tvorbi feminativov za obraziljenje jedra skladske podstave in ne določujoče sestavine (Vidovič Muha 2011: 30). Tako zavrača pri Toporišiču očitno podrejanje tvorbe poimenovanj za ženske osebe poimenovanjem za moške, ko gre za vzporedno tvorbo pri tipu *borec* – *borka*.³

3 NAJPRODUKTIVNEJŠI TVORBENI MODELI ŽENSKIH PAROV V SLOVENSKEM KNJIŽNEM JEZIKU SKOZI ZGODOVINO

3.1 16. stoletje

Slovnica Zimske urice proste Adama Bohoriča (1584) vključuje oblikoslovje z značilnostmi besedotvorja v delu Oblikoslovje (*De etymologia*).⁴ V poglavju

² Pri tem gre za tvorbo s priponskim obrazilom *-na* in ne *-ična* (*gospodič-na*).

³ V prispevku dosledno uporabljamo termina dodajalno oz. zamenjevalno feminativno obrazilo.

⁴ Prevodi so povzeti po Toporišičevi izdaji iz leta 1987. Besedotvorje v Bohoričevi slovnici je v odnosu do Melanchtonove in drugih sočasnih latinsko pisanih slovnici ljudskih jezikov raziskoval tudi Ahačič (2007).

Vrstnost (*De specie*) ponazarja osnovne besedotvorne principe v slovenščini; pri posameznih besednih vrstah predstavlja več obrazil in besedotvornopomenskih kategorij (Stramljič Breznik 2010: 186–187). Ob omenjenih najdemo tudi poimenovanje prebivalke: *Lublančica*. Poglavlje Podoba (*Figura*) pa zajema kategorije *simplex* (preprosto) – *composita* (zloženo) – *decomposita* (izzložensko), ponazorjene s primeri za vsako besedno vrsto. Edina primera občnoimenskih feminativov, ki ju Bohorič navaja, sta *levinja* in *kojnka* (Bohorič 1987: 65, 91–100), pri čemer opazamo, da so bila obrazilna razmerja v zgodovini precej drugačna od današnjih. Navedeni zgledi kažejo na izpeljavo iz lastno- (priimki in poimenovanja prebivalk) in občnoimenskega poimenovanja.

Primerjava s Toporišičevimi zgledi kaže obema viroma skupna priponska obrazila *-ica* (pri Bohoriču omenjena kot tvorna za poimenovanja prebivalk), *-inja* in *-ka* s po enim zgledom po Bohoriču.⁵ Opažamo, da so v Bohoričevi slovnici navedeni feminativi tvorjeni na oba načina: z zamenjavo moškospolskega obrazila ali njegovega dela z ženskospolskim (zamenjava *-ič* z *-ica*: *Lublančič* – *Lublančica*) ter z dodajanjem ženskospolskih obrazil *-ica*, *-inja* in *-ka* samostalniku moškega spola (*Lambergar* – *Lambergarica*, *lev* – *levinja*, *konj* – *kojnka*). Kot zamenjevalno nastopa le obrazilo *-ica*, medtem ko so vsa tri produktivna obrazila dodajalna.

3.2 18. stoletje

V *Slovenski grammatiki oder Georg Sellenkos Windische Sprachlehre* iz leta 1791 je Mihael Zagajšek, sicer ob močni naslonitvi na nemščino, utiral pot slovenskemu izrazju (Stramljič Breznik 1999: 108). Njegova slovnica je razdeljena na pet delov: *To Prabofreknost*, *To Glasamirryo*, *To Besedeveidnost*, *To Bese-deflofnost* in *To Pravopisnost*. O tvorbi besed Zagajšek piše v dodatku oziroma *Perdav'ku* s podnaslovom *Od tih korrenninskih besed, inu odrastenja tih odrastikov, inu tih v'kuppisstav'lenih besed*. Zagajšek za podstavo tvorjenke uporablja izraza *korrenninska alli deblinska beseda*, izpeljavno obrazilo pa imenuje *konzhna zharzhva*, tudi *is'hod*. V prvem poglavju so našeta obrazila, s katerimi se tvorijo samostalniki in pridevniki iz samostalniških, pridevniških in glagolskih podstav. Priponska obrazila so razporejena po abecednem redu. Zagajšek je za ženskospolska poimenovanja iz samostalnikov moškega spola navedel primere tvorjenk z

5 Majda Merše (2013: 240) po pregledu večjega števila virov piscev 16. stoletja ugotavlja, da je v tem obdobju osnovni tvorbeni model izpeljava iz iste podstave z dodajanjem priponskega obrazila *-ica*, obrazili *-ka* in *-inja* pa sta redkejši. Sicer pa številna moška poimenovanja, izkazana v slovenskih knjižnih izdajah 16. stoletja, ostajajo brez ženskih parov, za kar običajno obstajajo pomenski in zgodovinski razlogi. Brez ženskega para so tako številna moška poimenovanja z negativno ali ekspresivno vsebino (*divjak*, *izdavec*); moška poimenovanja za službe/položaje v cerkveni hierarhiji (*apostol*, *superintendent*, *spovednik*); poimenovanja pripadnikov različnih skupin in sekt: *antikrišt*, *antitrinitar*, *arijan* in *cvinglijaner*, *donatist*; poimenovanja za dejavnost konkretnih oseb moškega spola (*izveličar*, ki se nanaša na Kristusa); moškega spola sta poimenovanji za nevidno duhovno bitje, ki pooseblja zlo (*hudič*, *satan*), in nevidno dobro duhovno bitje: *angel*, *arhangel*, *serafin* (Merše 2008: 45–46).

-ica (*krall – krallizza, tatizza, tettizza*), -inja (*boginja*), -ka (*bryv'ka*) (Zagajšek 1791: 233–237).

Pregled in primerjava Toporišičeve in Zagajškove slovnice kažeta naslednje: v obeh je mogoče zaslediti feminativne, tvorjene s priponskimi obrazili -ica, -inja in -ka. Tudi pri Zagajšku feminativi nastajajo z zamenjavo moškospolskega obrazila z ženskospolskim (avtor izpostavi tvorbo iz samostalnikov moškega spola na -ik, npr. *dov'fhnik – dov'fhniza, tofhnik – tofhniza*, izpostavili pa bi tudi zamenjavo priponskega obrazila -ec s -ka,⁶ npr. *pijanka, pregnanka*) in z dodajanjem ženskospolskega obrazila samostalniku moškega spola (po Zagajšku -inja s primerom *boginja* ter -ica s primerom *krallizza*). Obrazili -ica in -ka pri Zagajšku nastopata kot zamenjevalni, -inja in -ica pa kot dodajalni priponski obrazili, in to le pri tvorbi občnoimenskih feminativov.

Druga slovnica, umeščena v 18. stoletje, je **Kraynska grammatika Marka Pohlina** (prva izdaja 1768, faksimile 2003), v kateri avtor besedotvorje obravnava samostojno in ne skupaj z oblikoslovjem. Izpeljavo besed opiše glede na podstave in sufikse, ob tem pa opozarja na glasovne premene. V poglavju o izpeljavi samostalnikov govori o tvorbi samostalnikov ženskega spola in poudari, da se delujoče osebe ženskega spola tvorijo z -ica (*klobzharica, sidariza, pastariza*) ali -avka (*poshlushavka*). Ženskospolska poimenovanja prebivalk imajo priponsko obrazilo -ka ali -ica (*Shtajerka, Lublanzanka; Krayniza*). Podobno velja za poimenovanja, »ki se ravnaajo po poklicu in značilnostih moških«, npr. *porozhniza, fmerdlivka* (Pohlin 2003: 268).

Pohlinovi in Toporišičevi slovnici sta pri tvorbi feminativov skupni le priponski obrazili -ica in -ka. Pohlin sicer izpostavi še obrazilo -avka, vendar pri tem razume izpeljavo poimenovanj ženskih oseb iz glagola in ne iz samostalnika moškega spola. Priponsko obrazilo -ica pri Pohlinu nastopa kot dodajalno k izglasjem moškospolskih samostalnikov na -(a)r (*sidar – sidariza*) in zamenjevalno k moškospolskemu obrazilu -ec (*Kraynez – Krayniza*). Obrazilo -ka nastopa zgolj kot zamenjava moškospolskega obrazila -ec (*Shtajerec – Shtajerka*). Opažamo tudi, da je Pohlin pozoren na občno- in lastnoimensko tvorbo ženskospolskih vzporednic.

3.3 19. stoletje

Narodnemu jeziku naklonjeno razpoloženje v Ilirskih provincah je vplivalo na nastanek prve slovensko pisane slovnice, **Pismenosti ali gramatike za prve šole** Valentina Vodnika (1811). Besedotvorje je avtor obdelal v poglavju *Izobrazenje besed*, tvorbo »ženskih imen« pa analiziral v podpoglavju *Izobrazenje imen* (Vodnik 1811: 148–153). Ženskospolska poimenovanja bitij se po Vodni-

6 Zagajšek (1791: 221) sicer piše o priponskem obrazilu -anka in ne -ka. Pravi, da se priponsko obrazilo -ka družni z moškospolskimi samostalniki na -ev'z, -av'z, -iv'z, -ov'z, -uv'z, -yv'z (*hinnav'z – hinnav'ka, lafhniv'z – lafhniv'ka, smarkov'z – smarkov'ka, dov'fhiv'z – dov'fhiv'ka, tofhniv'z – tofhniv'ka; shkodiv'ka, nevoshliv'ka*) (Zagajšek 1791: 235), a gre tudi v teh primerih za zamenjavo -ec s -ka.

ku tvorijo z *-ajka*, *-akina*, *-ačica*, *-anka*, *-avka*, *-ejka*, *-edka*, *-dka*, *-ekina*, *-eška*, *-etla*, *-ina*, *-ica*, *-uta*. Iz primerov pa je razvidno, da se feminativi lahko tvorijo z obrazili *-ica* (*kovačica*), *-inja* (*rojakinja*), *-ka* (*čuvajka*), *-la* (*zmikavtla*), *-na* (*vajvodna*).

Presek priponskih obrazil iz Toporišičeve in Vodnikove slovnice kaže, da se v obeh slovninah pojavijo feminativi, tvorjeni z *-ica*, *-inja* in *-ka*; poleg teh Vodnik navaja še primere za priponski obrazili *-la* in *-na*. Pri Vodniku je tako opozorjeno na lastnoimenske (*Doblanka*, *Krajnica*, *Turkina*) in občnoimenske feminative, nastajajo pa z zamenjevanjem ali dodajanjem. Kot zamenjevalni nastopata obrazili *-ica*, ki zamenjuje obrazili *-ik* (*vabnik* – *vabnica*) in *-ec* (*Kranjec* – *Kranjica*), *-ka*, ki zamenjuje obrazilo *-ec* (*videc* – *vidka*). Kot dodajalna nastopajo priponska obrazila *-ica* (k izglasjem na *-(a)č kovačica*, *-(a)r malnarica*), *-inja* (k izglasjem podstave na *-k pekinja*, *-h Lahinja*), *-ka* (k izglasjem na *-(a)j čuvajka*, *-(a)n Ločanka* oz. k podstavi na *-d medvedka*), *-la* (k izglasjem na *-(av)t zmikavtla*, *-(av)z kmetavzla*), in *-na*, ki zamenja moškospolsko obrazilo *-a* (*vojvoda* – *vojvodna*). Opažamo tudi drugačnost obrazilnih razmerij (*pekinja*).

Dvajseta leta 19. stoletja je zaznamovala t. i. črkarska pravda, katere rezultat sta slovnici *Lehrbuch der windischen Sprache* (Peter Dajnko, 1824) in *Lehrgebäude der Slowenischen Sprache* (Fran Metelko, 1825). Dajnkova slovnica je razdeljena na dva dela: v prvem z naslovom *Von der Wortforschung* je obdelal besedoslovje, v drugem delu (*Von der Wortfügung*) pa skladnjo. Besedotvorje je obdelano v prvem delu, natančneje v poglavju o besednih vrstah in njihovem preigibanju (*Wurzelwörter*). Iz njegovega popisa priponskih obrazil (Dajnko 1824: 48–72), ki tvorijo samostalnike, lahko razberemo, da »ženska poimenovanja oseb, izpeljana iz moških«, nastajajo z obrazili *-ica* (*grešnica*, *pomočnica*), *-inja* (*prerokinja*), *-ja* (*bedača*), *-ka* (*Slovenka*), *-kinja* (*častitelkinja*), *-ovca* (*mesarovca*), *-ovka* (*Čehovka*).

Opažamo, da so Toporišiču in Dajniku skupna feminativna priponska obrazila *-ica* (*davkarica*, *grešnica*), *-inja* (*dedinja*, *prerokinja*), *-ka* (*Slovenka*) in *-ovka* (*pekovka*, *Židovka*). Poleg teh pri Dajniku zasledimo še ženskospolski obrazili *-kinja* in *-ovca*. Feminativi so pri Dajniku tvorjeni z dodajanjem ženskospolskega priponskega obrazila samostalniku moškega spola: *-ica* k izglasjem podstave *-b* (*golobica*), *-d* (*medvedica*), *-l* (*oslica*), *-lj* (*kraljica*), *-r* (*cesarica*), *-s* (*psica*), *-t* (*kertica*); *-inja* k izglasju podstave *-k* (*prerokinja*); *-ja* k izglasju podstave *-(a)k* (*bedača*); *-ka* k izglasju podstave *-h* (*Čehka*); *-kinja* k izglasjema podstave *-h* (*Čehkinja*), *-l* (*prijatelkinja*); *-ovca* k izglasjema podstave *-(a)r* (*mesarovca*) in *-(a)č* (*kovačovca*); *-ovka* k izglasjema podstave *-d* (*Židovka*) in *-h* (*Čehovka*). Kot zamenjevalna nastopajo obrazila *-ica* (*-ec*: *samec* – *samica*); *-ik*: *pomočnik* – *pomočnica*), *-ka* (*-ec*: *Slovenec* – *Slovenka*) in *-kinja* (*-ec*: *Slovenec* – *Slovenkinja*). Med primeri zasledimo občno- in lastnoimenske feminative, opažamo pa drugačna obrazilna razmerja (*medvedica*, *Nemkinja*, *Čehka*, *Čehovka*, *prijatelkinja*, *mesarovca*, *kovačovca*).

V slovnici *Lehrgebäude der Slowenischen Sprache* iz leta 1825 je Metelko izbrano gradivo vrednotil na podlagi sinhrona metode in protistave z nemščino – oboje izkazujejo prav izpostavljeni zgledi iz njegovega besedotvorja. Tvorbo samostalnikov Metelko obravnava v poglavju *Bildung des Substantivs* (ženskospolski samostalniki v posebnem razdelku na straneh 66–68). Predstavitev izpeljevanja kaže na bogato gradivo, urejeno na podlagi priponskih obrazil. Opažamo, da so feminativi tvorjeni z obrazili *-ica* (*golobica, voznica ...*), *-inja* (*boginja, kneginja*), *-ja* (*županja*), *-ka* (*hinavka, pevka, starka ...*), *-ulja* (*volkulja*).

Po Toporišiču in Metelku se feminativi tvorijo s priponskimi obrazili *-ica*, *-inja*, *-ja*, *-ka* in *-ulja*. Dodajalna so po Metelku vsa feminativna priponska obrazila, torej *-ka* (izglasja *-d medvedka*,⁷ *-(a)j čuvajka*, *-r mramorka*, *-(a)n Litijan-ka*), *-ica* (k izglasjem *-b golobica*, *-(a)č kovačica*, *-g družica*, *-l prijateljica*, *-(a)r platnarica*, *-š tovarišica*, *-t Hrovatica*), *-inja* (k izglasjem *-f grofinja*, *-k Turkinja*, *-s Rusinja*, *-z Francozinja*), *-ja* (k izglasju *-(a)n županja*) in *-ulja* (k izglasju *-k volkulja*); zamenjevalni pa sta le obrazili *-ica* (*-ec: Krajnec – Krajnica*, *-ik: najemnik – najemnica*) in *-ka* (*-ec: Gorenjec – Gorenjka*). Tudi Metelko navaja tvorbo feminativov tako iz občno- kot iz lastnoimenske podstave.

Kratka slovenska slovnica za pervence Jožefa Muršca je bila objavljena leta 1847. Čeprav se je Muršec tvorbi besed posvečal v skromnem obsegu, mu je vendarle treba priznati težnjo po sistematični predstavitvi skupin besedotvornih pomenov, ki jih sprožajo različna izpeljavna obrazila (Stramljič Breznik 1996: 251). V začetku avtor izpostavlja pomenski kriterij pri razvrščanju tvorjenk. V poglavju *Premena imen* pravi, da se premena »iz možkega spola v ženski zgodi, le možke izhode v ženske premeniš ino še zrodne čerke prerodiš« (Muršec 1847: 71). Našteje obrazila *-ača* (*potepača*), *-ica* (*krojačica, svilarica*), *-inja* (*Gerkinja, grofinja, človekinja*), *-ja* (*županja*), *-ka* (*Slovenka, tlačanka*), *-ovka* (*Cafovka, Gomišakovka*), *-ulja* (*volkulja*).

Toporišičevi in Murščevi slovnici je skupnih precej feminativnih priponskih obrazil: *-ica*, *-inja*, *-ja*, *-ka*, *-ovka* in *-ulja*. Kot zamenjevalni nastopata obrazili *-ica* (zamenjuje moškospolsko obrazilo *-ik: bolnica*) in *-ka* (zamenjuje obrazilo *-ec: Slovenka*), kot dodajalna pa *-ica* (k izglasjem *-(a)č kovačica*, *-g družica*, *-k račica*, *-lj kraljica*, *-(a)r pisarica*, *-t tatica*), *-inja* (k izglasjem *-f grofinja*, *-(a)k bedakinja*, *-z Francozinja*), *-ja* (k izglasju *-(a)n županja*), *-ka* (k izglasju *-(i)n bogatinka*), *-ovka* (k izglasjem *-c Pišečovka*, *-f Cafovka*, *-k Strajnsakovka*), *-ulja* (k izglasju *-k volkulja*). Tudi Muršec navaja feminative, tvorjene iz občno- in lastnoimenske podstave.

Dve leti za Murščevo je nastala **Malavašičeva Slovenska slovnica za perve slovenske šole v mestih in na deželi** (1849), ki je prva slovnica po prelomnem letu 1848, ko je prišla slovenščina v šole. Napisana je v slovenščini in sestavljena iz dveh delov: v prvem razdelku zajema oblikoslovje, v drugem pa poveže besedotvorje in skladnjo. V dodatku govori o pravopisu in besedilnih vrstah. Zgledo-

7 Do zdaj *medvedica*; drugačnost je najbrž povezana s spremembo norme.

val se je po Metelkovi slovnici, kar je razvidno iz podobne razvrstitve obrazil, ki jih Malavašič imenuje *končni zlog*. Iz popisa priponskih obrazil in iz posebnega podpoglavja z naslovom *Zlaga ženskih imen* (Malavašič 1849: 92–113) razberemo, da se feminativi tvorijo z obrazili *-ica* (*grešnica, kmetica*), *-inja* (*boginja, grofinja*), *-ka* (*starka, rejenka*). V poglavju *Zlaga ženskih imen* pa kot taka avtor omenja obrazila *-ca* (*romarca*), *-ica* (*mlinarica*), *-inja* (*grofinja*), *-ja* (*županja*), *-ka* (*tlačanka*), pri tvorbi ženskih oblik priimkov k moškimi pa navede obrazila *-evka* (*Zagorčevka*), *-ovka* (*Gornikovka*), *-ulja* (*Volkulja*).

Tudi primerjava Malavašičeve in Toporišičeve slovnice kaže številna feminativna priponska obrazila, ki so skupna obema viroma: *-ica*, *-inja*, *-ja*, *-ka*, *-ovka* in *-ulja*. Poleg naštetih pri Malavašiču najdemo obrazilo *-evka* s primerom *Zagorčevka*, kar kaže na njegovo upoštevanje preglasa. Med produktivnimi obrazili se moškospolskemu samostalniku dodajajo priponska obrazila *-ca* (k izglasju *-(a)r romarca*), *-ica* (k izglasjem *-b golobica*, *-(a)č kovačica*, *-g družica*, *-l oslica*, *-lj kraljica*, *-(a)r kolarica*, *-s psica*, *-š tovaršica*, *-t kmetica*), *-inja* (k izglasjem *-f grofinja*, *-g boginja*, *-k Turkinja*, *-s Rusinja*, *-z Francozinja*), *-ja* (k izglasju *-(a)n županja*), *-ka* (k izglasjem *-d medvedka*, *-(a)j čuvajka*, *-r mramorka*, *-v žerjavka*, *-ž gožka*), *-ovka* (k izglasju *-(i)k Gornikovka*), *-ulja* (k izglasju *-k Volkulja* – kot lastnoimenski feminativ). Moškospolsko priponsko obrazilo ali njegov del pa lahko zamenjujeta obrazili *-ica* (*-ec: plevce – plevica*, *-ik: grešnik – grešnica*) in *-ka* (*-ec: hinavec – hinavka*).

Istega leta je izšla *Grammatik der slowenischen Sprache Blaža Potočnika*. Avtor v prvem delu *Wortbildung und Wortbiegung* (Potočnik 1949: 5–9) v kratkem poglavju piše o besedotvorju. Iz popisa obrazil razberemo, da se feminativi tvorijo s *-ca* (*mlinarca*), *-ica* (*kovačica*), *-inja* (*vojakinja*), *-ka* (*bogatinka*), *-nja* (*Turknja*), *-ulja* (*Novakulja*).

Feminativi so po Toporišičevi in Potočnikovi slovnici tvorni z obrazili *-ica*, *-inja*, *-ka* in *-ulja*. Ob naštetih pa Potočnik navede še obrazilo *-nja* s konkretnim primerom *Turknja*.⁸ Kot dodajalna so zastopana vsa po Potočniku produktivna obrazila, torej *-ca* (k izglasju *-(a)r mlinarca*), *-ica* (k izglasjem *-b golobica*, *-(a)č beračica*, *-(a)r kotlarica*), *-inja* (k izglasju *-k vojakinja*), *-ka* (k izglasju *-(i)n bogatinka*), *-ulja* (k izglasju *-(a)k Novakulja*). Zamenjevalni sta le dve feminativni priponski obrazili: *-ica* (zamenjuje *-ik: grešnik – grešnica*) in *-ka* (zamenjuje *-ec: delavec – delavka*). Potočnikovi primeri poleg občnoimenskih nakazujejo lastnoimenske feminative (priimkovne feminative in poimenovanja prebivalc).

Naslednjega leta, 1850, je izšla *Slovnica za Slovence Matije Majarja*, razdeljena na tri dele: Naukoslovje, Slovnico in Pravopis. Besedotvorje je obdelano v poglavju *Pomen slov* v obliki popisa obrazil. V njem so ženskospolska priponska obrazila zajeta pri posameznih moškospolskih obrazilih. Tako pri obrazilu *-ar* prvič zasledimo obrazili *-ica* (*lončarica*) in *-ka* (*ovčarka*), pojavita se tudi pri dru-

8 Morda gre za obrazilo *-inja*.

gih obrazilih, ki tvorijo poimenovanja oseb moškega spola (*-ec, -ik*). Pri obrazilih *-ač* in *-ak* se pojavi še obrazilo *-inja* (*beračinja, junakinja*).

Toporišiču in Majarju so pri tvorbi feminativov skupna priponska obrazila *-ica, -inja* in *-ka*. Majar v primerjavi s predhodniki napravi korak dlje, saj navede moškospolska obrazila, ki se jim ženskospolska priponska obrazila dodajajo oziroma jih zamenjujejo. Kot dodajalna tako nastopajo vsa tri navedena priponska obrazila: *-ica* (k izglasjem *-(a)č kovačica, -(ite)lj učiteljica* in *-(a)r lončarica*), *-inja* (k izglasjema *-(a)č beračinja, -(a)k junakinja*) in *-ka* (k izglasju *-(a)r ovčarka*), kot zamenjevalni pa, kot že pri Majarjevih predhodnikih, samo *-ica* (*-ik: sodnik – sodnica*) in *-ka* (*-ec: starec – starka*). V primerjavi z današnjim stanjem je opažena drugačna razvrstitev obrazila pri *beračinja*; zanimivo je tudi, da navaja le občnoimenske feminative.

Istega leta (1850) je Ivan Navratil izdal slovnico *Kurze Sprachlehre mit einer möglichst vollständigen Rechtschreibung der slovenischen Sprache*. Avtor že v uvodu (in naslovu) sporoča, da je slovenščina postala dovoljeni jezik na sodiščih, kar je privedlo sodne uradnike v položaj, da jo morajo obvladati. Navratil (1850: 40) besedotvorje obravnava v poglavju *Wörterbildung*. Iz zelo kratkega poglavja je razvidno, da se feminativi tvorijo z *-ica* (*tožnica, pomočnica*) in *-ka* (*Slovenka, Dalmatinka*).

Primerjava tvornosti feminativov po Toporišiču in Navratilu, čigar slovnica je naravnana na posebno ciljno publiko in zato njen namen ni izčrpen popis, ponovno kaže, da sta najpogostejši priponski obrazili, ki tvorita poimenovanja bitij ženskega spola, *-ica* in *-ka*, saj sta edini skupni obravnavanima viroma. Obe nastopata kot zamenjevalni (*-ica* zamenjuje moškospolski priponski obrazili *-ik*, npr. *pomočnica*, in *-ec*, npr. *Korošica*; *-ka* pa zamenjuje samo obrazilo *-ec*, npr. *Dalmatinka*); dodajalno je pri Navratilu samo obrazilo *-ka* (k izglasju *-(a)n Litijanka*). Tvorbo feminativov Navratil ponazori z občno- in lastnoimenskimi primeri.

Leta 1854 je izšla *Slovenska slovnica s kratkim pregledom slovenskega slovstva*, ki jo je spisal Anton Janežič. Slovnica je sestavljena iz več poglavij in posebnega dodatka z naslovom *Pregled slovenskega slovstva*, ki je posvečen zgodovini slovenskega jezika. Besedotvorje je Janežič obravnaval skupaj z oblikoslovjem v poglavju *Zlaganje samostavnih imen*. Ugotavljamo, da so za tvorbo »ženskih imen« po Janežiču produktivna obrazila *-a* (*glavača*), *-ica* (*beračica*), *-inja* (*junakinja, vojšakinja*), *-ka* (*teržanka, vaščanka*). Omenimo še poglavje *Zlaga ljudstvih imen* (Janežič 1854: 16–17), v katerem avtor piše o tvorbi ženskih oblik priimkov iz moških ter o poimenovanjih prebivalc. Za to se uporabljajo obrazila *-ica* (*Kranjica*), *-inja* (*Potočnjikinja*), *-ka* (*Jaklinka*), *-ovka* (*Perkovka*).

Primerjava Janežičeve in Toporišičeve slovnice kaže, da oba omenjata skupna feminativna priponska obrazila *-a, -ica, -inja, -ka* in *-ovka*. Priponsko obrazilo *-ica* se dodaja izglasjem *-(a)č* (*kovačica*), *-(a)r* (*pisarica*), *-s* (*psica*), zamenjuje pa priponsko obrazilo *-ec* (*Korošec – Korošica*). Obrazilo *-ka* kot dodajalno nastopi pri izglasjih moškospolskih samostalnikov *-(a)n* (*teržanka*), zamenjuje pa

moškospolsko priponsko obrazilo *-ec* (*lažnjivec – lažnjivka*). Priponsko obrazilo *-a* nastopa zgolj kot dodajalno k izglasju *-(a)č* (*glavač – glavača*). Enako velja za obrazili *-inja* ob izglasju *-(a)k* (*vojakinja*) in *-ovka* ob izglasju *-k* (*Perkovka*).

19. stoletje je s svojim jezikoslovnim prispevkom zaznamoval **Fran Miklošič**. Druga knjiga njegove slovnice *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen* (1875) je posvečena besedotvorju. Po uvodnem predstavitvenem poglavju sledi razdelitev na dva dela. Prvi, *Nauk o tvorbi nominalnih osnov*, je razdeljen na več poglavij in podpoglavij, pri čemer Miklošič izvede delitev na poglavja na podlagi zloženosti oziroma nezloženosti osnove. Sledi drugi del, *Nauk o tvorbi glagolskih osnov*. Iz vsebinskega kazala je razvidna delitvena dvodelnost tvorjenk: temeljna ločitev je besednovrstna, saj obravnava na eni strani tvorbo imenskih osnov, med katere uvršča osnove samostalnika, pridevnika, posebej navaja števnik, zaimek, členek, na drugi strani pa glagolskih. Ob navedenih primerih ugotavljamo, da se feminativi po Miklošiču tvorijo s priponskimi obrazili *-ica* (*predica*), *-inja* (*boginja*), *-ka* (*delavka*), *-ovka* (*levovka*), *-ulja* (*vragulja*).

Toporišičevi in Miklošičevi slovnici so skupna feminativna priponska obrazila *-ica*, *-inja*, *-ka* in *-ulja*. Priponsko obrazilo *-ica* se dodaja k izglasjem *-b* (*golobica*), *-d* (*medvedica*), *-g* (*božica*), *-k* (*volčica*), *-l* (*oslica*), *-(ite)lj* (*roditeljica*), *-(a)r* (*gospodarica*), *-s* (*psica*), *-t* (*kmetica*), zamenjuje pa moškospolsko obrazilo *-ik* (*grešnica*). Obrazilo *-inja* tudi pri Miklošiču nastopa zgolj kot dodajalno k izglasjem podstav na *-d* (*sosedinja*), *-f* (*grofinja*), *-g* (*boginja*), *-h* (*menihinja*), *-k* (*Grkinja*), *-n* (*poganinja*), *-r* (*botrinja*), *-(o)v* (*Židovinja*). Priponsko obrazilo *-ka* zamenjuje moškospolsko obrazilo *-ec* (*dolanka*), dodaja pa se k izglasjema *-(i)č* (*Pavlička*) in *-d* (*medvedka*). Obrazilo *-ovka* se dodaja izglasjema *-d* (*Židovka*) in *-v* (*levovka*). Priponsko obrazilo *-ulja* dodajamo k izglasjem *-č* (*rogačulja*), *-g* (*vragulja*), *-k* (*volkulja*). Glede na navedene primere pa lahko sklenemo tudi, da Miklošič upošteva feminative, ki so tvorjeni iz občno- in lastnoimenske podstave.

Slovenska slovnica po Miklošičevi primerjalni iz leta 1881 avtorja **Josipa Šumana** je razdeljena na štiri dele: Glasoslovje (*Lautlehre*), Pregiboslovje (*Flexionslehre*), Besedotvoritev (*Etymologie*) in Skladnjo (*Syntax*). Za našo raziskavo je pomemben tretji del o besedotvorju, za katerega Šuman kot nemško ustreznico navede izraz *Etymologie*, s čimer nakaže povezanost vede o tvorjenju besed z vedo o njihovem izvoru. Za tvorbo »ženskih imen iz moških« se uporabljajo priponska obrazila *-ica* (*božica*, *volčica*, *vratarica*, *kovačica*, *krtica*, *kraljica*, *rogačica*, *tatica*, *medvedica*), *-inja* (*boginja*, *kneginja*, *sosedinja*) in *-ka* (*dolanka*, *gorjanka*, *medvedka*, *slovenka* (!) sicer tudi *slovenkinja*). Feminativi so po Šumanu tvorjeni tudi z obrazili *-ična* (*gospodična*), *-ovka* (*levovka*), *-ulja* (*volkulja*, *rogačulja*, *vragulja*).

Toporišiču in Šumanu so skupna naslednja priponska obrazila, produktivna za tvorbo feminativov: *-ica*, *-ična*, *-inja*, *-ka*, *-ovka* in *-ulja*. Priponsko obrazilo *-ulja* se lahko dodaja izglasjem *-(a)č* (*rogačulja*), *-g* (*vragulja*), *-k* (*volkulja*), obrazilo *-ovka* izglasjema *-d* (*Židovka*) in *-v* (*levovka*), *-inja* pa izglasjem podstav na *-d* (*sosedinja*), *-g* (*boginja*), *-k* (*Grkinja*). Priponski obrazili *-ica* in *-ka*

sta zamenjevalni in dodajalni. Obrazilo *-ica* se dodaja izglasjem *-b* (*golobica*), *-(a)č* (*kovačica*), *-d* (*medvedica*), *-g* (*družica*), *-k* (*volčica*), *-l* (*oslica*), *-lj* (*kraljica*), *-(a)š* (*ošterijašica*), *-t* (*kmetica*), zamenjuje pa priponski obrazili *-ec* (*samec – samica*) in *-ik* (*grešnik – grešnica*). Priponsko obrazilo *-ka* se dodaja izglasjema *-(i)č* (*Pavlička*), *-d* (*medvedka*), zamenjuje pa moškospolsko obrazilo *-ec* (*dolanec – dolanka*). Tudi pri Šumanu lahko z današnjega vidika opozorimo na obrazilno neobičajno razvrstitev (*levovka, sosedinja*), najdemo pa tudi primer variantnih ženskospolskih obrazil ob isti podstavi (*medvedka – medvedica*).

Leta 1884 je izšla **Šumanova Slovenska slovnica za srednje šole**, ki velja za izvleček njegove Slovenske slovnice po Miklošičevi primerjalni. Slovnico sestavljajo štiri enote: *Glasništvo, Pregibovanje, Slovotvorje* in *Skladnja*. Poglavje *Slovotvorje*, namenjeno tvorbi besed, obsega dva dela: *Tvoritev glagolskih debel* in *Tvoritev imen*. Šuman besede ali »slovesa« izvajata iz korenov in debel. Debel je koren ali s »priponko« (Šumanov termin) podaljšan koren. Za nas je zanimiva izpeljava v slovenščini, ki jo Šuman predstavi tako, da najprej obdela samoglasniške priponke po načelu prvotne ali drugotne tvorbe, nato pa še druga obrazila, ki so združena v skupino na podlagi soglasniške sestavine. Šuman (1884: 100–110) pravi, da »ženska imena iz moških« tvorijo obrazila *-ica* (*krtica, oslica, Korošica, -inja* (*boginja*), *-ka* (*medvedka, dolanka*), *-ovka* (*Židovka*) in *-ulja* (*volkulja*).

Skupna Toporišiču in Šumanu so feminativna priponska obrazila *-ica, -inja, -ka, -ovka* in *-ulja*. Obrazilo *-ica* se dodaja izglasjem *-(a)č* (*kovačica*), *-l* (*oslica*) in *-t* (*krtica*), zamenjuje pa moškospolsko priponsko obrazilo *-ec* (*Korošec – Korošica*). Obrazilo *-inja* je le dodajalno k izglasjema *-g* (*boginja*), *-(a)k* (*vezakinja*). Enako velja za priponski obrazili *-ulja*, ki se dodaja izglasju *-k* (*volkulja*), in *-ovka*, ki se dodaja izglasjem podstav na *-d* (*Židovka*) in *-v* (*levovka*). Priponsko obrazilo *-ka* lahko dodamo zgolj izglasju *-d* (*medvedka*), zamenjuje pa obrazilo *-ec* (*Slovenec – Slovenka*). Primeri feminativov so tudi pri tem avtorju občno- in lastnoimenski.

Leta 1883 je na Dunaju izšla **Slovenska slovnica z naukom, kako se pišejo pisma in opravljeni sestavki avtorja Petra Končnika**. Razdeljena je na štiri dele: *Slovnico, Oblikoslovje, Skladnjo* in *Vaje v spisju*. Tvorjenje besed je poleg glasoslovja, pravopisa in skladja zajeto v prvem delu. Tvorba samostalnikov je podana prek pravil ob naštetih tipičnih obrazilih določene pomenske skupine. Podobno kot Janežič tudi Končnik uporabi termin *obrazilo*, kot podpomenko pa še izraz *priponka*. Tvorba feminativov je omenjena v poglavju *Izpeljava samostalnikov*. Končnik najprej piše o tvorbi poimenovanj za osebe moškega spola iz samostalnika, pridevnika in glagola, nato pa opozori še na tvorjenje ženskospolskih poimenovanj z obrazili *-ica, -inja* in *-ka* (Končnik 1883: 16).

Toporišičevi in Končnikovi slovnici so skupna priponska obrazila *-ica, -inja* in *-ka*, ki se tudi sicer v slovnica 19. stoletja kažejo kot najpogostejša, ko govorimo o feminativni tvorbi. Vsa tri nastopajo pri Končniku samo kot dodajalna: *-ica* k izglasju *-(a)č* (*kopačica*), *-ka* k izglasju *-(a)n* (*Bečanka*) in *-inja* k izglasju *-(a)k* (*divjakinja*).

3.4 20. stoletje

Na začetku 20. stoletja je izšla **Slovenska jezikovna vadnica za tesno združeni poduk v slovnici, pravopisju in spisju** (Henrik Schreiner – Janko Bezjak 1903–1905). V poglavju *Sklanjatev*, podpoglavju *Samostalnik*, najdemo vajo, kjer je treba z obrazili *-ica*, *-inja* in *-ka* iz samostalnikov moškega spola (*berač*, *krojač*, *Celjan*, *pomočnik*, *roditelj*, *osel*, *pes*, *kristjan*, *pekar*, *rešitelj*, *golob*, *upravitelj*) tvoriti samostalnike ženskega spola. V isti nalogi je treba tvoriti tudi samostalnike, ki poimenujejo prebivalke države ali pokrajine (*Slovenec*, *Nemec*, *Kranjec*, *Štajerec*, *Primorec*). Opažamo, da sta se avtorja omejila na tvorbo feminativov zgolj s tremi priponskimi obrazili: *-ica*, *-inja* in *-ka*. Posebno poglavje z naslovom *Izpeljava ženskih samostalnikov iz moških* je posvečeno prav tvorbi feminativov. Kot primere avtorja navajata: *mesar* → *mesarica*, *vrtnar* → *vrtnarica*, *romar* → *romarica*, *graščak* → *graščakinja*, *junak* → *junakinja*, *Ljubljančan* → *Ljubljančanka* in *Mariborčan* → *Mariborčanka*. Za primeri je navedeno pravilo, da iz mnogo moških samostalnikov tvorimo ženske tako, da jim dodamo obrazila *-ica*, *-inja* in *-ka* (Schreiner – Bezjak 1928: 8–9).

Znova so Toporišičevi in Schreiner-Bezjakovi slovnici pri feminativni tvorbi skupna le tri najtipičnejša ženskospolska priponska obrazila *-ica*, *-inja* in *-ka*. Priponsko obrazilo *-ica* se po drugem obravnavanem viru lahko dodaja izglasjem na *-(a)č* (*beračica*), *-l* (*oslica*), *-(ite)lj* (*ljubiteljica*), *-(a)r* (*romarica*), *-s* (*psica*), zamenjuje pa moškospolsko priponsko obrazilo *-ik* (*grešnica*). Obrazilo *-inja* je le dodajalno k izglasju *-(ča)k* (*graščakinja*), obrazilo *-ka* pa k izglasju *-(ča)n* (*Ljubljančanka*). Ponovno je na podlagi navedenih primerov mogoče opaziti, da avtor upošteva tako občnoimenske kot lastnoimenske feminative.

Če med slovnici **Antona Breznika** najprej pregledamo **Slovensko slovnico za srednje šole** iz leta 1916, ugotovimo, da je del, namenjen besedotvorju, avtor naslovil kot *Debloslovje*. Pripono imenuje tudi *deblotvorna imenska končnica*. Sledi obravnava izpeljave, reduplikacije in sestave. V tem poglavju Breznik obravnava tudi pomenoslovje in izvor jezika ter govori o tropih in figurah, česar znotraj besedotvornega dela po navadi ne srečamo. V naslednji, sicer tretji, izdaji *Slovenske slovnice za srednje šole* iz leta 1924 Breznik besedotvorni del že naslovi z *Besedotvorje*. Tudi v tej izdaji se avtor posveti izpeljavi, sestavi pa znotraj poglavja o podvojitvi. V izdaji iz leta 1934, ki je služila kot vir v pričujoči raziskavi, je Breznik del, namenjen besedotvorju, naslovil *Besedoslovje*. V njem se posveti izpeljavi, »sestavi« in s predlogi zloženim besedam. Posebna poglavja so namenjena pomenoslovju in izvoru besed (*Besedni zaklad*, *Besede tujega izvora*). V uvodu poglavja *Besedoslovje* je Breznik uporabil termina »osnova« kot »tisti del besede, ki se pri oblikovanju ne spreminja« (Breznik 1934: 157), in »obrazilo« (v slovnici iz leta 1916 je uporabil izraza »deblo« in »sklonilo«, »to je tista končnica, s katero se tvorijo skloni« – Breznik 1916: 170). V podpoglavju *Izpeljava* Breznik popiše priponska obrazila pri samostalnikih: feminative tvorijo *-ica* (*družica*), *-inja* (*boginja*), *-ja* (*gostja*), *-ka* (*meščanka*), *-na* (*gospodična*), *-ulja* (*volkulja*) (Breznik 1934: 159–166).

Pri feminativni tvorbi so Toporišiču in Brezniku skupna priponska obrazila *-ica*, *-inja*, *-ja*, *-ka* in *-ulja*. Razlika je vidna pri tvorbi feminativov z obrazilom *-ična* po Toporišiču oziroma *-na* po Brezniku. Avtorja navajata iste ali vsaj sorodne primere, pri čemer, denimo, Toporišič izhaja iz podstave *grof*, Breznik pa *grofič*. Poleg naštetih pa za razliko od Toporišiča Breznik izpostavi še obrazilo *-ilja*. Kot dodajalna pri Brezniku nastopajo priponska obrazila *-ica* (k izglasjem *-(a)č kovačica*, *-g družica*, *-lj kraljica*, *-t kmetica*), *-inja* (k izglasjema *-g boginja*, *-k svakinja*), *-ja* (k izglasju *-t gostja*), *-ka* (k izglasju *-(a)n meščanka*) in *-ulja* (k izglasju *-k volkulja*). Kot primer zamenjevalnega je pri Brezniku le obrazilo *-ka* (*-ec: Slovenka*).

Leta 1956 je izšla **Slovenska slovnica** štirih avtorjev (**Anton Bajec, Rudolf Kolarič, Mirko Rupel, Jakob Šolar** – Bajec idr. 1956), v glavnem Breznikovih učencev; pregledali smo izdajo iz leta 1968. Primere tvorbe feminativov najdemo v podpoglavju *Izpeljava samostalnikov*. Avtorji navajajo, da se »imena ženskih delujočih oseb«⁹ tvorijo s priponskima obraziloma *-ica* (*grabljica*) in *-ka* (*igralka, kadilka*), imena ženskih bitij pa s feminativnimi obrazili *-ica* (*golobica, tatica*), *-inja* (*boginja*) in *-ka* (*bralka, Slovenka, točajka, bogatinka, gostačka*). Kot eno najplodnejših pa avtorji izpostavijo obrazilo *-ica*.

Toporišičevi Slovenski slovnici in slovnici štirih avtorjev so skupna naslednja feminativna priponska obrazila: *-ica*, *-inja* in *-ka*. Navedena obrazila so se že v več virih izkazala za najproduktivnejša, tvorijo pa lahko občnoimenske in lastnoimenske feminative. Vsa tri so po Slovenski slovnici 1968 (novi izdaji slovnice štirih avtorjev) na primerih predstavljena kot dodajalna: *-ica* se dodaja k izglasjema *-b* (*golobica*), *-t* (*tatica*); *-inja* k izglasju *-g* (*boginja*); *-ka* pa k izglasjem *-(a)č* (*gostačka*), *-(a)j* (*točajka*), *-(i)n* (*bogatinka*). Kot nefeminativne tvorjenke so obravnavani primeri z obrazili *-ka* (*kadilec – kadilka*) in *-ica* (*/ – grabljica*).

4 SKLEP

Primerjava števila obrazil za ženskospolske tvorjenke v slovnici sodobnega jezika (Toporišič 2004) glede na njihovo zastopanost v posameznih obravnavanih slovnica od 1584 do 1956 kaže naslednjo sliko (preglednica 1).

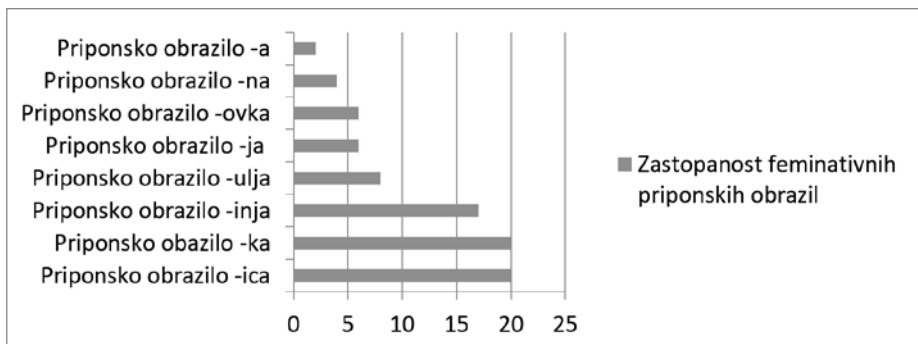
Kot najrodnejši, torej zastopani v prav vseh dvajsetih obravnavanih virih nastopata feminativni priponski obrazili *-ica* in *-ka*, s pojavitvami v sedemnajstih slovnica h jima sledi obrazilo *-inja*. Kot najmanj produktivni sta se izkazali priponski obrazili *-a* z zgolj dvema pojavitvama i n *-na* (po Toporišiču *-ična*) s tremi. Spodnji grafikon prikazuje zastopanost posameznih feminativnih priponskih obrazil po slovnica h slovenskega jezika (vključno s Toporišičevo).

Tvorbo iz lastno- in občnoimenske podstave zajemajo prav vse obravnavane slovnice, razen Zagajškove in Majarjeve. Pri lastnoimenskih zgledih nastopajo priimkovni feminativi (*Cafovka, Novakulja*) ali ženskospolska poimenovanja za prebivalke (*Kranjica*).

⁹ Prim. stališče Ade Vidovič Muha (1997: 71).

Preglednica 1: Primerjalni pregled zastopanosti feminativnih priponskih obrazil

SS (2004) ▶	<i>-a</i>	<i>-ica</i>	<i>-ična</i>	<i>-inja</i>	<i>-ja</i>	<i>-ka</i>	<i>-ovka</i>	<i>-ulja</i>
Toporišič	<i>Polda</i>	<i>davkarica</i>	<i>grofična</i>	<i>dedinja</i>	<i>županja</i>	<i>brucka</i>	<i>pekovka</i>	<i>volkulja</i>
Bohorič	/	<i>Lambergarica</i>	/	<i>levinja</i>	/	<i>kojnka</i>	/	/
Zagajšek	/	<i>kraljica</i>	/	<i>boginja</i>	/	<i>hinavka</i>	/	/
Pohlin	/	<i>sidarica</i>	/	/	/	<i>smrdljivka</i>	/	/
Vodnik	/	<i>kovačica</i>	/	<i>rojakinja</i>	/	<i>čuvajka</i>	/	/
Dajnko	/	<i>grešnica</i>	/	<i>prerokinja</i>	<i>bedača</i>	<i>Slovenka</i>	<i>Židovka</i>	/
Metelko	/	<i>golobica</i>	/	<i>boginja</i>	<i>županja</i>	<i>starka</i>	/	<i>volkulja</i>
Muršec	/	<i>krojačica</i>	/	<i>grofinja</i>	<i>županja</i>	<i>učenka</i>	<i>Cafovka</i>	<i>volkulja</i>
Malavašič	/	<i>kmetica</i>	/	<i>boginja</i>	<i>županja</i>	<i>starka</i>	<i>Gornikovka</i>	<i>Volkulja</i>
Potočnik	/	<i>kovačica</i>	/	<i>vojakinja</i>	/	<i>bogatinka</i>	/	<i>Novakulja</i>
Majar	/	<i>lončarica</i>	/	<i>beračinja</i>	/	<i>ovčarka</i>	/	/
Navratil	/	<i>tožnica</i>	/	/	/	<i>Slovenka</i>	/	/
Janežič	<i>glavača</i>	<i>beračica</i>	/	<i>junakinja</i>	/	<i>vaščanka</i>	<i>Perkovka</i>	/
Miklošič	/	<i>predica</i>	/	<i>boginja</i>	/	<i>delavka</i>	<i>levovka</i>	<i>vragulja</i>
Šuman 1881	/	<i>vratarica</i>	<i>gospodična</i>	<i>boginja</i>	/	<i>medvedka</i>	/	<i>volkulja</i>
Šuman 1884	/	<i>kmetica</i>	/	/	/	<i>medvedka</i>	/	/
Končnik	/	<i>kopačica</i>	/	<i>divjakinja</i>	/	<i>Bečanka</i>	/	/
Schreiner – Bezjak	/	<i>grešnica</i>	/	<i>težakinja</i>	/	<i>Mariborčanka</i>	/	/
Breznik	/	<i>kraljica</i>	<i>cesarična</i>	<i>junakinja</i>	<i>gostja</i>	<i>meščanka</i>	/	<i>volkulja</i>
Slovnica štirih.	/	<i>grabljica</i>	/	<i>boginja</i>	/	<i>bralka</i>	/	/

Grafikon 1: Zastopanost feminativnih priponskih obrazil

Predstavljena včasih drugačna obrazilna razvrstitev v posameznih slovnicaх vendarle ni zmeraj v popolnem nasprotju s tvorbo v sodobnem jeziku; drugačni od današnjih so navadno le izbrani primeri. Ženskospolsko obrazilo *-ca*¹⁰ se tako v slovenskih slovnicaх skozi zgodovino dodaja k izglasju *-(a)r*, kar je sicer v skladu s tvorbo v sodobnem knjižnem jeziku; priponsko obrazilo *-ca* zasledimo pri poimenovanju osebe, tvorjenem iz občnoimenske podstave, in to prav pri moškospolskem izglasju *-(a)r* (*zobarca*). Tudi priponsko obrazilo *-ica* je ob izglasju *-(a)r* v sodobnem jeziku pogosto zastopano; res pa ob izglasjih *-d* ali *-k*, kadar gre za poimenovanje oseb, ne nastopa (le pri poimenovanjih živali, denimo *velblodica*, *volčica* – kot kažeta tudi primera *račica* in *medvedica* v slovenskih slovnicaх, torej gre tudi tukaj za ujemanje). Drugače pa je s priponskim obrazilom *-inja*, ki se ob izglasju *-(a)č* v sodobnih jezikovnih virih, ko gre za tvorbo feminativov, res ne pojavlja, ob izglasju *-r* pa zelo redko (*bojarinja*). Priponsko obrazilo *-kinja* v sodobnem jeziku ne nastopa kot dodajalno, temveč zgolj kot zamenjevalno (v starejših slovnicaх se pojavlja pri dodajalnem načinu tvorbe feminativov). Obrazilo *-ka* nastopa ob izglasju *-h*, kjer bi v sodobnem jeziku kot pogostejše pričakovali obrazilo *-inja* (*Čehka*). Obrazila *-ovca* pa ob pregledu sodobnih jezikovnih virov nismo zasledili. Feminativno priponsko obrazilo *-ovka* nastopa ob izglasjih podstav na *-d*, *-k*, *-r* in *-t*, kar se le delno ujema s tvorjenkami iz slovnica skozi zgodovino slovenskega jezika. Podobno je z obrazilom *-ulja*, ki se v sodobnem jeziku dodaja le k netvorjenkam z izglasjema *-c* ali *-g* (*bruculja* in *vragulja*), torej drugače kot v pregledanih slovnicaх.

Priponsko obrazilo *-kinja* pa je edino, ki v tej analizi nastopi kot zamenjevalno – tudi v novejših jezikovnih virih se *-kinja* ob tvorbi feminativov pojavi le pri zamenjevalnem načinu. Zamenjuje moškospolsko obrazilo *-ec*, in to ob primerih, kjer bi v sodobnem knjižnem jeziku pričakovali ženskospolsko priponsko obrazilo *-ka* oz. *-ica*. Sodobni jezikovni viri pa kažejo, da pri občnoimenski tvorbi feminativov priponsko obrazilo *-ec* večinoma zamenjujeta obrazili *-ica* (4,5 %) in *-ka* (95 %); *-kinja* nastopa le pri 0,5 % primerov.

LITERATURA

- Ahačič 2007** = Kozma Ahačič, *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2007 (Linguistica et philologica 18).
- Bajec idr. 1956** = Anton Bajec – Rudolf Kolarič – Mirko Rupel [– Jakob Šolar], *Slovenska slovnica*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1956. – Slovnica štirih (avtorjev).
- Bohorič 1987** = Adam Bohorič, *Arcticæ horulae succisivæ = Zimske urice proste*, prevedel in spremno študijo napisal Jože Toporišič, ur. Maribor: Obzorja, 1987.
- Breznik 1916** = Anton Breznik, *Slovenska slovnica za srednje šole*, Celovec: Tiskarna Družbe sv. Mohorja, 1916.
- Breznik 1924** = Anton Breznik, *Slovenska slovnica za srednje šole*, Prevalje: Družba sv. Mohorja, 1924.

¹⁰ Obrazilo *-ca* je različica obrazila *-ica* z vokalno redukcijo.

- Breznik 1934** = Anton Breznik, *Slovenska slovnica za srednje šole*, Celje: Družba sv. Mohorja, 1934.
- Dajnko 1824** = Peter Dajnko, *Lehrbuch der Windischen Sprache*, Grätz: gedruckt und verlegt bey Johann Andreas Kienreich, 1824.
- Jež 1998** = Marija Jež, Iz teorije feminativov, v: *Jezik za danes in jutri*, ur. Inka Štrukelj, Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije – Inštitut za narodnostna vprašanja, 1998, 223–230.
- Končnik 1883** = Peter Končnik, *Slovenska slovnica z naukom, kako se pišejo pisma in opravilni sestavki*, Na Dunaji: V c. kr. založbi šolskih bukev, 1883.
- Korošec 1998** = Tomo Korošec, *Slovenski vojaški jezik*, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 1998.
- Majar 1850** = Matia Majar, *Slovnica za Slovence*, Ljubljana: Jožef Blaznik, 1850.
- Malavašič 1849** = Fran Malavašič, *Slovenska slovnica za prve slovenske šole v mestih in na deželi*, Ljubljana: V založbi in naprodej pri Janezu Giontinitu, 1849.
- Markežič 2012** = Tjaša Markežič, Distribucija priponskih obrazil *-ica* in *-ka* s poudarkom na feminativni tvorbi, *Jezikoslovni zapiski* 18.1 (2012), 127–142.
- Merše 2008** = Majda Merše, Ženski pari moških poimenovanj v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja, *Slavia Centralis* 1.2 (2008), 30–52.
- Merše 2013** = Majda Merše, *Slovenski knjižni jezik 16. stoletja: razprave o jezikovnem sistemu, besedju in prevodni problematiki*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2013.
- Metelko 1825** = Franc Metelko, *Lehrgebäude der Slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen*, Ljubljana: gedruckt bey Leopold Eger, 1825.
- Miklošič 1875** = Fran Miklošič, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen 2: Stammbildungslehre*, Wien: Wilhelm Braumüller, 1875.
- Muršec 1847** = Jožef Muršec, *Kratka slovenska slovnica za pervence*, V' Gradci: od Lajkamovih naslednikov, 1847.
- Navratil 1850** = Ivan Navratil, *Kurze Sprachlehre mit einer möglichst vollständigen Rechtschreibung der slovenischen Sprache, nebst einem praktischen Anhang enthaltend*, Ljubljana: gedruckt bei Josef Blasnik, 1850.
- Pohlin 2003** = Marko Pohlin, *Krainska grammatika, Bibliotheca Carnioliae*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003.
- Potočnik 1849** = Blaž Potočnik, *Grammatik der slowenischen Sprache*, Laibach: gedruckt bei Joseph Blasnik, 1849.
- Schreiner – Bezjak 1903–1928** = Henrik Schreiner – Janko Bezjak, *Slovenska jezikovna vadnica za tesno združeni poduk v slovnici, pravopisju in spisju*, Dunaj: F. Tempsky, 1903–1928.
- Slovnica štirih → Bajec idr. 1956**
- Stramljič Breznik 1994/95** = Irena Stramljič Breznik, Specializiranost obrazil za izpeljanke s pomenom vršilca dejanja, nosilca lastnosti ali stanja in opravkarja, *Jezik in slovstvo* 40.8 (1994/95), 285–291.
- Stramljič Breznik 1996** = Irena Stramljič Breznik, Besedotvorje in njegovo izrazje v slovenskih slovnica 19. stoletja, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 67[=32].2 (1996), 248–261.
- Stramljič Breznik 1999** = Irena Stramljič Breznik, Oblikovanje poimenovanj za besedne vrste v slovensko pisanih slovnica med leti 1791–1854, *Jezik in slovstvo* 44.4 (1999), 103–110.
- Stramljič Breznik 2010** = Irena Stramljič Breznik, *Tvorjenke slovenskega jezika med slovarjem in besedilom*, Maribor: Filozofska fakulteta, 2010 (Zora 71).
- Šuman 1881** = Josip Šuman, *Slovenska slovnica po Miklošičevi primerjalni*, Ljubljana: Matica slovenska, 1881.
- Šuman 1884** = Josip Šuman, *Slovenska slovnica za srednje šole*, V Celovci: Tiskarna Družbe sv. Mohora, 1884.
- Toporišič 1966** = Jože Toporišič, *Slovenski knjižni jezik*, Maribor: Obzorja, 1966.
- Toporišič 1976** = Jože Toporišič, Besedotvorna teorija, *Slavistična revija* 24.2–3 (1976), 163–179.
- Toporišič 2000** = Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor: Obzorja, 2000.
- Vidovič Muha 1988** = Ada Vidovič Muha, *Slovensko skladiščno besedotvorje ob primerih zloženek*, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1988.

- Vidovič Muha 1997** = Ada Vidovič Muha, Prvine družbene prepoznavnosti ženske prek poimenovalne tipologije njenih dejavnosti, lastnosti, v: *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture* 33, ur. Aleksandra Derganc, Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 69–79.
- Vidovič Muha 2011** = Ada Vidovič Muha, *Slovensko skladiščno besedotvorje*, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011.
- Vodnik 1811** = Valentin Vodnik, *Pifmenošt ali Gramatika sa perve fhole*, Ljubljana: Leopold Eger, 1811.
- Zagajšek 1791** = Mihael Zagajšek, *SLOVENNSKA GRAMMATIKA oder Georg Sellenko's Wendische Sprachlehre in deutsch und wendischen Vortrag*, Zilli: mit Fr. Jos. Jenko'schen Schriften, 1791.
- Zemljarič Miklavčič 1999** = Jana Zemljarič Miklavčič, Slovenščina kot drugi/tuji jezik: zgodovina (od začetkov do 1850), *Slavistična revija* 47.2 (1999), 245–260.

SUMMARY

Feminine Derivatives and Their Suffixes from the Sixteenth Century to Today

This article examines how feminine derivatives are handled in Slovenian grammars over a period of five hundred years. It describes word-formation chapters and feminine derivatives in twenty grammars, from Bohorič (1584) to Toporišič (2004). The suffixes used for feminine derivatives in these grammars are compared with the full range of feminine suffixes presented in the grammar by Toporišič, who includes the feminine suffixes *-a*, *-ica*, *-ja*, *-ulja*, *-inja*, *-ka*, *-ovka*, and *-ična* (in fact, *-na*) in his grammar *Slovenska slovnica*. A comparison shows that the greatest number of these eight suffixes appear in the grammars by Muršec and Malavašič, namely six, whereas the grammars by Dajnko, Metelko, Janežič, Miklosich, and Šuman (1881) contain five. The feminine suffixes *-ica* and *-ka* appear in the greatest number of grammars, namely twenty, followed by the suffix *-inja*, which appears in seventeen grammars. The use of feminine suffixes with the bases exhibits similar patterns throughout the period of several centuries. However, certain authors of older grammars show some deviation, which can be attributed to various causes. First, some authors had to create a systematic account of their own native language for the first time, using grammars of foreign languages as a model (e.g., Bohorič's *konj – kojn-ka* 'horse'); second, some authors included innovations motivated by the living use of language (e.g., Vodnik's *zmikavt – zmikavt-la* 'thief'); and, third, some authors were influenced by regional variations of standard Slovenian (e.g., Dajnko's *prijatelj – prijatelj-kinja* 'friend', *mesar – mesar-ovca* 'butcher').

LJUDMILA BOKAL

SLOVAR ZVONJENJA IN PRITRKAVANJA – TERMINOLOŠKI SLOVAR KULTURNEGA KONTEKSTA

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.26.1.4](https://doi.org/10.3986/JZ.26.1.4)

Prispevek na podlagi Slovarja zvonjenja in pritrkavanja (2017) načinja vprašanje zasnove terminoloških slovarjev, ki so odraz kulturnega konteksta. Ta se izkazuje z narečnimi termini in z variacijami, uvedenimi v slovanske sestavke, kar je novost pri obdelavi terminov v terminoloških slovarjih. Terminološka naravnost slovarja izhaja iz heterogenosti strok, ki jih vsebuje zvonoslovje, in iz notranje specializacije terminov.

Ključne besede: zvonjenje, pritrkavanje, variacija, narečni termin, sociolingvistika

Dictionary of Bell Ringing and Bell Chiming: A Specialized Dictionary in a Cultural Context

This article discusses the design of specialized dictionaries that reflect a specific cultural context, using the example of *Slovar zvonjenja in pritrkavanja* (Dictionary of Bell Ringing and Bell Chiming, 2017). This dictionary contains dialect terms and variations introduced in dictionary articles, which is a novelty in processing terminology in specialized dictionaries. The dictionary's terminological orientation derives from the heterogeneity of campanology-related disciplines and the internal specialization of terms.

Keywords: bell ringing, bell chiming, variation, dialect term, sociolinguistics

1 SPLOŠNO O SLOVARJU

Leta 2017 je pri Založbi ZRC, ZRC SAZU izšel Slovar zvonjenja in pritrkavanja avtorjev Mojce Kovačič, Ljudmile Bokal, Matjaža Ambrožiča in Tomaža Klopčiča. Izdal ga je Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, soizdajatelj pa je Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Slovar prinaša 1035 poimenovanj s področja, ki sodi v etnomuzikološko in antropološko stroko. Metodološko podlago in makrostrukturo povzema po terminoloških slovarjih, ki jih izdaja Terminološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Slovar je potemtakem pisan na podlagi gradiva, ki je sicer temeljilo na »ročnem« izboru poimenovanj in ne na korpusu, a po strokovni usposobljenosti prve avtorice je bilo ustrezno zbrano in selekcionirano. Etnokoreolog Mirko Ramovš je napisal splošni uvod, ki slovar naslanja na splošno slovensko kulturnozgodovinsko ozadje in nakazuje jezikovne posebnosti. V slovaropisnem uvodu so pregledno obdelana slovaropisna načela, ki od osvetlitve izbora terminov prehajajo na zgradbo slovanskega sestavka. Tudi označevalniki in pojasnila so oprti na slovarje omenjene sekcije, prav tako dodajanje tujejezičnih ustreznikov. Ti so navedeni pod vsakim polnim slovanskim sestavkom; v samostojnem

razdelku so ti termini obrnjeni, angleški ustreznik je na prvem mestu, slovenski termin pa mu sledi.

2 POSEBNOSTI SLOVARJA ZVONJENJA IN PRITRKAVANJA

Kljub podobnosti z do sedaj izdanimi terminološkimi slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša¹ pa vendar Slovar zvonjenja in pritrkavanja delno odstopa od njih.

2.1 Heterogenost strok

Razloček je že v naslovu, ki nima vrstnega pridevnika terminološki.² Izostanek tega izvira iz notranje strukture zvonoslovja. Sodoben pristop k terminološkimi slovarjem namreč temelji na opisu pojmovnega sistema. Zvonoslovje pa je preplet strok, ki se sicer med seboj dopolnjujejo, a vendar so si različne. S tem pa oblikujejo svojevrsten interdisciplinarni pojmovni sistem, ki mogoče s tradicionalnih terminoloških izhodišč postavlja pod vprašaj koherentnost slovarja. Ob tem se pojavlja tudi vprašanje o razmerju med terminom v izvorni stroki in njegovo »prevzetostjo« na drugem, v konkretnem primeru na zvonarskem področju. Pogojno bi lahko govorili o notranji specializaciji terminov. Ta bi se nanašala na prilagoditev splošnejšega termina določeni dejavnosti, ki je vsebovana v »višji« vedi. Primer: »Nihajni čas je v fiziki količina, določena kot čas, potreben za en nihaj pri nihanju, oziroma čas, potreben, da nihalo opravi pot od ene skrajne lege do druge in nazaj do začetne skrajne lege. Običajno ga označujemo z oznako t_0 « (Medmrežje 1). Slovar zvonjenja in pritrkavanja: **nihajni čas** -ega časa m 'čas, potreben za pot nihajočega zvona od ene skrajne točke do druge in nazaj do začetne skrajne točke'. S tem slovar aplicira pomenske sestavine izvornih terminov na svoje strokovno področje.

Interdisciplinarnost terminov v obravnavanem slovarju dokazujemo z naslednjimi primeri. Če za izhodišče vzamemo zvon kot sredstvo za vzbujanje zvoka, njegovo gibanje vključuje termine iz mehanike. Primeri: *nihati, nihajni čas, enójno vpétje kémblja, ós vrtišča zvóna*. Če je nihanje avtomatizirano, pritegnemo še druge tehnične termine, vključno s tehnologijo izdelave: *eléktrično kládivo, eléktromotórni pogón zvonóv, peščéni modél zvóna*. Ob vrsti zvoka je najprej smiselno omeniti akustiko. Primeri: *zvóčna krájina, zvóčno valováenje, zvóčno simbo-lizíránje*. Te zvoke je mogoče omejiti na zvrst glasbe, na ljudsko instrumentalno

1 Med njimi so Čebelarski terminološki slovar, Botanični terminološki slovar, Terminološki slovar avtomatike, Pravni terminološki slovar idr.

2 Oznake terminološki slovar prav tako nima Slovenski tehniški slovar, Slovenski smučarski slovar in Mali klekljarski slovar iz žirovskih del Tončke Stanonik, izdala pa jih je ista ustanova. Terminološka literatura ločuje dve vrsti slovarjev, ki uslovarjajo termine. Na eni strani so terminološki slovarji, ki s to oznako v naslovu prikazujejo pojmovni sistem stroke, na drugi strani pa so strokovni slovarji, ki prikazujejo jezik stroke širše. Prim. Košmrlj-Levačič 2007: 584; Bokal 2015: 40–42.

glasbo, kamor zvonjenje in pritrkavanje v ožjem smislu sodita, zato termini segajo v glasbeno teorijo. Primeri: *ênotáktna temátska enôta*, *dvóvrstni pritrkoválski vzórec*, *tónska uglasítev zvóna*. Kljub temu da sta zvonjenje in pritrkavanje različna glasbena pojava, imata za vzbujanje zvoka isto sredstvo – zvon. Njegove dele, nazorno jih v slovarju prikazujeta dve skici, je mogoče likovno obdelovati, zato termini lahko segajo v umetnostno zgodovino: *króna zvóna*, *klobúk*, *plášč*. Ker imajo zvonarstvo, zvonjenje in pritrkavanje na Slovenskem dolgo tradicijo, ki je izoblikovala značilen odnos, so bili v slovar pritegnjena tudi termini iz zgodovine zvonarstva: *gótski zvón*, *renesánčni zvón*, *baróčni zvón*. Sledijo termini, povezani s signalizacijsko in obredno funkcijo zvonjenja in pritrkavanja: *delopústno zvonjénje*, *trikrátno zvonjénje*, *ávemarija*. Termini *ljúdska instrumentálna glásba*, *ljúdsko glasbilo*, *lokálna posébnost pritrkávania* slovar umestijo v etnomuzikologijo. Ne nazadnje številni napisi na zvonovih ponujajo delo jezikoslovcu. Tako termini razkrivajo zvonove kot tehnično in fizikalno zapleten izdelek, ki po svoji funkciji postane glasbilo in se z vpetostjo v določen geografski prostor strne v kulturno, sociološko izrazilo.

Stroke, ki jih združuje zvonoslovje, so zelo heterogene. Mehanika kot fizikalna veda o gibanju teles se težko navezuje na zgodovino likovne umetnosti. Predmeta vede sta si različna, ne samo, da je pri mehaniki pogled sinhron in pri zgodovini likovne umetnosti diahron, razloček je tudi v temeljni razsežnosti; mehanika je naravoslovna veda, likovna umetnost pa raziskuje estetske prvine oblik, med drugim tudi v prostoru, z izrazom zgodovina pa je pritegnjen že omenjeni časovni vidik.

Preplet pojmovnega sistema obravnavanega področja pa prinese še dodatni vidik. Zgoraj omenjene naravoslovne vede opisujejo zvonjenje in pritrkavanje s stališča pojmovnega sistema strok, za celovit prikaz področja zvonarstva pa je smiselno prikazati tudi njegove operativne sestavine, ki pritegnejo sociološko razsežnost. Tako so poleg pojmovnih sestavin, izhajajočih iz izvornih strok, v slovar sprejeti narečni izrazi, ki so odraz razširjenosti in samosvojesti te ljudske glasbe in odražajo njeno antropološko sestavino in širšo operativno podlago. Tudi s to sestavino se slovar odmika od terminoloških slovarjev naravoslovnih strok in načinja vprašanje tipa terminoloških slovarjev, ki so odraz kulturnega konteksta.³ Razloček med strokami se posredno razkriva tudi v institucionaliziranem, organiziranem pridobivanju znanja na eni strani, na drugi pa po bolj ali manj neformalnih priučljivih poteh. Že omenjena opustitev pridevnika terminološki v naslovu slovarja se potemtakem poleg raznovrstnosti pojmovne podlage izkaže tudi s sociolingvističnim pristopom.

3 Stroke se z jezikovnega stališča razlikujejo glede na socialne zvrsti, besedne vrste, besedotvorje, sintagmatiko, skladnjo, glede na neverbalna terminološka znamenja. Podrobneje Bokal 2016: 61–77.

2.2 Narečni izrazi

Sociolingvistični pristop zadeva velik izbor narečnih izrazov. Terminološki slovarji v prizadevanju po prikazu pojmovnega sistema strok, kar je njihov deklarativen postulat, ne težijo v socialno zvrstnost in ne izkazujejo narečnih izrazov. V slovarje bi jih bilo smiselno vključiti samo, kadar obstajajo sami po sebi, brez sopojavljanja narečno : knjižno. Zavedanje o velikem deležu narečnih izrazov in na drugi strani težnja po prikazu terminološke pojmovne podlage se izraža v uvodu (14) z namero, da »bi narečne izraze izločili iz celote in jih prikazali v posebnem razdelku. Tako bi bil strogo pojmovni del ločen od dela, ki je odraz sociolingvističnih posebnosti zvonjenja in pritrkavanja«. Med tema dvema možnostma je prevladal praktičen uporabniški vidik: »A iskanje po dveh slovarskih enotah za uporabnika slovarja ni gospodarno. Tako so vsi izrazi prikazani v enem slovarskem delu, kar omogoča hitrejši vpogled v izrazje.« To sicer ni strokovno utemeljena odločitev, a konec koncev glede na namen le razumljiva.

Vprašanje je, kako bi s terminološkega merila opredelili uslovarjene narečne izraze. Termini so poimenovanja za pojme, ki nastopajo v pojmovnem sistemu določene stroke. Kakšno pa je razmerje med njimi v obravnavanem slovarju, med v strokah uveljavljenimi termini, in tistimi, ki izvorno pripadajo narečju; kakšen je pravzaprav pojmovni obseg samega izraza narečni termin? Če pri stilno nezaznamovanih terminih v navpični osi socialnozvrstno izhajamo iz knjižnega jezika, pa lahko potemtakem narečni termin socialnozvrstno vežemo na narečje. Pri tem ne gre samo za izrazno plat termina, ampak tudi za pojavno, za pojem sam po sebi, po Saussurjevi neterminološki (splošni) teoriji imenovan denotat (označeno). Ločevanje na izrazno (po Saussurju: označujoče) in denotativno oblikuje poseben razdelek terminov. Izvorno so vezani na narečje, s specialno narečno pojmovnostjo pa na poseben tip materialne kulture, povezane z njim. S tem je takim terminom dana možnost, da postanejo nevtralni, edini splošno uveljavljeni termini v njim pripadajočem strokovnem jeziku.

Taki termini so poimenovanja viž (*desétka, devétka, dvójka, enájstka, ósemka, pétka, sédemka, šestka, štírka, trójka*) in načini pritrkavanja z določenim številom udarcev v tematski enoti (*v dvá, v trí, v štíri, v pét; po dvá, po trí, po štíri, po pét*). V slovarju te iztočnice sicer niso označene narečno, ker so enkratna, edina poimenovanja za določen pojem, in to ne glede na njihov narečni izvor. Obstaja namreč možnost njihove aktualizacije v knjižnem jeziku. Prav zaradi te možnosti prilagoditve v strokovnem (knjižnem) jeziku so po premisleku tako prikazani. S tem se dopolnjuje terminološka naravnost slovarja.

Na možnost aktualizacije narečnih izrazov v knjižnem jeziku je opozorila Ada Vidovič Muha: »Kot je razvidno iz Slovarja slovenskega knjižnega jezika, se lahko zgodi, da ima določen denotat samo narečno poimenovanje, npr. *borjač* (2) nar. dolensko 'ograjen prostor za prašiče' [...] V navedenih primerih gre za pojme, vezane na duhovno ali materialno kulturo, lahko tudi geografske idr. posebnosti različnih slovenskih področij. V takšnih primerih bi verjetno narečno poimeno-

nje hkrati postalo tudi splošno, če bi se pokazala potreba po tem, se pravi, če bi postal sam denotat iz kakršnihkoli razlogov bolj znan oz. če bi prešel v splošno slovensko jezikovno zavest [...].« (Vidovič Muha 2000: 164).

Poleg omenjenih so v slovarju tudi narečni izrazi, označeni z nar. (narečno) ali nar. in natančnejšim lociranjem, na primer nar. prekm. (prekmursko), nar. gor. (gorenjsko), nar. notr. (notranjsko).⁴ Prikazani so s kazalko, ki priporoča splošno uveljavljeni prednostni izraz, grafično pa to ponazarja puščica. V primerjavi s prejšnjo skupino narečnih terminov imajo ti izrazi uveljavljeno ustreznico v knjižnem jeziku. Dvom o »pravi« narečni terminološkosti je pri njih upravičen. Izrazna plat je značilna za določeno narečje, medtem ko je pojem splošno znan, splošno uzaveščen. Jezikovni status teh izrazov je potemtakem drugačen. Pojem sam je izzval svoje jezikovno sredstvo v socialno različnih plasteh, kar je konec koncev odraz pogostosti le-tega v stvarnosti. A s tem se že odpira nova razsežnost zvonjenja in pritrkavanja, ki se je bomo dotaknili v nadaljevanju. V povezavi s prejšnjo trditvijo pa se pojavlja predlog, da bi take besedne enote imenovali narečni izraz, narečna poimenovanja, ki so odraz kulturnih in materialnih posebnosti določenega območja brez prednostnega sinonima v knjižnem jeziku, pa narečni termini. Specializacija se naslanja na definicijo termina kot takega, termin je poimenovanje nekega pojma.

3 TERMINOLOŠKOST SLOVARJA ZVONJENJA IN PRITRKAVANJA

Ob tem se sproža vprašanje, kaj je v Slovarju zvonjenja in pritrkavanja poleg iz strok prevzetih terminov in narečnih izrazov še terminološkega in kako se kljub odstopanjem od »tradicionalnih« terminoloških slovarjev upravičuje v uvodu omenjena trditev o »temeljni terminološki naravnosti slovarja«. Ta je tudi omejila, da v slovarju ni zajeto še dodatno narečno gradivo v pripravljajočem se Slovenskem lingvističnem atlasu iz Dialektološke sekcije Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, kar je tudi omenjeno v uvodu.

Če se osredotočimo, da so relevantno znamenje neke stroke termini, je smiselno, da odgovor iščemo v tej smeri. V obravnavo pritegnemo obe zvrsti, zvonjenje in pritrkavanje. Zvonjenje je v slovarju definirano v treh pomenih: **1.** *glasba, ki nastane ob udarjanju kembljev na notranjo udarno točko udarnega obroča med nihanjem zvonov* **2.** *nihanje zvonov, med katerim kemblji udarjajo na notranjo udarno točko udarnega obroča in s tem povzročajo močne, zveneče glasove, zvoke* **3.** *naznanjanje delov dneva, zlasti začetek in konec maš, cerkvenih obredov, smrti koga, za skupnost pomembnih ali v preteklosti tudi neugodnih dogodkov z niha-*

4 Dvojnost označevanja je pojasnjena v uvodu v členu 1.20: »Kjer je bilo mogoče na podlagi literature in delno s terenskimi preverjanji rabo narečnega izraza natančneje določiti, to nakazuje oznaka nar. (narečno) z določilnim izrazom. Če se izraz pojavlja v več narečjih, če literatura tega podatka nima ali so bili terenski informatorji nedosegljivi, ostaja samo oznaka nar. Primer: **škrbetávka** [...] nar. prekm. → ráglja; **(ta) tíha (víža)** [...] nar. → stojéča víža.

njem zvonov. Pritrkavanje pa je pojasnjeno z glagolom: **pritrkávati** [...] nedov. *izvajati ritmične obrazce z udarjanjem kembljev na notranjo udarno točko udarnega obroča ali kladiv na zunanji udarni obroč cerkvenih zvonov, pri čemer so zvonovi mirujoči ali eden izmed njih niha.*

V širšem pomenu je zvonjenje torej zvočni pojav, katerega fizikalni povzročitelj je zvon, v tem je vključeno tudi pritrkavanje. Dodajamo, da je obdelava zvonjenja v primerjavi s pritrkavanjem v slovarju v manjvrednem položaju, sicer bi obdelava zlasti z akustičnega vidika prispevala še več izrazov.⁵

3.1 Zvonjenje

Glede na zaporedje v naslovu najprej obravnavamo termine s področja zvonjenja. Opredeljeni so z naslednjimi pomenskimi sestavinami:

- s tehničnega vidika izražajo položaj zvonov ali opis njegovih delov. Primeri: *horizontalna postavitev zvonov, postavitev zvonov z višinskimi zamiki, vertikalna postavitev zvonov; dvójno vpétje kúblja, enójno vpétje kúblja, trójno vpétje kúblja, járem,*
- deli zvona: *kúblj, betíca; obesílo, króna, bók zvóna, klobúk zvóna, krílo zvóna, pólje zvóna, ráma, udárni obróč, vrát zvóna,*
- v okviru delov zvona ločujemo vrstne posebnosti: *ásimétríčna razporedítev korenín, trídélna króna, nótranja udárna tóčka, zunánja udárna tóčka,*
- glede na razporeditev zvonov v zvonilu: *drúgi zvón, máli zvón, srédnjemáli zvón, srédnjévélíki zvón, srédnji zvón, vélíki zvón, trétji zvón,*
- glede na tehnično dostopnost: *miniatúrni zvonóvi,*
- glede na tehnično ozadje zvočnega pojavljanja: *róčno zvonítí; elektrónsko zvonjénje, eléktríčno zvonjénje,*
- glede na tehnične značilnosti skupine zvonov kot celote: *láhki téžnostni sistém, srédnji téžnostni sistém, téžki téžnostni sistém, súpertéžki téžnostni sistém,*
- glede na glasbenoteoretične značilnosti skupine zvonov kot celote: *dispozíci-ja zvoníla; harmóníčna uglasítev zvoníla, melódična uglasítev zvoníla, méšana uglasítev zvoníla,*
- glede na glasbenoteoretične značilnosti posameznega zvona v skupini: *nájnížje uglaséni zvón, nájvíšje uglaséni zvón,*
- glede na razmerje alikvotnih tonov z udarnim tonom: *dúrovski zvón, mólski zvón, nónski zvón, oktávni zvón, sékstni zvón, séptimni zvón,*
- glede na glasbenoteoretično ozadje, izraženo s slovnično obliko – z medmeti: *bím, bám, bóm.*

5 Izrazi iz pritrkavanja so bili med drugim izpisani iz disertacije dr. Mojce Kovačič, v kateri je opozorila na številne narečne izraze in s tem posredno izkazala potrebo po upoštevanju le-teh v strokovni literaturi. Natančnejša obdelava izrazov za zvonjenje v ožjem smislu pa še čaka na neštevilne tovrstne strokovnjake.

3.2 Pritrkavanje

Termini s področja pritrkavanja so opredeljeni z naslednjimi pomenskimi sestavinami:

- način izvajanja pritrkavanja: *rôčno pritrkavanje; krôžna izvédba pritrkoválske víže; hkrátno udárjanje,*
- tehnika izvajanja pritrkovalskih víž: *téhniká s kládivi, téhniká sinhronizácije, sistém navznóter, sistém počéz,*
- poimenovanja pritrkovalskih víž: *desétka, devétka, dvójka, enájstka, ósemka, pétka, sédemka, šéstka, štírka, trójka,*
- vrsta udarca na zvon: *enakovrédni udárec, glávni udárec, udárec odbijanja, udárec gosténja,*
- glasbeno oblikovni opis pritrkovalske víže: *dvákrátno sestávljeni pritrkoválski vzórec, ênkrátno sestávljeni pritrkoválski vzórec, nësestávljeni pritrkoválski vzórec, sestávljeni pritrkoválski vzórec,*
- obseg tematske enote: *ênotáktna temátska enôta, dvótáktna temátska enôta, štíritáktna temátska enôta.*

3.3 Sociološko določeni termini

Ob zgoraj navedenih so zajeti termini, ki so bolj ali manj sociološko, družbeno pogojeni. Merila najprej izhajajo iz časovnega vidika:

- glede na v času spreminjajoči se oblikovni vidik: *barôčni zvón, gótski zvón, renesánčni zvón,*
- glede na grafično dokumentirane besedilne enote na zvonu: *kronográmski napis, donátorski napis, kristolóški napis, marijánski napis, mójstrski napis, pnevmatolóški napis, predstójniški napis, svetniški napis, svetopísemski napis, trinitárični napis, zarotoválni napis,*
- glede na avtorsko prepoznavnost z likovnimi sporočili: *mójstrski monográm-ski znák, mójstrski monográm, mójstrski znák,*
- glede na družbenopolitične razmere v preteklosti: *odškodnínski zvón,*
- glede na položaj v župnijski upravni hierarhiji: *fárni zvón,*
- glede na religijsko zvočno prezentiranje: *ángelovo česčénje, zvoníti sédem, mášno zvonjénje, dvákrátno zvonjénje, ênkrátno zvonjénje, trikrátno zvonjénje,*
- glede na nereligijsko funkcijo zvonjenja: *bíti plát zvoná, býti pólno úro, zvonjénje ob požárih.*

Zgornji termini okvirno izkazujejo specialnost terminov iz zvonoslovja in upravičujejo določilo o temeljni terminološki naravnosti slovarja.⁶

⁶ Razčlenitev pomenskih sestavin pa ne odgovarja na vprašanje, ali lahko potemtakem zvonoslovje obravnavamo kot samostojno stroko. Merila za dodelitev oznake stroke določenemu stvarnemu področju so bila s terminografskega stališča obdelana v Bokal 2015: 37–50. Če zvonoslovje premerimo z njimi, bi mu težko dodali oznako samostojne vede, a s tem ne gre trditi, da zvonoslovje ni upravičeno do terminografske obdelave.

4 VARIACIJE

Članek prehaja od globinskega pojmovnega k površinskemu formalnemu prikazu, opaznem v izrazni obliki iztočnic. Slovar zvonjenja in pritrkavanja v slovarske sestavke vpeljuje novost – variacije.

4.1 Splošno

Dodelane so bile s terminografsko pregledovalko dr. Matejo Jemec Tomazin, ki je zanje predlagala oznako V.7 O variacijah je že pisala Špela Vintar, ki po tuji terminološki literaturi povzema merila za definiranje variacij. Pri navezovanju le-teh na slovenščino razčlenjuje tipe variacij, in sicer s posebnim poudarkom, da skladdenjske spremembe v slovenščini pritegnejo oblikoslovne. Med drugim trdi, da naj bi bila »[u]veljavljena strokovna področja, kjer je izrazje v veliki meri standardizirano in vsebovano v normativnih terminoloških priročnikih, [naj bi bila] manj nagnjena k variacijam [...]« (Vintar 2008: 43). Če trditev prilagodimo zvonjenju in pri tem upoštevamo zadržke pri opredeljevanju strokovnih področij, lahko pričakujemo veliko variacij.

Izhodišče za prikaz variacij je Slovar zvonjenja in pritrkavanja oprl na članek Blaža Trebarja v *Jezikoslovnih zapiskih* iz leta 2014 z naslovom Terminološka načela in oblikoskladdenjske terminološke variacije. Blaž Trebar ugotavlja razhajanje med »idealiziranim sistemskih opisom jezika«, opaznim v normativno oblikovanih terminoloških načelih, in »realno rabo«, ki odstopa od »normativne terminologije«. Stvarnejši in empirično dokazan pristop omogočajo besedilni korpusi, ki rahljajo absolutnost terminoloških načel, med katerimi je v obravnavanem članku največje presoje deležno načelo ustaljenosti. Termini nimajo samo ene in iste izrazne oblike, ampak se pojavljajo tudi njihove variacije, ki so »oblikoslovna, skladdenjska ali pomenska preoblikovanja kanoničnih oblik večbesednih terminov« (Trebar 2014: 112). Pri variacijah uvaja odnos koreferenčnosti. Opredeljuje ga »kot odnos, v katerem se različna poimenovanja v besedilnem okolju nanašajo na istega referenta (ki je en pojem oziroma ena miselna enota)« (Trebar 2014: 112). Trebar variacije v slovenščini označi kot oblikoslovno-skladdenjske, ker se v slovenščini »oblikoslovna in skladdenjska pretvorba pogosto zgodita istočasno« (Trebar 2014: 115). Glede na število koreferenčnih terminov ločuje variacijski par, v slovenščini pa je pogostejši variacijski niz, ki lahko zajame do štiri variacije.

Na podlagi empirično raziskanih terminov s področja računalništva in informatike dodaja, da »lahko terminološke variacije vsebujejo subtilne razlike v dojetem pomenu«⁸ (Trebar 2014: 113). Pri variacijah namreč pojmovna plat sega v

7 E-pismi Mateje Jemec Tomazin, naslovljeni na Milko Bokal 21. in 22. 2. 2017. V razpravi sta sodelovali tudi Mojca Žagar Karer in Tanja Fajfar.

8 Trebar to ugotavlja s primeroma *dostopna točka* in *dostopovna točka* in *dostopovno omrežje* in *dostopno omrežje*. Prim. Trebar 2014: 113.

njihovo formalno obliko.⁹ Če je število polnopomenskih besed v njih enako, je s tem uravnoteženo pojmovno ozadje; med variacijami ni hierarhičnega odnosa pojmovne nadrejenosti ali pojmovne podrejenosti. Tu gre za v izrazni obliki izkazano formalno simetrijo. Če pa je število polnopomenskih besed v variacijah različno, pa se s to formalno nesimetrijo izkazuje hierarhija med kanoničnim terminom in njegovimi variacijami (Trebar 2016: 115). Trebar v nadaljevanju razčlenjuje tipe variacij, ki so odvisne od »obravnave jezika in njegove slovnice zgradbe« (Trebar 2014: 115). Za slovenščino predlaga besedotvorne in sintagmatske variacije.

- 4.1.1 Besedotvorne variacije se izkazujejo z besedotvornimi morfemi, med drugim tudi z besedotvornimi vrstami. Primer glagolske izpeljanke: *izmenjava podatkov* = *izmenjevanje podatkov*.¹⁰ Pojemovni odnos med variacijami je nehierarhičen, kar je opazno tudi v formalni simetriji.
- 4.1.2 Sintagmatske variacije zadevajo variiranja »desnoprilastkovih besednih zvez, pri katerih se ista sestavina lahko pojavlja bodisi v roditeljski obliki ali kot predložna zveza« (Trebar 2014: 116). Primeri: *rudarjenje besedil* = *rudarjenje po besedilih*.

Po tuji jezikoslovni literaturi Trebar povzema še naslednje štiri tipe:

- 4.1.3 Permutacije¹¹ so variacije, pri katerih se pretvorba opravi med levo- in desnoprilastkovo besedno zvezo, obe variacijski možnosti pa morata ostati v isti besedni družini. Trebar opozarja, da je to vrsto zaradi možnosti vezave s predložno zvezo mogoče obravnavati kot podtip sintagmatske variacije. Pojemovna enakovrednost se izkazuje z enakim številom polnopomenskih besed. Primeri: *podatkovno rudarjenje* = *rudarjenje podatkov* = *rudarjenje po podatkih*.
- 4.1.4 Substitucije¹² so variacije, pri katerih »gre za skupek različnih pojmov, ki izražajo enako lastnost oziroma prikličejo isti agregat znanja« (Trebar 2014: 117). Primer: *rudarjenje podatkov* = *izkopavanje podatkov*. Pogosto gre za variacije med domačimi in prevzetimi prvinami. Primer: *obrnjeni grafikon* = *inverzni grafikon*. Med termini je nehierarhičen odnos, izražen je s formalno izravnavo.

9 Pri povzemanju obravnave članka avtorica uporablja Trebarjev izraz *formalen*. Sicer je v pričujočem članku v pomenu označujoče uporabljen *izrazen*.

10 Vsi primeri so pri obdelavi tipov variacij iz citiranega članka Blaža Trebarja.

11 Izraz permutacija je izvorno matematični termin, uporablja se tudi izraz pomešanje. Primer: 1 2 3, 1 3 2, 2 1 3, 2 3 1, 3 1 2, 3 2 1. Za pojasnilo se zahvaljujem doc. dr. Janji Jerebic s Fakultete za organizacijske vede Univerze v Mariboru.

12 Tudi beseda substitucija je izvorno matematični termin, uporablja se tudi izraz zamenjava. Primer: $y = f(x)$, $x = g(z)$, $y = f(g(z))$. Za pojasnilo se zahvaljujem doc. dr. Janji Jerebic. K temu dodajamo vprašanje, ali se jezikoslovje matematizira; ali se v jezikoslovje uvajajo nove metode, ki zbližujejo tako oddaljene vede, kot sta naravoslovje in humanistika.

- 4.1.5 Razširitve so variacije, pri katerih termini pridobijo »dodatno polnopomensko besedo«. Glede na mesto dopolnitve Trebar ugotavlja levo ali desno razširitev ali vstavek v variacijo. Primer za levo razširitev: *šifrirni algoritem* → *simetrični šifrirni algoritem*. Primer za desno razširitev: *algoritem za iskanje* → *algoritem za iskanje pravil*. Primer za vstavitev: *pasovna širina grafa* → *pasovna širina splošnega grafa*. Pojemovni odnos se glede na variacije v prejšnjih točkah spremeni in osredotoči na »odnos generično/specifično«, s čimer se izkazuje podrejenost tako razširjenih terminov. Med termini je z dodatnimi polnopomenskimi besedami tudi na formalni ravni vzpostavljen nesimetrični odnos.
- 4.1.6 Koordinacije so tip variacij, pri katerih se večbesedni termini združijo v en sam sestavljeni termin z isto skladenjsko strukturo. Primeri: *strojna oprema, programska oprema* → *strojna in programska oprema*. Te variacije zadevajo besedila, pri katerih imajo funkcijo zgoščevanja terminov, s stališča praktične stilistike se ravna po načelu gospodarnosti izražanja. Pojemovni odnos Trebar opiše kot »kolektivno/individualno« ali »skupno/posamezno«. Formalna nesimetrija se glede na razširjeno sintagmatsko obliko izkazuje v pojmovnem odnosu nadrejenosti kanoničnim terminom.

4.2 Variacije v Slovarju zvonjenja in pritrkavanja

Iz pregleda variacij v dosedanji terminološki literaturi sledi vprašanje, kako je Slovar zvonjenja in pritrkavanja upošteval in uslovaril omenjena dognanja. Obravnavali bomo samo variacije, ki jih lahko navežemo na slovaropisno problematiko.¹³

4.2.1 Besedotvorne variacije

V uvodu slovarja so variacije opisane v posebnem razdelku; iz njega povzemamo člene, ki obravnavajo slovaropisne utemeljitve. V prvem (4.1) je definicija variacij in navedba, katere variacije so prikazane v slovarju: »Variacije so oblikoslovne, sintagmatske ali substitucijske spremembe izvornega¹⁴ termina, ki imajo samo izrazno vlogo in so odraz oblikoslovne ali skladenjske razvejenosti določenega termina. V slovarju so oblikoslovne, sintagmatske ali substitucijske variacije. [...] Primer oblikoslovne variacije: **štírka** [...] *pritrkovalska viža s štírimi dobami v taktu V: štíríca*.

Če definicija variacij jedrnato povzema glavne značilnosti iz dosedanje literature o njih, pa izboljšavo vidimo v dveh točkah naštevalne zveze. Prva se dotakne veznika *ali*, v naštevalni zvezi bi bil primernejši veznik *in*, ker ne gre za alternativo, ampak za dopolnjevanje informacije. Druga izboljšava se nanaša na navedbo oblikoslovnih variacij. Oblikoslovne variacije so širši pojem in zajemajo vse vrste

¹³ Iz tega izločamo koordinacije, ki so izkazujejo predvsem v besedilih.

¹⁴ Trebar sicer uporablja izraz izviren, a glede na pomene iztočnice *izvor* v Toporišičevi Enciklopediji slovenskega jezika se je avtorica odločila za besedno zvezo *izvorni termin*. Prim. **izvor** [...] 2. To, od koder kaj prihaja, npr. *hiša* kot beseda germanskega izvora. 3. Prvotni pomen besede ali njenega dela, npr. »izvor korena pomensko ni jasen«.

variacij, kjer prihaja do sprememb v morfematični variacijskih členov. Trebar oblikoslovne variacije v povezavi s skladnjo označuje kot krovni pojem. Glede na v slovarju navedeni zapostavljeni zgled so s tem mišljene besedotvorne variacije. Še nekaj primerov iz poimenovanja viž, pri katerih prav tako gre za variacijo z izpeljankami: *pétka* =¹⁵ *petica*, *enájstka* = *enajstica*. Kot besedotvorni variacijski par je v slovarju označen prislovni par sestavljenk *naokóli* = *okóli*. Tako so označeni tudi prislovni variacijski nizi s tremi termini. Primer: *v dvá = na dvá = po dvá*.

V nadaljevanju bomo ob posameznih tipih variacij kot spodbudo za nadaljnje tovrstne razprave navedli še primere, ki bi bili lahko obravnavani kot variacije, a jih slovar označuje kot sinonime (oznaka S). Glede na to, da je enačaj oznaka za variacijo, zadevno nedorečenost označuje v članku prečrtani enačaj.¹⁶

Možnost besedotvorne variacije z izpeljavo, pri kateri se v paru spremeni spol: *ósemka* ≠ *osmêrec*; *áve marija* ≠ *večérni áve*. Vprašanja: Ali je razlika v spolu merodajna za oznako variacija? Ali je med omenjenima paroma variacij sinonimno ali koreferenčno razmerje? Kaj je merilo za opredelitev enega ali drugega? Možnost glagolskega variacijskega para s sestavljenkami: *odzvoníti* ≠ star. *dozvoníti*.¹⁷ Vprašanje: V variacijskem paru je izraz s stilno časovno oznako. Ali je stilna zaznamovanost razlog, da bi par označili kot variacijski? Možnost besedotvorne izglagolske variacije s sestavljenko v paru: *zavarjêni zvón* ≠ *varjêni zvón*. Vprašanje: Ali je razloček v glagolskem vidu, ki temelji v podstavi glagolske oblike, relevanten za označitev razmerja kot variacijskega?

4.2.2 Sintagmatske variacije

Na drugem mestu so v razdelku o vsebovanosti variacij v slovarju navedene sintagmatske variacije. Kot vzorčni primer služi glagolski variacijski par *zvoníti delopúst* = *zvoniti k delopustu*. Slovarki sestavek je tak: **zvoníti delopúst** [...] nedov. 'zvoniti prenehanje dela v soboto popoldne ali popoldne pred cerkvenim praznikom ob 15. uri v zimskem času ali ob 16. uri v poletnem času' V: zvoniti k delopústu. Dodajmo še nekaj primerov brez definicijskega dela slovarskega sestavka: *udárec na zvón* = *udárec ob zvón*; *ikonografija na zvonôvih* = *zvonška ikonografija*; *zvoníti pôldne* = *zvoníti ob pôldne*. Primer s tremi termini v variacijskem nizu: *zvoníti húdo úro* = *zvoníti k húdi úri* = *zvoníti ob húdi úri*.

Ker so sintagmatske variacije zbližujejo z naslednjim tipom variacij, bodo v članku neuresničene možnosti obravnavane skupaj.

V članku Blaža Trebarja so kot podtip sintagmatskih variacij obravnavane permutacije. Definirane so s koreferenčnim odnosom med levo- in desnopri-lastkovo besedno zvezo. Kot podtip so obravnavne zato, ker je desnopri-lastkovo

¹⁵ Pri opisovanju variacijskega razmerja po Trebarju povzemamo enačaj.

¹⁶ Glede na to, da se teorija o variacijah še dodeluje, je slovar ostal pri najbolj jasnih primerih.

¹⁷ Za nazornejšo osvetlitev dodajamo cel slovarki sestavek: **odzvoníti** [...] **1.** prenehati zvoniti za določen namen, na primer ob pogrebu **S:** star. dozvoníti **2.** z izklopom električnih naprav ali s popuščanjem zvonilne vrvi prenehati zvoniti **S:** star. dozvoníti.

zvezo pogosto mogoče pretvoriti v sintagmo s predlogom, kar je sicer značilnost sintagmatskih variacij. V slovarju je ta tip variacij zajet, a niso definirane kot poseben tip, kar pomeni, da jih jemljemo kot variacije v okviru sintagmatskih. Predlagamo, da bi kot sintagmatske variacije obravnavali tiste, pri katerih se v variacijski par vključi predlog, kot permutacije pa variacije med levo- in desno-prilastkovo zvezo. S tem bi oba tipa osamosvojili. Trditev je seveda pogojna, ker bi jo morali potrditi z več primeri, po možnosti z različnih strokovnih področij. Primeri iz slovarja: *večérno zvonjênje* = *zvonjênje zvečér*; *jútranje zvonjênje* = *zvonjênje zjútraj*; *opoldánsko zvonjênje* = *zvonjênje opôldne*; *verížni pogòn zvonòv* = *pogòn zvonòv z verígo*. Možnosti za naslednje pare: *mrlíško zvonjênje* ≠ *zvonjênje za umílim*; *obesílo z enójnim pregíbotom* ≠ *enójno obesílo*; *obesílo z dvójnim pregíbotom* ≠ *dvójno obesílo*. Dileme, ki v teh parih zadevajo pomenske premike, bomo obravnavali v nadaljevanju.

4.2.3 Substitucije

Zadnje so v zadevnem členu slovaropisnega uvoda (4.1) omenjene substitucije, pri katerih je variiranje v paru besednih zvez zvedeno na dve polnopomenski besedi. V slovarju so tako označeni le pari s prevzeto in neprevzeto sestavino oziroma z neprevzeto in prevzeto.¹⁸ Primer: **kampanológ** [...] kampanológinja [...] *strokovnjak(inja)*, ki raziskuje akustične, glasbene, umetnostnozgodovinske in tehnične značilnosti zvonov in zvonjenja V: *zvonoslóvec*. Iz iste besedne družine je kot substitucijska variacija prikazan še par *zvonoslóvje* = *kampanologíja*. Možnosti za tako oznako bi bile po merilu prevzetosti še pri hibridnih besednih zvezah (tako imenujemo zveze s prevzeto in neprevzeto sestavino): *níhanje zvóna* ≠ *vibrácíja zvóna*. Pri tem variira jedro substitucije. Primer s predložno sestavino: *napís na zvónu* ≠ *inskrípíja na zvónu*. Prav tako niso v slovarju kot variacija označene besedne zveze s pridevnikom zvočni: *zvóčna krájina* ≠ *akústična krájina*; *zvóčni prôstor* ≠ *akústični prôstor*; *zvóčno gradívo* ≠ *avditívno gradívo*; *zvóčno okólje* ≠ *akústično okólje*. Vprašanje: Ali hibridnost besedne zveze vpliva na označitev parov kot variacijskih?

V slovarju prav tako nista z variacijo označena para, pri katerih variirata neprevzeti polnopomenski besedi. Trebar jih v razdelku substitucij obravnava na prvem mestu: *premér kríla* ≠ *premér zvóna*; *ós járma* ≠ *ós zvóna*; *trúp zvóna* ≠ *teló zvóna*. V iztočnicah je na prvem mestu termin, ki natančneje opredeljuje pojem, drugi pa ima ohlapnejše jedro. Vprašanje: Ali merilo o natančnosti termina, ki je v variacijskem paru kršeno, oporeka, da bi par prikazali kot variacijo?

4.2.4 Razširitve

Trebar v svojem članku obravnava razširitve. Slovar ima nekaj takih primerov: *tónska uglasítev zvóna* = *uglasítev zvóna*. Celoten slovarski sestavek: **tónska uglasítev zvóna** [...] *naravnáost udarnega tona zvona na določeno tonsko vi-*

¹⁸ Obrnjeni vrstni red je slovaropisno utemeljen, kar bo pojasnjeno v nadaljevanju.

šino in medsebojna uskladitev njegovih alikvotnih tonov V: uglasítev zvóna; áve-marija = večérna ávemarija.

4.3 Pomenski odnos pri variacijah

Od prvega člena v uvodu se pomaknimo k naslednjemu (4.2), ki trdi, da med izvornim terminom in variacijo ni pomenskega odnosa, ker se nanašata na isti pojem v stvarnosti. Trditev je treba jemati z omejitvijo zlasti pri razumevanju prvega dela. Že Trebarjevo opozorilo na »subtilne razlike v dojetem pomenu« nas privede k temu, da med variacijami, pa naj bo to par ali niz, le obstajajo niansirane pomenske sestavine, ki sicer niso tolikšne, da bi krnile variacijsko razmerje, a v odtenkih le predstavljajo »individuum« posameznega člena v variaciji. Predpostavljamo, da so med posameznimi tipi variacij glede tega razlike. Pri substitucijskih variacijah z odnosom prevzeto : neprevzeto bi težko govorili o pomenskih odtenkih obeh členov, pri sintagmatskih pa se ugotavljajo z naslednjim. Primer: **zvoníti húdo úro** [...] nedov. *zvoniti ob močni nevihti, s čimer se opozarja na nevarnost, točo in se po ljudski veri razganjajo nevihtni oblaki V: zvoníti k húdi úri, zvoníti ob húdi úri.* V iztočnici slovarskega sestavka je zveza glagola s predmetom v tožilniku, kot variaciji pa sta navedeni dve prav tako glagolski zvezi, a s prislovnim določilom. To pa izraža okoliščine glagolskega dejanja, ne zadeva pa predmet sam po sebi. Direktni predmet izraža obvestilo o glagolskem dejanju, prva prislovna zveza s predlogom pa sporoča njegov namen, druga pa razkriva časovno določitev. Tako še: *zvoníti delopúst = zvoníti k delopústu.* Prav tako bi lahko iskali pomensko razliko v permutacijah *večérno zvonjénje = zvonjénje zvečér.* Prva se s pridevnikom *večérni* umešča v pojmovno skupino z vrstnim pomenom, druga pa izraža časovno okoliščino, povezujoča podlaga pa je koreferenca na isti pojem.

4.4 Prepoznavnost izvornega termina

V povezavi s prejšnjim se pojavi problem prepoznavnosti izvornega termina. Člen 4.3 govori o tem: »Med izvornim terminom in variacijo je vzpostavljeno prednostno razmerje, ki zadeva le izrazno obliko termina. Grafično znamenje tega odnosa je enosmerna puščica.« K temu členu, ki se delno dotika pomenskega odnosa med variacijskima členoma, čemur sledi ponazoritev tega z opisom tehničnega prikaza, je smiselno pritegniti še člen 4.4, ki omenja izostanek besedilnega korpusa. Ta bi omogočil natančno analizo pojavitev variacij: »Za slovar namreč ni bilo izdelane besedilne podatkovne zbirke, ki jo omogočijo digitalizirana besedila in bi zagotovila frekvenčni vpogled v pojavljanje določenega izvornega in variantnega termina. Gradivo je bilo analizirano ročno.«¹⁹ Merila za prepoznavanje variacij so bila

¹⁹ Tudi besedilne zbirke niso vselej učinkovit pripomoček pri iskanju izvornih terminov, saj Trebar trdi: » [...] ni vselej enostavno prepoznati kanonično oziroma najustreznejšo obliko« (Trebar 2016: 114).

tako le delno objektivna, slonela so pač na priporočilu strokovnjakov in njihovem poznavanju rabe in s slovarsko prakso objektiviziranim subjektivnem občutku o rabi posamezne zveze.

V slovarskih sestavkih je prednostno razmerje med variacijami prikazano s puščico. Pri izrazu, na katerega puščica kaže, torej pri izvornem terminu, je definicija. Primeri: **štírca** [...] → štírka; **petíca** [...] → pétka. Pri besedotvornih variacijah, ki zadevajo termine pritrkovalskih viž, slovar daje prednost terminom s pripono -ka. Pri glagolskih zvezah je dana prednost variacijam z direktnim predmetom: **zvoníti ob húdi úri** [...] → zvoníti húdo úro; **zvoníti k húdi úri** [...] nedov. → zvoníti húdo úro; **zvoníti k delopústu** [...] → zvoníti delopúst; **zvoníti za zádno úro** [...] → zvoníti zádno úro; **zvoníti ob pôldne** [...] → zvoníti pôldne. V variacijskih parih z desno- ali levoprilastkovo zvezo je slovar dal prednost zadnje omenjenim: **zvonjênje opôldne** [...] → opoldánsko zvonjênje; **zvonjênje zjútraj** [...] → jútranje zvonjênje; **zvonjênje zvečer** [...] → večérno zvonjênje.

Ne glede na take rešitve pa je za razumevanje celotne problematike treba upoštevati še pojasnilo iz člena 4.4, ki pravi, da gre »i/I/zrazno razmerje med izvornim terminom in variacijo /gre/ jemati bolj v luči opisovalnosti kot predpisovalnosti«, kar je mogoče razumeti, da je ne glede na slovarske rešitve mogoč med variacijami tudi bolj uravnotežen pristop.²⁰ S tem se v prikaz zgornjih variacij vplete relativnostni vidik, ki pa se jasno razodene pri substitucijskih variacijah, pri kateri je variacija (oznaka V) pri obeh variacijskih členih: **kampanológ**²¹ [...] V: zvonoslôvec; **zvonoslôvec** [...] V: kampanológ; **kampanologíja** [...] V: zvonoslôvje; **zvonoslôvje** [...] V: kampanologíja.

Kot je mogoče iz zgornjega sklepati, se variacije v tem slovarju izkazujejo kot strokovni in z navezavo na določeno stroko tudi slovaropisni problem, ki bi ga bilo treba še poglobljeno raziskati na večjem korpusno zbranem gradivu. Doreči bi bilo treba razmerje med sinonimnostjo in koreferenčnostjo v smislu, kolikšen naj bi bilo razpon pomenskih sestavin, da se z njimi razmerje izkazuje kot variacijsko ali sinonimno.

20 Ob tem gre razmišljati o ustreznosti puščice kot grafičnega znamenja za prikaz variacij. V razdelku o krajšavah, označevalnikih in pojasnilih piše: → puščica, kazalka, napotilo k priporočenemu prednostnemu izrazu, kjer je celotna jezikovna informacija.

21 Celoten slovarski sestavek je tak: **kampanológ** [...] kampanológinja [...] strokovnjak(inja), ki raziskuje akustične, glasbene, umetnostnozgodovinske in tehnične značilnosti zvonov in zvonjenja V: zvonoslôvec; **zvonoslôvec** [...] zvonoslôvka [...] strokovnjak(inja), ki raziskuje akustične, glasbene, umetnostnozgodovinske in tehnične značilnosti zvonov in zvonjenja V: kampanológ; **kampanologíja** [...] veda, ki raziskuje akustične, glasbene, umetnostnozgodovinske in tehnične značilnosti zvonov in zvonjenja V: zvonoslôvje; **zvonoslôvje** [...] veda, ki raziskuje akustične, glasbene, umetnostnozgodovinske in tehnične značilnosti zvonov in zvonjenja V: kampanologíja; **kampanologíja** [...] veda, ki raziskuje akustične, glasbene, umetnostnozgodovinske in tehnične značilnosti zvonov in zvonjenja V: zvonoslôvje.

5 SOCIOTERMINOLOGIJA

Slovar z novostjo – variacijami – odpira možnosti za dodatne raziskave. Z dvojnostjo v slovar sprejetih narečnih poimenovanj, ki so na eni strani »čisti« termini, temelječi na dejavnosti določene skupine, med drugim so to poimenovanja viž (*štírka, pétka, šestka* itd.), načini njihove izvedbe (*po dvá, v dvá, na dvá*), na drugi strani pa »splošni« narečni izrazi (*fírkelj, cíngelj, žvénelj*), pa dokazuje socialno-zvrstno razpršenost v okviru narečja. Le-to je mogoče razumeti globinsko in površinsko. S prej omenjenimi narečnimi termini, ki so odraz pojavljanja v določeni stroki,²² jo je mogoče razumeti globinsko, z devetimi narečnimi oznakami,²³ ki imajo natančnejša dopolnila, pa jo lahko pojmuje horizontalno, kot težnjo po pokritosti določenega zemljepisno omejenega območja, v tem primeru z nekaterimi omejitvami slovenskega etničnega ozemlja.²⁴

Oba vidika pa lahko uokvirimo v socioterminologijo, ki se sklicuje tudi na variacije: »Osredotočila se je na socialne in situacijske vidike specializirane komunikacije, ki prispevajo k terminološkim variacijam« (Fajfar 2017: 48). K temu dodamo še ožjo socialno skupnost – župnijo kot upravno enoto Katoliške cerkve in v okviru nje posebno operativno skupino – pritrkovalce. Slovar tudi s tem daje možnost širjenja pojmovanja terminoloških slovarjev.²⁵ S socialno skupino, ki opravlja določeno dejavnost v okviru neke skupnosti (pritrkovalci v župniji) in s samosvojo terminološko problematiko bi se lahko obravnaval kot socioterminološki (Bokal 2018: 69).

Ob omenjanju izvajalske, operativne plati še dopolnilo, ki gre v subjektivno naravnost. Posvetilo na začetku slovarja je namenjeno pokojnemu zvonarju, ki

22 V tej zvezi je zaradi že omenjenih zadržkov (nestandardiziranosti izrazja) izraz stroka uporabljen pogojno.

23 V razdelku so navedene: nar. ben.slov. – narečno beneškoslovensko, nar. gor. – narečno gorenjsko, nar. kor. – narečno koroško, nar. notr. – narečno notranjsko, nar. porab. – narečno porabsko, nar. prekm. – narečno prekmursko, nar. primor. – narečno primorsko, nar. rez. – narečno rezijansko, nar. štaj. – narečno štajersko.

24 Največ narečnih izrazov je na terenu in nato v svoji disertaciji zapisala Mojca Kovačič ali pa so bili zapisani v drugi strokovni literaturi. Nanašajo se na sam glasbeni pojav pritrkavanja, na izvajalce viž, na imena viž in na glasbene sestavine pritrkavanja. Živo rabo dokazujejo v uvodu navedeni informatorji. Prim. uvod v Slovar zvonjenja in pritrkavanja, 13: »Pri Beneških Slovencih so pri poizvedovanju o njihovih izrazih sodelovali: Živa Gruden, Igor Černo, David Clodig, Miha Coren, Flavia Iuretig, Giorgio Banchig, Sara Simoncig, Margherita Trusgnach, Fabio Bonini, Loretta Canalaz in Elio Berra. Za Rezijo so odgovarjali Luigia Negro iz Zveze slovenskih kulturnih društev Rezija s sedežem v Solbici ter Renato Quaglia in Sandro Quaglia. Za Porabske Slovence smo poizvedovali pri dr. Mariji Kozar Mukič, upokojeni višji kustosinji v muzeju Savaria v Sombotelu, ter Marijani Sukič in Karlu Holecu iz uredništva časopisa Porabje. Franc Kuzmič, Alojz Jerebic, Katarina Seršen in Stanko Antolin so dali podatke za Prekmurje. Za izraze s Primorske smo spraševali dr. Borisa Mlakarja, Matejo Cigoj in Ano Stanonik, za posamezne pa še Marjano Jankovec in Lovra Belaka.«

25 Kozma Ahačič (2019) opozarja na neke vrste strahospoštovanje (avtoričin izraz) v odnosu do jezika v smislu »samo tako je prav, samo tako je prav« in opozarja na »premalo znanja o sociolingvistiki kot eni od vse pomembnejših jezikoslovnih ved«. Končuje opogumljajoče: »Namesto strahu je pri vsaki novosti potreben pogum.« Lahko obravnavani slovar razumemo v tem smislu?

je 46 let zvonil na Kobilju v Prekmurju.²⁶ Tudi ta vidik bi bilo smiselno pritegniti v morebitno dodatno raziskovanje zvonjenja in pritrkavanja, in to ne le po izrazni plati, ampak tudi širše, po kulturnozgodovinski.

Do sedaj obravnavanemu sinhronemu pogledu naj sledi še diahroni vidik, ki dopolnjujejo misel o posebnem tipu terminoloških slovarjev. Ko zgodovinar dr. Egon Pelikan v monografiji Toneta Kralja (Egon Pelikan, Tone Kralj in prostor meje, Cankarjeva založba, 2016) razčlenjuje njegove antifašistične stvaritve v sakralni umetnosti na Primorskem, se vprašuje, zakaj se določena znamenja v kulturni krajini pojavljajo na točno določenem kraju in ob določenem času. Če trditev navežemo na zvonjenje in pritrkavanje, ki sta zvočni znamenji slovenske krajine, se lahko vprašamo podobno. Zakaj se ti zvoki ljudske glasbe pojavljajo s tako intenziteto prav na tem kulturnem prostoru? Ob merilu časa se pojavi vprašanje, kako bo z njimi v prihodnosti. Odgovore naj bi dala veda akustemologija, ki, citiram iz slovarja, »raziskuje zvočno sestavino doživljanja prostora in časa.«²⁷

VIRI IN LITERATURA

- Ahačič 2019** = Kozma Ahačič, Strah, pogum in pouk slovenščine, Delo 2019 (13. 3.), 7.
- Bokal 2015** = Ljudmila Bokal, Stroka kot terminografsko izhodišče (ob primeru klekljarske terminologije), *Jezikoslovni zapiski* 21.1 (2015), 37–50.
- Bokal 2016** = Ljudmila Bokal, Razlikovalne značilnosti strok z jezikovnega stališča, *Jezikoslovni zapiski* 22.2 (2016), 61–77.
- Bokal 2018** = Ljudmila Bokal, Vsebinska in jezikovna razčlenitev napisov na zvonovih: ob izidu Slovarja zvonjenja in pritrkavanja, *Mohorjev koledar* 2019, Celje – Ljubljana, 2018, 66–69.
- Fajfar 2017** = *Terminologija v Evropski uniji*, ur. Tanja Fajfar – Mojca Žagar Karer, 2017, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2017 (Lingua Slovenica 9).
- Košmrlj-Levačič 2007** = Borislava Košmrlj-Levačič, O terminih z vidika terminografske prakse, v: *Razvoj slovenskega strokovnega jezika*, ur. Irena Orel, Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, 2007 (Obdobja 24), 583–598.
- Kovačič 2012** = Mojca Kovačič, *Pa se sliš ...: pritrkavanje v slovenskem in evropskem prostoru*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2012 (Folkloristika 5).
- Medmrežje 1** = Nihajni čas, https://sl.wikipedia.org/wiki/Nihajni_%C4%8Das (dostop 5. 11. 2019).
- Toporišič 1992** = Jože Toporišič, *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992 (Leksikoni Cankarjeve založbe, zbirka Sopotnik).
- Trebar 2014** = Blaž Trebar, Terminološka načela in oblikoslovno-skladenjske terminološke variacije, *Jezikoslovni zapiski* 20.2 (2014), 107–123.
- Vidovič Muha 2000** = Ada Vidovič Muha, *Slovensko leksikalno pomenslovje: govorica slovarja*, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000.
- Vintar 2008** = Špela Vintar, *Terminologija: terminološka veda in računalniško podprta terminografija*, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani – Oddelek za prevajalstvo, 2008.

26 Avgust Seršen (1936–2010) je zvonil na Kobilju v letih 1962–2010. Na njegovem nagrobniku je vgravirano dvoje nihajočih zvonov.

27 Prim. Slovar zvonjenja in pritrkavanja, slovarski sestavek *akustemologija*: [...] veda, ki raziskuje zvočno sestavino doživljanja prostora in časa.

SUMMARY

Dictionary of Bell Ringing and Bell Chiming: A Specialized Dictionary in a Cultural Context

Slovar zvonjenja in pritrkavanja (Dictionary of Bell Ringing and Bell Chiming, 2017) contains 1,035 terms and displays a double basis: a terminological and a sociolinguistic one. On the one hand, it contains physical and technical terms from individual campanology-related disciplines, and on the other hand terms from music theory that describe bell ringing and bell-chiming melodies. With the latter, the dictionary leans toward the sociological dimension of bell ringing and bell chiming, which for a complete representation requires the adoption of dialect terms that reflect the establishment of this folk music as well as its anthropological component and wider operational background. With this component and the heterogeneity of disciplines, the dictionary moves away from specialized dictionaries of the natural sciences, raising the issue of the type of specialized dictionary that reflects a specific cultural context. Dialect terms refer to the bell-chiming phenomenon itself, the names of melodies, individual rhythmic and melodic bell-chiming components, and melody performers. This is also related to variations introduced in the presentation of individual terms. Variations are divided into the following types: word-formation and syntagmatic variations, permutations, substitutions, and semantic extension. So far this lexicographic category has not yet been included in specialized dictionaries. Because it refers to a specific social group that performs a specific activity within a community (i.e., bell chimers in a parish) and unique terminological issues, this dictionary is well placed to be considered a socio-terminological one.

JERNEJA KAVČIČ

OPOMBE O IZVORU IN RABI SLOVNIČNIH IZRAZOV »MOŠKI« IN »ŽENSKI« SPOL

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.26.1.5](https://doi.org/10.3986/JZ.26.1.5)

V prispevku obravnavam nastanek in uveljavitev slovničnih izrazov »moški« in »ženski« spol v antični slovnični tradiciji, ki je ključno zaznamovala moderno slovnično izrazoslovje. Predstavljam najstarejše starogrške obravnave slovničnega spola in z njimi povezane poskuse umetnih posegov v jezikovno rabo, dotaknem pa se tudi vprašanja slovničnega spola grške izposojenke *polis* v slovenščini.

Ključne besede: slovnični spol, Protagora, stara grščina, slovenščina, *polis*

Notes on the Origin and Use of the Grammatical Terms *masculine* and *feminine* gender

I discuss the emergence and the adoption of the terms *feminine* and *masculine* gender in the ancient grammatical tradition, which had a substantial impact on modern grammatical terminology. I analyze the earliest Ancient Greek discussions of grammatical gender and corresponding attempts to affect language use, also drawing attention to the gender of the Greek loanword *polis* in Slovenian.

Keywords: grammatical gender, Protagoras, Ancient Greek, Slovenian, *polis*

1 UVOD

Uvedba koncepta moškega in ženskega slovničnega spola se pripisuje starogrškemu sofistu Protagori (481–411 pr. Kr.). Čeprav gre zanimanje, ki so ga v antiki gojili ob vprašanju slovničnega spola, vsaj deloma razumeti v kontekstu tedanjih filozofskih razprav o jeziku, antične razprave o slovničnem spolu niso izgubile aktualnosti. V prispevku se osredotočam na najstarejša starogrška pričevanja o konceptu slovničnega spola in opozarjam na način, kako sta se izraza *moški* in *ženski* spol uveljavila v antični slovnični tradiciji, posledično pa tudi v slovnica modernih jezikov. Izkaže se namreč, da gre za ostanek koncepta, ki je bil že v antiki v veliki meri presežen, pri opisu slovničnega spola v jezikih, kakršna je grščina, a tudi slovenščina, pa zlahka pripelje do nesporazumov. Ker je koncept vodil v napačna razumevanja, in kot kaže, tudi v poskuse zavestnega poseganja v jezik že v antiki, se v prispevku dotaknem tudi vprašanja, koliko so tovrstni posegi lahko uspešni. Pri tem se naslanjam na pričevanje grščine kot jezika z izjemno dobro dokumentirano zgodovino, obravnavam pa tudi spol grške izposojenke *polis* v slovenščini.

2 PROTAGOROVO POJMOVANJE SLOVNIČNEGA SPOLA

Po splošnem prepričanju je izraza »moški« in »ženski« spol prvi uporabil starogrški sofist Protagora (prim. Robbins 1976: 25). Ključni odlomek ohranja Aristotel v delu O sofistčnih dokazih zavračanja (*Sophistici elenchi*):

Kaj je solecizem, smo povedali že prej; to pa lahko delamo, četudi se zdi, da ne, ali pa ne delamo, čeprav se zdi drugače; tako kot je govoril Protagora, da se dogaja, kadar sta besedi μῆνις (jeza) in πῆληξ (čelada) moškega spola. Tisti, ki reče »jezo pogubno«, po njegovem mnenju napačno rabi jezik, čeprav se drugim ne zdi tako, kdor pa reče »jezo poguben«, se zdi, da rabi jezik napačno, čeprav to ne drži. (Aristotel, O sofistčnih dokazih zavračanja, 14)

Kot poroča Aristotel, je Protagora trdil, da je zveza »jezo pogubno« napačna – čeprav ljudje napake v tem primeru ne opazijo – in da je pravilna zveza »jezo poguben«, kar pa se ljudjem zdi napačno. Z drugimi besedami, kadar rečemo »jezo pogubno«, zagrešimo solecizem, to je »napačno rabo jezika«.¹

Protagora naj bi torej po Aristotelovem pričevanju opazil, da samostalniki zahtevajo različno stavčno ujemanje: v tožilniku ednine se denimo lahko nanje nanaša pridevniška oblika, ustrezna slovenski »pogubno« ali »poguben«. Drugače povedano, opazil je kategorijo slovničnega spola, to pa potrjujejo moderne definicije, ki slovnični spol prav tako kot Protagora opredeljujejo na podlagi stavčnega ujemanja. Corbett (1991: 1) pravi, da so spoli skupine besed, katerih lastnosti se odražajo v obnašanju nanje navezujočih se besed, pri čemer sledi starejši študiji (Hockett 1958: 231), ista opredelitev pa se ponovi v mnogih drugih razpravah (npr. Coker 2009: 35; Marvin 2019: 151).

Kot v istem odlomku poroča Aristotel, je Protagora eno skupino samostalnikov poimenoval »ženski« in drugo »moški«. Iz drugega Aristotelovega poročila nadalje izvemo, da je Protagora za tretjo skupino samostalnikov, to je za samostalnike, ki jim danes pravimo samostalniki srednjega spola, uporabil izraz σκεῖη, kar v grščini pomeni 'posodje, stvari'.

Tako kot je Protagora delil vrste samostalnikov/samostalniške spole na moške, ženske in na stvari. (Aristotel, Retorika 140b)

V istem odlomku naletimo na izraz γένος, ki se je v grški slovnični teoriji uporabljal – in tako je preveden tudi v slovenskem prevodu Retorike – v pomenu 'spol' (prim. Hriberšek 2011: 350). Pomen samostalnika je sicer precej širši in ustreza pomenu 'vrsta, rod' (prim. LSJ, s.v. γένος), kar bi bil vsaj v zgornjem odlomku drugi možni prevod istega izraza. A nobenega dvoma ne more biti, da je Protagora »vrste« samostalnikov, o katerih je govor v odlomku, povezoval z biološkim spolom. V nasprotnem primeru je namreč težko razložiti, zakaj bi za

¹ Solecizem (ali solojkizem, gr. σολοικισμός) v stari grščini pomeni 'napačna raba jezika'. Izraz izhaja iz toponima *Soli*, mesta v Mali Aziji, za prebivalce katerega je veljalo, da govorijo nepravilno, popačeno obliko atiščine.

dve izmed omenjenih skupin samostalnikov uporabil izraza »moški« in »ženski«; prim. Vaahtera (2008: 255). To velja poudariti v luči nadaljnje razprave v pričujočem prispevku, pa tudi v luči nekaterih trditev v sodobni strokovni literaturi, ki bi lahko vodile do drugačnih zaključkov. Corbett (1991: 1) tako omenja, da angleška beseda za spol (*gender*) etimološko izhaja iz latinske besede *genus*, ki je – tako kot številni drugi slovnični izrazi – prevod ustreznega grškega izraza, njen prvotni pomen pa je 'vrsta', 'tip'. V Protagorovem konceptu slovničnega spola je povsem jasno, da je izraz γένος razumljen veliko ožje.

Morda najbolj zanimiv vidik do sedaj obravnavanih odlomkov je Protagorovo stališče, da bi bilo povsem pravilno uporabiti besedno zvezo »jezo poguben«, čeprav se večini govorcev to morda ne bi zdelo pravilno, medtem ko je zveza »jezo pogubno« po njegovem mnenju napačna, četudi ne v očeh vseh govorcev.

Aristotel sicer ne omenja Protagorovih argumentov v podporo tej trditvi. Kljub temu se zdi, da Protagorovega stališča ni težko razložiti. Besedna zveza μῆνιν οὐλομένην »jezo pogubno« se nahaja na znamenitem začetku Homerjeve Iliade (Hom., Il. 1.1–2). In ker je slednja zasnovana okrog Ahilove jeze, se je – po ustaljeni razlagi – Protagori verjetno zdela nekaj tako silnega, da je v njej videl moško lastnost in da se mu je zdelo, da bi se temu morala prilagoditi tudi jezikovna raba (prim. Wackernagel 2009: 403; Kilarški 2013: 65; Vaahtera 2008: 257). Na podlagi podobne asociacije je morda pripisal moški slovnični spol izrazu za kos vojaške opreme, ki ga uporabljajo zlasti (ali izključno) moški. Res pa je, da je v tem primeru mogoča tudi drugačna razlaga, in sicer da je Protagora pripisoval samostalniku πῆληξ 'čelada' moški spol zato, ker je spadal med samostalnike moškega spola 3. deklinacije z osnovo na goltnik, v kateri je prevladoval ta spol (Wackernagel 2009: 403).

Omeniti velja tudi stališče de Jongeja in van Ophuijsna (2010: 489–490), in sicer, da gre Protagorovo stališče razumeti zgolj kot kritiko Homerja in da morda ne gre za dejanski poskus posega v rabo slovničnega spola: »Ko opozori, da je na samem začetku Iliade najslavnejši in najvplivnejši pesnik med Grki napravil dve napaki, Protagora pokaže, da se Grki motijo, če mislijo, da se lahko zanesejo na Homerja kot na zgled jezikovne rabe, konec koncev pa tudi kot na vir znanja v širšem smislu« (prev. J. K.). A niti ta razlaga ne more zanikati, da se je Protagori jezik zdel napačen v primerih, ko po njegovem mnenju ni ustrezno odražal (domnevnega) biološkega spola, od tod pa je do popravkov slovničnega spola le majhen korak.

Če povzamemo, lahko na podlagi ohranjenih pričevanj o Protagorovem pogledu na slovnični spol sklepamo, da je Protagora ločeval med tremi skupinami besed, ki zahtevajo vsaka svoj način stavčnega ujemanja, to je med slovničnimi spoli. Izrazi, ki jih je uporabil za te skupine, kažejo, da je bil po njegovem mnenju spol samostalnika odvisen predvsem od biološkega spola nanosnika: besede je delil glede na to, ali gre za izraze o bitjih z moškim ali ženskim biološkim spolom

ali za izraze o neživem ('stvari' ali dobesedno 'posodje').² Nadalje, zdi se, da se je zavzemal za »popravke« slovnicega spola v primerih, ko je beseda v jezikovni rabi izkazovala lastnosti enega spola, a je po njegovem mnenju zaradi pomena spadala med samostalnike drugega spola.

3 PROTAGOROV KONCEPT SLOVNIČNEGA SPOLA: KRITIKA IN (DELNA) UVELJAVITEV

3.1 Aristofan in slovnični spol

Protagorov koncept slovničnega spola je bil že v antiki deležen vrste obravnav, kar ni presenetljivo, če ga postavimo v kontekst tedaj prevladujočih razprav o jeziku. Vprašanje, ali slovnične kategorije spola odražajo razmerje med ženskim in moškim spolom v naravi, se umešča v kontekst dobro znane antične polemike, ki je zaznamovala najzgodnejšo starogrško misel o jeziku, in sicer ali je jezik stvar narave ali dogovora, pa tudi v kontekst razprav med analogisti in anomalisti (Robbins 1976: 17; Kilarski 2013: 60–65).

Na najstarejši odziv na Protagorov koncept slovničnega spola naletimo v Aristofanovi komediji *Oblaki* (vv. 658–670), uprizorjeni leta 423 pr. Kr. V enem od prizorov se Sokrat (470–399 pr. Kr.), ki pa po Wackernaglovi domnevi v resnici izraža Protagorova stališča, pogovarja z učencem Strepsiadom (gl. Wackernagel 2009: 23). Tudi če tako kot Robbins (1976: 25–26) dopuščamo možnost, da v odlomku ne beremo niti izrecnih Protagorovih niti Sokratovih trditev, temveč zgolj Aristofanovo upodobitev enega izmed njiju, gre brez dvoma za zelo zgođen odziv na koncept moškega in ženskega (slovnicega) spola.

Sokrat učenca Strepsiada prosi, naj našteje štirinožce, ki so »v resnici moški« (ὀρθῶς ἄρρενα) (v. 659). Strepsiad kot enega od primerov navede žival, ki v grščini imenuje ἀλεκτρούων; ta izraz je sprva označeval petelina, kasneje pa tudi domačo gos (LSJ, s.v. ἀλεκτρούων; Dover 1968: 181–182). Sokrat mu poočita, da je primer napačen, ker se beseda nanaša na bitje moškega in ženskega spola (danes bi torej rekli, da je večspolna). Obenem ga poduči, naj besedo ἀλεκτρούων uporablja samo za bitje moškega spola, medtem ko za bitje ženskega spola predlaga izraz ἀλεκτρούαινα.³ V nadaljevanju Strepsiada okara še zaradi besede κάρδοπος 'nečke', češ da »jo ima za moško, čeprav je ženska«.⁴ Gre namreč za samostalnik ženskega slovničnega spola,

2 Res je sicer, da je grščina poznala poleg izrazov, ki jih uporabi Protagora, še dva izraza za »moško« in »žensko«, in sicer γυναικεῖος in ἀνδρικός. Da se pridevnika θήλυς in ἄρρηγ nanašata tudi na bitja z moškim in ženskim biološkim spolom, postane jasno iz odlomkov, na kakršnega naletimo denimo v Aristotelovi Retoriki 1361a, kjer se uporabljata v kontekstu moških in ženskih vrlin; v kasnejši tradiciji se sicer za poimenovanje slovničnega spola uveljavita nekoliko drugačna izraza, ki pa brez dvoma asociirata na biološki spol; prim. razdelek 3.4.

3 Jelena Isak Kres v slovenskem prevodu omenjenega odlomka prevede ἀλεκτρούων kot »kragulj« in ἀλεκτρούαινα kot »kraguljka«, očitno zato, da bi ponazorila neologizem v izvorniku; gl. Isak Kres 2006: 68.

4 V izvorniku se omenjena fraza glasi: ἄρρενα καλεῖς θήλειαν οὔσαν (Aristofan, *Oblaki* 671).

ki je v stari grščini spadal v o-deklinacijo, v kateri je bila večina samostalnikov moškega spola, tako kot Kleonim (Κλεόνυμος), osebno ime, ki ga Sokrat navaja kot primer »moškega« samostalnika. Sokrat Strepsiada v nadaljevanju podučí, naj kot izraz za nečke raje uporablja καρδότη (v. 679); to je neologizem, tvorjen iz iste osnove kot καρδοπος, a s končnicami a-deklinacije, v kateri je bila večina samostalnikov ženskega slovničnega spola. Ob koncu obravnave slovničnega spola je Strepsiad deležen še kritike, da uporablja v zvalniku isto končnico (namreč *-a*) za osebe moškega in ženskega spola, a za ta problem Sokrat ne navede rešitve.⁵

Kot bo pokazala razprava v nadaljevanju, Sokratu pripisani predlogi s teoretičnega vidika niso bili v celoti neuresničljivi. Kljub temu pa starogrška besedila ne kažejo, da bi se v grščini kadar koli uporabljal izraz ἀλεκτύρανα ali da bi se samostalnik καρδοπος uporabljal v drugačni obliki od te, ki jo je uporabil Strepsiad. Zato ne gre dvomiti, da so Sokratove ideje v ušesih poslušalcev zvenele nenavadno in bile po vsej verjetnosti deležne posmeha – ne gre pozabiti, da so bile izrečene v kontekstu atiške komedije. Tako Aristofan smeši tudi koncept moškega in ženskega (slovničnega) spola, na katerem temeljijo.

3.2 Aristotelov odnos do Protagorovega koncepta slovničnega spola

Do Protagorovega koncepta moškega in ženskega spola je zavzel stališče tudi posrednik njegovih idej, to je Aristotel (384–322 pr. Kr.). V nadaljevanju zgoraj citiranega odlomka iz spisa O sofističnih dokazih zavračanja ob obravnavi kazalnega zaimka τοῦτο 'to/tisto' opaža, da se slovnični spol ne ujema vedno z biološkim spolom nanosnika. Razlika med Aristotelovim in Protagorovim pojmovanjem slovničnega spola pa je še posebej očitna v Poetiki:

Izmed teh imen so nekatera moškega, druga ženskega in tretja srednjega spola. Moškega spola so tista, ki se končujejo na N, R ali Σ in na glasove, ki so iz teh sestavljeni (to pa sta dva, Ψ in Ξ), ženskega spola so tista, ki se končujejo na samoglasnike, ki so vedno dolgi, to je na H in Ω in na dolgi A. Tako je število končnic moškega in ženskega spola enako; Ψ in Ξ sta namreč sestavljena. Nobeno ime se ne konča na soglasnik niti na kratek samoglasnik, samo tri se končujejo na I, to je μέλι, κόμμι, πέπερι, in pet na Y: δόρυ, πῶν, νῆπι, γόνυ, ἄστν. Ta so srednjega spola, tako kot ona na N in na Σ. (Aristotel, Poetika 1458a 9–16)

Odlomku se lahko očita vrsta pomanjkljivosti (prim. Gantar 2005: 188). Ne razložimo, zakaj so samostalniki kot μήτηρ 'mati' in Δημήτηρ 'Demetra' ženskega in ne moškega spola, kar bi bilo pričakovano glede na Aristotelovo trditev, da so ženskega spola samostalniki, ki se končujejo na dolgi samoglasnik, medtem ko so

5 Zanimivo je, da je nenanaten celo Sokrat v svoji kritiki Strepsiada. Ne zmoti ga, da med štiri-rižno Strepsiad navede tudi petelina oz. gos – kar sicer morda kaže, da je v atiščini ta beseda dobila pomen 'domača žival' (Dover 1968: 182). Prav tako Sokrat ne opazi, da je Strepsiad navedel še en večspolni izraz, to je »pes« (gr. κύων), ta beseda pa se je v grščini lahko nanašala na bitja moškega ali ženskega biološkega spola (LSJ, s.v. κύων).

moškega spola samostalniki na izglasni *r*.⁶ Drugi primer pomanjkljivosti se tiče obravnave samostalnikov na izglasni *s*: Aristotelova pravila ne zajemajo samostalnikov ženskega spola, kakršen je *κάρδος* 'nečke', omenjen v zgoraj omenjeni razpravi o Aristofanovih Oblakih.

Poudariti velja, da je že iz zgornje opombe v zvezi s spolom samostalnikov na izglasni *r* jasno, da Aristotel na tem mestu govori o samostalniku na splošno in ne denimo zgolj o izrazih za bitja ženskega ali moškega biološkega spola, to pa potrjuje tudi navedba izrazov za neživo kot »poper« in »med« v istem odlomku. Iz rabe izrazov »moški« in »ženski« bi bilo načeloma možno sklepati, da je govor samo o izrazih za živa bitja, ki ločijo biološki spol, in da torej Aristotel na tem mestu ne izhaja iz Protagorovega koncepta slovničnega spola, v katerem se omenjena izraza uporabljata tudi pri izrazih za neživo (»jeza« in »čelada«). Ta odmik od Protagorovega koncepta ne bi bil nemogoč, ker je Aristotelov zapis tudi sicer v osupljivem kontrastu s Protagoro. Aristotel slovničnega spola ni pojmoval (tako kot Protagora) kot odvisnega izključno od biološkega spola nosnika, temveč samostalnike deli po spolih na podlagi formalnih kriterijev. S tem je morda povezana tudi delna sprememba terminologije – tako Kilarski (2013: 67) –, saj Aristotel za srednji spol ni uporabljal Protagorovega izraza *σκεύη* 'posodje, stvari', temveč besedno zvezo *τὰ μετὰζύ* 'vmesni'. Ne glede na to pa je Aristotel uporabil izraza »moški« in »ženski« spol, zato se zdi, da je vsaj v osnovi sprejemal Protagorovo predpostavko o povezavi med moškim in ženskim slovničnim in biološkim spolom.

V določenem smislu se je Aristotel približal modernemu pojmovanju slovničnega spola; kot kažejo podatki jezikov sveta, je slovnični spol vedno odvisen od semantičnih kriterijev (tj. od biološkega spola ali kakega drugega semantičnega kriterija), v mnogih jezikih pa tudi od formalnih (oblikoslovnih ali glasoslovnih) kriterijev (Corbett 1991). Med slednje spada grščina (pa tudi slovenščina).⁷ V grščini so pravila za določanje spola – tako kot v mnogih indoevropskih jezikih – deloma semantična (izrazom za živo se po navadi spol pripiše na podlagi biološkega spola referenta), deloma oblikoslovna (npr. noben samostalnik v a-deklinaciji ni srednjega spola, mnoge oblikotvorne pripone določajo spol izpeljankam) in deloma poljubna« (Lauraghi 2013, prev. J. K.; prim. tudi Coker 2009: 37). To kaže, da je do določene mere utemeljeno Protagorovo stališče, da je slovnični spol samostalnika pomembno odvisen od biološkega spola nosnika. Tudi staroindijska slovnična terminologija temelji na podobnem uvidu o povezavi med slovničnim in biološkim spolom (Wackernagel 2009: 403), kar na svoj način potrjuje pravilnost Protagorovega stališča. Aristotel je po drugi strani opozoril na vpliv formalnih dejavnikov na določanje

6 Drži sicer, da so mnogi samostalniki na izglasni *r* moškega spola; to so večinoma samostalniki 3. deklinacije kot *πατήρ* 'oče', *ῥήτωρ* 'govornik', *κρατήρ* 'posoda', *αἰθήρ* 'eter, zrak', *ἄηρ* 'zrak'. A med samostalniki na izglasni *r* naletimo tudi na samostalnike srednjega spola kot *νέκταρ* 'nektar, pijača bogov', njegov končaj pa ni omenjen med končaji samostalnikov srednjega spola.

7 Slovnični spol v slovenščini na podlagi Corbetta (1991) obravnava Marvin 2019.

spola v stari grščini, pri čemer bi bilo kot formalni dejavnik namesto končaja besede ustrezneje določiti sklanjatveni vzorec. Na ta način se namreč pojasni razlika med samostalniki na izglasni *s* srednjega in moškega slovničnega spola: prvi namreč spadajo med samostalnike tipov γένος ‘rod’ in κρέας ‘meso’ (ali v 3. deklinaciji), medtem ko drugi večinoma spadajo v o-deklinacijo, nekateri pa tudi v a-deklinacijo ali pa se uvrščajo v tip Σωκράτης ‘Sokrat’ 3. deklinacije. Prav tako Aristotel ne razloži, kakšno vlogo v njegovi shemi igrajo semantični kriteriji, če seveda zavzamemo stališče, da njegov koncept slovničnega spola vključuje tudi te; a kot rečeno, dejstvo, da Aristotel uporabi Protagorova izraza »moški« in »ženski« spol, govori domnevi v prid. Kot izhaja iz zgornje opredelitve (Lauraghi 2013), se izrazom za živa bitja spol pripiše na podlagi biološkega spola nanosnika, zato so samostalniki kot μήτηρ ženskega spola, četudi so v formalnem smislu podobni številnim samostalnikom moškega spola (kot opaza že Aristotel).

3.3 Problem izrazov »moški« in »ženski« slovnični spol

Kot opozarja Corbett (1991: 39), lahko v jezikih, v katerih je slovnični spol odvisen od semantičnih in oblikoslovnih kriterijev (tako kot v grščini), pride do »zavajajoče rabe izrazov« (*misleading use of terms*). To pomeni, da se zaradi razmeroma visoke stopnje ujemanja med deklinacijo in slovničnim spolom uporabljajo formulacije kot »moški samostalniki imajo v rodilniku ednine končnico -a«, čeprav bi bilo pravilno reči »samostalniki 1. deklinacije, v katerih je večina izrazov za moška bitja, imajo v rodilniku ednine končnico -a« (Corbett 1991: 39). V širšem smislu to pomeni, da se zaradi formalne podobnosti med izrazi za živa bitja (biološkega) moškega spola in drugimi samostalniki iste deklinacije tudi o slednjih govori kot o samostalnikih istega spola, kar pa je nenatančno in potencialno zavajajoče.

Na tovrstno formulacijo – ki bi bila seveda lahko Protagorova, Sokratova ali Aristofanova – naletimo že v prej omenjenem odlomku iz Aristofanovih Oblakov, v katerem Sokrat Strepsiadu očita, da besedo κάρδοπος ‘nečke’ uporablja kot »moško«, tako kot osebno ime Kleonim. Ta očitok temelji na predpostavki, da je izraz za neživo κάρδοπος ‘nečke’ zaradi formalnih skupnih značilnosti z izrazom za bitje moškega biološkega spola (Kleonim, gr. Κλεόνυμος), to je zaradi pripadnosti istemu sklanjatvenemu vzorcu, prav tako »moški«. ⁸ Na podoben način Aristotel v Poetiki pravi – pri čemer izhaja iz glasovne in ne iz oblikovne podobnosti med samostalniki –, da so (denimo) moškega spola vsi samostalniki na izglasni *n*, *s* ali *r*, to pa vključuje tudi izraze za neživo. Še jasnejši je v že omenjenem odlomku iz spisa O sofistichnih dokazih zavračanja, kjer o σκεύη (ali o ‘izrazih za neživo’) pravi, da imajo lahko moško ali žensko obliko (gr. κλήσιν). Primera, ki ju navaja, sta besedi ἄσκος ‘meh’ in κλίνη ‘ležišče’, od katerih je prva »po imenu moška«, druga pa »po imenu ženska« (ἄσκος μὲν ἄρρεν τοῦνομα, κλίνη δὲ θήλυ).

⁸ Kot se zdi, opaza isto tudi Kilarski (2013: 66): »Ne omenja se nepravilnost besede *kardopos* kot izraza za neživo ženskega spola« (prev. J. K.).

Tako se tudi o izrazih za neživo govori kot o moških in ženskih, podobno kot v prej omenjenem Corbettovem primeru.

Morda najboljši dokaz pravilnosti Corbettovega stališča, da je raba omenjenih izrazov lahko zavajajoča, so ideje, ki izhajajo iz Protagorovega koncepta slovničnega spola in rabe izrazov »moško« in »žensko« za izraze za neživo, kot so μῆνις 'jeza', πήληξ 'čelada' ali κάρδοπος 'nečke'. Kot bo pokazalo nadaljevanje pri-spevka, so predlogi za posege v slovnični spol ali (v enem primeru) v oblikoslovje samostalnika, ki izhajajo iz tovrstne rabe omenjenih terminov, vsaj v stari grščini po vsej verjetnosti ostali neuresničeni, večina izmed njih pa je bila, kot kaže, tudi neuresničljiva.

3.4 Uveljavitev izrazov »moški« in »ženski« slovnični spol

Aristotel in Aristofan se tako od Protagore distancirata, pri čemer prvi uvede povsem nov koncept slovničnega spola, ki pri določanju spola starogrških samostalnikov upošteva formalne kriterije. A celo v kritiki Protagorovega koncepta se govori o »moškem« in »ženskem« spolu, ne da bi obstajala zavest, da izraza lahko vodita v nesporazume. Zato je toliko manj presenetljivo, da sta se v bistveno nespremenjeni obliki ohranila tudi v kasnejši tradiciji, ki je obenem ključno zaznamovala moderno slovnično terminologijo. Nanju naletimo v tradiciji aleksandrinskih filologov, pa tudi v temeljni starogrški slovnici, slovnici Dionizija Tračana – njeno avtorstvo je sicer povezano z vrsto odprtih vprašanj, a zdi se, da je naslovni avtor Dionizij Tračan (ok. 180/170–90 pr. Kr.) napisal vsaj nekaj začetnih poglavij (gl. Brill's New Pauly, s.v. Dionysius 3.17).⁹ Prvotna izraza θῆλυ 'žensko' in ἄρσεν 'moško' sta se v aleksandrinski tradiciji nadomestila z besedotvorno nekoliko drugačnima izrazoma θηλυκόν 'žensko' in ἀρσενικόν 'moško'. A izraza brez dvoma prav tako asociirata na biološki spol, četudi je mogoče v ozadju poskus, da bi se ta asociacija nevtralizirala (Vaahtera 2008: 255). Slovnica Dionizija Tračana torej ločuje med moškim (ἀρσενικόν), ženskim (θηλυκόν) in srednjim spolom (GG 3.1 24.7). Za slednjega uporabi izraz οὐδέτερον (dobesedno 'ne prvi ne drugi (spol)'), spričo prej omenjenih vprašanj, povezanih z avtorstvom slovnice, pa velja poudariti, da naj bi ta izraz prvi uporabil že Aristofan iz Bizanca (257–180 pr. Kr.; gl. Kilarski 2013: 70). Tako se je uveljavil nov, še nekoliko spremenjen izraz za srednji spol (in bistveno nespremenjena izraza za moški in ženski spol). Slovnica Dionizija Tračana obenem dodaja, da se lahko ločuje tudi med večspolnimi samostalniki (κοινά) in epiceni (ἐπίκοινα) (GG 3.1 25.1).

Navedeni izrazi so osnova za vse nadaljnje opise slovničnega spola v grščini, pa tudi v drugih jezikih, vključno z latinščino in modernimi jeziki (prim. Kilarski 2013: 70). Uporabljajo jih tudi kasnejši starogrški pisci, ki pa občasno opozarjajo

⁹ Z vprašanji slovničnega spola so se sicer ukvarjali tudi stoiški filozofi, pri čemer so viri za njihov nauk o jeziku posredne narave (prim. Robbins 1976: 27). Med drugim naj bi tudi stoiški filozofi nasprotovali Protagorovim »popravkom« slovničnega spola (prim. Kilarski 2013: 68).

na nevarnost iz njih izhajajočih zmotnih interpretacij. Sekst Empirik (ok. 160–ok. 210 po Kr.) v delu *Adversus Grammaticos* (148–151) opozarja, da ne gre v celoti istovetiti slovničnega spola samostalnikov z biološkim spolom nosilcev, ker imajo denimo istopomenski izrazi različen slovnični spol v različnih (grških) narečjih in ker izrazi kot βῶλος ‘gruda’ znotraj istega narečja nihajo med dvema spoloma (moškim in ženskim); na podobno kritiko pa je mogoče naleteti tudi v drugih virih (prim. Vaahtera 2008: 254).¹⁰

Antična tradicija je tako napravila pomemben odmik od prvotnega Protagorovega koncepta slovničnega spola in med drugim opozorila, da se biološki spol ne odraža nujno v kategoriji slovničnega spola. V tem procesu je bil opuščena prvotni izraz za »srednji« spol, medtem ko sta se ohranjala izraza »moški« in »ženski« spol, ki implicirata povezavo med slovničnim in biološkim spolom – četudi ne gre izključiti možnosti, da se je ta povezava skušala v starogrški tradiciji nevtralizirati.

4 USODA IDEJ O ZAVESTNIH POSEGIH V JEZIKOVNO RABO

4.1 Besedi μῆνις ‘jeza’ in πήληξ ‘čelada’

Kot že omenjeno, je Protagora (po Aristotelovem pričevanju) menil, da je pravilni spol samostalnikov μῆνις ‘jeza’ in πήληξ ‘čelada’ v stari grščini moški, in na tej podlagi je najverjetneje predlagal spremembo njunega slovničnega spola.

Starogrška besedila ne izpričujejo, da bi se ideja kdaj koli uresničila, kar bi bilo v Homerjevi Iliadi težko izvedljivo že iz metričnih razlogov.¹¹ Beseda πήληξ ‘čelada’ je resda izpričana samo v najstarejšem obdobju, zato teoretično ni izključeno, da je v zgodovini grščine doživela spremembe, vključno s spremembo slovničnega spola – a kot bo pokazalo nadaljevanje, je to malo verjetno. Beseda μῆνις ‘jeza’ po drugi strani v mlajših besedilih izkazuje celo zamenjavo sklanjatvenega vzorca, preide namreč med samostalnike z zobniško osnovo; prim. LSJ, s.v. μῆνις. A pri tem ostane spol nespremenjen, se pravi ženski. Še več, zdi se, da je tudi Aristotel nastopil proti »popravkom« slovničnega spola, ki bi izhajali iz Protagorovih idej. Kot domneva Schreiber (2003: 46–47), se na ta način pojasni sicer razmeroma zagonetna Aristotelova trditev iz dela O sofistčnih dokazih zavračanja, da namreč do napačnega sklepanja, ki izhaja iz oblike besede, pride, kadar »se nekaj, kar ni isto, na tak način razlaga, na primer moško žensko ali žensko moško ali vmesno kot eno od obojega«. ¹² Izjava je smiselna, če se predpostavi, da z izrazom ἄρρεν ‘moško’ in θῆλυ ‘žensko’ Aristotel enkrat misli na (moški, ženski) slovnični spol, drugič pa na bitja ženskega in moškega spola. Izraz τὸ μεταξὺ ‘vmesno’, ki se pojavlja tudi v prej citirani obravnavi slovničnega spola

¹⁰ Gl. tudi opombo 9.

¹¹ Beseda je namreč v drugem verzu Iliade uporabljena na mestu, ki zahteva dolg samoglasnik v zadnjem zlogu besede.

¹² Besedilo izvirmika se glasi: ὅταν τὸ μὴ ταῦτο ὡσαύτως ἐρμηνεύται, οἷον τὸ ἄρρεν θῆλυ ἢ τὸ θῆλυ ἄρρεν ἢ τὸ μεταξὺ θάτερων τούτων (Aristotel, O sofistčnih dokazih zavračanja, 4).

v Poetiki, nadalje potrjuje, da se na tem mestu dejansko omenja slovnični spol. Zdi se, da je Aristotel neposredno polemiziral s Protagoro, ki je trdil, kot prav tako izvemo iz istega Aristotelovega spisa, da sta samostalnika *μηνις* 'jeza' in *πήληξ* 'čelada' v resnici »moška«, čeprav sta (v po njegovem mnenju napačni rabi jezika) »ženska«. Ker gre po Aristotelu za primer napačnega sklepanja, odlomek kaže, da ne podpira »koraka, v katerem bi se oblikoslovje samostalnika prilagajalo stvarnim entitetam« (Schreiber 2003: 46–47). Odlomek obenem opozarja, da je treba Protagorovo stališče do slovničnega spola samostalnikov *μηνις* 'jeza' in *πήληξ* 'čelada' kljub vsemu razumeti kot poskus dejanskega posega v slovnični spol – o čemer je bilo več govora v razdelku 2.

4.2 Sokratu pripisani poskusi posegov v jezikovno rabo

4.2.1 Beseda *κάρδοπος* 'nečke' in diahroni procesi v grščini

Tudi v Aristofanovih Oblakih Sokrat – ki pa je, kot rečeno, v tem primeru morda glasnik Protagorovih idej – trdi, da ima učenec Strepsiad »moško za žensko«, ko uporablja besedo *κάρδοπος* 'nečke' v ženskem spolu, in na tej podlagi predlaga uvedbo neologizma *ἡ καρδόπη*. Tudi ta beseda v starogrških besedilih ni izpričana in videti je, da gre za še en neposrečen poskus zavestnega posega v jezik. A predlog je v več kot enem oziru drugačen od do sedaj obravnavanih. Sokrat namreč ne zahteva spremembe slovničnega spola besede *κάρδοπος* 'nečke', temveč predlaga uvedbo neologizma *καρδόπη*, ki je prav tako ženskega spola kot *κάρδοπος*, a se sklanja po a- in ne po o-deklinaciji (tako kot *κάρδοπος*); njegova deklinacija bi se torej po Sokratovem mnenju morala prilagoditi osebnemu ženskemu imenu Sostrata.

Ta Sokratu pripisani predlog je skladen z dobro izpričano težnjo znotraj starogrške o-deklinacije. Ta je sprva vsebovala samostalnike moškega (slovničnega) spola, ki so bili v večini, in nekaj samostalnikov ženskega (slovničnega) spola (npr. *ὄδος* 'pot', *διάλεκτος* 'narečje', *ἄμμος* 'pesek', pa tudi *κάρδοπος* 'nečke'), že v klasični grščini pa je prišlo do težnje po posplošitvi slovničnega spola (v tem primeru moškega). Gre za del procesa, ki je zaznamoval oblikoslovje grškega samostalnik najmanj od mikenske dobe dalje.¹³ Tedaj je znotraj a-deklinacije že izpričan poseben sklanjatveni vzorec izrazov za živa bitja z moškim biološkim spolom (npr. *νεανίας* 'mladenič'), ki se na ta način v oblikoslovnem smislu ločijo od prevladujočih samostalnikov ženskega spola (Morpurgo Davies 1968: 16; Lauraghi 2013). Ujemanje med (slovničnim) spolom in deklinacijo je postopno postalo še bolj izrazito v vrsti glasoslovnih procesov, ki so potekali v poklasični grščini in preoblikovali zlasti starogrško 3. deklinacijo, zaključili pa so se v bizantinski dobi (Manolessou 2013; Coker 2009: 38). V tem procesu je večina samostalnikov 3. deklinacije ohranila slovnični spol, pri čemer so samostalniki moškega in ženskega spola praviloma sovpadli

13 Mikenska doba je obdobje v grški zgodovini, ko so izpričani prvi zapisi v tem jeziku, in sicer v linearni pisavi B. Ti zapisi spadajo v čas ok. leta 1200, nekateri morda tudi v čas ok. leta 1400 pr. Kr.

s samostalniki moškega in ženskega spola a-deklinacije. To velja omeniti v zvezi z besedama *πήληξ* ‘čelada’ in *μῆνις* ‘jeza’, saj gre za potrditev, da je sprememba slovničnega spola v tem primeru nepričakovana: spadali sta namreč v sklanjatvena vzorca, pri katerih se je slovnični spol načeloma ohranjal.

Navedeno obenem pomeni, da je bilo ujemanje med deklinacijo in slovničnim spolom v stari grščini še razmeroma šibko.¹⁴ Morpurgo Davies (1968: 14) celo pravi, da je spol v starogrški deklinaciji igral »zelo majhno vlogo«, medtem ko Dressler in Katsouda (2013) opozarjata, da lahko v stari grščini govorimo zgolj o začetku težnje po poenotenju spola in deklinacije. V luči tega je Sokratova zahteva po uskladitvi slovničnega spola in deklinacije presenetljiva; a poudariti gre, da Sokrat govori o samostalnikih a- in o-deklinacije, pri katerih pa je bilo to ujemanje opazno že v klasični dobi. Za manj verjetno se izkaže Wackernaglova domneva, da je Protagora samostalniku *πήληξ* ‘čelada’ določil moški spol zato, ker je spadal v sklanjatveni vzorec s prevladujočim moškim slovničnim spolom. Samostalnik je namreč spadal med samostalnike z osnovo na gošnik 3. deklinacije, znotraj katere bi težko govorili o težnjah po posploševanju slovničnega spola. Zato je malo verjetno, da bi Protagorov predlog izhajal iz opažanja, da je spol samostalnika *πήληξ* ‘čelada’ v neskladju s spolom drugih samostalnikov istega vzorca.

Znotraj o-deklinacije se samostalniki ženskega (slovničnega) spola torej umikajo, ta proces pa lahko poteka na različne načine. Besede lahko spremenijo slovnični spol iz ženskega v moškega in ostanejo v isti deklinaciji; tak je primer besed *ἡ πλάτανος* ‘platana’ in *ἡ ἄσβολος* ‘saje’, ki postaneta moškega spola (*ὁ πλάτανος*, *ὁ ἄσβολος*). Besede iste skupine lahko namesto tega ohranijo ženski spol in spremenijo deklinacijo. Tako stara grščina poleg besede *ὁ ἄσβολος* izpričuje tudi *ἡ ἄσβόλη*, ki se sklanja po a- in ne po o-deklinaciji (prim. Wackernagel 2009: 401; Coker 2009: 39). Ta proces ni v celoti pojasnjen in morda je nepričakovano, da nekaj samostalnikov ženskega spola starogrške o-deklinacije, denimo *ψήφος* ‘glas’, *ἄμμος* ‘pesek’, *οἰός* ‘ulica’, ohranja celo nova grščina, kjer pa se nadaljuje proces njihovega opuščanja (prim. *Αναστασιάδη-Συμεωνίδη – Μητσιάκη*). Poseben problem, na katerega opozarja Coker (2009), je, da se samostalnik *παρθένος* ‘devica’ ohranja v o-deklinaciji vse do konca antike. Ker je to izraz za osebo ženskega spola, bi bilo pričakovati, da bo samostalnik ohranil ženski spol in prešel med samostalnike a-deklinacije na izglasni *α/η*, kjer pravladujejo samostalniki tega spola (natančneje, izrazi za bitja ženskega biološkega spola skupaj z izrazi za neživa bitja na izglasni *α/η*). Res je sicer, da se Coker (2009) sklicuje na literarna besedila, ki jim zaradi jezikovne konservativnosti ne gre v celoti zaupati. A da se je beseda dejansko dolgo ohranjala v o-deklinaciji, potrjuje njena novogrška oblika *παρθένα* ‘devica’. Beseda v novi grščini po pričakovanjih spada v

14 To je pričakovano tudi z zgodovinskega vidika: kategorije moškega, ženskega in srednjega (slovničnega) spola so v indoevropskih jezikih razmeroma mlad pojav, saj se je sprva (v prajeziku) ločevalo med živim in neživim (gl. npr. Lauraghi 2011: 435–436).

deklinacijo, ki nadaljuje starogrško a-deklinacijo, a če bi bila oblika starogrška, bi bila pričakovana končnica *-η* in ne *-α*; nova oblika s končnico *-α* se je tako verjetno uveljavila šele v srednjeveški grščini (prim. LKN, s.v. *παρθένα*). Coker (2009: 52) meni, da je v poklasični grščini ohranjala oblike o-deklinacije kot zelo pogostna in v zgodnjekrščanskem svetu »kulturno pomembna« beseda, kot taka pa bi lahko zavirala delovanje analognih procesov znotraj o-deklinacije.

Sokratov predlog, naj beseda *κάρδοπος* 'nečke' preide med samostalnike ženskega spola a-deklinacije, torej ni v neskladju z jezikovnimi procesi, ki so potekali že v klasični grščini. Ne gre torej izključiti možnosti, da se je Sokratov neologizem uveljavil. A če se upošteva položaj samostalnikov ženskega spola o-deklinacije v mlajših obdobjih grškega jezika, je povsem možno, da se beseda ni spreminjala. Poglavitna težava je, da je izpričana samo v besedilih arhaične in klasične dobe (LSJ, s.v. *κάρδοπος*), zato je zanesljivo zgolj to, da njena usoda v mlajših obdobjih grščine ni znana.¹⁵ Tudi če predpostavimo, da se je klasična oblika *κάρδοπος* 'nečke' preoblikovala (in da sprememba v besedilih ni izpričana), ne gre izključiti niti možnosti, da se je spremenil spol iz ženskega v moškega (tako kot denimo *πλάτανος*) in da se torej ni uveljavil Sokratov predlog o uvedbi neologizma a-deklinacije *καρδόπη*. Ta temelji na predpostavki, da beseda vsekakor mora ohraniti ženski spol, česar pa z vidika sprememb znotraj o-deklinacije ni mogoče z gotovostjo trditi. Sokrat je morda pripisal lastnosti biološkega spola izrazu za neživo, podobno kot Protagora izrazoma *μῆνις* 'jeza' in *πήληξ* 'čelada' (ne gre pozabiti, da so v ozadju Sokratu pripisanih trditev iz Oblakov morda Protagorove ideje). Morda so se nečkam pripisovale lastnosti ženskega spola, ker gre za predmet v bolj ženski kot moški rabi. Tudi dejstvo, da Sokrat (v Aristofanovi upodobitvi) kot zgled, po katerem se mora po njegovem mnenju obnašati beseda »nečke«, navaja osebno žensko ime Sostrata, dopušča razlago, da je v ozadju Sokratu pripisanega predloga razmislek te vrste.

4.2.2 Slovníčni spol izrazov za živalska bitja v grščini

Nekoliko drugačen od doslej obravnavanih je drugi Sokratu pripisani predlog, da naj se uporabljata beseda *ἄλεκτρούων* za živalsko bitje moškega spola, neologizem *ἄλεκτρούαινα* pa za živalsko bitje (tj. gos) ženskega spola. Predlog je od doslej obravnavanih bistveno drugačen v tem, da ne govori o spolu izrazov za neživo, temveč o izrazih za živo, očitno pa temelji na predpostavki, da bi bilo treba razlikovati med izrazi za bitja ženskega in moškega spola. To v grščini do določene mere tudi drži; pri izrazih za božanska in človeška bitja se praviloma ločuje med izrazom za moško in žensko bitje (npr. *δοῦλος* 'suženj' : *δοῦλη* 'sužnja', *θεός* 'bog' : *θεά* 'boginja'). Drugače je z izrazi za živali, ki so v stari grščini večspolni

15 Beseda se najde pri klasičnih piscih, kot so Platon, Aristofan in Evpolis, ter v arhaičnem epskem pesništvu; prim. LSJ, s.v. *κάρδοπος*. V mlajših obdobjih, vključno z besedili, zapisanimi v ljudski bizantinski grščini, ni izpričana (prim. Κριαράς 1980).

ali epiceni; v prvem primeru se spol samostalnika odraža pri stavčnem ujemanju (npr. ὄ/ῆ αἴζ ‘kozol/koza’), v drugem primeru pa se izraz moškega ali ženskega (slovničnega) spola uporablja za poimenovanje bitij tako moškega kot ženskega spola (npr. ἡ χελιδὼν ‘lastovka’). Posebne izraze za bitja moškega spola poznajo predvsem večji sesalci kot ταῦρος ‘bik’, τράγος ‘kozol’, ne pa tudi ostale vrste (Lauraghi 2013).¹⁶ A tudi ti izrazi se uporabljajo zlasti, če se poudarja, da gre za nanosnika moškega spola, medtem ko je v drugih kontestih povsem običajna raba večspolnih samostalnikov (Lauraghi 2013). Ta težnja pri živalskih poimenovanjih v stari grščini je v osnovi skladna s tipološkimi težnjami (prim. Corbett 1991: 67), Sokratov predlog o uvedbi samostalnika ἀλεκτρυάιναι pa je z njo neskladen.¹⁷ To navsezadnje potrjujejo tudi mlajša obdobja grškega jezika, ki ne izpričujejo niti tega niti kakega drugega izraza za poimenovanje bitja ženskega spola; v novi grščini pa je izraz za (domačo) gos epicen (ἡ χίνα); gl. LKN, s.v. χίνα.¹⁸

Obravnavani primeri posegov v slovnični spol so morda dejanski predlogi jezikovnih popravkov – ne gre pozabiti, da so po Wackernaglu celo predlogi, ki jih Aristofan v komediji Oblaki pripiše Sokratu, odraz dejanskih Protagorovih stališč (prim. razdelek 3). A tudi če gre zgolj za ideje, o katerih so stari Grki razpravljali, ne da bi si jih prizadevali uresničiti – tako razumeta Protagorovo stališče o slovničnem spolu samostalnikov μῆνις in πῆληξ de Jonge in van Ophuijsen (2010) –, primeri potrjujejo, da Protagorov koncept razlikovanja med moškim in ženskim slovničnim spolom zlahka vodi v poskuse zavestnega poseganja v slovnični spol, ki temeljijo na zdravorazumskem pripisovanju lastnosti biološkega spola izrazom za neživo in na predpostavki, da mora slovnični natančno odražati biološki spol nanosnikov. Medtem ko se je večina tovrstnih poskusov izkazala za neposrečene, pa se zdi veliko bolj prepričljiv Sokratu pripisani predlog v zvezi z deklinacijo besede κάρδοπος ‘nečke’ – četudi ne temelji na povsem pravilnem razmisleku o slovničnem spolu izrazov za neživo.

5 SPOL GRŠKE IZPOSOJENKE *POLIS* V SLOVENŠČINI

Ob obravnavi zavestnih posegov v slovnični spol je težko prezreti problem slovničnega spola besede *polis* v slovenščini. Gre namreč za grško izposojenko v slovenščini, ki je v grščini spadala v isti sklanjatveni vzorec kot že večkrat omenjena beseda μῆνις ‘jeza’, v strokovni literaturi pa je bilo precejšnje pozornosti deležno vprašanje, kakšen naj bo njen spol v slovenščini.¹⁹ Primer obenem opo-

¹⁶ Kot ugotavlja Toporišič (2000: 183), na isti pojav naletimo v slovenščini.

¹⁷ Res je sicer, da se v jezikih sveta pogosto ločuje med obliko za moški in ženski spol tudi v primeru živali, ki so človeku bližje, kar bi lahko govorilo v prid Sokratovemu predlogu (prim. Corbett 1991: 34, 67).

¹⁸ Gl. tudi Andriotis (1974: 83): novogrška narečja izpričujejo v pomenu ‘gos’ tudi epicen ἀλεκτόριον (in izpeljanke kot ἀλεχτόρι, ἀλαχτόριον itd.).

¹⁹ Po drugi strani pa tovrstnih idej, ki bi slovnični spol izrazov za neživo povezovala z moškimi ali ženskimi lastnostmi nanosnik, v latinski slovnični tradiciji ni najti (Vaahtera 2008: 257).

zarja na prepričljivost argumentov, na kakršne naletimo v zvezi s slovničnim spolom že v starogrški tradiciji.

Kot navaja SSKJ, je beseda *polis* v sodobni slovenščini moškega ali ženskega spola. Pri tem gre pri rabi samostalnika v ženskem spolu za posledico prizadevanj strokovnjakov s področja klasične filologije, argumenti, ki se v razpravah uporabljajo, pa so deloma podobni tistim, ki jih smemo pripisati že Protagori. Beseda *polis* je tako v slovenščini ženskega spola, ker je tak njen spol tudi v stari grščini in ker »ženski spol pri tej besedi ni samo obrobna pritiklina, temveč imanentna sestavina njenega bistva, tako rekoč njen naravni spol« (Gantar 1979: 546–547). Pri tem se zdi, da ima drugi argument nekoliko večjo težo kot prvi, saj se pri prevzemanju tujk in izposojenk v slovenščino spol pogosto spremeni, to pa v nekaterih primerih ni mogoče (Gantar 1979: 546–547). Omeniti sicer velja, da tudi v starogrški tradiciji naletimo na nekoliko drugačno mnenje, da namreč pri besedi *πόλις* ne moremo govoriti o moškem in ženskem, ker lahko o tem govorimo samo v zvezi s prebivalci. Eden od komentarjev k slovnici Dionizija Tračana tako pravi: »Kajti *polis* po sebi ni niti nekaj moškega niti nekaj ženskega, brez prebivalcev namreč, to je ženskega in moškega, ne bi šlo niti za nekaj ženskega niti moškega.« (Sch. in D. T. GG 1.3 218.15–16).²⁰

A ne glede na to: omenjena argumentacija je dovolj prepričljiva, da se je, kot rečeno, beseda *polis* v slovenščini razmeroma dobro uveljavila tudi v ženskem spolu. Po drugi strani obstaja med vsemi do sedaj obravnavanimi starogrškimi predlogi za posege v slovnični spol in rabo besede *polis* v slovenščini tudi pomemben razložek, saj je sprememba spola v tem primeru povezana s spremembo sklanjatvenega vzorca; kot samostalnik ženskega spola je namreč beseda *polis* nesklonljiva, tako kot v naslednjem primeru, kjer je oblika *polis* rabljena v vlogi rodilnika ednine:

Religiozna dimenzija *polis* je vidna v arhitekturi svetišč. (Kalan 2010: 60)

Primer besede *polis* v slovenščini potrjuje, da so spremembe slovničnega spola sicer možne, tudi kadar gre za posledico zavestnih odločitev, a da so ti poskusi lahko uspešni zlasti tedaj, ko (zavestno ali ne) upoštevajo zakonitosti spola kot slovnične kategorije – v tem primeru dejstva, da stavčno ujemanje samostalnika (ali njegov spol) ni odvisno zgolj od semantičnih, ampak tudi od formalnih dejavnikov.

6 ZAKLJUČKI

Upravičena je trditev, da so v antiki prišli do nekaterih še danes veljavnih spoznanj o slovničnem spolu. To med drugim velja za definicijo te slovnične kategorije, pa tudi za idejo, da je (v grščini) slovnični spol samostalnikov povezan z biološkim

²⁰ Isti stavek se v grščini glasi: *ἐπεὶ πόλις καθ' ἑαυτὸ οὔτε ἄρρεν ἐστὶν οὔτε θῆλυ, δίχα γὰρ τῶν οἰκούντων, τουτέστι θήλεος καὶ ἄρρενος, οὐκ ἂν ἦν οὔτε θῆλυ οὔτε ἄρρεν.* Kot rečeno, gre za mnenje enega od komentatorjev Slovnice Dionizija Tračana.

spolom nanosnika. Dejstvo, da se je Protagorovo razlikovanje med moškim in ženskim slovničnim spolom v antični slovnični tradiciji uveljavilo, gre pripisati njegovemu v osnovi pravilnemu (četudi nekoliko poenostavljenemu) uvidu o povezavi med slovničnim spolom samostalnika in biološkim spolom njegovega nanosnika, a tudi temu, da so celo Protagorovi kritiki (zlasti Aristotel) brez obotavljanja prevzeli izraza »moški« in »ženski« slovnični spol. Obenem pa je že v antiki obstajala zavest, da slovničnega spola (vsaj v grščini) ni mogoče v celoti pojasniti kot odvisnega od pomena samostalnika, zato je bil med drugim opuščen Protagorov izraz za tretji (ali »srednji«) spol. Z diahronega vidika se tako raba izrazov »moški« in »ženski« (slovnični) spol izkaže za ostanek koncepta slovničnega spola, ki je bil v veliki meri presežen že v antiki.

Po Corbettu je raba omenjenih izrazov v jezikih s sistemom določanja slovničnega spola, značilnim za grščino (pa tudi slovenščino), potencialno zavajajoča, o tem pa v primeru stare grščine najbolje priča usoda zavestnih poskusov poseganja v slovnični spol. Za večino izmed njih lahko s precejšnjo gotovostjo trdimo, da se v grščini niso nikoli uveljavili, nekateri antični pisci pa so jim izrecno nasprotovali. Kot bi se dalo sklepati na podlagi grške izposojenke *polis* v slovenščini, so v splošnem tovrstni poskusi le stežka uspešni, če ne upoštevajo zakonitosti spola kot slovnične kategorije. To v danem primeru pomeni, da slovnični spol ni odvisen samo od semantičnih dejavnikov (in seveda še manj od hipotetičnih in povsem zdravorazumskih vzporednic med biološkim in slovničnim spolom), temveč da naj pomembno vplivajo tudi oblikoslovni dejavniki.

LITERATURA

- Andriotis 1974** = Nikolaos Andriotis, *Lexicon der Archaismen in neugriechischen Dialekten*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1974.
- Aristoteles 2005** = Aristoteles, *O pesniški umetnosti*, popravljena in dopolnjena izdaja iz l. 1982, prevod, uvod in opombe Kajetan Gantar, Ljubljana: Študentska založba, 2005.
- Brill's New Pauly** = *Brill's New Pauly: Antiquity*, ur. Hubert Cancik – Helmuth Schneider – Christine F. Salazar – Manfred Landfester – Francis G. Gentry, <https://referenceworks.brillonline.com/browse/brill-s-new-pauly> (8. 11. 2019).
- Coker 2009** = Amy Coker, Analogical change and grammatical gender in Ancient Greek, *Journal of Greek Linguistics* 9 (2009), 34–55.
- Corbett 1991** = Greville Corbett, *Gender*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- de Jonge – van Ophuijsen 2010** = Casper C. de Jonge – Johannes M. van Ophuijsen, Greek Philosophers on Language, v: *A Companion to the Ancient Greek Language*, ur. Egbert J. Bakker, Chichester: Wiley Blackwell, 485–498.
- Dover 1968** = Kenneth J. Dover, *Aristophanes: Clouds*, edited with introduction and commentary by K. J. Dover, Oxford: Clarendon Press, 1968.
- Dressler – Katsouda 2013** = Wolfgang Dressler – Georgia Katsouda, Nominal System (Gender, Number, Case), v: *Encyclopedia of Ancient Greek Language and Linguistics*, ur. Georgios G. Giannakis, http://dx.doi.org/10.1163/2214-448X_eagl_COM_00000250 (17. 7. 2019).
- Gantar 1979** = Kajetan Gantar, Nekaj misli o pisavi antičnih imen in strokovnih izrazov, *Arheološki vestnik* 30 (1979), 548–588.

- GG** = Gustav Uhlig (ur.), *Grammatici Graeci 1.1: Dionysii Thracis Ars grammatica et Scholia in Dionysii Thracis Artem grammaticam*, Leipzig: B. G. Teubner, 1979.
- Hockett 1958** = Charles F. Hockett, *A Course in Modern Linguistics*, New York: Macmillan, 1958.
- Hriberšek 2011** = Matej Hriberšek (prev.), *Aristoteles: Retorika*, Ljubljana: Šola retorike Zupančič&Zupančič, 2011.
- Isak Kres 2006** = Jelena Isak Kres (prev.), *Aristofan: Oblačice*, Maribor: Litera, 2006.
- Kalan 2010** = Valentin Kalan, Grški pojem države, v: *Musis amicus, posebna številka ob osemdesetletnici Kajetana Gantarja*, ur. Jerneja Kavčič – Marko Marinčič, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 47–66.
- Kilarski 2013** = Marcin Kilarski, *Nominal classification: a history of its study from the Classical period to the present*, Amsterdam: John Benjamins, 2013.
- Lauraghi 2011** = Silvia Lauraghi, The origin of the Proto-Indo-European gender system: typological considerations, *Folia Linguistica* 45.2 (2011), 435–464.
- Lauraghi 2013** = Silvia Lauraghi, Gender, v: *Encyclopedia of Ancient Greek Language and Linguistics*, ur. Georgios G. Giannakis, http://dx.doi.org/10.1163/2214-448X_eagll_COM_00000139 (17. 7. 2019).
- LSJ** = Henry Liddell – Robert Scott – Henry Stuart Jones – Roderick McKenzie, *A Greek-English Lexicon: with a Revised Supplement*, Oxford: Clarendon Press, 1996 (1843).
- Manolessou 2013** = Io Manolessou, Developments in Medieval and Modern Greek, v: *Encyclopedia of Ancient Greek Language and Linguistics*, ur. Georgios G. Giannakis, http://dx.doi.org/10.1163/2214-448X_eagll_COM_00000095 (17. 7. 2019).
- Marvin 2019** = Tatjana Marvin, O predvidljivosti slovnične kategorije spola v slovenščini, *Slavistična revija* 67.2 (2019), 151–158.
- Morpurgo Davies 1968** = Anna Morpurgo Davies, Gender and the development of the Greek declensions, *Transactions of the Philological Society* 67.1 (1968), 12–36.
- Robbins 1976** = Robert H. Robbins, *A Short History of Linguistics*, London: Longman, 1976 (1967).
- Schreiber 2003** = Scott G. Schreiber, *Aristotle on false reasoning: language and the world in the sophistical refutation*, New York: State University of New York Press, 2003.
- Toporišič 2000** = Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor: Obzorja, 2000 (1976).
- Vaahtera 2008** = Jaana Vaahtera, On grammatical gender in ancient linguistics – the order of genders, *Arctos* (Helsinki) 42 (2008), 247–266.
- Wackernagel 2009** = Jakob Wackernagel, *Lectures on Syntax: with a special reference to Greek, Latin and Germanic*, edited with notes and bibliography by David Langslow, Oxford: Oxford University Press, 2009. [Angleški prevod dela *Vorlesungen über Syntax mit besonderer Berücksichtigung von Griechisch, Lateinisch und Deutsch* 1–2, Basel: In Kommissionsverlag von Emil Birkhäuser, 1920–1924.]
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη – Μητσιάκη 2012** = Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη – Μαρία Μητσιάκη, Πόσες ψήφοι στον ψήφο; γλωσσική αυτορύθμιση και εν εξελίξει αλλαγή του γραμματικού γένους στη ΝΕ, v: *Selected papers of the 10th ICGL*, ur. Zoe Gavriilidou idr., Kommotini: Democritus University of Thrace, 2012, 638–648.
[Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη – Μαρία Μῆτσιάκῆ, Πόσες ψῆφοι στον ψῆφο; γλῶσσικῆ αὐτορῦθμιση καὶ ἐν ἐξελίξει ἀλλαγὴ τοῦ γραμματικοῦ γένους στὴ ΝΕ, v: *Selected papers of the 10th ICGL*, ed. Zoe Gavriilidou et al., Kommotini: Democritus University of Thrace, 2012, 638–648.]
- Κριαράς 1980** = Εμμανουήλ Κριαράς, *Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδου Γραμματείας 1100–1669 ζ*, Θεσσαλονίκη: Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 1980.
[Emmanouyēl Kriarás, *Lexikó tēs Mesaiōnikῆs Ellēnikῆs Dēmōdoys Grammateias 1100–1660 ζ*, Thessalonikē: Bibliopōleio tēs Estias, 1980.]
- LKN** = *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής*, http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/ (11. 11. 2019).
[*Lexikó tēs koinῆs neoellēnikῆs*.]

SUMMARY

Notes on the Origin and Use of the Grammatical Terms *masculine* and *feminine* gender

Although Protagoras' ideas about grammatical gender were already criticized by ancient authors (e.g., in Aristotle), they are nonetheless based on an essentially correct insight into the relation between grammatical gender and biological sex, and they had a significant impact on grammatical terminology in both ancient and modern languages. It is also true, however, that the use of the terms *feminine* and *masculine* can be misleading, at least in the case of languages such as Greek and Slovenian, in which grammatical gender depends on semantic and formal (i.e., morphological) criteria. Examples supporting this view can already be found in the ancient tradition: it appears that the use of the terms *masculine* and *feminine*, as well as a simplified understanding of the relation between grammatical gender and biological sex, occasionally led to unsuccessful attempts to affect language use. Recently, some of these views have been repeated in the discussion of the grammatical gender of the Greek loanword *polis* in Slovenian. The possible (relative) success of this proposal must be viewed against the fact that in this case changing the noun's gender implies changing its morphological pattern.

MLADEN UHLIK – ANDREJA ŽELE

KONTRASTIVNA OBRAVNAVA POVRATNOSVOJILNEGA ZAIMKA V SLOVENŠČINI IN RUŠČINI

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.26.1.6](https://doi.org/10.3986/JZ.26.1.6)

Prispevek obravnava osnovne značilnosti rabe povratnosvojilnega zaimka *svoj* v slovenščini in ruščini. Opozorjeno je na različne skladijske kontekste in na vprašanje koreferenčnosti med povratnosvojilnim zaimkom in njegovim antecedentom. V obeh jezikih se kaže, da je pojavljanje povratnosvojilnega zaimka v različnih skladijskih vlogah v veliki meri povezano z različnimi tipi pomenskih rab.

Ključne besede: povratnosvojilni zaimek, anafora, svojina, slovenščina, ruščina

A Contrastive Analysis of the Reflexive Possessive Pronoun in Slovenian and Russian

This article deals with the usage of the Slovenian reflexive possessive pronoun *svoj*, which is contrasted with its Russian counterpart, the anaphoric pronoun *свой*. It considers various syntactic environments and the issue of coreference between the pronoun and the antecedent. Examining the rules that govern the use of the reflexive possessive in both languages sheds light on the connection between the syntactic contexts they function in and the various meanings they express.

Keywords: reflexive pronoun, anaphora, possession, Slovenian, Russian

1 UVOD

Razprava obravnava skladijske, pomenske in delno tudi pragmatične značilnosti rabe povratnosvojilnih zaimkov: slovenskega *svoj*¹ in ruskega *свой*.²

Oba zaimka, slovenski *svoj* in ruski *свой*, sta prvenstveno anafori, zato zahtevata nanašalnico (antecedenta), antecedent³ pa označuje samostalniško zvezo, s katero zveza s povratnosvojilnim zaimkom *svoj* vstopa v razmerje različnih tipov svojilnosti. S povratnosvojilnim zaimkom se navadno vzpostavlja koreferenčno razmerje med *svoj* in imenovalniškim antecedentom znotraj stavka (1),

1 O vlogi povratnosvojilnega zaimka in navezovalni teoriji v slovenščini so pisali M. Bolta (1988; 1990), J. Orešnik (1992) in A. Stopar (2001). V naštetih delih je zlasti kontrastivno z angleščino opozorjeno na specifične navezovanja zaimka *svoj*. S slovenističnega vidika sta o rabi *svoj* pisala J. Toporišič (2000) in A. Žele (2020).

2 Zaimek *svoj* je v ruščini najbolj podrobno opisan v študijah E. V. Padučeve (1983), A. Timberlaka (1980; 1996), G. Rappaporta (1986) in J. Testelca (2001). S stališča obravnave *svoj* v kontekstu navezovalnosti v slovanskih jezikih je treba izpostaviti še S. Franksa (1995; 2013).

3 V nadaljevanju bo zaradi večje enumnosti uporabljan mednarodni izraz »antecedent«. V slovenskih besedilih poimenovanje antecedent v pomenu nanašalnice uporablja R. Cazinkić (2000).

kar za svojilne zaimke ne velja (2).⁴ V nasprotju s svojilnim zaimkom povratnosvojilni zaimek *svoj* ne izraža deiktičnih kategorialnih sestavin antecedenta, kot so oseba, spol in število (*svoj klobuk : moj/tvoj/njegov/njen klobuk*):⁵

- (1) **slvn.** Janez_i je našel svoj klobuk_i.
- (2) **slvn.** Janez_i je našel njegov_{i/*i} klobuk.

Povratnosvojilni zaimek se razlikuje od svojilnega zaimka tudi po tem, da se ne more navezovati na dva ali več razdeljenih udeležencev kot antecedentov,⁶ npr. *svoj : njun v Janez_i bere Mihu_j svojo_i knjigo : Janez_i bere Mihu_j njuno_{i+j/k} knjigo*.⁷

Prvi del prispevka obravnava anaforično rabo *svoj* v različnih skladenjskih kontekstih znotraj prostega stavka. Drugi del prispevka analizira različne tipe pomenske rabe *svoj* v slovenščini in ruščini, tretji del pa predstavlja rabo povratnosvojilnega zaimka v nedoločniških dopolnilih.⁸ V zadnjem delu opozarjamo na nekatere posebnosti rabe *svoj*, ki izpostavljajo konkurenco med povratnosvojilnimi in svojilnimi zaimki v slovenščini, v situacijskem kontekstu, ki je v povezavi s pragmatičnimi dejavniki. Ker je povratnosvojilni zaimek *svoj* obravnavan kontrastivno, je povsod opozorjeno tudi na ustrezno rabo v ruščini in na razlike povratnosvojilne rabe v obeh jezikih.

2 RABA IN NAVEZOVALNOST *SVOJ* V PROSTEM STAVKU

Povratnosvojilni zaimek (*svoj*) v prvotnem pomenu izraža svojilno obliko povratnoosebnega zaimka *sebe* in nadomešča svojilni roditeljski zaimek *sebe*. Tako kot povratnoosebni zaimek *sebe* tudi *svoj* v izhodiščnem pomenu nima imenovalniške oblike (Žele 2020).

Povratnoosebni zaimek *sebe* v (3) vzpostavlja odvisno in hkrati koreferenčno razmerje med osebkom in zaimensko izraženim predmetom, medtem ko povratnosvojilni zaimek *svoj* deluje kot pridevniško določilo samostalniške zveze (4). Povratnosvojilni zaimek je v tem primeru koreferenčen s samostalniško zvezo, *Janez* v (3) in (4), oz. imetnikom (posesorjem), ki ima znotraj istega stavka⁹ vlogo prednostnega udeleženca, navadno osebka.

4 V nadaljevanju se za oblike ali zglede, ki so neslovnični, uporablja znak *, znak ? pa označuje vprašljivo rabo.

5 Navedeni zglede so iz korpusov Gigafida 2.0 in Parasol ter brskalnika Google, vendar so nekateri zaradi predstavitve in obravnave skrajšani oz. poenostavljeni.

6 M. Mihaljevič (1990: 145–146) opozarja, da je celovitost antecedenta bistven pogoj za rabo povratnosvojilnega zaimka *svoj* v hrvaščini.

7 Podpisani *k* označuje zunanjšega udeleženca.

8 V prispevku obravnavamo rabe, v katerih ima anaforični zaimek *svoj* vlogo pridevniškega določila, npr. *svoj klobuk*, niso pa posebej analizirani primeri, kjer je *svoj* zgolj sestavina desnega prilastka samostalniške zveze, npr. *klobuk svojega prijatelja*.

9 Tu uporabljamo poimenovanje »stavek« za zgradbo z osebno glagolsko obliko. Posebej so obravnavani primeri, ko je antecedent neizraženi osebek v nedoločniškem dopolnilu oz. nedoločniku (gl. razdelek 4).

- (3) **slvn.** Janez_i se boji zase_i / za sebe_i.
ru. Янез боится за себя.
- (4) **slvn.** Janez_i se boji za svojo_i existenco.
ru. Янез боится за свое существование.

Pri opisu rabe povratnosvojilnega zaimka bodo najprej izpostavljeni različni skladenjski konteksti, v katerih se uresničujejo razmerja med anaforičnim zaimkom *svoj* in antecedentom.

Samostalniška zveza s *svoj* posredno vključuje denotat določene osebe (antecedenta), s katerim znotraj iste predikacije razvija tudi razmerje določene svojine. Antecedent, ki navadno označuje žive denotate, je v slovenščini najpogosteje izražen z imenovalniškim osebkom (5). Prava svojina se najpogosteje izraža z razmerjem, pri katerem imenovalniški osebek znotraj iste stavčne povedi nadzoruje samostalniško zvezo s *svoj* (5):¹⁰

- (5) **slvn.** Janez_i je izgubil svojo_i uro.
ru. Янез потерял свои часы.

Če pa imenovalniškega antecedenta ni,¹¹ se samostalniška zveza s *svoj* lahko navezuje na dajalniško (6, 7) ali tožilniško obliko (8), ki ob povedkih duševnega stanja izraža nosilca stanja oz. doživljalca:

- (6) **slvn.** Iskreno mi_i DAT je žal za svoje_i neodgovorno ravnanje ACC.
ru. Я искренне прошу прощения за своё безответственное поведение.
- (7) **slvn.** Žal mi_i DAT je svojega_i prijatelja GEN.
ru. Мне жаль своего друга.
- (8) **slvn.** Sram me_i ACC je pred svojimi_i starši INS.
ru. Мне стыдно перед своими родителями.

V zgledih (6, 7, 8) z neimenovalniškim udeležencem v vlogi antecedenta, na katerega se povratnosvojilni zaimek navezuje, je raba *svoj* konkurenčna z drugimi svojilnimi zaimki: *Iskreno mi je žal za **moje** neodgovorno ravnanje*; *Žal mi je **mojega** prijatelja*; *Sram me je pred **mojimi** starši*.

Torej dajalniški ali tožilniški nosilec stanja ob odsotnosti imenovalniškega vršilca lahko nadzoruje samostalniško zvezo s *svoj*, ki ima sicer znotraj stavčne povedi hierarhično nižji položaj: *mi* (DAT) : *za svoje neodgovorno ravnanje* (ACC), *mi* (DAT) : *svojega prijatelja* (GEN), *me* (ACC) : *pred svojimi starši*

¹⁰ Če je osebek iz konteksta znan, se v slovenščini izraža z glagolskim morfemom in ne z anaforičnim osebnim zaimkom, npr. *Prinesla je svojo knjigo*. Tvorbena slovnica to opisuje kot opuščanje anaforičnega zaimka, ki je označeno z malim **pro** in ima vlogo neizraženega antecedenta (_{pro(ona)} *Prinesla je svojo_i knjigo*). Nasprotno je v ruščini v trdilnem prostem stavku osebni zaimek nujno izražen, v pretekliku in pogojniku tudi zaradi same tvorbe oblik npr. *Она принесла свою книгу*.

¹¹ Povratnosvojilni zaimki so v rabi tudi v splošnovršilskih zgradbah, kjer vršilec ni izražen, vendar raba *svoj* kaže na njegovo vključenost: *Svoje otroke se razvaja* : *Svojih otrok se ne razvaja* (o tem gl. Uhlik – Žele 2018c).

(INS). Pri tem je pomembno, da neimenovalniški nosilec stanja ne more nadzorovati imenovalniške zveze s *svoj*, zato so rabe kot (10) v slovenščini neslovnične:

- (9) **slvn.** Janeza_{ACC} skrbi za svojo službo_{ACC}.
ru. Янез беспокоится за свою работу.
- (10) **slvn.** *Janeza_{ACC} skrbi svoja služba_{NOM}.
ru. *Янеза волнует своя работа.

Neslovničnost imenovalniških zvez s *svoj* onemogoča tudi možnost rabe imenovalniškega *svoj* v vlogi neživega povzročitelja stanja v predikativni zgradbi (11):

- (11) **slvn.** *Janezu_{DAT} so všeč **svoje** razvade_{NOM}.
ru. *Янезу_{DAT} нравятся свои дурные привычки_{NOM}.

Iz primera (12) pa je razvidno, da dajalniški nosilec lahko nadzoruje *svoj* v imenovalniško-dajalniški predikativni zgradbi, samo če povratnosvojilni zaimek ni del jedra, in je lahko samo v vlogi njegovega pridevniškega neimenovalniškega desnega določila (*razvade svojih prijateljev* : **svoje razvade*).

- (12) **slvn.** Janezu_{DAT} so všeč razvade_{NOM} svojih_{GEN} prijateljev.
ru. ?Янезу нравятся дурные привычки своих друзей.

V nadaljevanju bo pokazano, da je v ruščini raba imenovalniškega *svoj* možna v primerih, ko se *svoj* pomensko oddaljuje od pomena prvotne svojilnosti (13):

- (13) **ru.** Мне только свои_{NOM} пироги нравятся.
slvn. Všeč so mi samo domači pirogi.

Poleg tožilniškega in dajalniškega antecedenta je v slovenščini zabeležena tudi možnost navezovanja na roditeljsko obliko. Raba roditeljske oblike antecedenta je v primerjavi z že naštetimi možnostmi obrobna in vezana na zanikane roditeljske oblike osebkov v lokativnih stavčnih povedih s frazomom *X ni na svojem mestu* (v smislu »pričakovanom, zahtevanem, ustreznem«; o tej pomenski rabi *svoj* gl. v razdelku 3.6).

- (14) **slvn.** Priložnost tekme je imel že v sedmi minuti Darko Kremenovič, ... ko vratarja Damjana Goloba ni bilo **na svojem mestu**. (Gigafida 2.0)
ru. Решающий шанс был на седьмой минуте у Дарко Кременовича, когда вратаря Дамиана Голоба не было на **своем** месте.¹²
- (15) **slvn.** Mežnar je ... ponovno opazil, da kipa ni na svojem mestu. (Google)
ru. Церковный сторож снова заметил, что статуи нет на **своем** месте.

12 Pri ruskih govornicah je možnost rabe ruskega *свой* v zanikanih lokativnih stavčnih povedih različno ovrednotena, vendar izkazana: tovrstni primeri so v ruskem Nacionalnem korpusu redki, vendar evidentirani. Če je antecedent v imenovalniku, npr. *Вратарь был на своем месте*, *Статуя на своем месте*, je raba *svoj* povsem slovnična.

Izjeme, ko se *svoj* nanaša na predmetnega udeleženca, bodo podrobneje obravnavane pri predstavitvi rabe *svoj* v distributivnem pomenu.

3 RAZLIČNE POMENSKÉ RABE *SVOJ*

Skladenjskopomenski konteksti omogočajo tudi različne tipe rabe povratnosvojilnega zaimka *svoj*. Pomensko oddaljevanje rabe od prvotne prave svojine se izraža tudi na skladenjski ravni.

V nadaljevanju bodo ob analizi zglédov obravnavani različni tipi rabe *svoj* v slovenščini in ruščini.¹³

3.1 Prava svojina

Pri njej samostalniška zveza s *svoj* nastopa kot svojina antecedenta; v vlogi predmetnega udeleženca predvidljivo nastopajo osebni predmeti:

- (16) **slvn.** Janez_i je prodal svoj_i klobuk.
ru. Янез_i продал свою_i шляпу.

3.2 Relacijska svojina

Pri njej se v samostalniški zvezi s *svoj* pojavljajo relacijski samostalniki (*sestra*, *brat*, *sošolec*, *prijatelj*):

- (17) **slvn.** Janez_i je jezen na (svojo_i) sestro.
ru. Янез_i злится на (свою_i) сестру.
 (18) **slvn.** Janez_i je pripeljal tudi (svojega_i) prijatelja.
ru. Янез_i привел также (своего_i) друга.

Pri relacijskih samostalnikih je imetnik, ki je koreferenčen z osebkom – antecedentom, pogosto impliciran kot identifikacijska pomenska sestavina izbranega relacijskega samostalnika (*sestra*, *brat*, *prijatelj*) in zato je tudi neizraženi *svoj* iz konteksta jasen; posledično je raba povratnosvojilnega zaimka neobvezna, npr. *Martin je jezen na sestro; Pripeljal je tudi prijatelja*.

3.3 Lastnina

Pri njej ima *svoj* pomen ‘**lasten, domač, netuj, ki nekomu pripada in je izključno njegova lastnina**’.

Tovrstna raba je v tesni zvezi s prvim pomenom, le da še poudarja kontrast med lastno in tujo svojino (o tem Testelec 2015). V zglédu (19) nastopa *svoj* v posamostaljeni rabi, medtem ko je antecedent neizraženi osebni zaimek *mi*:

- (19) **slvn.** _{pro} Tujega nočemo, _{pro(mi)i} svojega_i ne damo.
ru. Чужого не надо, свое не отдадим.

¹³ Pri tipologiji pomenske rabe *svoj* se opiramo na razpravo Padučeve (1983) in na češko-rusko kontrastivno študijo Nedoluzhkové (2016).

Razlika med slovenščino in ruščino se pri tem pomenu kaže na izrazni ravni: v ruščini nastopajo samostalniške zveze s *svoj* tudi v imenovalniški obliki. Imenovalniške oblike *svoj* so v ruščini značilne za označevanje lastnine v svojilni zgradbi s glagolom *есть* 'biti' *у меня (есть) + NP_{NOM}*, npr. *У меня (есть) своя квартира*, ki ji v slovenščini ustreza *imeti + NP_{ACC}*, pri kateri je svojina izražena s tožilniško samostalniško zvezo, npr. *Imam svoje stanovanje*.

- (20) **ru.** Ты взял машину на прокат? Нет у меня; *своя машина*_{NOM}.
slvn. (A) Si najel avto? – Ne, imam svoj avto_{ACC}.

V ruščini se tudi sicer *svoj* v pomenu 'lasten, domač, netuj' uporablja v imenovalniški obliki znotraj povedkovega določila. V primerih, kot je (21), antecedent ni izražen, vendar je s *svoj* v povedkovodoločilni rabi dovolj jasno in deiktično označena svojina govorca.

Povedkovodoločilna raba s *svoj* v imenovalniški obliki za slovenske ustreznice ni značilna, zato je ta tip svojine izražen s pridevnikom *domač* (21):

- (21) **ru.** Хлеб **свой**. Мы его дома печем.
slvn. Kruh je **domač**. Pečemo ga doma.

V ruščini je možnost imenovalniške rabe *svoj* 'lasten' povezana tudi s primeri, ko se *svoj* nanaša na neizraženega nereferenčnega oz. splošnega imetnika. Rappaport (1986: 114) opozarja, da je tovrstna raba z vključenim neizraženim imetnikom pretežno idiomatična, kar pomeni, da je omejena zlasti na rekla in pregovore (22). Ker gre večinoma za pregovore, je predmet v svojini nereferenčen in posplošen, kar obenem nakazuje tudi možnost distributivnega pomena.

V slovenski ustreznici (22) je svojina izražena z dajalniško obliko povratno-osebnega zaimka *sebi*.

- (22) **ru.** **Своя рубашка** ближе к телу.
slvn. Še Bog je najprej **sebi** brado ustvaril.

3.4 Distributivni pomen

Pri njem **celostni zaimek oz. kvantor kot antecedent omogoča, da samostalniška zveza s *svoj* označuje svojino, razdeljeno med več lastniki:**

- (23) **slvn.** Vsak je dobil svoj delež.
ru. Каждый получил свою долю.

Raba tematiziranega celostnega zaimka oz. kvantorja *vsak* izraža distributivni pomen svojine in hkrati tako v slovenščini kot v ruščini omogoča uporabo *svoj* tudi v imenovalniških zvezah.

V primerih (24) in (25) je *svoj* v samostalniški rabi: ob izpustu samostalnika *svoj* prevzame vlogo samostalniškega jedra. Celostni zaimek oz. kvantor v dajalniški obliki *vsakemu* nadzoruje imenovalniško zvezo s *svoj*.

(24) **slvn.** Vsakemu_{DAT} (gre) svoje_{NOM}.
ru. Каждому своё.

(25) **slvn.** Popolnosti tako ali tako ni, vsakemu_{DAT} je všeč svoje_{NOM}.
ru. Совершенства в любом случае нет, каждому нравится что-то своё.

V primeru (26), kjer je v vlogi antecedenta konkretno, referenčno ime, in ne celostni zaimek *vsak*, je imenovalniška raba *svoj* izključena.

(26) **slvn.** *Janezu je všeč svoje_{NOM}. *Janezu so všeč svoje_{NOM} nogavice.
ru. *Янезу нравится своё_{NOM}. *Янезу нравятся свои носки.

Posebnost rabe povratnosvojlilnega zaimka v distributivnem pomenu je, da lahko celostni zaimek *vsak* kot antecedent nastopa tudi v vlogi predmeta, in sicer samo, če stoji pred povratnosvojlilnim zaimkom:

(27) **slvn.** Janez_i je vsakemu_j dal svoj_i delež.
ru. Янез каждому раздал свою долю денег.

Distributivni pomen se izniči, če zamenjamo besedni red in povratnosvojlilni zaimek uporabimo pred celostnim zaimkom oz. kvantorjem (svojina ni več distributivna in je ekskluzivna last *Janeza*):

(28) **slvn.** Janez_i je dal svoj_i delež vsakemu_j.
ru. Янез разделил свою долю между всеми.

3.5 Raba povratnosvojlilnega zaima *svoj* ‘poseben, samosvoj, ki se razlikuje od drugih’

Distributivni pomen omogoča tudi hkratno specifikacijo: ‘vsak dobi svoj poseben del; vsak je poseben’, zato se tudi v tem pomenu lahko uporablja celostni zaimek *vsak* (29):

(29) **slvn.** Vsaka tekma je svoja zgodba ‘vsaka tekma je posebna zgodba’.
ru. Каждый матч – это отдельная история.

Za ta pomen je značilno, da se v obeh jezikih v vlogi antecedenta lahko pojavljajo tudi neživi denotati, posebej ko gre za metonimične premike (30):

(30) **slvn.** Restavracija je znana po svoji; izjemno bogati ponudbi.
ru. Ресторан славится своим исключительно богатым меню.

V pomenu ‘poseben, samosvoj’ je raba *svoj* v slovenščini veliko bolj omejena kot v ruščini, kar potrjujeta prevoda (31) in (32). V ruščini je v primerih (31) in (32) antecedent neimenovalniški tematizirani udeleženec.

- (31) **ru.** В таких делах нужны свои методы.
slvn. Pri tovrstnih zadevah so potrebne posebne metode. / Tovrstne zadeve zahtevajo posebne metode.
- (32) **ru.** Инфинитиву свойственны свои функции.
slvn. Nedoločnik ima posebne vloge.

3.5.1 Raba povratnosvojilnega zaimka *svoj* ‘tipičen, značilen za nekoga’

V slovenščini je zato *svoj* lahko rabi v pomenu ‘tipičen, značilen za nekoga’, ki ga lahko interpretiramo kot podtip pomena ‘poseben, samosvoj’, pri katerem tudi deluje že omenjeno skladijsko pravilo, da se *svoj* ne uporablja v imenovalniški obliki oz. dopušča samostalniško zvezo le v neimenovalniških oblikah.

- (33) **slvn.** Janez vedno pride s svojimi pripombami_{INS}.
ru. У Янеза вечно есть замечания.
- (34) **slvn.** Ta trener ima svoje prijeme_{ACC}.
ru. У этого тренера свои приёмы.

3.6 Raba povratnosvojilnega zaimka *svoj* ‘primeren, ustrezen’

Ta tip pomenske rabe *svoj* je že pomensko oddaljen od prave svojine (gre za pomen ‘primeren, ustrezen’) in zato omejen zlasti na idiomatično rabo v zvezah, npr. *postaviti na svoje mesto*:

- (35) **slvn.** Vse zahteva svoj čas.
ru. Всему своё время.
- (36) **slvn.** Postavili so stvari na svoje mesto.
ru. Они вернули вещи на место.

Bilo je že omenjeno, da je pri nikalnih stavkih z zvezo *na svojem mestu* možni antecedent povratnosvojilnega zaimka *svoj* samostalniška zveza v vlogi osebka v roditeljski (14, 15). Toda pri tej pomenski rabi *svoj* je njegov antecedent lahko tudi predmet (37), kar spet kaže na pomenski premik zaimka *svoj*. Po mnenju informantov, naravnih govorcev ruščine, je tovrstna raba *svoj* v ruščini vprašljiva.

- (37) **slvn.** Janez_i je postavil stol_j na svoje_j mesto.
ru. Янез поставил стул на своё место.

3.7 Raba povratnosvojilnega zaimka *svoj* ‘najbližji, soroden, prijateljski’

V slovenščini je za ta pomen značilna raba neimenovalniških zvez s *svoj* (*med svoje ljudi* ali *posamostaljeno med svoje* v (38)):

- (38) **slvn.** Janez se je vrnil med svoje / svoje ljudi.
ru. Янез вернулся к своим.
- (39) **slvn.** Janeza so sprejeli kot svojega.
ru. Янеза приняли как своего.

V ruščini je tovrstna raba bolj razširjena kot v slovenščini in se pojavlja tudi v imenovalniških oblikah (40, 41), kar je v slovenščini neslovnično.

V ruskih primerih z imenovalniškimi oblikami je antecedent zgolj impliciran, interpretacija denotata je pogojena s kontekstom: v (40) se nanaša na govorca in naslovnika (*svoj* 'tisti, ki jima pripadata govorec in naslovnik'); v ruskem stavku (41) pa je antecedent skupina, ki ji pripada Vasja in ne govorec ali naslovnik. Prevod ruskih zvez v slovenščino je v teh primerih odvisen od specifikke dogodka in distribucije udeležencev.

- (40) **ru.** Стой, кто идёт? – Не стреляй, **свои**_{NOM}
slvn. Stoj, kdo je? – Ne streljaj, (smo) naši.
- (41) **ru.** Васю убили **свои**_{NOM}.
slvn. Vasjo so ubili **njegovi**.

V pomenu 3.7 se v ruščini *svoj* uporablja tudi v zvezah *свой человек*, *свой народ*, *свои люди* torej tisti, ki je pripadnostno blizu imetniku (najpogosteje govorcju). Če se referenca povezuje z govorcem in naslovnikom (42, 43), je v slovenščini ta pomen izražen z *naš* (*naš človek*, *naš narod*, *naši ljudje*).

- (42) **ru.** Свои люди – сочтёмся.
slvn. Saj smo naši – se bomo že poravnali.
- (43) **ru.** Янез – свой человек.
slvn. Janez je naš človek.

Ustaljena zveza *svoj človek*, ki je rabljena povedkovodoločilno (44), ima v slovenščini popolnoma drug pomen: ne izraža pripadnosti, temveč samostojnega, neodvisnega človeka (gl. ruski prevod *самостоятельный* 'samostojen').

- (44) **slvn.** Ne skrbi, Janez je svoj človek.
ru. Не волнуйся, Янез самостоятельный человек.

4 NAVEZOVALNOST *SVOJ* V NEDOLOČNIŠKIH DOPOLNILIH

Osnovno pravilo t. i. omejitve obsega delovanja (*locality domain* po Rappaportu 1986) je, da ima zaimek *svoj* omejen obseg svoje koreferenčnosti: praviloma se nanaša na prednostnega udeleženca znotraj stavka.

Odpira se vprašanje referenčnosti *svoj* v nedoločniških dopolnilih določenih pomenskih skupin povedkov.¹⁴ V nedoločnikih oz. nedoločniških dopolnilih impliciran antecedent ni površinsko izražen.

- 4.1 Ko osebek matičnega povedka nadzoruje neizraženi osebek nedoločnika oz. nedoločniškega dopolnila (PRO),¹⁵ vprašanje navezovanja *svoj* ni problematično: v teh primerih se *svoj* nanaša na neizraženi osebek PRO (45, 46, 47), ta pa je koreferenčen s prednostnim udeležencem (imenovalniškim, dajalniškim ali tožilniškim) matičnega stavka.

Gre za rabo *svoj* v nedoločniških dopolnilih, ki so ob naklonskih povedkih (45, 46) in ob povedkih preizkušanja (konativni povedki) (47).

(45) **slvn.** Martin_i noče [PRO_i srečati svojega_i učitelja].

ru. Мартин не хочет встретиться со своим учителем.

(46) **slvn.** Martina_i je sram [PRO_i misliti na svoje_i probleme].

ru. Мартину стыдно думать о своих проблемах.

(47) **slvn.** Martin_i se trudi [PRO_i manj misliti na svoje_i probleme].

ru. Мартин старается меньше думать о своих проблемах.

- 4.2 V primeru prehodnih povedkov, pri katerih je neizraženi PRO osebek nedoločnika, ki je koreferenčen s predmetom matičnega stavka, lahko prihaja do dvoumne interpretacije antecedenta zaimka *svoj*: kot je opozoril Rappaport (1986: 104), se *svoj* v teh primerih lahko nanaša ali na neizraženi osebek nedoločnika (PRO) ali na oddaljeni osebek matičnega stavka.

V nadaljevanju bodo obravnavane pomenske skupine povedkov z nedoločniškimi dopolnili. Najprej bodo našteje tiste pomenske skupine povedkov, pri katerih se raba *svoj* lahko navezuje tako na matični osebek kot na neizraženi osebek nedoločnika: glagoli dopuščanja (*dovoliti*, *dopustiti*), glagoli zaznavanja (*videti*, *slišati*) in prehodni glagol miselne dejavnosti (*predstavljati si*). Sledijo še pomenske skupine povedkov, pri katerih se raba *svoj* navadno navezuje na neizraženi osebek nedoločnika: glagoli podpore (*pomagati*) in redki glagoli rekanja s pomenom velevanja (*ukazati*, *prepričati*). Pri vseh naštetih skupinah je neizraženi osebek nedoločnika koreferenčen s predmetom matičnega stavka.

4.2.1 Glagoli dopuščanja (*dovoliti*, *dopustiti*) z nedoločniškim dopolnili

Za glagole dopuščanja je značilno, da se *svoj* lahko nanaša tako na neizraženi osebek nedoločnika (48) kot na matični osebek (49, 50). Navedeni možnosti sta v

14 Na pomenske skupine povedkov v povezavi z rabo *svoj* v hrvaščini opozarja M. Batinić Angster 2019.

15 Veliki **PRO** po tvorbeni slovnici označuje ničto samostalniško zvezo, ki v polstavkih, npr. nedoločniških dopolnilih, zastopa osebek in ne sme biti izražena, mali **pro** pa označuje neizraženi anaforični zaimek v vlogi konkretnega osebka ob osebni glagolski obliki.

trenutnem korpusnem gradivu približno enako zastopani. Na prednostno interpretacijo antecedenta *svoj* v veliki meri vpliva izbira glagola v nedoločniku in njegovih udeležencev (*nastopiti pod zastavo* : *zgraditi čez ozemlje*):

- (48) **slvn.** Mednarodni olimpijski komitej ne bo dovolil Rusijj [PROj nastopiti pod svojoj zastavo]. (Gigafida 2.0)
ru. Международный олимпийский комитет не разрешит России выступать под своим флагом.
- (49) **slvn.** Poljska; ne bo dovolila Rusijj [PROj zgraditi plinovoda čez svoje; ozemlje]. (Gigafida 2.0)
ru. Польша не разрешит России строить газопровод на своей территории.
- (50) **slvn.** In nanjo je bila besna, ker je _{pro(ona)} dopustila tako arogantnemu moškemu; [PROj stopiti v svoje; življenje]. (Gigafida 2.0)
ru. И она так злилась на нее, потому что та позволила такому высокомерному мужчине стать частью своей жизни.

4.2.2 Glagoli zaznavanja (*videti, slišati*) in glagol mentalne dejavnosti (*predstavljati si*) z nedoločniškimi dopolnili

Slovenščina v nasprotju z ruščino pozna rabo nedoločniškega dopolnila tudi ob glagolih zaznavanja:¹⁶

- (51) **slvn.** Janez; je slišal Petroj [PROj peti svojoj; pesem].
ru. Янез; слышал, как Петра; поет его;/свою; песню.

V primeru (51) sta možni obe interpretaciji antecedenta: *svoj* se lahko nanaša na neizraženi PRO, ki je koreferenčen s predmetom matičnega stavka (najbližjim udeležencem), ali na oddaljeni osebek matičnega stavka.¹⁷ V ruskem prevodu, v katerem je slovenska zgradba z glagolom zaznave in nedoločnikom razvezana v dva stavka s *kak*-odvisnikom, je raba *svoj* razdvoumljena: ker gre za stavek, je edina možna nanašalnica *svoj* – osebek (*Петра*).

Interpretacija antecedenta je odvisna od situacije, ki jo izraža nedoločnik, in jo najpogosteje opredeljuje izbira glagola v nedoločniku in njegovih udeležencev: zaradi izbire glagola v nedoločniku (*slačiti*) ima v (52) pri opredelitvi antecedenta prednost neizraženi PRO, ki je koreferenčen s predmetom matičnega stavka (*Petra*):

- (52) **slvn.** Janez; si predstavlja Petroj [PROj slačiti svoj; plašč].
ru. Янез представляет себе, как Петра снимает свое пальто.

¹⁶ O glagolih zaznavanja z nedoločniškimi dopolnili gl. tudi Uhlik – Žele 2018a: 228–230.

¹⁷ V začetku leta 2020 smo izvedli anketo med 15 naravnimi govorcji slovenskega jezika. Za primer (49) smo vprašali, na koga se *svoj* v nedoločniku nanaša. 14 govorcev se je odločilo za stavčni osebek, le eden je zagovarjal mnenje, da se *svoj* navezuje na neizraženi osebek nedoločnika.

4.2.3 Glagol *pomagati* z nedoločniškim dopolnilom

Pri glagolu *pomagati* je bistvena pomenska usmerjenost matičnega povedka nazven: dejanje osebkoma matičnega stavka je usmerjeno na drugega udeleženca, koreferenčnega z osebkom nedoločnika. Korpusno iskanje je pokazalo, da je situacija, opisana z nedoločnikom, v vseh primerih povezana z dejanjem drugega udeleženca (prejemnika pomoči), zato je *svoj* koreferenčen z neizraženim osebkom.

(53) **slvn.** Janeza namreč _{pro(mi)} nismo ugrabili zato, da bi nam, dal milijon mark, temveč da bi _{pro(mi)} pomagali Petelinu, [PRO_j priti nazaj do svojega_j premoženja].

ru. Мы похитили Янеза не затем, чтобы он дал нам миллион марок, а чтобы помочь Петелину вернуть своё имущество.

(54) **slvn.** Različnosti usod, ... so pomagale Avstriji, [PRO_j utrdjati svojo_j identiteto nasproti Nemčiji]. (Gigafida 2.0)

ru. Разные судьбы ... способствовали тому, чтобы в Австрии укрепилась своя, отличная от немецкой, идентичность.

4.2.4 Glagoli rekanja z direktivno semantiko (*ukazati, prositi, prepričati, svetovati*) z nedoločniškim dopolnilom

Raba nedoločniških dopolnil pri glagolih rekanja s prevladujočim pomenom vevanja (*prositi, predlagati, svetovati, prepričati, nagovarjati*) je v sodobni slovenščini veliko redkejša kot v ruščini, saj se ti glagoli uporabljajo pretežno tako, da uvajajo odvisnike z *da-* in *naj-*stavki.¹⁸ To je razvidno tudi iz prevodnega primera (55), kjer je ruski nedoločnik ob glagolu *предложить* 'predlagati' preveden z *naj-*stavkom, v katerem se *svoj* lahko nanaša edinole na neizraženi osebek matičnega stavka (v osebnih stavkih je vsaka dvoumnost izključena).

(55) **ru.** Я имел беседу со священником Штайном и предложил ему_j [PRO_j изложить в письменном виде свои_j соображения по поводу служения на иврите]. (Улицкая 2006)

slvn. Pogovoril sem se s patrom Steinom in mu predlagal, naj _{pro(on)} pisno razloži svoja stališča o maševanju v hebrejščini. (Ulicka 2009)

Osrednji slovenski korpus Gigafida 2.0 izkazuje, da med vsemi naštetimi glagoli edino *ukazati/ukazovati* uvaja nedoločniška dopolnila; prednostna interpretacija rabe *svoj* je, kakor je vidno v (56), navezovanje na neizraženi osebek nedoločnika, ki je koreferenčen z naslovnikom v predmetni vlogi (*družbi*):

(56) **slvn.** Znan je samo en primer, ko je sodišče_i ukazalo zasebni družbi_j [PRO_j izplačati odškodnino družini svojega_j zaposlenega].

ru. Известен только один пример, когда суд приказал частной компании выплатить возмещение семье своего служащего.

Objava je pokazala, da je raba *svoj* v nedoločniških dopolnilih in interpretacija njegovega antecedenta odvisna od različnih dejavnikov. Matični povedek opredeljuje, ali je neizraženi osebek nedoločniškega dopolnila (PRO) koreferenčen z osebkom ali predmetom matičnega stavka.

¹⁸ O tem podrobneje Uhlik – Žele 2018b.

Ko je osebek nedoločnika koreferenčen s predmetom matičnega stavka, je navezovalnost zaimka *svoj* odvisna tako od izbire matičnega povedka kot od dogodkovne situacije v nedoločniku, ki jo določa izbira glagola in posledično njegovih udeležencev.

5 PROBLEM RABE *SVOJ* V MEDBESEDILNEM KONTEKSTU

V zaključnem razdelku bi radi opozorili na odvisnost rabe *svoj* od pragmatičnih dejavnikov. Posebej bi izpostavili dva primera, v katerih se namesto pričakovane povratnosvojilnega zaimka uporablja nepovratni svojilni zaimek.

V standardni slovenščini je razlikovanje med *moj*, *tvoj* in *svoj* v 1. in 2. osebi veliko bolj dosledno kot v ruščini. Koreferenčnost vršilca in imetnika znotraj stavka zahteva rabo povratnosvojilnega zaimka, za ruščino pa je v 1. in 2. osebi to manj obvezujoče (Padučeva 1983):

(57) **slvn.** Predstavil bom svoje primere.

ru. Я представлю мои/свои примеры.

- 5.1 V sodobni slovenščini kot posebnosti izstopata dva primera, kjer kljub koreferenčnosti vršilca in lastnika predmeta zlasti v 1. in 2. osebi množine prihaja do rabe nepovratnih svojilnih zaimkov. Konkurenčnost med *svoj* : *naš* je, v primerih, ko je v vlogi svojine ustanova, podjetje in zavod, pogosto povezana z vprašanjem odnosa med ekskluzivno in inkluzivno svojino:

(58) **slvn.** S projektom ^{pro(mi)} predstavljamo dejavnosti naše šole mladim, ki nas še ne poznajo.

ru. При помощи проекта мы бы хотели нашу школу представить молодым людям, еще не знакомым с нами.

V primeru (58) si govorec deli javni zavod z drugimi kot skupno svojino, poudarja skupne aktivnosti,¹⁹ zato bi raba povratnosvojilnega zaimka (*Predstavljamo dejavnosti svoje šole*) pomenila poudarjanje ekskluzivne svojine.

- 5.2 Zanimivo je, da se v sodobni slovenščini v komercialni sferi vse bolj uveljavlja raba nepovratnega svojilnega zaimka namesto pričakovanega povratnosvojilnega *svoj* v velelnih stavkih, v katerih govorec nagovarja naslovnike – najrazličnejše kliente (59):

(59) **slvn.** ^{pro(vi)} Vzemite vašo kartico!

ru. Заберите карту!

Ko ena oblika prevzame pragmatično vlogo vljudnega in uradnega nagovarjanja, npr. *vašo* v (59), potem jo lahko druga, npr. *svoj* v *Vzemite svojo kartico!*,

¹⁹ Milan Mihaljević (1990: 148) pri razlagi podobnih primerov poudarja pomen govorceve empatije do nagovorjenega.

dopolni z drugim pragmatičnim pomenom (*svoj* poudari, da je *Vzemite svojo kartico!* ukaz).²⁰

6 ZAKLJUČEK

V prispevku so obravnavane skladijske in pomenske lastnosti povratnosvojilnega zaimka *svoj* v slovenščini in ruščini. Poleg morfološko-skladijskih in pomenskih lastnosti je opozorjeno tudi na nekatere situacijske in pragmatične dejavnike, ki vplivajo na rabo *svoj*. Osnovna funkcija zaimka *svoj* je v obeh jezikih vzpostavljanje koreferenčnosti med zvezo s *svoj* in njegovim antecedentom, ki ima znotraj istega stavka vlogo prednostnega udeleženca. Znotraj stavka se povratnosvojilni zaimek najpogosteje navezuje na imenovalniški osebek; če tega ni, pa lahko v obeh jezikih v vlogi antecedenta nastopajo različni neimenovalniški udeleženci v vlogi nosilca stanja.

Pri tem je treba poudariti, da je za rabo povratnosvojilni zaimek *svoj* v slovenščini najpomembnejše skladijsko pravilo, da mora biti *svoj* vedno v neimenovalniški obliki. Od tega pravila odstopajo zgolj redki primeri, ki se pomensko odmikajo od prototipske prave svojine: imenovalniški *svoj* je lahko del povedkovega določila v redkih idiomatičnih primerih (*On je svoj človek*) ali v zgledih, kjer je nanašalnica *svoj* celostni zaimek, ki v stavku stoji pred njim (*Vsakemu je všeč svoj stil*). Celostni zaimek *vsak* lahko nastopa kot antecedent tudi v vlogi predmeta, in sicer samo če stoji pred povratnosvojilnim zaimkom, npr. *Janez je vsakemu dal svoj delež* (antecedent = *vsakemu*) : *Janez je dal svoj delež vsakemu* (antecedent = *Janez*).

Primerjava je pokazala, da je v ruščini, kjer je imenovalniška raba *svoj* možna, več kontekstov. Predvsem je značilna za označevanje svojine v zgradbi *У кого есть свой X*, pojavlja pa se tudi v drugih tipih pomenskih rab, kjer bi bila v slovenščini raba imenovalniškega *svoj* neslovnična (*Хлеб свой, мы его дома печём; Своя рубашка ближе к телу*). Pri tovrstnih ruskih zgledih je antecedent neizražen, kar kaže, da se *svoj* pomensko oddaljuje od anaforičnega zaimka, ki izraža zgolj svojino.

V prispevku je tudi prikazano, da je interpretacija antecedenta povratnosvojilnega zaimka *svoj* v nedoločniških dopolnilih povezana z različnimi dejavniki, predvsem pa z izbiro povedkov v matičnem stavku in v njegovem nedoločniškem dopolnilu.

VIRI

Fran: <http://www.fran.si>. (10. 1. 2020).

Gigafida 2.0: <https://viri.cjvt.si/gigafida/> (10. 1. 2020).

Google: <https://www.google.com/> (10. 1. 2020).

ParaSol, a Corpus of Slavic and Other Languages: <http://parasolcorpus.org/> (10. 1. 2020).

20 Na primere, ko raba *svoj* pridobi pomen ukaza, opozarjata O. T. Yokoyama in E. Klenin (1976: 266).

LITERATURA

- Batinić Angster 2019** = Mia Batinić Angster, Može li hrvatska anafora *svoj* biti dalekometna?: odgovor na temelju analize infinitivnih dopuna, *Rasprave: časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 45.2 (2019), 279–297.
- Bolta 1988** = Marija Bolta, *Navezovanje povratnih zaimkov v slovenski in angleški skladnji: poročilo o raziskovalni nalogi*, Maribor: Pedagoška fakulteta, 1988.
- Bolta 1990** = Marija Bolta, Slovenski in angleški povratni zaimki v vezalno-navezovalni teoriji, *Anthropos* 22.3–4 (1990), 333–349.
- Cazinkić 2000** = Robert Cazinkić, Oziralni prilastkovi odvisniki, *Jezik in slovstvo* 46.1–2 (2000), 29–40.
- Franks 1995** = Steven Franks, *Parameters of Slavic Morphosyntax*, Oxford – New York: Oxford University Press, 1995.
- Franks 2013** = Steven Franks, Binding and morphology revisited, v: *Current Studies in Slavic Linguistics*, ur. I. K. Chanine, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2013, 25–42.
- Mihaljević 1990** = Milan Mihaljević, Upotreba povratnospojne zamjenice *svoj* u hrvatskom ili srpskom jeziku, v: *Croatica, Slavica, Indoeuropaea = Wiener Slavistisches Jahrbuch, Ergänzungsband VIII*, ur. Georg Holzer, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1990, 145–156.
- Nedoluzhko 2016** = Anna Nedoluzhko, A new look at possessive reflexivization: a comparative study between Czech and Russian, *Proceedings of the Workshop on Grammar and Lexicon: Interactions and Interfaces*, ur. Eva Hajičová – Igor Boguslavsky, Osaka: The COLING 2016 Organizing Committee, 2016, 110–119.
- Orešnik 1992** = Janez Orešnik, *Udeleženske vloge v slovenščini*, Ljubljana: SAZU, 1992 (Dela drugega razreda SAZU 37).
- Padučeva 1983** = Елена В. Падучева, Возвратное местоимение с косвенным antecedентом и семантика рефлексивности, *Семiotика и информатика* 21 (1983), 3–32.
[Elena V. Padučeva, Возвратное местоимение с косвенным antecedentом и семантика рефлексивности, *Semiotika i informatika* 21 (1983), 3–32.]
- Rappaport 1986** = Gilbert Rappaport, On anaphor binding in Russian, *Natural language and linguistic theory*, 1986, 97–120.
- Stopar 2001** = Andrej Stopar, Aspects of Binding theory in English, Slovenian and Chinese, *Vestnik za tuje jezike* 36.1–2, 323–329.
- Testelec 2001** = Яков Г. Тестелец, *Введение в общий синтаксис*, Москва: Российский государственный университет, 2001.
[Jakov G. Testelec, *Vvedenie v obščij sintaksis*, Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj universitet, 2001.]
- Testelec 2015** = Яков Г. Тестелец, *Свой и чужой: полуанафорические элементы в русском языке: доклад в Институте лингвистических исследований*, 2015, https://www.academia.edu/16839546/_Свой_и_чужой_полуанафорические_элементы_в_русском_языке (5. 1. 2019).
[Jakov G. Testelec, *Svoj i čužoj: polunaforičeskie èlementy v ruskom jazyke: doklad v Institute lingvističeskix issledovanij*, 2015.]
- Timberlake 1980** = Alan Timberlake, Conditions on Russian Reflexivization, *Language*, 56.4 (1980), 777–796.
- Timberlake 1996** = Alan Timberlake, Reflexives with Object Antecedent, *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 39–40 (1996), 261–278.
- Toporišič 2000** = Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor: Obzorja, 42000.
- Uhlik – Žele 2018a** = Mladen Uhlik – Andreja Žele, Predmetni *da*-odvisniki v slovensko-ruski sopostavitvi, *Slavistična revija* 66.2 (2018), 213–233.
- Uhlik – Žele 2018b** = Mladen Uhlik – Andreja Žele, *Da*-предложения при глаголах желания и побуждения в словенском языке, *Вопросы языкознания* 2018, № 5, 87–113. – DOI: 10.31857/S0373658X0001399-7.
[Mladen Uhlik – Andreja Žele, *Da*-predloženiija pri glagolah želaniija i pobuždeniija v slovenskom jazyke, *Voprosy jazykoznanija* 2018, no. 5, 87–113.]

- Uhlik – Žele 2018c** = Mladen Uhlik – Andreja Žele, Brezosebne zgradbe v slovenščini: kontrastiva z drugimi južnoslovanskimi jeziki in ruščino, *Jezikoslovni zapiski* 24.2 (2018), 99–112. DOI: <https://doi.org/10.3986/jz.v24i2.7112>.
- Ulicka 2006** = Людмила Е. Улицкая, *Даниэль Штайн, переводчик*, Москва: Эксмо, 2006. [Ljudmila E. Ulickaja, *Daniël' Štajn, prevodčik*, Moskva: Èksmo, 2006.]
- Ulicka 2009** = Ljudmila E. Ulicka, *Daniel Stein, prevajalec*, prev. Lijana Dejak, Maribor: Litera, 2009.
- Yokoyama – Klenin 1976** = Olga T. Yokoyama – E. Klenin, The Semantics of Optional Rules: Russian Personal Possessives, v: *Sound, Sign, and Meaning*, ur. Ladislav Matejka, University of Michigan: Ann Arbor, 1976, 249–270.
- Žele 2020** = Andreja Žele, Izažanje povratnosti v slovenščini, v: *Pogled v jezik in iz jezika: Adi Vidovič Muha ob jubileju*, ur. Mira Krajnc Ivič – Andreja Žele, Maribor: Univerzitetna založba, 2020 (Zora 133), 148–162.

РЕЗЮМЕ

Контрастивный анализ рефлексивных местоимений в словенском и русском языках

В статье рассматриваются синтаксические и семантические особенности рефлексивного притяжательного местоимения *svoj/svoj* в словенском и русском языках, особое внимание уделяется ряду ситуационных и прагматических факторов, влияющих на его употребление. Основной функцией местоимения *svoj/svoj* в обоих языках является установление связей между атрибутом в составе именной группы и кореферентным ему antecedентом, выступающим в роли приоритетного аргумента в той же клаузе. Рефлексивное притяжательное местоимение чаще всего отсылает к каноническому подлежащему в именительном падеже. Если каноническое подлежащее отсутствует, в словенском в качестве antecedента могут выступать аргументы в косвенном падеже, имеющие роль экспериендера (*Janeza je sram pred svojimi starši* 'Янезу стыдно перед своими родителями').

При этом в словенском употребление местоимения *svoj* регулируется следующим синтаксическим правилом: рефлексивное притяжательное местоимение не употребляется в именительном падеже. Редкие примеры, где наблюдается отступление от этого правила, не характеризуются притяжательностью в прототипическом смысле: *svoj* в именительном падеже может быть частью составного именного сказуемого в некоторых идиоматических выражениях (*Janez je svoj človek* 'Янез самостоятельный человек') или в примерах, где референтом местоимения *svoj* оказывается предшествующее ему дистрибутивный квантор (*Vsakemu je všeč svoj stil* 'Каждому нравится свой стиль'). Дистрибутивный квантор *vsak* может быть antecedентом даже и в роли дополнения, но лишь в том случае, когда квантор предшествует рефлексивному притяжательному местоимению: *Janez je vsakemu dal svoj delež* 'Янез каждому раздал свою долю денег' (antecedent = *vsakemu*). Ср. *Janez je dal svoj delež vsakemu* 'Янез разделил свою долю между всеми' (antecedent = *Janez*).

Сравнение показало, что в русском языке число контекстов, в которых возможно употребление местоимения *свой* в именительном падеже, выше. Наиболее пространенный из них – притяжательная конструкция *УХ есть свой Y*, но имеются и другие русские примеры, в которых в словенском языке употребление местоимения *svoj* в именительном падеже было бы аграмматичным (*Хлеб свой, мы его дома печем; Своя рубашка ближе к телу*). В подобных русских примерах antecedent не выражен, что указывает на то, что в таких случаях местоимение *свой* утрачивает анафорическую функцию и кроме притяжательности получает дополнительные значения.

Интерпретация antecedента местоимения *svoj* в инфинитивном дополнении в словенском зависит от ряда факторов, главные из которых – выбор глагола в матричной клаузе и тип глагола и его аргументов в инфинитивном дополнении.

Prevedel **Vladimir Šatin**

ROK DOVJAK

RAZMIŠLJANJE OB PREVZEMANJU IMEN IZ KOREJŠČINE

COBISS: 1.02

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.26.1.7](https://doi.org/10.3986/JZ.26.1.7)

Zaradi odmevnosti severnokorejske politike ter južnokorejske gospodarske moči in vse večje prisotnosti njene popularne kulture (filmi, glasba) v svetu lahko tudi v Sloveniji pričakujemo več zanimanja za korejski jezik in kulturo. Kako zapisovati korejska imena in pojme, da bi jih brali približno skladno z izvorno izreko in bi bili hkrati čim bolj prepoznavni? Zaradi več specifičnih dejavnikov se zdi obravnava korejščine smiselna kot spodbuda in model za druge jezike pri celostni razpravi o prevzemanju sploh.

Ključne besede: transkripcija, transliteracija, latinizacija in podomačevanje, izvirni izgovor, tradicija, zvonečnost in pridih, globina zapisa, korejščina

Considerations on Borrowing Proper Nouns from Korean

Due to the current political situation in the north of the Korean peninsula, and the economic power and growing presence of South Korean popular culture (i.e., film and music), one can also expect increased interest in Korean language and culture in Slovenia. Therefore it is appropriate to ask how to Romanize Korean names and common nouns in order to read them roughly in line with the original pronunciation and at the same time for them to be meaningful on a global scale. Due to several specific factors, the treatment of Korean is significant as an incentive and model for other languages in the overall discussion on borrowings from various languages.

Keywords: transcription, transliteration, Romanization, original pronunciation, tradition, voiced and aspirated sounds, orthographic depth, Korean

1 UVOD

Problematika prečrkovanja¹ korejskega besedja je izziv zaradi fonetičnih posebnosti korejskega jezika in obvladovanja velikega števila različic sistemov latinizacije ter njihovih poljudnih in nejasno podanih, zato pogosto pomanjkljivih ali zavajajočih poenostavitev.² Podoben položaj velja tako rekoč za vse jezike, vključno

1 V prispevku se posvečam *latiničnemu zapisu*, zato bo izraz prečrkovanje rabljen sopomensko k navedeni zvezi.

2 Kratica **MR** se uporablja za izvorno McCune-Reischauerjevo transkripcijo, pa tudi za njene severnokorejske različice, sprejete v letih 1957, 1986 in 1992, ter južnokorejsko različico iz 1984, ki se imenuje tudi **MOE**, kar je sicer kratica za alternativni južnokorejski, transliteracijski ključ **MOE**, sprejet 1959. Povzetki pravil so pogosto premalo natančni, tako pri samem podajanju prečrkovalnega ključa kot pri navedbi povzete različice prečrkovalnega ključa. Zato so v rabi nekatere nepričakovane rešitve. Na angleški Wikipediji je najti več takšnih zapisov: v geslu *Kim Rak-gyom* se tako kot **MR** podaja *Kim Rakkyōm*, čeprav McCune in Reischauer (1939: 38) v preglednici v takem primeru predpisujeta latinizacijo z *n*, torej *Kim Nakkyōm*. **RR** je reformirana različica, ki je edina v rabi za zemljepisna imena v Južni Koreji.

s pedagoškim podajanjem izgovora v isti pisavi in neveljavnem pravopisu (prim. *glasba* se bere kot *glazba*).³ A korejščina je posebna zaradi velikega števila priloževanj, in ker se govori v dveh državah z različno družbenopolitično ureditvijo, kar posameznemu sistemu latinizacije daje poseben simbolni pomen. Vse večje razhajanje med govornima standardoma Seula in Pjongjanga ob razmeroma pozni pravopisni standardizaciji (začetek 20. stoletja), posebnem razmerju hangula⁴ do kitajskih pismenk in že omenjenih različicah istih prečrkovalnih ključev z več uradno dopuščenimi izjemami so okoliščine, zaradi katerih je prečkovanje korejščine zahtevno tudi ali pa predvsem za jezikoslovca.

Da bi se izognili zmedi, je nujno terminološko dosledno ločevati med transkripcijo (fonetični zapis, odraža izvirno izreko) in transliteracijo (prečkovanje v ožjem smislu, odraža izvirni zapis). Pri tem je treba upoštevati, da ločnica v praksi ni tako ostra: tako lahko transliteracija različno obravnava digrafe (grški /oó/ se lahko prečkjuje z dvema črkama /ou/ ali poenostavljeno z eno samo /u/, kar pa pomeni že bližanje transkripciji), pa tudi transkripcija brez dodatnih pojasnil (npr. o posebnostih izgovora v določenem položaju) le izjemoma zadovoljivo predstavlja izvirno izreko.⁵ Ob tem velja pri transkribiranju v latinico omeniti, da zaradi raznolikega pisnega izročila evropskih narodov glasovna vrednost latinične črke ni samoumevna. Smiselnost zamišljene transkripcije se tako lahko presoja le v okviru ciljnega jezika oz. poučenega govorca, torej v okolju z jasno in trdno fonetično reprezentacijo črk. Pričakuje se torej, da govorniki izmed več predlogov zapisa (transkripcij) prednost načeloma dajo tistemu, ki se v čim večji meri sklada z lastnim razumevanjem pisnih znamenj⁶ ter tuje glasovne prvine ponazarja s čim manj in čim preprostejšimi kombinacijami oz. pravili: izhajamo iz pravil, ki jih poznamo, dokler nas kdo ne pouči drugače (prim. spletno razpravo med uporabniki, PN 2006).

Če sta transkripcija (fonetični zapis) in transliteracija (prečkovanje, črkovni prepis) pisni odraz stanja glede na prenosnik (izrekanja in pisanja), je za celovito razumevanje prehajanja glasov in besedja (morfonemov) med jeziki treba razlikovati tudi dejanji branja in zapisovanja. Pri branju razločujem tri stopnje razumevanja črkovnih znakov⁷ z vse manjšo fonetičnostjo oz. plitvostjo zapisa.

3 V objavah s tujim razlagalnim jezikom (navadno je metajezik angleščina) bi raba različnih pisav – korejske za prikaz izvirnega zapisa in latinice za izvirno izreko – dodatno utrdila ločevanje med zapisom in izgovorom.

4 V prispevku je ime pisave obravnavano kot občno ime, zato se uporablja njegova ustaljena podomačena oblika *hangul* nam. *hangeul*.

5 Izvirni izreki pa se je težko približati ne le zaradi slabe poučenosti o tujem glasovju ter nevarnosti njihove tvorbe in artikulacije ob hkratnem nezavednem vplivu sistema lastnega jezika, temveč tudi zaradi majhnih razlik v zgradbi govoril med posamezniki, saj te vplivajo na osebno barvo glasu (Omerza 1970: 14–17).

6 S takšnim pogojem je zmanjšan pomen priučitve posebnega pisno-govornega sistema (nerelevantna postane zunajjezikovna okoliščina izobrazbe).

7 Znak tu razumem kot posamezno črko ali več teh, ki se v zavesti govornika uresničujejo kot enoten glas, npr. slovenski *o* [ó], starocerkvenoslovanski *oy* [u], angleški *o* [ou].

Pri prvi stopnji je branje najbolj skladno z glasovnimi pravili branja v jeziku beročega in ga lahko opišemo tudi z izrazi branje po črki, fonetično, plitvo,⁸ pogovorno tudi prozorno, prosojno branje. Intelektualni napor je pri takšnem branju zaradi upoštevanja glasovne vrednosti črk ciljnega jezika najmanjši, razlika z izvirnim izgovorom pa največja. Pri drugi stopnji beroči upošteva glasovno vrednost znakov, kot jih pozna iz tujih jezikov (ne iz lastnega), vendar ne ve, ali ta pravila veljajo tudi za dani zapis.⁹ Zgolj pri tretji stopnji branja pa beroči natančno pozna vse črkovne znake za dani jezik in tudi spremna pravila, ki iz same pisave niso razvidna.¹⁰ Primer za navedene stopnje branja je *Barcelona*, brano kot [barce'lona] oz. [barse'lona] oz. [barθe'lona], če kot izvirni standard upoštevamo kastiljščino.¹¹

Pri pisanju kot osnovno pojmem delitev na znanstveni in laični zapis. Za prvega so značilna ločevalna znamenja, večja skladnost glasovne vrednosti črk z glasovi poklasične latinščine (*privzeta glasovna vrednost črk) ter težnja k dosledni transliteraciji ali transkripciji. Laični zapis je preprostejši (opušča ločevalna znamenja) in teži k podajanju transkripcije, a pogosto pod vplivom transliteracije ali govorne vrednosti črk v jeziku prejemniku.¹² Med laične zapise bi uvrstil tiste predloge, pri katerih skupnost jezika dajalca predlaga prečrkovanje za ta jezik (pogovorno tudi uradni, vladni zapis, sistem, *samozapis), ter tiste, ki jih oblikuje skupnost jezika prejemnika in so se ustalile po posameznih državah. Kot posebni stopnji slednjega zapisa je treba izpostaviti zapis tujih besed v v nekem trenutku gospodarsko, politično in kulturno najvplivnejšem jeziku (*lingua franca*), danes angleščini, ter zapis, ki ga priznava OZN.¹³

- 8 V slovenski pravopisni tradiciji se je za zapis z jasnim razmerjem črka – glas uveljavil pojem fonetična pisava oz. zapis. Pogačnik (2012: 74) pa skladno z rabo v anglosaškem svetu v navedenem pomenu zagovarja termin globokega oz. plitvega/plitkega zapisa (*orthographic depth*), torej kompleksnega oz. predvidljivega zapisa.
- 9 Če beroči ne upošteva posebnosti pri izgovoru črkovnih sklopov, se tudi tovrstno branje lahko označuje kot branje po črki.
- 10 Očitna izraženost se nanaša na prisotnost posebnih znakov; namesto tega se posebnosti v izgovoru razberejo iz posebnih črkovnih sklopov ali njihovega položaja v besedi, včasih tudi z leksikalnim vedenjem.
- 11 Omenjene stopnje branja bi lahko imenovali *črkovno, *razgledno in *uvidno branje. Z zvezdico pred besedo označujem pojme (in predlog njihovega poimenovanja), s katerimi bi lahko strnili in tako olajšali obravnavo problematike prevzemanja tujega v zapisu in izgovoru. V ta namen uporabljam K za oznako nezvenečega soglasnika in V za samoglasnik.
- 12 Posledica je hibridni zapis, ki združuje načela transliteracije in transkripcije. Res pa je, da je težko presoditi, kdaj je razlika v glasovju tako majhna, da je slušno zanemarljiva in je zato ni treba odraziti v zapisu.
- 13 Čeprav je zapis v angleških besedilih in priporočilih OZN načeloma enak, pa se mi zdi izenačevanje omenjenih zapisov zavajajoče. Zapisu v angleških besedilih legitimnost namreč pogosto daje njegova mednarodnost, pri čemer pa ni vselej jasno, ali je s tem mišljena raba v več jezikih (zaradi vpliva angleške literature) ali priporočilo OZN (UNGEGN). Sam bi *mednarodni zapis uporabljal za zapise po prečrkovalnih ključih, ki jih sprejme OZN. Ta zapis je lahko povsem enak vladnemu zapisu ali zapisu v lingui franci (npr. kitajski pinjin za kitajščino), lahko pa se malenkost razlikuje (npr. sistem za tajščino).

2 GLOBINA KOREJSKE LATINIZACIJE

V kontekstu korejščine in njene latinizacije se pogosto trdi, da sprememba latinizacijskega ključa vpliva tudi na izgovor korejskih besed. Julijana Bavčar (2002) je tako o starem in novem zapisu otoka *Cheju* (MR) oz. *Jeju* (RR) zapisala:

[N]juni fonetični ustreznici sta *Čedžu* (stara) in *Džedžu* (nova, priporočena). V čem je kavelj? V tem, da imajo tudi Korejci nov pravopis. Tisti nogometni zanesenjaki, ki kaj dajo na hrvaške Sportske novice, so se lahko že pred časom poučili, da je korejska nacionalna akademija za jezik predlani uvedla reformo, ki je posegla ne le v zapisovanje, ampak tudi v izgovorjavo nekaterih glasov (glasovi *k*, *t*, *p* in *č* so se med drugim spremenili v *b*, *d*, *g* in *dž*).

Četudi gre za krajšo notico, je zapis v delu javnosti vzbudil predstave, da je (1) sprememba latinizacijskega ključa odraz spremenjenih pravil korejske nelatinične pisave (hangula) in/ali da je bila (2) (hkrati) izvedena (tudi) pravorečna reforma. V resnici Korejci niso posegli v pravopis, prav tako niso začeli usklajevati kultiviranega govora s pogovornim sociolektom prestolnice ali podeželskih območij, spremenil se je le latinizacijski ključ. Latinizacija je kot način občevanja Korejcev in Nekorejcev zagotovo pomembna za Korejce, a primarno je namenjena tujcem, saj Korejci svoje izreke ne prilagajajo latiničnemu zapisu.

To misel izkazuje Leksikon CZ 2006: 540:

Sl. izgovor in podomačevanje nekaterih transkribiranih korejskih črk in črkij (za poševnico je naveden izgovor, ki je bližji korejskemu): *ae = e*, *ch = č*, *ch' = č'/čh*, *j = dž*, *k' = k/kh*, *ō = o* (izjemoma *e*), *p' = p/ph*, *t' = t/th*, *ū = u*, *y = j*, *w = v*). Uradno korejsko latinično prečrkovanje (črke in črkja za >), uvedeno v Južni Koreji z reformo 2000, se precej razlikuje od tradicionalnega (črke in črkja pred >), vendar na dosedanji sl. izgovor in podomačitve praviloma ne vpliva: *ch > j*, *ch' > ch*, *k > g*, *k' > k*, *ō > eo*, *p > b*, *p' > p*, *t > d*, *t' > t*, *ū > eu*.¹⁴

Iz navedenega izhaja, da je stari latinizacijski ključ (MR) primernejše izhodišče za usvajanje izgovora; s tem nikakor ne zanikam prednosti novega sistema (RR), opozarjam le na to, da ga je treba obravnavati skupaj s pravili za korejski izgovor, kar velja tudi za MR, a zaradi upoštevanja korejskih prilikovanj in večje skladnosti z evropskimi pisavami pri razmerju črka – glas v manjši meri. Uredniki Chosunilba (2000) so tako ob objavi novega latinizacijskega ključa izrazili dvom o primernosti vseh novih rešitev, vendar sklenili, da je ključna vendarle ustaljena raba.

Kot ugotavlja Fouser (1999: 151, 169), je vprašanje najprimernejšega načina latinizacije družbeno vprašanje velike simbolne vrednosti, »jezikovni nacionalizem« oz. abecedna vojska med internacionalistično usmerjenimi jezikoslovcami, ki upoštevajo zlasti (ameriško) angleško izreko oz. izgovorno uresničitev korejskih besed, in konservativci, ki se zavzemajo za MOE 1959, kot skrajnima poloma javne razprave. Fonetični in tehnološki (dostopnost znakov v urejevalnikih

¹⁴ To navodilo sicer ne obravnava različice navedenih soglasnikov v medglasju: *p* → *b* [b], *t* → *d* [d], *k* → *g* [g], *ch* → *j* [dž] (McCune – Reischauer 1939: 36–42).

besedil) očitki so tako v veliki meri osnovani tudi v iracionalnem, zlasti v zavedanju narodnega in edinstvenega. Hangul je vir narodnega ponosa in poseganje v hangul se pogosto razume kot poseganje v korejske notranje zadeve (Fouser 1999: 151); v tem smislu ne preseneča, da zagovarjanje latinizacijskega ključa, ki se odmika od prikaza zloga v hangulu, v Koreji ni zaželeno: gre za občutek ponovljenega vzorca odnosa s Kitajsko in njen večstoletni kulturni kolonializem na Korejskem polotoku.

Gotovo pa je lahko usklajenost izgovornih rešitev za kak jezik z obravnavo univerzalnega nabora fonetičnih uresničitev le prednost. S tega stališča je smiselno, da se ista fonetična lastnost enako obravnava pri vseh jezikih, ki jo izkazujejo.¹⁵

Na tem mestu je treba poudariti še dvoje: da pri obravnavi latinizacije zapis ni nespremenljiva premisa, kakor ga sicer obravnavamo zaradi fiksacije oblikovanosti v danem časovnem trenutku, temveč je podvržen spreminjanju v okviru dogovora med upoštevnimi skupnostmi glede na podane argumente¹⁶ in da zapis tako kot jezik lahko obravnavamo v okviru zvrsti in posebnih funkcij v razmerju do naslovnika. Pravno veljaven in zavezujoč je predvsem zapis v uradnih dokumentih, drugi poskusi monopolizacije ali finančnega ovrednotenja in predpisa/prepovedi rabe posamezne oblike pa so sporni; z jezikoslovnega stališča ni dobro, če se za javnost določijo po partikularnih ali izključevalnih mednarodnih dogovorih, zlasti če se je kak izraz v rabi že ustalil. Izhajati je treba iz želje avtorja, kaj in kako hoče povedati oz. kako naslovnik kaj razume in kaj sliši.

Vprašanje izreke kot nakazano ni edina dilema pri prevzemanju iz korejščine. Zaradi več posebnosti, tako kulturnozgodovinskih kot političnih, presega jezikovni okvir in se kaže kot primerno torišče za razpravo o prevzemanju in obravnavo tujega občno- in lastnoimenskega gradiva sploh, začenši s proučitvijo primerne stopnje pisnega in govornega podomačevanja.

3 OKOLIŠČINE VARIANTNEGA ZAPISA

Pisava je zunanja in otipljiva manifestacija kulturnih vzorcev. Odločitev za neki zapis torej hkrati pomeni odločitev za določene kulturne vzorce, saj prenos teh iz nekega okolja v drugega očitno poraja več vprašanj, kot jih rešuje. Tako bi zapis v latinici lahko samodejno pomenil zaporedje *ime in priimek* ter dogovorjeni način

15 To ne vpliva na posamezne ustajljene podomačitve. Zavestna posebna obravnava jezikov z zgodovinskimi stikom s slovenščino je mogoča, a se mi ne zdi v celoti smiselna.

16 Od sprejetja uradne latinizacije leta 1948 jo je Južna Koreja do vključno leta 2000 še trikrat spremenila, pri čemer menjava ni bila vselej dosledna ali celovita niti povsem usklajena z mednarodno skupnostjo. Če upoštevamo, da Severna Koreja še vedno uporablja v osnovi starejšo različico latinizacije, sistem zapisovanja torej ne more verodostojno odražati jezika kot takega, ampak to opravlja le izgovor – ta se je od zadnje večje pravopisne reforme leta 1933 le malenkostno spremenil (McCune – Reischauer 1939: 46–49, tudi 5–6, 15, 43; Holstein 1999: 2), brez vpliva na knjižni jezik, zato je izvirno pravorečje edina logična referenca pri reprodukciji izgovora. S stališča razvoja je jezik primarno govor, sekundarno zapis (prim. Dovjak 2019).

označevanja fonetičnih pojavov, kot so zvonečnost ali pridih. Takšno naziranje bi bilo smiselno in dosegljivo, če bi pisavo lahko dojemali zgolj kot sredstvo oz. način za prenos misli. V resnici pa so znaki močni simboli, ki jih povezujemo z zgodovino kulture, ki jih je ustvarila. Latinica tako inherentno izraža evropski ekspanzionizem oz. kolonialnoimperialistične težnje v preteklosti. Latinizacija pomeni odreči se delu lastne samobitnosti – odločitev zanjo pa se lahko interpretira različno: kot pogumna odločitev, ki izraža narodno samozavest in zavest o kulturni veličini in neodvisnosti kljub souporabi latinice, ali pa kot znak servilnosti in nezmožnosti samopredstavitve v območju mednarodnega in priznanje lastne manjvrednosti.

Omenjena konotativnost pisave pa je v nasprotju s temeljnim prevodoslovnim načelom, ki pri beročem želi vzbuditi predvsem občutke in odzive, ki jih pri rojenih govorcih budi izvorno besedilo. V zvezi s podomačevanjem Mateja Petrovčič za kitajščino (2009: 18–19) ter Iva Ziraldo in Jasmina Krofič za korejščino (2013: 78–79) razločujejo tri stopnje prevzemanja.

Jezik in zvrst	Prva raven	Druga raven	Tretja raven
Kitajščina	Primarno: kitajske pismenke Sekundarno: pinjin z naglasnimi (tonemskimi) znamenji	Pinjin brez naglasnih (tonemskih) znamenj	Nadomestno ali prevedeno ime
Korejščina	hangul	Več možnosti: uradna oblika imena, MR, RR	Prečrkovanje ali prevedeno ime
Besedilna zvrst	Znanstvena besedila, slovarji in učbeniki	Uradovalna in pravna besedila; strokovna besedila, citatni zapis osebnih in stvarnih lastnih imen, zapis zemljepisnih imen v atlasih	Poljudna, nestrokovna, leposlovna (predvsem mladinska) besedila, zlasti pri občnih besedah.

Tovrstna opredelitev natančneje določa sprejemljivost podomačevanja glede na zvrst, torej potrebe in vedenje udeležencev sporazumevanja. Kaže, da pri prevzemanju v citatni ali podomačeni obliki ne gre za napačno ali pravilno, pač pa za prilagajanje nekaterim znotraj- in zunajjezikovnim okoliščinam. Kljub temu se ne moremo izogniti misli, da takšna obravnava utrjuje dvojničnost in tako ohranja zmedo ali je zaradi razlikovanja med naslovniki na podlagi izobrazbe celo diskriminatorna. Pojavlja se tudi vprašanje natančne ločnice med zvrstmi, sploh ker s spletom dostop do strokovnih in drugih besedil postaja vse bolj odprt tudi za nestrokovnjake oz. nejezikoslovce.

Če posamezne jezikovnofunkcijske zvrsti opredelimo po ključnosti Jakobsonovih jezikovnih funkcij, vsa besedila, ki si za neposredni cilj upovedovanja ne jemljejo dane predmetnosti, ampak ta v besedilu nastopa le kot ponazoritev (kot primer, ki popestri in poživi, ni pa nosilec pomena sam po sebi), zaradi osrediščenosti na druge probleme ali zaradi pomenske redundantnosti, nastale z uporabo

nejezikovnih znakov, zmanjšujejo potrebo po natančnosti reprezentacije in interpretacije ponazarjalne predmetnosti. Iz tega izhaja, da so odstopi od norme v leposlovnih, publicističnih, promocijskih in praktičnosporazumevalnih besedilih (dodajmo še oblikovno merilo kratkosti: napisi, letaki, zgibanke, podnapisi, napisi k slikam, naslovi) pogostejši in tudi sprejemljivejši oz. jih je mogoče obravnavati v okviru sopomenskosti. Nasprotno pa izobraževalna besedila v širšem smislu, tj. šolska, poljudnoznanstvena, strokovna in znanstvena, težijo k natančnejšemu, doslednemu, citatnemu podajanju predmetnosti. To velja tudi za navajanje in sklicevanje.

4 PREDLOGI ZA PODOMAČEVANJE

Ob ustaljenih prostih oblikah¹⁷ najbolj razširjeni načini latinizacije korejščine temeljijo na McCune-Reischauerjevi transkripciji (MR) in na prečrkovanju južnokorejskega ministrstva za izobraževanje (MOE) s konca petdesetih let 20. stoletja; na slednjem je osnovana tudi reformirana različica (RR), zdaj edina uradno v rabi za zemljepisna imena v Južni Koreji.

Zvočna podoba tujega imena je pomemben, tudi estetski dejavnik besedila, zato odločitev Ive Ziraldo in Jasmine Krofič za prečrkovanje pri korejskih imenih ne preseneča, zlasti upošteva vzporedno rabo prosto latiniziranih oblik, ki otežujejo razbiranje izvirnega izgovora (⟨ou⟩ v imenu *Young* se tako npr. bere kot [Λ/ɔ], ⟨u⟩ v imenu *Sung* pa kot [u] ali [Λ/ɔ]¹⁸) ali pa so se eksofoni že povsem uveljavili (zlasti imena velepodjetij). Mateja Petrovčič (2009: 18) zato predlaga vzporedni zapis, pri čemer se sistemska oblika podaja na prvem mestu, v rabi najpogosteje izpričana pa v oklepaju.

Razprava o podomačevanju je nujna, tudi če bi popolnoma opustili podomačevanje v pisavi – ostaja namreč vprašanje izgovora: do kolikšne mere slediti izvirnemu izgovoru oz. ali sprejeti ustaljen izgovor v angleščini (*Rhee* se po južnokorejsko izgovori [i], po »angleško« pa prebere [ri]). Kljub načelni težnji po približevanju izvorni izreki vseh glasov iz več razlogov ni mogoče popolnoma reproducirati (za slovensko govoreče so tu težavni glasovi, ki jih v RR označujejo ⟨b⟩, ⟨d⟩, ⟨g⟩, ⟨j⟩ v vzglasju, saj smo jih doslej sprejemali kot nezveneče in k takemu izgovoru tudi težijo,¹⁹ napeti ⟨pp⟩, ⟨tt⟩, ⟨kk⟩, pridihnjeni ⟨p⟩, ⟨t⟩, ⟨k⟩ in ⟨ch⟩, zlasti pred sprednjimi glasovi, ter samoglasniki ⟨wi⟩, ⟨oe⟩, ⟨eo⟩, ⟨eu⟩, ⟨ui⟩). Okrnjenost citatnega izgovora velja

17 S prosto obliko je v prispevku označen zapis, ki ni podprt s katerim izmed sistematičnih prečrkovalnih ključev, temveč izhaja iz prevzemanja angleškega zapisa zlogov in besed, ki so glasovno blizu korejskemu izvorniku (*Park* [pa:k] za *Pak* (MR) oz. *Bak* (RR) [pak]). Kljub temu zaradi jasnejše reference med zgledi uporabljam proste zapise in zapise v RR s spleta.

18 Gre za t. i. temni *o*, fonem polglasniku bližajočega se *o*. V južnih narečjih se izgovarja nezakroženo in bolj sredinsko, v severnih pa zakroženo in precej nizko, zato je podoben slovenskemu širokemu *o*. Pogosto se označuje tudi z ⟨ə⟩ (Fouser 1999: 155).

19 Interpretacijo zvonenosti na podlagi jakosti artikulacije in pridišnosti pojasnjuje Šuštaršič (1990: 152).

tudi za jezike s širšim naborom fonemov kot slovenščina, npr. za angleščino, ki ima težave pri prevzemanju ozkih enoglasniških *e* in *o* (prim. *Bled*, *Osaka*). Težava pri korejščini je, da njenega glasovja zaradi globokega zapisa v hangulu (oz. več razmeroma zapletenih prilikovanj)²⁰ in obstoja prostih oblik ni mogoče podati v preprosti preglednici po načelu črka – glas, pač pa jih je treba ob dodatnih pojasnilih obravnavati glede na položaj v zlogu: vzglasje, medglasje, izglasje, pri čemer se medglasje razume kot izglasje zloga pred samoglasnikom ali vzglasje zloga za samoglasnikom (odprti zlog) ali zvočnikom. Vsaka poenostavitev sistema podajanja razmerij neogibno privede v poenostavitev položajnega nabora glasov, s tem pa se oddaljuje od svojega smotra jasnega in hitrega priučevanja pravilnega izgovora.

Natančen predlog glasovnega domačenja korejskih glasov v slovenščini sta podali prav Iva Ziraldo in Jasmina Krofič (2013: 80, 81), pri čemer pa nista sledili Leksikonu CZ 2006: 540.²¹ Po RR uvajata črke za zveneče glasove za zapis vzglasja (*zapis BDG nam. *zapisa PTK), nezveneče pa za zapis izglasja in pridihnenih glasov (podobno po RR predlagata prevzemanje ≡ kot /r/ v vzglasju in /l/ v izglasju), napete glasove ⟨pp⟩, ⟨tt⟩, ⟨kk⟩ bi prevzemali enojno²² kot ⟨p⟩, ⟨t⟩, ⟨k⟩ in ne kot podvojitve na zlogovni meji, kot bi predvidevali iz umanjkanja posebnih napotil v geslu pri Sovi. Opozarjata na položajno varianto ⟨s⟩ [š] pred ⟨i⟩ »ali v kombinaciji z ja (ㅈ), jo (ㅊ), ju (ㅠ), je (ㅊ)«, ne pa tudi pred ⟨oe⟩ in ⟨wi⟩. Zanimiva je predvsem obravnava zlitnika ㅈ kot ⟨dz⟩ (severnokorejski izgovor?), ker nasprotuje doslej ustaljenemu zapisu ⟨č⟩ ali ⟨dž⟩, ki je skladen tudi s prečrkovanjem v cirilico ⟨ч⟩ oz. ⟨дж⟩ ali ⟨чж⟩ in je logičen približek alveopalatalnih [tʃ] oz. [dʒ]. Vendar pa takšen odmik ne preseneča glede na pogostnost alofonske (položajne) realizacije. Na zahtevnost takšnega celostnega pregleda kaže, da se poleg predlagane podomačitve z ⟨dz⟩, npr. *Dzanghva* za *Janghwa* (RR), v besedilu pojavljajo tudi [čebol] za ⟨jaebol⟩, [džamo] za ⟨jamo⟩ in [sodžu] za ⟨soju⟩ (2013: 73, 78, 79). Pri samoglasnikih ne podajata razlike v kakovosti, ⟨eu⟩ sprejemata kot ⟨u⟩, ⟨ui⟩ kot ⟨i⟩, ⟨oe⟩ kot ⟨ve⟩, ⟨wi⟩ kot ⟨vi⟩.

20 Le nekaj je takih, ki so skupne tako slovenščini kot korejščini: nevtralizacija v izglasju, labializacija glasu *n* pred ustničniki in deloma diftongizacija kot način zapiranja zeva. Korejščina sicer pozna še progresivno prilikovanje po zvenečnosti, ozvenečenje med samoglasnikoma ali zvočnikom in samoglasnikom, vezanje (KVK-V → KV-KV), aspiracijo ob *h* (*hp*, *ph* ... → *ph* ...), palatalizacijo zobnikov in alveopalatalizacijo sičnika pred sprednjimi samoglasniki, regresivne nazalizacijo (*pn/m/r*, *tn/m/r*, *kn/m/r* → *mn*, *nn*, *ngn*), lateralizacijo (*lr*, *ln*, *nl* → *ll*), dekoronizacijo (*tp*, *tk* → *pp*, *kk*), spirantizacijo (*ts* → *ss*), tenzifikacijo za nezvenečim nezvočnikom ali v drugem delu zloženka, krčenje samoglasniškega sklopa kot način zapiranja zeva, omejeno vokalno harmonijo, različen izgovor končajnega soglasnika pri izpeljavi in v skladijnem nizu (McCune – Reischauer 1939: 16, 22–23, 36–42; Kim 1987: 883–890; Yu Cho – Iverson 1997: 694, 696–687, 700–701, 712–714; Lee – Ramsey 2000: 61–82; Sohn 2001: 144, 154, 166–167, 175, 190; Gim 2007: 26–27, 53, 64; Ahn 2009: 29, 33, 44–45, 79–80, 147, 174–180; Yu Cho 2016).

21 Pravopisna komisija pri SAZU in ZRC SAZU je 7. 2. 2018 objavila priporočila (Predlog PK 2018), usklajena z Odelkom za azijske študije Filozofske fakultete v Ljubljani, v katerih predlaga zapis BDG, večnaglasnost in ohranjanje širine, stalnost branja [s] ne glede na položaj.

22 Verjetno tu sledita pravopisni (SP 2001) obravnavi dvojnih oz. dolgih soglasnikov v členih 1088, 1092, 1121 in 1123

5 VPRAŠANJA IN SKLEPI

5.1 Težave pri enotnem latiničnem zapisu korejščine:

- 5.1.1 družbenopolitični položaj: obstoj dveh držav istega naroda (jezik s policentrično normo) in pobuda OZN, da se državi poenotita o skupnem sistemu latinizacije;
- 5.1.2 neenotna obravnava lastnih imen (zemljepisna, osebna, stvarna) znotraj Južne Koreje;
- 5.1.3 svobodna izbira latinične oblike lastnega imena v dokumentih (potni list) in pobude za večjo enotnost lastnih imen (namera o standardizaciji priimkov, NIKL 2015);
- 5.1.4 nejasnost, ali so osebna lastna imena v angleških medijih pisana skladno z zapisom v potnem listu ali pisno prilagojena za lažje branje;
- 5.1.5 struktura osebnih imen v Koreji se spreminja (opuščanje izročila iz dveh kitajskih pismenk ali generacijskega imena);
- 5.1.6 Korejci se Zahodu prilagajajo z evropskim zaporedjem *ime in priimek* ter privzemom angleškega/krščanskega imena za občevanje s tujci (npr. pianistka *Yeol Eum Son*, drsalka *Yuna Kim*, pevka *Sumi Jo*, pevka *Jennie Kim*, igralka *Yunjin Kim*; igralka *Bae Suzy* nam. *Bae Su-ji*; glasbenik *Psy* nam. *Ssai*);
- 5.1.7 pri zgodovinskih imenih je za večjo enotnost potrebna izbira reprezentativnega imena v nizu imen npr. vladarjev;
- 5.1.8 pregibanje osebnih imen (upoštevanje in interpretacija členov 854–860 Slovenskega pravopisa 2001);
- 5.1.9 skromen nabor ustaljenih prevzetih besed v slovenščini, večina teh pa temelji na poenostavljenem MR (*kimči* < *kimch'i*, *tekvondo* < *t'aekwondo*, *Pusan* < *Pusan*, *Pjongjang* < *P'yŏngyang*) ali posebni obliki (*Seul*);
- 5.1.10 manjša intuitivnost zapisa RR v primerjavi z MR za prosto branje: slovenskemu čutu nasprotujoči zapis zvnečnosti (zapis črk za zvneče glasove v vzglasju, čeprav se v izoliranem okolju berejo bliže nezvnečim glasovom), nasprotje po pridihu označeno kot zvnečnostno nasprotje, globlji zapis (*si* nam. *shi*, *wo* nam. *weo* oz. *wŏ*, *ui* nam. *eui* oz. *ŭi*);
- 5.1.11 slovenščina se glasovno lahko razmeroma dobro približa izvirnemu izgovoru, razen pri napetih glasovih, zaradi posebnosti slovenske abecede pa samoglasnikov ne more natančno podati brez ločevalnih znamenj, zato obstaja velika verjetnost, da se bo uveljavil ozki izgovor namesto širokega; tak izgovor spodbujajo tudi načela prevzemanja (SP 2001, člen 222).

5.2 Pojasnila in predlogi

Zelo pomembna je jasna opredelitev sistemov v rabi kot izhodišč za obravnavo v slovenščini in obravnava besedja v več skupinah: s stališča občnosti in lastnoimenskosti (znotraj te zemljepisna, stvarna in osebna imena), frekventnosti in izrednega družbenokulturnega pomena, zgodovinskosti in sodobnosti. Odločitev za pisno domačenje zahteva celosten pretres vseh zgornjih vprašanj v smislu poenotenja in morebitne ohranitve posameznosti kot razločevalnih znamenj, hkrati pa skoraj v celoti samodejno opredeljuje tudi način izgovora; odločitev za ohranitev uveljavljenega ali privzem standardiziranega vladnega zapisa pa zahtevata uskladitev razmerij črka – glas in njegovo uzaveščanje v javnosti.

5.2.1 Zaradi razdeljenosti na dve državi se knjižna standarda razhajata v besedju in glasovju. Imensko gradivo bi bilo smiselno obravnavati po enakih načelih za obe državi. To narekuje dosledno podomačevanje ali dosledno rabo vladnega sistema obeh Korej (kar bi pomenilo, da južnokorejska mesta pišemo po RR, severnokorejska po MR, osebna in stvarna lastna imena pa po obliki v uradnih dokumentih). Zaradi vpliva Južne Koreje in angleščine (6. maja 2011 je BGN/PCGN na Dunaju RR sprejel za uradni zapis zemljepisnih imen v angleščini – Chosunilbo 2011; RSK 2011: 1) je korejsko kulturno izročilo na spletu dostopno pretežno v RR, enako velja tudi za podatke o Severni Koreji,²³ to pa zmanjšuje enakost obravnave obeh vladnih sistemov in napeljuje k poenotenju na ravni pisnega domačenja ali vsaj k večji ločitvi zgodovinskih in kulturoloških izrazov ter lastnoimenskega fonda, predvsem osebnih imen. Da bi se ohranila enovitost korejskega knjižnega jezika, bi se morala preostala imena, ki bi se prevzela v uveljavljeni tuji obliki, izgovarjati približno izvorni izreki, kot razločevalni znak ali posebnost pa bi se lahko ohranile najočitnejše nadnarečne razlike severne korejščine, npr. [r] v vzglasju in [n] pred svetlimi dvoglasniki (jotiranim samoglasnikom), izgovor zlitnika kot [c], pogosta ohranitev jezičnika za zapornikom ali nosnikom in umanjkanje palatalizacije zobnika pred [i] itd. (severnokorejsko mesto 라선 se npr. v južni korejščini izgovarja [nason], v severni pa [rason], podobno 장림 v južni korejščini [čangnim], v severni bliže [cangrim], 신의주 v južni korejščini približno [šinidžu], v severni bliže [sinidžu]).

5.2.2 Neenoten zapis osebnih lastnih imen (*Mun Dže In : Bong Joon-ho : Jo Sumi : Kim YoungSoo*) v slovenščini zaradi načelne tradicije podomačevanja in ločenega zapisa osebnih imen (*Kim Il Sung*) deluje moteče, kot napaka. Res pa takšen zapis prinaša posebne prednosti v smislu identifikacije posameznika in vzpostavljenenanašalnosti med pojmom in poimenovanjem. Dobro bi bilo torej zapis imen

23 Vendar pa Googlovi zemljevidi za Severno Korejo ponekod ohranjajo znak *o*, značilen za MR, nekatera mesta pa podomačijo po slovensko (*Pjongjang*). Googlov prevajalnik prav tako lepo prebere besede, zapisane v MR, upošteva zgradbo zloženek, preseneča pa, da niz *geo* v RR prebere kot [džo]. Preizkus je bil uporabljen z zvezo *kugöüi romacha p'yogiböp* (MR) oz. *gugeoui romaja pyogibeop* (RR).

usklajevati v okviru širše obravnave tudi drugih jezikov. Pri zemljepisnih in stvarnih lastnih imenih se prav tako pojavlja dvojnost pri zapisu vezaja in od tega odvisnega prilikovanja zaradi stika z občnoimensko sestavino (npr. *ri* 'vas', *san* 'vrh, gora'; pri korejskih latinizacijskih ključih načeloma velja, da se glasovi ob vezaju transliterirajo, ne transkribirajo). Vprašanja navedbe občnoimenske sestavine, nje-nega prevoda ali obojega se Predlog PK (2018) dotika, a ni jasno razviden (*Bongpyeong-myeon* → *Bongpyeon*, vendar *Chungcheongbuk-do* → *provinca Severni Chungcheong-do*). Bolj praktično je uporabljati ime brez tujejezične občnoimenske sestavine in to prevesti. Sicer pa je smiselna različna obravnava lastnih imen po pomenskih skupinah: ob občnih besedah se podomačujejo tudi zemljepisna (smiselni eksonimi so vsaj najvišje upravne enote s prestolnicami in večjimi mesti, gorovja, gore, reke, jezera, jame, ognjeniki in druge znamenitosti) in nekatera osebna (zgodovinska in vrhovne avtoritete, zlasti v politiki in verskih skupnostih). Stvarna lastna imena naj ohranjajo latinizacijo v logotipu, saj tega sprejemamo z grafično podobo tržnih znamk (*Daewoo*, *Hyundai*, *Samsung*) in ga po črki podomačujemo v izgovoru ([dajvú], [hjúndaj], [sámsung] nam. [tê(u)u], [hjónde], [samsông]);²⁴ to velja zlasti za otipljive izdelke, manj pa za imena časopisov in knjig, filmov, pesmi in drugih umetnin. Te se lahko prevajajo ali pa pišejo citatno, saj so nekatere že same po sebi večjezikovne (prim. naslov pesmi *Gangnam Style*). Imena uradov, ustanov in drugih podobnih ent se prevajajo po smislu.

- 5.2.3 Možnost naknadnih sprememb pri zapisu osebnih lastnih imen kaže, da pri tem vprašanju zapis ni merodajen, pač pa se moramo posvečati izvirnemu izgovoru, ki bo ostal enak tudi po morebitni spremembi (standardizaciji). V danem primeru je fiksiran govor in ne zapis. V tem pogledu pa je zanimiva obravnava sintagme priimka in rojstnega imena, saj se rojstno ime izolirano lahko izgovarja drugače. MR in RR zato oba dela transkribirata posamez in prilikovanj na njuni meji ne nakazujeta (McCune – Reischauer 1939: 52).
- 5.2.4 Temeljno izhodišče za domačenje je zavračanje prostih ali tujih standardiziranih oblik namesto izvirnih (t. i. prečkovaalni ovinek), saj te povečujejo možnost odmi-ka od izvirne izreke (prim. zlasti proste zapise glede na slovensko podomačitev: *Rhee*, *Lee* nam. *I*, *Woo* nam. *U*, *Young* nam. *Jông*, *Park*, *Back* nam. *Pak*, *Paik* nam. *Pêk*, *Sohn* nam. *Sôn*, *Sur* nam. *Sô*, *Zina* nam. *Čina* ipd.). Vpliv ustaljenih podomačitev, ki se odmikajo od izvirne izreke, na nove prevzete primere se zaradi malo zgledov zdi zanemarljiv. Glede na omejene zmožnosti neposrednega informiranja v novinarstvu je pričakovano načelno stališče, da poročevalci zaupajo tujim medijem, da uporabljajo uradno obliko imena, za uveljavitev zapisa po izgovoru

²⁴ Navedena imena so prosto latinizirana, prirejena za angleške bralce, imena *Kia*, *Lotte* in *SSangYong* pa so zapisana sistemsko po latinizacijskem ključu (dvozačetniški *Y* je grafična in ne prečkovaalska prvina). Zanimivo je še kratično ime *LG*, nastalo je z združitvijo korejskih podjetij *Lucky* (izvirno ime sicer *Lak Hui* (RR), a se je uveljavil prosti zapis z angleškim homonimom) in *Goldstar*.

pa bi morali tudi prepoznati zapis, ki z obliko po latinizacijskem ključu ni skladen. Prevajalci leposlovja, sploh neposredno iz korejščine, po lastnem občutku o najprimernejšem učinku ime prevedejo ali podomačijo (oz. podajo sistemski zapis v katerem drugih latinizacijskih ključev, ki naj bo jasno naveden). Na problematičnost argumenta potnega lista kaže primer ob okužbah z virusom SARS-CoV-2 v Južni Koreji, ko so mediji poročali o ukrepih namestnika ministra za zdravje. Poleg različice *Kim Kang-lip* je na spletu zaslediti še *Ganglip Kim* (LinkedIn; WHO 2017, verjetno tudi Lee 2012), *Kim Kang-rip* (Kim 2020; Park 2020) in *Kim Gang-rip* (Noh 2020), pa tudi *Kim Kang-pip* (Young 2020). Včasih se več oblik pojavi v istem besedilu ali pa pri istem časniku, čeprav gre za visokega korejskega funkcionarja, o katerem poročajo korejski mediji v angleščini.²⁵

5.2.5 Glede na to, da se v Koreji opušča tradicionalni kitajski način poimenovanja, po katerem je rojstno ime sestavljeno iz imena posameznika in generacijskega/rodovnega imena (po funkciji podobno očetnemu imenu v ruščini), enakega za vse sorojence oz. rod (zaporedje teh imen pa ni trdno določeno), in se nadomešča z izvirnimi dvozložnimi, pojmovno enotnimi imeni iz občnih besed, lahko tudi tujimi (npr. vietnamskimi),²⁶ je smiselno upoštevati napotilo južnokorejskega inštituta za korejski jezik, naj se rojstno ime piše skupaj (NIKL 2015).²⁷ Tradicijo ponazarja priljubljeno ime [hadžun] (prosti zapis *Ha-joon*, RR *Ha-jun*), ki ga sestavljata dve sinokorejski besedi oz. pismenki *ha* ‘poletje, velik’ in *čun* ‘dar, lepota, postavnost’, ali deško ime [č^hangmin] (prosti zapis *Chang-min*, RR *Chang-min*), ki ga sestavljata besedi *ča* ‘svetel, jasen’ in *min* ‘klen, žadast’ (Ladner 2018), sodobna korejska imena (v RR) pa *Bora* ‘vijolična’, *Haneul* ‘nebo’, *Iseul* ‘rosa’, *Nari* ‘lilija’ (Campbell 1996). Pisanje skupaj utemeljuje tudi sklanjanje zgolj v zadnjem delu rojstnega imena.

5.2.6 Pri kitajskih in korejskih imenih se je uveljavilo sinotipično zaporedje priimek in ime. Takšno zaporedje iz spoštovanja lahko ohranjamo, zlasti pri avtorskih besedilih, pri povzemanju tujih medijev pa sinotipični vrstni red ni več samoumeven (prim. Unescovo obvestilo, v katerem se umetnik navaja kot *Hwang Ran* in *Ran Hwang* v isti objavi (Unesco)); to velja še zlasti pri tujih državljanih korejskega rodu (prim. Chosunilbo 2018, kjer je ameriška novinarka *Eun Yang* že napisana evrotipično). Pri novinarskih besedilih je treba opomniti še na enotno obravnavo imen določenega tipa, na kar ima precejšen vpliv dosledna raba evrotipičnega zaporedja, zlasti v seznamih, pri nekaterih športnih zvezah. Nekateri avtorji se odločijo za dvotirnost navedb: v jedrnem besedilu uporabljajo sistemsko ime (npr. RR,

25 Prim. podobne težave v slovenščini pri imenih *Mar(i)jan*, *Dam(i)jan*, *Bošt(i)jan*, *Počivalšek – Počivavšek*, upoštevanje mehkega *č*, poslovenjenega zapisa izvorno nemških priimkov ipd.

26 Pri novih imenih ne gre le za sproščenost in svetovljanskost, ampak so povezana tudi s priseljevanjem tujcev in ustvarjanjem narodnostno mešanih družin ter posvajanjem otrok.

27 Ob zadostnem védenju bi vezaj ohranili pri zapisu rojstnih ime po tradicionalnem vzorcu, pri sodobnih, enobesednih različicah pa bi ga izpustili.

sinotipično), v opombah oz. sklicih pa ustaljeno, prosto različico (prim. Michishita 2010: XV, XVI). Treba pa je opozoriti, da pri Japoncih in Madžarih vrstni red zelo pogosto obračamo. Ob vezaju kot znaku rojstnega imena se zato pojavlja tudi zapis priimka z velikimi tiskanimi črkami ali verzalkami.

- 5.2.7 Kralji in drugi pomembni dostojanstveniki imajo več imen (rojstno ime, ime, ki so jim ga vzdeli ob razglasitvi za kralja doma ali v tujini, psevdonom, posmrtno oz. svetiščno ime (angl. *temple name*)). Za jasnost navedb je smiselno opredeliti tudi okoliščine rabe posameznih imen (podobno kot za evropske vladarje in njihove naslove sledimo tradiciji),²⁸ sicer pa uporabljati le najvišji naslov in podomačeno ime (*Sédžong Veliki* in ne *Saejōng* (MR) ali *Saejeong* (RR)).
- 5.2.8 Po izročilu se korejska imena, tako kot kitajska (ne pa tudi japonska), pregibajo le v zadnjem delu: *Kim Il Sung*, *slika Kim Il Sunga* (ne *Kima Ila Sunga*). Medtem ko pri kitajskih imenih tovrstno pregibanje lahko razlagamo z občasnim strnjenim pisanjem (*Čankajšek* < *Čang Kaj Šek*), pri korejskih imenih to ni tako jasno, saj jih pišemo narazen (a obstaja prepričanje, da pregibanje enozložnic zveni nenavadno ali celo »neblaglasno«). Vendar že SP 1962 (§ 65/8–9, str. 64) dopušča sklanjanje v obeh delih (kitajsko ime *pri Sunu Jat-senu*), saj k temu navaja pregibanje izločenih imenskih delov (govor *Kima* in govor *Kim Il Sunga*). Takšno rabo izkazujejo tudi nelektorirana besedila, a je zaradi § 857 SP 2001 v javni objavi navadno odpravljena. Nobenega razloga ni, da se ta univerzalni pregibalni vzorec za osebna lastna imena ne bi uveljavil tudi za kitajska in korejska. Kot mogoč kompromis se ponuja način, uporabljen v knjigi *Stari, kje je film?* (Rugelj – Štefančič jr. 2006), po katerem se pregibata tako priimek kot dvozložno rojstno ime (kot *film Parka Chan-wooka*).
- 5.2.9 Nabor iz korejščine prevzetih besed v slovenščini je omejen po obsegu, še bolj pa po vsebini in ustaljenosti. Zapis je nedosleden, kar je v veliki meri posledica posrednega prevzemanja iz različnih virov in pomanjkljivega, nesistematičnega pregleda in uskladitve na ravni izdaje. Težavno je določiti tudi ustaljeno izrazje – v ta namen bi morali natančneje opredeliti splošna merila ustaljenosti (npr. določiti referenčna dela, datum in obseg pojavitev), še lažje pa jih objektivno določiti glede na zgodovinski pomen v korejski kulturi.
- 5.2.10 MR je bila pripravljena za zahodnjake, zato upošteva fonetiko indoevropskih jezikov. Zdi se smiselno izhodišče za podomačevalni okvir, kot ga predlagam v nadaljevanju, saj glasove in prilikovanja (gl. opombo 25) zaradi vpliva drug na drugega podaja natančneje kot RR. Nujno poznavanje korejske fonetike pri rabi RR nakazuje tudi dikcija pojasnil uradnega latinizacijskega ključa (NIKL 2015), da odstopanja od pravil odražajo posebnosti v izgovarjavi. Izrecno opozarjajo le

28 Tako se Friderik Habsburški kot avstrijski nadvojvoda naslavlja *Friderik V.*, kot nemški kralj *Friderik IV.* (to ime se v slovenski literaturi pojavlja redkeje, ker se ta položaj ni tikal slovenskih dežel) in kot rimski cesar *Friderik III.* Najbolj razpoznaven je prav po slednjem imenu (prim. Leksikon CZ 1994: 289).

na sklop $\exists \exists$ [ll], med primeri pa med drugimi navajajo še sklope $ngr \rightarrow ngn$, $kr \rightarrow mn$; $ln, nr \rightarrow ll$ in $nr \rightarrow nn$.²⁹ Nasprotujoča je obravnava pridiha z zgledoma *japyeo* in *jiphyeonjeon*, posebnosti pri izgovoru znaka za [s] niso omenjene, vezaj se prednostno uporablja pri nekaterih skupinah imen (upravne enote). Ob tem je treba povedati, da RR natančneje loči med napetimi glasovi (KK) in sklopom dveh nezvenečih glasov (KG, v teh sklopih se drugi glas prav tako izgovarja napeto, shematično torej KKK), vendar pa MR upošteva razzvenečenje v medglasju pri tvorbi zloženek (*romacha* (MR), *romaja* (RR) ‘rimska črka’). Pri MR črke za nepridihnjene glasove glede na položaj v zlogu ločujejo zveneč in manj zveneč izgovor ($b - p$, $d - t$, $g - k$, $dž - č$). Pridihnjeni glasovi se izgovarjajo kot K + h.³⁰ Korejski unikum – napete glasove – lahko nakažemo z donaglasitvijo (razen ustaljenih izjem bi namreč korejske besede prevzemali z naglasom na prvem zlogu, donaglasili pa bi zlog za napetim glasom, npr. [‘pek’če]), sicer se berejo kot navadni glasovi, mogoča pa bi bila tudi okrepitev napetosti z izgovorom za *t*: *‘pa*, *‘ta*, *‘ka*, *‘ča* (ali *‘ca*), vendar *s*, š. Navadni korejski *s* je bliže izgovoru [sh] oz. [ʃh] pred sprednjimi samoglasniki, kar bi tudi v pisavi razlikovalo med navadnim in napetim izgovorom (vendar pa je malo verjetno, da bi se takšen izgovor uveljavil). Zaradi palatalne narave korejskega š bi za njim lahko ohranili jotovski element dvoglasnikov. Tudi druga prilikovanja soglasnikov, ki se jim glasovno lahko približamo v slovenščini, bi bilo v transkripciji smiselno prikazati (palatalizacija [t], [d], [tʰ] → [č]; premene izglasnega *s* ipd.). Pri samoglasnikih bi bilo smiselno ohraniti širino z naglasnim znamenjem (strešica nad *o* in *e*), za ⟨ui⟩ pa v vzglasju in za ⟨h⟩ tudi polglasnik (v zapisu *e* s krativcem). Korejski polglasnik ⟨eu⟩ lahko prevzemamo z [u], kakor je bilo med lektorji v navadi, bliže korejskemu glasu pa bi bilo prevzemanje z [i] (VSL 2005, gesli *Hamhŭng*, *Hŭngnam*), sploh za ustničniki. Za ⟨eo⟩ predlagam [o] in ne [a]. Podomačevanje teh dveh glasov je treba urejati skupaj, saj sta si fonetično razmeroma blizu. Dvoglasniki z dvoustničnim drsnikom bi se po kitajskem zgledu pisali oz. izgovarjali z nenaglašenim ⟨uV⟩, kar bi preprečilo zobnoustnični izgovor (manj dvoumen pa bi bil zapis z ⟨w⟩). Zavzemam se za vzporeden prikaz uradnega zapisa in dejanskega izgovora (o vrstnem redu odloča avtor oz. urednik) z mogočimi odstopi glede na jezikovno-besedilno zvrst in omejenost

29 Zadnje izjeme ((*sinmunro*) → [*šinmunno*]) pojasnila za RR ne razložijo (NIKL 2015). Gre za pojav, da se pri izpeljavi (ne pri zlaganju) vzglasje pripone prilikuje izglasju dvozložne besede (Um 2002: 15–16).

30 Pri pridihljenosti se zastavlja vprašanje intenzitete pridiha oz. predstavnosti znaka K^h v razmerju do Kh, torej za obstoj celo več stopenj pridihljenosti. Dobro bi bilo ugotoviti, kako slovensko govoreči dojemamo glas K^h in sklop Kh, saj je to pogoj za rešitev vprašanja zvenečnosti. Češčina, ruščina, latvijščina, madžarščina in japonščina npr. v svojih zapisih upoštevajo položajne variante izgovora nepridihjenih glasov (zapis PTK, tj. *Pusan*, ne *Busan*), pridihnjene pa večinoma zaznamujejo s *h*-jevskim glasom (gesla v jezikovnih različicah Wikipedije; Pravila 1993). Takšne razlike za druge jezike ohranjamo tudi v slovenščini, npr. ozvenečeneje *Cušima* – *Ivo Džima* pri japonščini ([šima] ‘otok’) in alternacijo zapornikov s priporniki glede na položaj v besedi pri hebrejščini (SP 2001: 186). Besedišče iz gelskih jezikov tu ni relevantno, saj je bilo prevzeto prek angleščine, ki glasovnih razlik glede na položaj in pomen tu ne odraža.

s prostorom. Kadar bi se lastno ime zapisalo samo podomačeno, bi bilo na to dobro opozoriti bralca s kakim dogovorjenim znakom, ki ga bo usmerjal pri branju. Poseben znak se lahko najde v naboru neizkoriščenih znakov v urejevalniku besedil, zanj predlagam poimenovanje domačaj.

5.2.11 Ločevalna znamenja pogosto pogrešamo že pri slovenskih imenih (npr. za označevanje naglasa), potreba po njih je pri besedah iz tujega jezika še toliko večja, vsaj pri prikazu v enciklopedijah in leksikonih. Obravnava ločevalnih znamenj v javni rabi ni dosledna, čeprav nam to tehnika omogoča, pravopis pa nas na to načelno napotuje. V korejščini so razmeroma pogosti široki samoglasniki, ki bi jih po potrebi lahko zaznamovali s strešico. Po Predlogu PK (2018) se korejska imena praviloma prevzemajo z več naglasi; zdi se mi, da je večnaglasni izgovor tudi posledica zapisa narazen. Če bi se pri posamezni besedi uveljavil en sam naglas, širokega nenaglašenelega samoglasnika ne bi bilo treba označiti s strešico, saj je tedaj širina v slovenščini položajno predvidljiva. V slovenščini se širina v prevzetih besedah čedalje bolj uveljavlja (dvojnice *gong*, *šef*, *šok*), celo v nezadnjem zlogu (*heker*). Podobno velja za pridih, ki se obravnava kot neslovenski, čeprav se mu je mogoče fonetično približati v glasovnih zvezah *phati*, *od hiše*, *k hiši*.

VIRI IN LITERATURA

- Ahn 2009** = Sang-Cheol Ahn, *Korean Phonology*, Saffron Korean Linguistic Series, Seoul: Kyung Hee University, 2009.
- Bavčar 2002** = Julijana Bavčar, Nogomet in pravopis, *Književni listi* (priloga *Dela*) 44 (2002), št 63 (18. 3.), 3.
- Campbell 1996** = Mike Campbell, *Korean Name, Behind the Name: the etymology and history of first names*, 1996, <https://www.behindthename.com/names/usage/korean> (dostop 9. 3. 2020).
- Chosunilbo 2000** = [Editorial] Romanizing Korean, Opinion, Chosun Media, *The Chosunilbo*, 4. 7. 2000, http://english.chosun.com/site/data/html_dir/2000/07/04/2000070461493.html (dostop 30. 1. 2018).
- Chosunilbo 2011** = Revised Romanization Gains Global Support, National/Politics, Chosun Media, *The Chosunilbo*, 16. 5. 2011, http://english.chosun.com/site/data/html_dir/2011/05/16/2011051601129.html (dostop 30. 1. 2018).
- Chosunilbo 2018** = Korean-American Anchor to Broadcast Pyeongchang Olympics for NBC, Sports, Chosun Media, *The Chosunilbo*, 5. 1. 2018, http://english.chosun.com/site/data/html_dir/2018/01/05/2018010500980.html (dostop 30. 1. 2018).
- Dovjak 2019** = Rok Dovjak, Citatne prvine v sodobni brani slovenščini, v: *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest*, ur. Hotimir Tivadar, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2019 (Obdobja 38), 179–186.
- Fouser 1999** = Robert J. Fouser, Nationalism and Globalism in Transliteration Systems: Romanization Debates in Korea, *Language Research Seoul* 35 (1999), 151–177, <http://s-space.snu.ac.kr/bitstream/10371/90818/1/6.%20Nationalism%20and%20Globalism%20in%20Transliteration%20System%20%20Romanization%20Debates%20in%20Korea.pdf> (dostop 30. 1. 2018).
- Gim 2007** = Sheon-gi Gim, *Phonetics of Korean*, 2007.
- Holstein 1999** = John Holstein, The McCune-Reischauer Romanization System for Korean, *Trans actions: Royal Asiatic Society* 74 (1999), 1–19.

- Kim 1987** = Nam-Kil Kim, Korean, v: *The world's major languages*, ur. Bernard Comrie, London – Sydney: Croom Helm, 1987, 881–898.
- Kim 2020** = Sehhyeong Kim, S. Korea Temporarily Bans Cruise Ships from Entering Ports, TBS, 10. 2. 2020, http://tbs.seoul.kr/eFm/newsView.do?typ_800=N&idx_800=2384367&seq_800= (dostop 9. 3. 2020).
- Ladner 2018** = Mimsie Ladner, The 9 Most Beautiful Korean Names and What They Mean, Culture Trip, 17. 4. 2018, <https://theculturetrip.com/asia/south-korea/articles/the-9-most-beautiful-korean-names-and-what-they-mean/> (dostop 9. 3. 2020).
- Lee – Ramsey 2000** = Iksop Lee – S. Robert Ramsey, *The Korean language*, Albany: State University of New York Press, 2000, https://books.google.si/books?id=NN-yIdLOkCoC&printsec=frontcover&hl=sl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (dostop 9. 3. 2020).
- Lee idr. 2012** = Yuri Lee, Soyoon Kim, Ganglip Kim, Ethical Assessment of Nation Health Insurance System of Korea, *Asia-Pacific Journal of Public Health* 24.5 (2012), 872–879, https://www.researchgate.net/scientific-contributions/2001987450_Ganglip_Kim (dostop 9. 3. 2020).
- Leksikon CZ 1994** = *Leksikon Cankarjeve založbe*, ur. Ksenija Dolinar – Seta Knop, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1994.
- Leksikon CZ 2006** = *Leksikon Sova*, ur. Maja Ogrizek Ljubljana: Cankarjeva založba, 2006.
- LinkedIn** = <https://kr.linkedin.com/in/ganglip-kim-2b151616> (dostop 9. 3. 2020).
- Michishita 2010** = Narushige Michishita, *North Korea's Military-Diplomatic Campaigns: 1966–2008*, London – New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2010.
- McCune – Reischauer 1939** = George McCune – Edwin Reischauer, The Romanization of the Korean Language Based upon Its Phonetic Structure, *Transactions of the Korea Branch of the Royal Asiatic Society*, 1939, 1–55.
- NIKL 2015** = Romanization of Korean: National Institute of Korean Language, 2015, https://www.korean.go.kr/front_eng/roman/roman_01.do (dostop 9. 3. 2020).
- Noh 2020** = Noh Ji-won, S. Korea to ban entry for non-Korean ship passengers, Hankyoreh (hani.co.kr), 20. 2. 2020, http://english.hani.co.kr/arti/english_edition/e_national/929027.html (dostop 9. 3. 2020).
- Omerza 1970** = Zdravko Omerza, *Uporabna fonetika*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970.
- Park 2020** = Park Hyun-jung, S. Korea to divide roles for different health institutions amid coronavirus outbreak, Hankyoreh (hani.co.kr), 19. 2. 2020, http://english.hani.co.kr/arti/english_edition/e_national/928887.html (dostop 9. 3. 2020).
- Petrovčič 2009** = Mateja Petrovčič, Predlogi za zapisovanje in pregibanje besed iz kitajskega jezika, *Azijske in afriške študije* 18.2 (2009), 15–24.
- Pogačnik 2012** = Aleš Pogačnik, Glasovno domačenje lastnih imen nelatiničnih pisav, v: *Pravopisna stikanja: razprave o pravopisnih vprašanjih*, ur. Nataša Jakop – Helena Dobrovoljc, Ljubljana: Založba ZRC, 2012, 73–83.
- Pravidla 1993** = Zdeněk Hlusa idr., *Pravidla českého pravopisu: s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky*, Praha: Academia, 1993.
- Predlog PK 2018** = Marta Kocjan Barle idr., *Predlog za zapis in izgovor korejskih imen*, 7. 2. 2018, <http://pravopisna-komisija.sazu.si/Priporo%C4%8Dila.aspx> (dostop 8. 2. 2018).
- RSK 2011** = Romanization Sysyzem for Korean, *BGN/PCGN 2011 Agreement*, 2011, https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/501589/ROMANIZATION_SYSTEM_FOR_KOREAN-MOCT_for_ROK.pdf (dostop 30. 1. 2018).
- Rugelj – Štefančič jr. 2006** = Samo Rugelj – Marcel Štefančič jr., *Stari, kje je film?: zgodba o korejskem filmskem čudežu*, Ljubljana: UMco, 2006 (Premiera 58).
- Sohn 2001** = Ho-Min Sohn, *The Korean Language*, Cambridge: Cambridge Press, 2001 (Cambridge language surveys).
- SP 1962** = *Slovenski pravopis*, Ljubljana: DZS, 1992.
- SP 2001** = *Slovenski pravopis*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001.
- Šuštaršič 1990** = Rastislav Šuštaršič, Fonološko prilagajanje soglasnikov v angleških slovarskih enotah, prevzetih v slovenščino, *Slavistična revija* 38.2 (1990), 141–156.

- Um 2002** = Yongnam Um, An ordering paradox as constraint interaction: alternation of n and l in Korean, *Studies in Phonetics, Phonology and Morphology*, Iksan: Wonkwang Univeristy, 2002, 1–23, <http://roa.rutgers.edu/files/602-0503/602-0503-UM-0-0.PDF> (dostop 9. 3. 2020).
- Unesco** = Unesco: Korean Hangul alphabet inspires artwork to celebrate International Literacy Day, <https://en.unesco.org/news/korean-hangul-alphabet-inspires-artwork-celebrate-international-literacy-day?language=en> (dostop 30. 1. 2018).
- VSL 2005** = *Veliki splošni leksikon: e-izdaja*, ur. Aleš Pogačnik, Ljubljana: DZS, 2005.
- WHO 2017** = First WHO Global Ministerial Conference on Ending TB: Conference Proceedings, WHO, 2017, https://www.who.int/tb/ministerial_conference_proceedings/en/index12.html (dostop 9. 3. 2020).
- Young 2020** = Jung Young, Government, Daegu General Citizen Corona 19 Training Rate 9~10% ..., *Engnews24*, 10. 2. 2020, <https://engnews24h.com/government-daegu-general-citizen-corona-19-training-rate-9-10/> (dostop 9. 3. 2020).
- Yu Cho – Iverson 1997** = Young-mee Yu Cho – Gregory K. Iverson, Korean Phonology in the Late Twentieth Century, *Language Research* 33.4 (1997), 678–735.
- Yu Cho 2016** = Young-mee Yu Cho, Korean Phonetics and Phonology, Oxford Research Enciklopedias: Linguistics, 2016, <https://oxfordre.com/linguistics/view/10.1093/acrefore/9780199384655.001.0001/acrefore-9780199384655-e-176?rskey=0JXg07&result=2> (dostop 9. 3. 2020).
- Ziraldó – Krofič 2013** = Iva Ziraldó – Jasmina Krofič, Problematika latiniziranja hangeula v slovenščino, *Acta Linguistica Asiatica* 3.3 (2013), 71–84.

SUMMARY

Considerations on Borrowing Proper Nouns from Korean

This article considers the purposes of and differences between transcription and transliteration as well as how to read (and pronounce) or Romanize foreign proper names at a national level, depending on sociolinguistic circumstances. It is reasonable to distinguish three levels of reading (considering the sound of a particular letter or letter combination and its position in a word or sentence) and four levels of Romanization (considering the addresser and addressee) without a scientific style. In both cases, certain circumstances must be taken into account, such as education, media coverage, and the national relation to a certain topic because writing has a significant symbolic value. The article also deals with name variation and links it with styles and text function. However, it advocates the view that it is not Romanization but the original pronunciation that is, in fact, the main criterion for pronunciation in a language recipient. The further the language extends and is spoken in a society, the lower the degree of sound naturalization of proper names. For Slavic languages, McCune–Reischauer Romanization seems to be a better starting point for realizing the original pronunciation solely through orthography because the Korean phonological system is considered through Slovenian phonetics.

JASMIN HODŽIĆ

SOCIOLINGVISTIČKI UVIDI U RASPRAVE O BOSANSKOM JEZIKU NA *MOSTARSKOM SAVJETOVANJU O KNJIŽEVNOM JEZIKU (1973)* I *SARAJEVSKOM SAVJETOVANJU (2019)*

COBISS: 1.02

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.26.1.8](https://doi.org/10.3986/JZ.26.1.8)

Sociolingvistični vpogledi v razprave o bosanskem jeziku na Mostarskem posvetovanju o knjižnem jeziku (1973) in na Sarajevskem posvetovanju (2019)

V prispevku so analizirana vprašanja statusa bosanskega jezika sredi 20. stoletja in danes, predvsem glede na vzgojno-izobraževalno prakso in širši koncept jezikovne politike, ki je neredko neposredno povezan z vprašanji maternega jezika v šoli. Prikazani so različni koncepti in možnosti ohranjanja posameznih posebnosti glede na načela enotnosti.

Ključne besede: sociolingvistika, jezikovna politika, bosanščina, Mostarsko posvetovanje, Sarajevsko posvetovanje, vzgojno-izobraževalna praksa

Sociolinguistic Insights into Papers on Bosnian at the 1973 Mostar Conference on Standard Language and the 2019 Sarajevo Conference

This article analyzes the status of Bosnian in the mid-twentieth century and today, primarily in terms of the educational practice and the wider concept of linguistic policy, which is often directly connected with the issue of native language in schools. It presents various concepts of and options for preserving individual special features, taking into account the principles of uniformity.

Keywords: sociolinguistics, linguistic policy, Bosnian, Mostar Conference, Sarajevo Conference, educational practice

1 UVOD

Veza između *Mostarskog savjetovanja o književnom jeziku (1973)* i sarajevskog naučnog savjetovanja *Bosanski, hrvatski i srpski jezik i književnosti naroda Bosne i Hercegovine u školskom sistemu u BiH (2019)* (dalje: *Sarajevsko savjetovanje*) ogleda se u posrednoj vezi preko sarajevskog *Simpozija o jezičkoj toleranciji (1970)* na kojem se govorilo o *Jezičkoj toleranciji u nastavi (u školama SRBiH)*, i u tome što je *Mostarsko savjetovanje* potvrdilo zaključke *Sarajevskog simpozija (1970)*. Također, popratne okolnosti sva tri spomenuta skupa obilježene su (barem u BiH) ne do kraja riješenim odnosom između zajedničkog i pojedinačnog u jeziku i jezicima južnoslavenskih naroda, naročito ako govorimo o općoj saglasnosti u poimanju odnosa među jezicima i/ili narodima.¹

¹ Ova veza se još direktnije očituje u očiglednoj činjenici da je upravo školstvo i jezik u prosvjeti na sva tri navedena skupa bilo temeljno pitanje za raspravu.

Kako se od šezdesetih godina prošlog vijeka u bivšoj Jugoslaviji sve više vraćaju pojedinačna nacionalna prava, tako se u javni diskurs postavljaju rasprave i pojedinačnim južnoslavenskim jezicima i njihovoj tradiciji prije Bečkog dogovora 1850. Bosanski jezik je, iako u društvu u kontinuitetu višestoljetno prisutan kao i bošnjački narod, ipak formiranjem državne zajednice Srba, Hrvata i Slovenaca (1918) praktično bio izgubio svoju formalnopravnu autonomnost i prisutnost u društvu, baš kao i ime bošnjačkog naroda i države. Bosanski jezik se posebno počinje ponovo afirmirati već od 1965. godine naovamo, naročito 1970. te u nekoliko navrata 80-ih godina prošlog vijeka, da bismo već od 1990. imali cjelovite nove studije o bosanskom jeziku, dok se u nezavisnoj Republici Bosni i Hercegovini bosanski jezik vraća u bh. školstvo (u kojem je bio prisutan i ranije, još za doba osmanske i austrougarske Bosne).

Već danas bosanski jezik je prisutan službeno u školstvu u Makedoniji, na Kosovu, u Crnoj Gori, Srbiji, Hrvatskoj (sporadično i u Sloveniji), bilo kao izborni predmet, bilo u redovnoj nastavi. No, bosanskog jezika ni dan danas nema na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine jer se provode različiti oblici diskriminacije u različitim oblicima i nivoima raznolike bh. vlasti (Republika Srpska, neki kantoni u Federaciji s hrvatskom većinom, itd.). Također, u Kantonu Sarajevo bosanski se u školstvu uči i podučava skupa sa srpskim i hrvatskim i u Federaciji BiH uglavnom udžbenici nose naziv *Naš jezik*. Isto tako, u bh. zakonima različitih oblika i nivoa vlasti bosanski se tretira na različite načine, dok generalno možemo govoriti o slaboj institucionalizaciji bosanskog jezika (službeno se bosanski nalazi samo u nazivima fakultetskih odsjeka na univerzitetima na kojima se izučava, i u školskoj praksi kao nastavni predmet, dok sa zvaničnim imenom bosanskog jezika nemamo niti jednu instituciju) – što u javnom diskursu još porađa (uglavnom novinarska) pitanja o postojanju bosanskog jezika.

Ipak, danas imamo više desetina doktora lingvistike koji se bave bosanskim jezikom, nekoliko fakultetskih odsjeka gdje se izučava bosanski (i u BiH i van BiH), više stotina pojedinačnih naučnih izdanja, preko stotinu različitih rječnika, pet gramatičkih priručnika, pravopisne priručnike, itd. Također, u odnosu na sedamdesete godine i početni naučni rad u Institutu za jezik kada je Institut osnovan, gdje su projekti postavljani na ispitivanje bosanskog standardnojezičkog izraza koji nikada nije do kraja definiran, danas se sarajevski Institut već direktno bavi bosanskim jezikom i u dijahronijskoj i u sinhronijskoj ravni, što je izrodilo monografskim izdanjima iz bosanske redakcije staroslavenskog jezika i starobosanskog narodnog jezika u srednjem vijeku, zatim jezika bosanske alhamijado književnosti, različitim izdanjima o dijalektologiji, savremenom jeziku, itd. Međutim, još uvijek se čeka na ujednačavanje kriterija koji bi u prosvjetno-pedagoškoj praksi mogli biti pogodan model za cijeli bosanskohercegovački prostor. S tim u vezi je u aprilu 2019. održano sarajevsko naučno savjetovanje o bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku i književnosti naroda BiH, slično kao ranije *Mostarsko savjetovanje* (1973) koje je imalo ispitati provođenje ranijih dogovora o provođenju

zaključaka o jezičkoj politici u nastavnoj praksi u osnovnim i srednjim školama u Bosni i Hercegovini. Danas smo pred pomalo sličnim izazovima, pa se umjesto odnosa prema polarizaciji srpskohrvatskog jezičkog standarda bavimo međusobnim odnosima između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika u bh. školstvu – što je posebno važno za šire tokove u jezičkoj politici koja se upravo nerijetko direktno veže za školstvo. Zato ćemo se ovdje baviti statusnim pitanjima bosanskog jezika u bližoj dijahronijskoj perspektivi i danas.

2 SUDBINA BOSANSKOG JEZIKA IZMEĐU *KONGRESA SLAVISTA (1965)* I *MOSTARSKOG SAVJETOVANJA (1973)*

Poznato je da su kao rezultat *Novosadskog dogovora* iz 1954. u izdanju Matice srpske i Matice hrvatske štampani srpskohrvatski rječnik i pravopis kojima je data slika tadašnjeg srpskohrvatskog standardnog jezika. Međutim: „Nijedan od dva navedena djela nisu poštivala jezičku tradiciju kako Bošnjaka, tako ni Bosne i Hercegovine, te su u tim djelima neke karakteristične crte bosanskohercegovačkih govora smatrane provincijalnim i neknjiževnim.“ (Šator 2016: 563)

Tako je sredinom prošlog vijeka u Bosni i Hercegovini naročito vođena rasprava o karakteru standardnog jezičkog izraza. Održano je nekoliko tematskih sjednica Centralnog komiteta (CKSKBiH) na kojima se govorilo o jeziku, a održano je i nekoliko naučnih i stručnih skupova i savjetovanja o jeziku. Tako je u Sarajevu 1965. godine održan *Kongres slavista Jugoslavije* te *Simpozij o jezičkoj toleranciji* 1970. godine, a zatim u Mostaru *Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku* 1973. godine. Praktično, ističemo još i *Trebinjsko savjetovanje o pravopisnoj problematici* 1976. godine, a zatim i sarajevski skup *Jezik i nacionalni odnosi* 1984. na kojem je posebno bilo riječ o jeziku.² Već od prvog bosanskog skupa iz 1965. godine postavljalo se pitanje samosvojnosti bosanskog standardnojezičkog izraza, posebno u većinskom suprotstavljanju priznavanja samosvojnosti, ali i u djelimičnoj pojedinačnoj afirmaciji iste.

Rasprava o dvovarijantnom raslojavanju srpskohrvatskog jezika, pokrenuta na Petom slavističkom kongresu koji je održan u Sarajevu 1965, nastavila je sa istom politikom negiranja bosanskog jezika. Tako se prostor BiH posmatrao kao prostor gdje se istočna i zapadna, odnosno srpska i hrvatska varijanta ukrštavaju ili poništavaju, a **umjesto pojma bosanska varijanta, korišten je naziv bosanskohercegovački standardnojezički izraz. Samo su rijetki se zalagali za bosansku varijantu** (istakao J. H.). (Šator 2016: 564)

Zapravo, od rijetkih spomenutih prethodnim citatom, misli se prije svega na bh. književnika Aliju Isakovića koji je već 1965. u sarajevskom časopisu *Odjek* objavio članak indikativnog naslova *Nervoza u našem književnom jeziku* u ko-

2 Alija Isaković je i na ovom skupu branio bosanske jezičke posebnosti.

jem je prateći leksiku u različitim godištima sarajevskog *Oslobođenja* utvrdio da „bosanskohercegovačko područje (i Sarajevo) ne može (se) bezbolno priklanjati (još manje da ih drugi priklanja) ni zapadnom ni istočnom govornom području“ (Isaković 1965: 2), govoreći i to da „ako Sarajevo nema ništa čega ne bi bilo u Zagrebu i Beogradu, onda ni Zagreb ni Beograd nemaju ono što nosi Sarajevo“ (Isaković 1965: 2), ističući zaključno sljedeće: „Rezultati do kojih sam došao vrlo su zanimljivi, simptomatični i zabrinjavajući. Mnogi ovdašnji, uglavnom autohtoni narodni i književni izrazi gube se (ili su se izgubili) na stranicama Oslobođenja. Izrazi koji su pridošli, i danas masovno u upotrebi, nisu obogatili jezik i nisu nimalo „naškiji“ od bivših; često su manje prikladni i manje naši“ (Isaković 1965: 2).

Praktično, samo dvije godine poslije doći će do zvanične disolucije srpskohrvatskog jezika, 1967. godine³ hrvatskom *Deklaracijom* i srbijanskim *Predlogom* (v. Hodžić 2018a), uprkos čemu će na sarajevskom poznatom *Simpoziju o jezičkoj toleranciji* 1970. godine, gdje se zapravo govorilo o temi *Jezička tolerancija u nastavi (u školama SRBiH)*, doći do svojevrsnog očuvanja srpskohrvatskog jezika, ali za teren Bosne i Hercegovine. U zaključcima s ovog skupa je rečeno: „Zato mi u Bosni i Hercegovini, polazeći od osnovnih principa i pozitivnih tekovina *Novosadskog dogovora*, prihvatamo sve ono što egzistira na cjelokupnom hrvatskosrpskom jezičkom području u granicama zajedničke književnojezičke norme (bez obzira na varijantsku polarizaciju u drugim sredinama)“ (Šipka i dr. 1974: 203). Ipak, kako će se pokazati, bosanska tolerancija nije išla u smjeru potpunog negiranja polarizacije, već se upravo kroz principe jezičke tolerancije dozvoljavala i upotreba hrvatske i srpske varijante (jezika) čak i u njihovom čistom obliku. S obzirom na to da se bosanska varijanta negirala, praktično smo u BiH tada imali srpskohrvatski, srpski i hrvatski jezik (više, v. Hodžić 2018a). Zato će Alija Isaković 1970. još otvorenije braniti bosansku posebnost u jeziku i bosanski jezik, skupa s Makom Dizdarom koji je kao urednik časopisa *Život* proveo anketu pod nazivom: *Tradicija, teorija i sadašnja praksa u primjeni književnog jezika u BiH*.⁴ I u ovoj anketi „samo rijetki“ su branili bosanske posebnosti u jeziku pa je tako nekoliko godina poslije održan još jedan skup.

U oktobru 1973. godine na *Mostarskom savjetovanju o književnom jeziku* učestvovalo je „više od tri stotine jezičkih stručnjaka, prosvjetnih radnika i predstav-

3 Posebno je interesantno da su se tekstovi „Deklaracije“ i „Predloga“ na neki način međusobno podržavali. Između ostalog, zajedničko im je da su imali etnonacionalni pristup jeziku (priznavali su odvojeno hrvatski i srpski jezik), ali bosanski jezik nisu uzimali u obzir. Interesantno, etnonacionalni pristup jeziku važio je i u avnojevskoj Jugoslaviji gdje je upravo u avnojevskim odlukama govorilo o ravnopravnosti srpskog i hrvatskog kao odvojenih jezika, skupa sa slovenskim i makedonskim, na cijelom prostoru Jugoslavije. Čak je i Josip Broz Tito krajem 1944. godine potpisao jednu odluku o izdavanju službenog lista Jugoslavije koji se štampao odvojeno na svim navedenim jezicima. (Ali, ne i na bosanskom, sve do sedamdesetih godina prošlog vijeka.) (Bagdasarov 2018)

4 I Isaković i Dizdar direktno brane bosanski jezik, Dizdar tekstom *Marginalije o jeziku i oko njega*, a Isaković tekstom *Varijante na popravnom ispitu*. Dizdar Isakovića ovdje oslovljava kao profesora (manje istican podatak iz Isakovićeve biografije da je diplomirao jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Sarajevu).

nika društveno-političkih organizacija, stručnih i profesionalnih udruženja, radnih organizacija iz oblasti nauke, kulture i javnog obavještanja“ (Šipka i dr. 1974: 197). Na *Mostarskom savjetovanju* zapravo se raspravljalo o provođenju Zaključaka *Simpozija o jezičkoj toleranciji*, pa je rečeno da „učesnici Savjetovanja posebno pozdravljaju proklamovanje principa književnojezičke politike u Bosni i Hercegovini“, odnosno „principa srpskohrvatskog jezičkog i književnojezičkog zajedništva“ (Šipka i dr. 1974: 197), uz obaveznu primjenu „jedno od dva dvočlana naziva jezika: srpskohrvatski ili hrvatskosrpski – u službenoj upotrebi“ (Šipka i dr. 1974: 198). Međutim, u diskusiji poslije *Mostarskog savjetovanja o književnom jeziku* koje je potvrdilo zaključke sa *Sarajevskog simpozija o jezičkoj toleranciji 1970.* (a, koji je za polaznu osnovu imao *Novosadski dogovor*), kao neko ko je direktno uključen u proces nastave, profesorica Amira Idrizbegović u svojstvu prosvjetnog savjetnika⁵ u Pedagoško-prosvjetnom zavodu Sarajevo, postavila je pitanje „Šta će se od sada izučavati u školama: srpskohrvatski-hrvatskosrpski književni jezik ili tzv. bosansko-hercegovački književnojezički standard, odnosno, standardni jezički izraz?“ (Idrizbegović 1974: 195), odnosno, da li će se koristiti pravopisne odredbe vezane uz *Novosadski dogovor* ili tada već dostupne pravopisne odredbe koje su bile ponešto izmijenjene i prilagođene standardnom govoru u BiH⁶ – sa zaključnim zapažanjem: „Kao savjetnik za maternji jezik ja ne bih mogla u ovom trenutku konkretno uputiti nastavnike u pravcu praktične realizacije primljenih zadataka“ (Idrizbegović 1974: 195), po čemu se vidi da se, jednako kao i danas, upotreba jezika u prosvjetnoj djelatnosti itekako ticala jezičke politike u cjelini.

Tako je Veselko Koroman (1970) prethodno u svom odgovoru na anketu o jeziku provedenu u časopisu *Život*, utvrdio:

Na koncu, ima nejasnoća i u zaključcima što su objavljeni nakon spomenutog razgovora o jeziku. Tu se priča o „jedinstvu raznolikosti“ – bez „varijantske polarizacije“, a sve uz istodobno odbacivanje „treće, bosanskohercegovačke varijante“. Kako to: nema treće varijante, a nema ni varijantske polarizacije!? Čega onda ima? Zar ovu alogičnost može podnijeti zdrav razbor? (Koroman 1970: 45)

U vezi s ovim je posebno važno pokazati kakvog su stava bili lingvisti bošnjačkog imena i porijekla, tj. kako su se odnosili prema bosanskom jeziku.

Dr. Asim Peco je u diskusiji na *Mostarskom savjetovanju 1973.* kazao između ostalog da „iz izlaganja drugih referenata stiče se utisak da se ovdje ide ka posebnom standardnom izrazu što bi se moglo shvatiti i ka posebnom književnom jeziku“ (Peco 1974: 109), pa je dr. Ismet Smailović u svojoj reakciji otvoreno poručio:

5 A. Idrizbegović je dugo godina poslije, u *Oslobođenju* iz februara 1991. objavila članak *U prilog bosanskom jeziku*, a već 2003. i knjigu *Bosanski jezik i bošnjaci: kulturnohistorijski okviri*, Sarajevo: Sejtarija.

6 Svetozar Marković – Mustafa Ajanović – Zvonimir Diklić, *Pravopisni priručnik srpskohrvatskog – hrvatskosrpskog jezika*, Sarajevo: Svjetlost, 1972.

Ne bih želio da drug prof. dr. Asim Peco ode s ovog sastanka s utiskom da mi u Bosni, kako on kaže, možda ne **stvaramo nekakav bosanski jezik**. On to nije istina kategorički rekao, ali maltene bojim se da nije to mislio. Ja mislim da on može otići s uvjerenjem da to nije naša namjera. Nama nije namjera nikad bila da stvaramo poseban bosansko-hercegovački jezik, niti kakvu varijantu, **mi smo uvijek bili protiv toga** (istakao J. H.). (Smailović 1974: 126)

S obzirom na to da u zaključku svog izlaganja dr. Smailović nedvosmisleno podržava poznate tada utvrđene principe književnojezičke politike: „Mi smo za punu toleranciju i sa ovog skupa treba da se razidemo sa zaključcima da se što brže i što dosljednije primjenjuje ono što je rečeno u Zaključcima Simpozija i u dokumentu društvenopolitičkih organizacija koji možemo nazvati poveljom književnojezičke politike u Bosni i Hercegovini“ (Smailović 1974: 126) – nije teško zaključiti da bismo u Bosni i Hercegovini danas imali sređenije stanje, posebno u pogledu statusa bosanskog jezika, da je tadašnja naklonjenost bosanskom jeziku bila nešto veća nego što jeste (u pojedinačnim istupima, uglavnom onih koji se nisu usko bavili lingvistikom). No, i I. Smailović i A. Peco će djelimično kasnije revidirati svoje stavove.⁷

Dalje se o bosanskom jeziku kroz pojedinačne radove govorilo u svakoj dekadi od 1960. do 1990., nakon čega su Bošnjaci već na Popisu stanovništva 1991. dominantno (čak i u odnosu na srpskohrvatski) pokazali privrženost bosanskom jeziku u BiH, da bi 1993. bosanski jezik vratili u zakonodavno-pravne okvire, uslijed čega nadležno ministarstvo izdaje udžbenike za bosanski jezik kada bosanski jezik počinje da se afirmira u pedagoškoj praksi, a onda i u širem društvu. U kontekstu današnjeg statusa bosanskog jezika u prosvjetno-pedagoškoj praksi u BiH indikativno se osvrnuti na najnovije savjetovanje na ovu temu, što činimo u nastavku.

3 BOSANSKI JEZIK I SARAJEVSKO SAVJETOVANJE (2019)

Dana 6. aprila 2019. u Sarajevu je održano tzv. *Naučno savjetovanje* naslovljeno kao *Bosanski, hrvatski i srpski jezik i književnosti naroda Bosne i Hercegovine u školskom sistemu u BiH*. *Sarajevsko savjetovanje* je održano s ciljem javnog usaglašavanja stavova oko uređenja različitih pitanja o učenju maternjeg jezika i

7 V. Smailović 2003. Inače, Asim Peco eksplicitno je bio protiv bosanskog jezika, još 1970. godine, u svom tekstu *Tradicija i savremeni jezički problemi*, objavljenom u dvobroju časopisa *Život* (novembar-decembar 1970) kao odgovor na spominjanu anketu o jeziku. Međutim, u radu Peco 2001 A. Peco bosanskom jeziku i Bošnjacima pristupa nešto drukčije, naglašavajući bošnjačku autohtonost na tlu i u jeziku i navodeći pohvale bošnjačkih književnika bosanskom jeziku kojeg su tako i imenovali. Također, može se sasvim pozitivno gledati na Pecine stavove i kada, pak, kaže da bosanskohercegovačka situacija ne može prihvatiti teoriju o postojanju „isključivo dviju varijanata srpskohrvatskog književnog jezika“ ili na „tezu o ukrštanju varijanata“ te kada spominje i druge članove naše jezičke zajednice osim Srba i Hrvata. Isto tako, Peco otvoreno još ranije propagira i bosansku posebnost kada kaže: „Mi se pitamo: kako je moguće negirati nečije postojanje kada se upravo iz govora njegove zone preuzima supstanca, ono što je osnovica i varijantskih gramatičkih struktura.“ (Peco 1970: 91)

književnosti, prije svega u Kantonu Sarajevo, a direktna je posljedica niza zvaničnih *Instrukcija*⁸ koje je istim povodom u više navrata tokom više godina izdavalo sarajevsko nadležno ministarstvo obrazovanja. Na skupu su učestvovali bh. lingvisti koji se primarno bave bosanskim jezikom ili filolozi koji se bave bošnjačkom književnošću. Bilo je više od dvadeset direktnih učesnika (iz Bihaća, Zenice, Tuzle, Sarajeva i Mostara – gdje se kroz univerzitetsku nastavu izučava bosanski jezik), uz nekolicinu njih koji iz opravdanih razloga nisu učestvovali. Skupu su prisustvovali i nastavnici maternjeg jezika i književnosti u Kantonu Sarajevo, koji su kroz rasprave dali svoj doprinos savjetovanju. Inače, u skladu s nazivom skupa, tokom savjetovanja je spomenuto da zaključke skupa mogu i trebaju dobiti drugi nivoi vlasti u BiH (ne samo u Kantonu Sarajevo) da se odluče kako postupati prema njima.⁹ Ili, spomenuto je kako možemo govoriti i o cjelovitoj reformi nastave jezika i književnosti u BiH. Inicijator i organizator ovog skupa bilo je Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo. Po službenim *Zaključcima*, savjetovanje je rasvijetlilo „pitanja koja se tiču nastavnoga predmeta čiji se sadržaj temelji na izučavanju bosanskoga, hrvatskoga i srpskog jezika i književnosti naroda Bosne i Hercegovine u osnovnim i srednjim školama u Bosni i Hercegovini“ (ZAK 2019).¹⁰

Ovdje se već može konstatovati nekoliko značajnih zapažanja povodom formulacije naziva savjetovanja, odnosno povodom njegovog postavljenog (formuliranog) cilja.

3.1 Nastavni kurikulum(i) za maternji jezik i književnost – sadržaji nastave

Iz datog naziva skupa, a posebno u postavljenim ciljevima, direktno se već implicira i sam pravac prema kojem bi se trebalo ići u očekivanim zaključcima. Naime, govorimo li o *školskom predmetu* u kojem se izučava maternji jezik i književnost, morali bismo ostati dosljedni pa se zadržati na integralnom a ne parcijalnom pristupu temi, bez obzira na to što se predmet o kojem je riječ parcijalno dijeli na pitanja jezika i pitanja književnosti. Odnosno, temi bi trebalo pristupiti analitički iz perspektive nastavnog predmeta za maternji jezik i književnost, a ne sintetički iz perspektive pitanja kako u nastavi izučavati književnost, te kako u nastavi

8 Više o analizi i prikazu sadržaja *Instrukcija* v. Hodžić 2018a; 2018b.

9 Prema tekstu *Zaključaka*: „Naučni odbor usvojio je zaključke koje predaje naučnoj i stručnoj zajednici, nadležnim organima zakonodavne i izvršne vlasti u Bosni i Hercegovini, odgojnim i obrazovnim ustanovama i javnosti.“ (ZAK 2019)

10 Prethodno je najavljivano da će službeni zaključci sa skupa biti objavljeni u roku od 15 dana, a najavljen je bio i zbornik radova izloženih u programskom dijelu savjetovanja. Kako se niti jedno niti drugo još nije desilo, *Zaključci* su potpisani od strane predsjednika Naučnog odbora, dr. Ismaila Palića, dostavljeni medijima kako bi bili dostupni široj javnosti, a dakako i sektoru prosvjete (ZAK 2019). S obzirom na to da se suštinski u mnogome razlikuju od donesenih zaključaka Sarajevskog savjetovanja i praktično su im protivne, svoje teze koje sam kao učesnik Sarajevskog savjetovanja imao priliku izložiti, donosim opširnije u ovom radu, kako sastavni dio ovog (trećeg) poglavlja.

izučavati maternji jezik; odnosno još dalje parcijalno, kroz pitanje kako tri jezika (bosanski, hrvatski i srpski) izučavati u jednom predmetu, te kako pristupiti izučavanju književnosti pojedinih naroda u BiH. Ovim smo bez ikakve rasprave nametnuli stav da se predmet maternjeg jezika i književnosti u BiH, tj. njegov sadržaj, „temelji na izučavanju bosanskoga, hrvatskoga i srpskoga jezika“ (kako je spomenuto u postavljenim ciljevima skupa), ili, što je još više podložno raspravi, ovim podrazumijevamo da se predmet za maternji jezik i književnost u Bosni i Hercegovini u dijelu sadržaja koji se tiče književnosti temelji na pitanjima podučavanja književnosti Bosne i Hercegovine, tj. književnostima BiH.

Zato, umjesto da se rukovodimo tvrdnjom da se sadržaj nastavnog predmeta maternjeg jezika i književnosti u BiH temelji na književnosti naroda BiH i na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku, sadržaj nastavnog predmeta za maternji jezik i književnost trebao bi da se temelji na postojećem kurikulumu odnosno nastavnom planu i programu koji bi trebao da se formira prema već ustaljenim metodičkim obrascima za proučavanje (podučavanje) maternjeg jezika i književnosti, a ne za podučavanje maternjim jezicima i književnostima. Učenje maternjeg jezika ne bi trebalo biti temeljeno na učenju više jezika. Jer, svaki maternji jezik ima već razrađen plan i program koji se tiče njegovog učenja u školi, pa je pitanje učenja hrvatskog odnosno srpskog jezika i književnosti u školi nemoguće ograničiti ili bar fokusirati kroz nastavne sadržaje koji se prije svega tiču Bosne i Hercegovine, a da se ne posegne za redukovanim obrascima. Upravo suprotno, kao predmet u školi *Srpski jezik i književnost* te *Hrvatski jezik i književnost* po već ovjerenim praksama imaju obavezne nastavne sadržaje koji se predaju ili bi se trebali (morali) predavati u datim predmetima. Tako da, ovo pitanje bi se moralo svesti na odnos postojećih ili mogućih budućih nastavnih planova i programa (kurikuluma) za maternji jezik i književnost kao predmet, a ne na pojedinačan odnos među jezicima ili među književnostima, a napose u BiH. Uprkos navedenom, pola godine nakon provedenog *Sarajevskog naučnog savjetovanja* nadležno ministarstvo obrazovanja na svojoj službenoj internetskoj stranici objavilo je 9. 10. 2019. *Javni poziv za prijavu kandidata za člana Stručnog tima za izradu predmetnih kurikuluma* (JPZ 2019), u kojem je navedeno 26 nastavnih predmeta, gdje na prvom mjestu stoji predmetni kurikulum (ne kurikulumi) za „Bosanski jezik i književnost, Hrvatski jezik i književnost, Srpski jezik i književnost“. Za stručne timove se traži „do 6 članova (obavezno – 1 član univerzitet, 2 člana – predmetna nastava, 1 član – razredna nastava, 2 člana – srednja škola)“ (JPZ 2019). Zato je ovdje neophodno sagledati metodičke i pedagoške mogućnosti uklapanja više predmetnih kurikuluma u jedan i sagledati posljedice takvog koncepta.

Inače, ako govorimo o sadržaju kurikuluma za maternji jezik i književnost, po postavkama savremenih ishoda učenja nastava maternjeg jezika odnosi se na aspekt komunikacije i jezika, na aspekt književnosti i stvaralaštva i na aspekt kulture i medija, pri čemu se tretiraju i slušanje, čitanje, govorenje i pisanje.

Koncept plana i programa maternjeg jezika i književnosti treba biti u skladu s ciljevima nastave i jezika i nastave književnosti. U nastavi maternjeg jezika i književnosti metodika nastave književnosti zauzima značajno mjesto. U čitanju književnih tekstova učenici obogaćuju iskustvo, učeći o nacionalnoj kulturi i tradiciji kao dijelu vlastitog nacionalnog identiteta. Tako književnost po svojoj ulozi odslikava ljudska iskustva na svakom stepenu historije, a različitim narodima nisu zajednička ni iskustva ni historija (sudbina naroda, iskustvo življenja, kulturološko-religijski sloj, usmena tradicija, ratna iskustva, i sl.), ili imaju različita viđenja pojedinih istih (zajedničkih) iskustava ili različita viđenja posebnih iskustva drugih naroda. Zato se obrazovni ciljevi književnosti osim na uviđanje i saznavanje stvaralačkih postupaka i estetskog svijeta književnosti šire i na upoznavanje sa širim ljudskim iskustvom, običajima, svjetonazorima, društvenim odnosima i stanju posmatranog vremena i podneblja, pri čemu se kroz umjetnički doživljaj istine više uči o životu nego kroz historiju ili sociologiju – tu su ekonomsko-socijalne teme, klasni odnosi, moralna shvatanja, tradicija i kultura – i samo pažljiv odabir programskih sadržaja može da zadovolji sve aspekte ciljeva nastave književnosti – njenu kritičku funkciju (kao izraz drame ljudskog bića) i njenu emancipatorsku funkciju (kao izraz potrage za idealom). Pri svemu ovome književnost nije samo pitanje teme već načina obrade teme – pa neće i ne treba na isti način biti obrađen ni jedan te isti književni sadržaj, odnosno, nastavna jedinka. No, sasvim je relevantno i u stvarnosti prisutno pitanje postojanja sadržajno različitih planova i programa za jedan te isti predmet.¹¹ Pitanje je samo koji program najbolje odražava suštinu predmeta s obzirom na to da naziv predmeta mora biti usklađen i sa sadržajem predmeta.

Ako pak govorimo o jezičkim sadržajima kurikuluma za maternji jezik i književnost sadržajno bi valjalo usaglasiti jedinke koje se tiču čitanja, pisanja, govorenja i slušanja.

Inače, poznato je da je bliskost južnoslavenskih naroda i jezika tolika da se uglavnom ostvaruje sposobnost međusobnog komuniciranja na tim jezicima jer se može premostiti svaki veći šum u komunikaciji, što ne znači da će komunikacijska kompetencija govornika jednog jezika istovremeno podrazumijevati i potpunu osposobljenost za umijeće komuniciranja na drugim jezicima u pogledu preciznog i tačnog odabira odgovarajućih jezičkih jedinica u performativnom smislu. Ovdje je problem još veći ako govorimo o stručnoj i terminološkoj leksici (a ne o svakodnevnom komuniciranju).

No, sposobnost razumijevanja govornog i pisanog jezika ne znači i potpunu sposobnost produkcije/proizvodnje sadržaja na istom tom jeziku, kako što znati čitati (i moći slušati) ne znači i znati pisati ili usmeno se izražavati.¹²

11 Kao što je prirodno da slični ili u većem procentu isti predmetni sadržaji budu u školi obrađivani kroz potpuno različite predmete (primjer fizike i elektrotehnike, recimo).

12 Bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski jezik su kao pripadnici jedne porodice jezika bliski koliko su bliski naši narodi kao pripadnici jedne porodice naroda. Genetski, svi vode porijeklo od narodnih redakcija staroslavenskog jezika kojemu je osnovica staromakedonski iz okoline

Uzmimo za primjer da se, uz dovoljno bogat kontekst, može razumjeti svaki niz jezičkih jedinica koji ne mora biti i gramatički ovjeren. Time je kriterij razumljivosti ovdje (i inače) nedovoljan kriterij u prosuđivanju jezičkih i komunikacijskih kompetencija. Npr. svi južnoslavenski narodi se danas hvataju u koštac s problemom određenja i sagledavanja (definiranja) vlastitih naročito ortoepskih (govornih) normi, a zatim i pojedinih pravopisnih rješenja. Zadržimo li se samo na ovom nivou, pitanje je kako ovakvo nešto koje je troje ili četvero zbiti u jednu učionicu (kada se ni ono što je jedno ne može ispravno do kraja savladati). Odnosno, pitanje je hoće li (trebaju li) postojati pojedinačni programi po kojima se mogu usavršiti ovi sadržaji. Pomislimo li da je vrijedno ne učiti samo o sebi, već u istoj mjeri učiti i o drugima, bit ćemo u pravu. Samo, pritom treba razmisliti može li se sve to zbiti u jedan programski sadržaj a da ne dođe do redukcije (a time i skrnavljenja) sadržaja.

Jezik kao nosilac kulture, historije i tradicije mnogo je više od standardnojezičke norme i pravopisnih pravila koja su stvar konvencije. Ni historija naših jezika u kompletu, ni historija standardnih jezika u mnogome se ne poklapaju. U praksi, pojedinačne razlike postoje na svim jezičkim nivoima, a naši jezici samo dijele istu tipologiju ili jedan gramatički sistem. Kako se praktični ciljevi nastave jezika odnose na čitanje, pisanje, gramatiku, kulturu govora i stilistiku, uz izgradnju kritičkog mišljenja, veliko je pitanje mogućnosti uklapanja višečlanih različitih književnojezičkih tradicija u jednu.

Zato je posebno važno sagledati da li se po ovom konceptu školski planovi i programi za nekoliko (sličnih) jezika mogu integrirati u jedan i po kojem principu. Sasvim drugo, ali ne i manje važno, jeste pitanje ima li dovoljno opravdanja za takve mogućnosti – nije samo pitanje može li, već je pitanje i treba li?

3.2 Ime nastavnog predmeta za maternji jezik i književnost – ime koje (ne) odgovara sadržaju

U prethodnoj raspravi smo već dali podatak o zvaničnom imenovanju nastavnog predmeta za maternji jezik i književnost u školama Sarajevskog kantona, kao: „Bosanski jezik i književnost, Hrvatski jezik i književnost, Srpski jezik i književnost“.

Praktično, radi se o tročlanom imenovanju jednog nastavnog predmeta.

Tako je u zaključcima *Sarajevskog savjetovanja* u vezi s ovim doneseno sljedeće: „U nastavnim planovima i programima za osnovne i srednje škole u Bosni i Hercegovini potrebno je formirati **jedan nastavni predmet** pod nazivom: „Bosanski jezik i književnost, Hrvatski jezik i književnost, Srpski jezik i književnost““ (istakao J. H.) (ZAK 2019). Međutim, kako je evidentno riječ o trokomponentnom nazivu, odnosno, o nečemu postavljenom između onoga što bi moglo biti označe-

Soluna. Upravo zato danas bez značajnih poteškoća u velikoj mjeri možemo da razumijemo i makedonski jezik (ili u određenom stepenu bugarski, poljski i slovenski) ali ne vladamo drugim prethodno spomenutim jezičkim komponentama ili performativnim komunikacijskim kompetencijama.

no kao „tri naziva“ i „tročlani naziv“,¹³ zaključci *Sarajevskog savjetovanja* ističu i ovo: „Taj zbirni naziv može se koristiti isključito u nastavnim planovima i programima; on se ne može koristiti u pedagoškoj dokumentaciji niti u javnim ispravama koje se tiču bilo kojeg učenika pojedinačno.“ (ZAK 2019) Praktično, ovim je dokinuta pređašnja praksa da se jednom učeniku u svjedodžbama pišu tri umjesto jednog maternjeg jezika.¹⁴ Također, ovim se ne daje mogućnost samostalnog izučavanja tri maternja jezika u bh. školama kao odvojenih nastavnih predmeta, već se svi uče zajedno u jednoj učionici (osim u jednonacionalnim odjeljenjima).¹⁵

Međutim, iako imamo jedno tročlano ime (ne tri zamjenska imena jednog), jasno je da svaki učenik inače mora koristiti potpuno ime predmeta koji se izučava u školi (bilo ono tročlano ili jednočlano). Potpuno je jasno da ne postoji ovjerena tročlana formulacija za jedno ime jednog nastavnog predmeta za maternji jezik i književnosti, a koja bi kao u dosadašnjoj praksi (v. Hodžić 2018b) u Sarajevskom kantonu, uz istovremenu mogućnost pisanja svakog od imena podrazumijevala i mogućnost odabira jednog od njih (ili možda samo dva imena). Tamo gdje postoji potreba za različitim imenovanjem istog nastavnog sadržaja opet mora biti riječ samo o jednom imenu (koristimo li više zamjenskih imena nema potrebe da se koriste sva, već jedno, koje je zamjensko s ostalima za isti programski sadržaj). Zato, čim postoji potreba za istovremenim korištenjem tri različita (nezamjenska) imena, tu je neminovno riječ i o postojanju tri različita sadržaja – za tri različita sadržaja koriste se usporedo sva tri imena pojedinačno. Ako je sadržaj jedan, on samo može imati više zamjenskih imena, a ne jedno višekomponentno ime.

S druge strane, ako bi se nastavni plan i program mogao koncipirati tako da bi možda mogao zadovoljiti kriterij upotrebe više različitih imena za jedan te isti sadržaj (koji podrazumijeva ono što je zajedničko za sva imena – a takav sadržaj bi posebno morao biti propitan i ovjeren u njegovoj kompatibilnosti za svako ime), postavlja se pitanje odnosa takvog imena prema nekomponentnim planovima i programima koji ne zadovoljavaju kriterij upotrebe više imena za isti sadržaj. Odnosno, ako jedan te isti sadržaj imenujemo jednom ovako, drugi put onako, podrazumijeva se da svaku drugu istu formulaciju možemo imenovati na više zamjenskih načina (tri jezika ili jedan). Istina je pak da ne postoji ovakva vrsta saglasja (pogotovo što se imena jezika u ovom slučaju odnose na prostor više država), i zato su se u praksi javljali dodatni problemi kod verifikovanja ocjene iz predmeta maternji jezik van Bosne i Hercegovine (pogotovo ako su učeniku bila upisana tri jezika umjesto jednog). Također, ako u Hrvatskoj i Srbiji i u dijelovima

13 Data formulacija je prethodno donesena *Instrukcijom* nadležnog ministarstva za obrazovanje.

14 Iako, zbunjuje dio zaključka o „pedagoškoj dokumentaciji“, s obzirom na to da su nastavni planovi i programi dio pedagoške dokumentacije.

15 Mada, na skupu je zaključeno da treba izraditi posebne udžbenike jezika za svaki jezik (ali udžbenike bliskih programskih sadržaja), te zajedničke udžbenike iz književnosti (detaljnije, v. ZAK 2019).

Bosne i Hercegovine gdje se samostalno izučavaju hrvatski i srpski jezik postoje tzv. nacionalni kurikulumi za srpski odnosno hrvatski jezik, pitanje je gdje će takav kurikulum morati postojati i za bosanski jezik.

4 ZAKLJUČAK

Definiranje koncepta u izučavanju i podučavanju maternjeg jezika i književnosti jednog naroda stvar je historije, kulture i tradicije datog naroda, kao i savremenog trenutka i koncepta življenja – ili pak stvar nekog naknadnog dogovora koji nije u skladu s prethodnim. Međutim, svaki naknadni dogovor trebao bi podrazumijevati sve strane u procesu i ne bi smio biti jednostran i proizvoljan. Iako, postavljanje određenog modela i koncepta u podučavanju vlastitog maternjeg jezika i književnosti stvar je i vlastitog nahođenja (u slučaju kad se predmet rasprave ne tiče direktno i drugih).

Praktično, savjetovanja o jeziku u prosvjetno-pedagoškoj praksi donose implikacije na šira statusna pitanja jezika u datom sociolingvističkom kontekstu. U tom smislu je *Sarajevsko savjetovanje* (2019) po stepenu tolerancije dosta blisko *Mostarskom savjetovanju* (1974), pri čemu se u okruženju govori o disoluciji i samostalnosti pojedinih bliskih južnoslavenskih jezičkih praksi, a u Bosni i Hercegovini o zajedništvu. Time naročito dolazi do izražaja pitanje nepotpune autonomnosti i samosvojnosti bosanskog jezika (u svim vidovima njegove upotrebe). Dodatno, otvoreno pitanje samostalnog i/ili kombiniranog izvođenja nastave bliskih južnoslavenskih maternjih jezika stvar je potrebe, nužde ali i osnovnih principa. Govorimo li o samosvojnosti i autonomnosti na jednom nivou, praktično bismo je trebali imati na svakom. Ovo pak ne znači da će bespogovorno i apsolutno u praksi biti ovjeren samo jedan model prosvjetno-pedagoške prakse kada je maternji jezik u pitanju. Jedino je bitno povesti računa o dosljednostima, a potom postaviti potrebne i moguće modele, pri čemu se ne bi smjelo događati da ono što je moguće bude ispred onog što je potrebno.

Zato će svako naknadno raspravljanje o prirodi odnosa među južnoslavenskim narodima i jezicima može biti stvar relativiziranja i nepoznavanja temeljnih činjenica iz bliže i dalje prošlosti iz života južnoslavenskih naroda i njihove viševjekovne historije, kulture i tradicije; ili tek pokušaj naknadnog proizvoljnog i nekog „poželjnog“ tumačenja, shvatanja i poimanja ovih odnosa.

Na koncu, gledano iz bosnističke perspektive, autonomnost i samosvojnost bosanskog jezika morala bi ipak biti osigurana u istoj ili većoj mjeri kako je osigurana i za srpski, odnosno, hrvatski jezik u njihovim međusobnim odnosima. Isto je i sa bošnjačkom, hrvatskom i srpskom književnosti. Ovo će važiti za integralni južnoslavenski prostor pa se u konceptu naznačenih odnosa treba povesti računa i o crnogorskom jeziku i književnosti. U skladu s tradicijom i međusobnim dogovorom.

LITERATURA

- Bagdasarov 2018** = Artur R. Bagdasarov, O etnojezičnoj politici u socijalističkoj Jugoslaviji, *Filologija* (Zagreb) 71 (2018), 25–60.
- Hodžić 2018a** = Jasmin Hodžić, *Bosanski jezik: statusna pitanja bosanskog jezika kroz historiju i historija nauke o bosanskom jeziku*, Sarajevo: Simurg media – Internacionalni univerzitet u Sarajevu, 2018.
- Hodžić 2018b** = Jasmin Hodžić, Neki sociolingvistički aspekti imenovanja i učenja maternjeg jezika i književnosti u bosanskohercegovačkom školstvu s fokusom na Kanton Sarajevo, *Književni jezik* (Sarajevo) 29 (2018), 159–197.
- Idrizbegović 1974** = Amira Idrizbegović, Za konkretniju raspravu i aktivniji odnos prema problemima u praksi, u: *Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku (referati, diskusija, zaključci)*, prir. Milan Šipka i dr., Sarajevo: Institut za jezik i književnost u Sarajevu – NIP Oslobođenje, 1974, 194–197.
- Isaković 1965** = Alija Isaković, Nervoza u našem književnom jeziku, *Odjek* (Sarajevo) XVIII (1965), 2.
- JPZ** = *Javni poziv za prijavu kandidata za člana Stručnog tima za izradu predmetnih kurikuluma*, https://mon.ks.gov.ba/sites/mon.ks.gov.ba/files/javni_poziv_kurikulum.pdf (pristup 10. 10. 2019).
- Koroman 1970** = Veselko Koroman, Uvlake gredu – a postole stoje, *Život* (Sarajevo) 11–12 (1970), 18–46.
- Peco 1970** = Asim Peco, Tradicija i savremeni jezički problemi, *Život* (Sarajevo) 11–12 (1970), 84–95.
- Peco 1974** = Asim Peco, O ravnopravnosti pisama, jezika administracije i o bosanskohercegovačkom standardnom izrazu, u: *Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku (referati, diskusija, zaključci)*, prir. Milan Šipka i dr., Sarajevo: Institut za jezik i književnost u Sarajevu – NIP Oslobođenje, 1974, 107–110.
- Peco 2001** = Asim Peco, Muslimanski narodni govori i standardizacija našeg jezika, *Anali GHB biblioteke* (Sarajevo) XIX–XX (2001), 243–252.
- Smailović 1974** = Ismet Smailović, Književnojezička politika – izraz zajedništva naroda BiH, u: *Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku (referati, diskusija, zaključci)*, prir. Milan Šipka i dr., Sarajevo: Institut za jezik i književnost u Sarajevu – NIP Oslobođenje, 1974, 125–126.
- Smailović 2003** = Ismet Smailović, Putevi ka standardizaciji bosanskog jezika, *Književni jezik* (Sarajevo) 21.2 (2003), 98–102.
- Šator 2016** = Edim Šator, Doprinos Alije Isakovića bosnistici, *Zbornik radova s naučnog skupa: Hercegovački naučnici/znanstvenici i tradicija istraživanja u Hercegovini, Zgrada Vlade FBiH, 11. i 12. decembar 2015. godine*, Mostar: Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, 563–573.
- Šipka 1974** = Milan Šipka i dr. (prir.), *Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku*, Sarajevo: Institut za jezik i književnost u Sarajevu – NIP Oslobođenje, 1974.
- ZAK** = *Zaključci Sarajevskog naučnog savjetovanja*, <https://www.klix.ba/vijesti/bih/naziv-predmeta-u-ks-moze-biti-bosanski-hrvatski-ili-srpski-jezik-i-književnost-nema-kombiniranja/190624053> (pristup 10. 10. 2019).

POVZETEK

Sociolingvistični vpogledi v razprave o bosanskem jeziku na Mostarskem posvetovanju o knjižnem jeziku (1973) in na Sarajevskem posvetovanju (2019)

V prispevku so predstavljeni sociolingvistični vidiki razprav o bosanskem jeziku oziroma o razumevanju pojma bosanski jezik sredi prejšnjega stoletja in danes, in sicer na Mostarskem posvetovanju o knjižnem jeziku (1973) in na Sarajevskem posvetovanju (2019). Programske vsebine obeh posvetov niso podrobno predstavljene in analizirane, ampak smo iz njih

izbrali relevantne zaključke in analizirali procese, ki so jih ti sklepi usmerjali. Podatki so analizirani posebej glede na koncept razmerja med skupnim in posameznim v južnoslovenskih standardnih jezikih s štokavsko osnovo oziroma na vprašanje razmerja med srbohrvaškim, hrvaškim, srbskim in bosanskim jezikom (v tem prispevku ni bil upoštevan črnogorski standardni jezik) v bosansko-hercegovskem šolstvu in družbi. Vzgojno-izobraževalna praksa in materni jezik sta odvisna od učnih načrtov in programov oziroma kurikulumov maternega jezika in književnosti, določenih glede na zadane učne cilje. Zato smo posebno pozornost namenili načelom oblikovanja posameznih učnih programov za ustrezne matere jezike in predvsem odnosu med učnimi programi in jeziki, pri čemer smo se osredotočili na sodobno stanje v Sarajevu v primerjavi s stanjem sredi preteklega stoletja.

JELICA STOJANOVIĆ

KONTINUANTI POLUGLASNIKA U *PAŠTROVSKIM ISPRAVAMA* 16–19. VIJEKA

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.26.1.9](https://doi.org/10.3986/JZ.26.1.9)

Kontinuantni polglasnika v Paštroviških listinah 16.–19. stoletja

Prispevek predstavlja kontinuantne za stari polglasnik v Paštroviških listinah 16.–19. stoletja, ki so med najpomembnejšimi jezikoslovnimi problemi v teh dokumentih srbskega jezika in tudi v današnjem govoru kraja Paštrovići. To je hkrati tudi ena od najzanimivejših fonetičnih potez v zgodovini srbskega jezika, še posebej pri obravnavi obrobni govora, med katere spada tudi govor Paštrovičev. Za to raziskavo smo analizirali okoli 600 listin. Po korpusu Paštroviških listin se polglasnik od 16. do 19. stoletja ni izenačil z nobenim od samoglasnikov: izgovor variira med *a* in *e*.

Ključne besede: srbščina, Paštroviške listine (*Paštrovske isprave*), polglasnik, kontinuantni polglasnika, samoglasniški *r*

Semivowel Reflexes in *Paštrovske isprave* from the Sixteenth to the Nineteenth Century

This article presents the reflexes of the old semivowel in *Paštrovske isprave* (the Paštrovići Documents), which are considered the most important linguistic problems in these Serbian-language documents as well as in today's Paštrovići subdialect. In addition, this is also one of the most important phonetic features in the history of Serbian, especially when examining marginal subdialects, such as the one from Paštrovići. Approximately six hundred documents were analyzed for this research. According to the *Paštrovske isprave* corpus, from the sixteenth to the nineteenth century the semivowel did not develop into any other vowel: the pronunciation varies between *a* and *e*.

Keywords: Serbian, Paštrovići Documents (*Paštrovske isprave*), semivowel, semivowel reflexes, vocalic *r*

0 UVOD

Paštrovske isprave predstavljaju značajnu kariku za upotpunjavanje istorijske i teritorijalne slike jezika, te razvoja i rasprostiranja određenih jezičkih izoglosa. Posjeduju možda najznačajniju građu u srpskom jezičkom nasljeđu u periodu 16–17/18. vijeka jer je iz ovog perioda najmanje sačuvanih spomenika pisanih narodnim jezikom. Nastale su na području jezički zanimljivim, području koje je bilo dosta odvojeno od okolnih prostora, istorijski pod upravom ili uticajem različitih država: Mletačke republike (najduže, od 1423. do 1797. godine), Austrije, Francuske, Rusije. Najviše dokumenata pisano je i čuvano u poznatim paštrovskim manastirima (Gradište, Praskvica, Reževići i Duljevo), ali je dosta toga sačuvano i u porodičnim zbirka. Najbogatija zbirka dokumenata čuva se u manastiru Praskvice, prema našoj evidenciji isprava 16–19. vijeka je oko 350. Izvršili smo

fotografisanje ove zbirke, a, kako smo izvršili fotografisanje i *Paštrovskih isprava* iz DA Cetinje i Budva, to smo korpus proširili i ovim dokumentima.

Iz 16. vijeka za ovaj rad raščitali smo, ekscerpirali i opisali građu 58 isprava, iz 17 vijeka 160, iz 18. vijeka 225, a iz 19. vijeka 143, dakle blizu 590 isprava 16–19. vijeka, što predstavlja veoma reprezentativan korpus za sagledavanje date problematike.

Opredijelili smo se da u ovom radu predstavimo problem kontinuanata poluglasnika, kao jedan od najzanimljivijih i najvažnijih lingvističkih problema u *Paštrovskim ispravama*, a i u govoru Paštrovića danas.

1 KONTINUANTI POLUGLASNIKA U KNJIŽEVNOM JEZIKU I U DIJALEKTIMA

Jedna od najzanimljivijih fonetskih crta u istoriji srpskog jezika, naročito kada su u pitanju neki periferni govori, u koje spada i govor Paštrovića, jeste kontinuant za stari poluglasnik. Srpski jezik je, kao i ostali slovenski jezici, naslijedio iz praslavenskog dva poluglasnika (сънь, дьнь, лювьвь, отьць, srp. *сан, дан; љубав, омац*). Proces izjednačavanja poluglasnika u srpskom jeziku u načelu se vršio znatno prije najstarijih sačuvanih pisanih spomenika jer se u njima u pisanju nediferenciraju dva poluglasnika. Što se tiče refleksa u štokavskim govorima, stari poluglasnik je prešao u *a* (što bi išlo u prilog izgovoru u pravcu zadnjeg reda), ali je u određenim perifernim dijalektima (zetsko-raškog tipa i timočkim govorima) zadržan izvjestan poluglasnički izgovor, u jednim zatvorenniji, reda *e* (zetski, iako ne dosljedno), u drugim otvorenniji, reda *a*.

Područje arhaičnijih zetsko-raških govora pruža zanimljiv materijal u vezi sa poluglasnicima. Jedan, nemali dio (na prostoru današnje Crne Gore) ovog područja u različitom obliku čuva poluglasničke vrijednosti, nejedinstveno na cijelom području. Te se vrijednosti kreću od *ä* (široko otvoreno *e*) do izgovora koji je otvorenniji (reda *a*), sa mogućnošću manje ili više napretnutog izgovora (Ivić 1985: 160). Što se govora Paštrovića tiče, kod Radomira Aleksića u *Izveštaju o govoru Paštrovića* nalazimo da je „zamenik za poluglasnik u ovom govoru zvuk *ea* (zvuk između *e* i *a*)“ (Aleksić 1939: 17). Prema Luki Vujoviću refleks poluglasnika se razlikuje u mrkvičko-zubačkom (gdje je nešto bliži vokalu *e* nego vokalu *a*) u odnosu na refleks u Paštrovićima i Crmnicima, gdje stoji na granici između *a* i *e* (Vujović 1969: 93–94). Miodrag Jovanović primjećuje da je Luka Vujović u pravu što je svrstao paštrovski i crmnički poluglasnik u jednu grupu, ali ne i što se tiče njegovog izgovora, jer je u crmničkom govoru, prema Miletiću, „refleks poluglasnika prvenstveno reda *a*“ (Miletić 1940: 226). Što se Paštrovića tiče, prema Miodragu Jovanoviću: „Refleks nekadašnjeg poluglasnika u paštrovskom govoru obilježavamo sa *ba* – ne zato što ga smatramo glasom pasivnije artikulacije od punog vokala.“ Dalje, Jovanović konstatuje da: „U nizu glasova od *a* do *e* koji se mogu čuti umjesto nekadašnjeg poluglasnika u jakom položaju u riječi, prosječni paštrovski

izgovor ovog vokala svakako je bliži vokalu *a*. U prilog takvom zaključku idu i brojni prelasci etimološkog *a* u *ba*, kao i u Crmnici (nešto manje izraženi) i „mućenja u pravcu poluglasnika“ – samo u Paštrovićima. Relativno visokim stepenom upotrebe *ba* (iako nekada i paralelno sa izgovorom vokala *a*), bez bitnijih lokalnih razlika, posebnim fonetsko-fonološkim svojstvima pripada mu posebno mjesto u vokalskom sistemu govora Paštrovića“ (Jovanović 2005: 94).

2 KONTINUANTI POLUGLASNIKA U PAŠTROVSKIM ISPRAVAMA

Što se tiče kontinuantu za stari poluglasnik u *Paštrovskim ispravama*, možemo uočiti izvjesnu tendenciju u periodu 16–19. vijeka. U ranijoj fazi nijesu rijetki slučajevi da se piše *jer* na mjesto poluglasnika u jakom položaju, potom da se javlja kontinuant *a* (češće) i kontinuant *e* (rjeđe), a ima i isparava u kojima je prisutna naporedna upotreba *a* i *e* (pri čemu se uglavnom to odnosi na one isprave u kojima je dominantan kontinuant *e*). Uopšte, možemo konstatovati da se broj primjera (s obzirom na frekvenciju upotrebe) u kojima imamo *e* naspram starog poluglasnika povećava idući ka 19. vijeku. Broj primjera sa napisanim poluglasnikom naspram poluglasnika u jakom položaju se smanjuje (tako da su primjeri ovog tipa u 18, a naročito u 19. vijeku, veoma rijetki). Razmotrićemo proces u vremenskom slijedu.

3 KONTINUANTI POLUGLASNIKA U PAŠTROVSKIM ISPRAVAMA U 16. I 17. VIJEKU

U *Paštrovskim ispravama* u 16. i 17. vijeku situacija je neujednačena. U vezi sa kontinuantnom za poluglasnik treba uzeti u obzir mnogo činilaca (pisar, njegovo obrazovanje i sl.). U *Ispravama* iz 16. i 17. vijeka najčešće je zamjena poluglasnika u jakom položaju vokalom *a*, ali nijesu rijetki ni primjeri zamjene vokalom *e*, kao ni slučajevi da se piše poluglasnik u jakom položaju, i to u nekim ispravama i kod nekih pisara skoro dosljedno (sa pojedinačnim izuzecima). Kod onih pisara koji pišu poluglasnik teško je suditi o izgovoru, ali, s obzirom na veliku preciznost u pisanju poluglasnika u starim etimološkim pozicijama, mogli bismo zaključiti da se izgovarao drugačije i od vokala *a* i od vokala *e*, dakle da je imao posebnu glasovnu vrijednost.

Sa kontinuantom poluglasnika povezane su još neke jezičke crte. Kao opštu konstataciju možemo navesti: kao prvo, da se u ispravama u kojima je pisan poluglasnik, istovremeno (i najčešće) piše nastavak u Gmn. -хъъ, kao i ѣъ, za *r* vokalno; kao drugo, u ispravama u kojima nalazimo *a* naspram starog poluglasnika u Gmn. je *-ah*, a *ar* za *r* vokalno; i, kao treće, u ispravama u kojima imamo dominantno pisano *e* naspram nekadašnjeg poluglasnika u Gmn. nastavak je *-eh*, a pisano je *er* za *r* vokalno. Sve ovo bi nam svjedočilo o morfonološkim vezama, prelivanjima i uslovljenostima ovih procesa.

- 3.1 U ispravama koje su pisali kancelari najčešće je pisan vokal *a* kao kontinuant starog poluglasnika. Mišljenja smo da je na takvo pisanje bitno uticalo obrazovanje pisara, te veće poznavanje tekstova sa šireg područja gdje imamo *a* naspram starog poluglasnika: Ivan Žitilica: *бѣ. племенахъ, када, огань, варзи, недань, жнтакъ (P/1581,66), ѿ сада, ѡ напредакъ, жнтакъ, за овен потрнци ѿ цѣтахъ, (з)апѡжло, даржати (P/1584, br. 91), парве, ѡ парѣню, сестарахъ, по карвн (DAC. Greg./1591, br. 1), осамъ, толарахъ, дѡжань, цекннахъ, толарахъ, оточаць, николадне, петарь (P/1598, br. 114), петарь, градаць, самъ, болань, ѡмаро, отаць (P/1611, br. 235), карст, недань (DAC. Greg./1601, br. 10), петнаест толарахъ, када (Greg., priv. zb./1592), царкве, сварѡхъ тѣстамѣнатъ, о рѣченнѣхъ днференциахъ, ѿ ордена и рѣчн рѣченнѣхъ властѣлахъ, о рѣченнѣхъ башиннахъ, никада, ѡ парѣню, по смартн, када (Greg., priv. zb./1601), itd. Stjepo Žitilica (1611–1614) u velikoj mjeri se slaže sa Ivanom Žitilicom: парвога, царквѡ, смартн, царквн, тадан, ѡраѡ, даржа, данашннег(а) (P/1614, br. 84), ѿ іѣ племенахъ, сада, васъ (P/1612, br. 328), kao i kancelar Damjan: када, ѡсамънаесте бравахъ, ѡсамънаестъ толоръ, н сѡмъ цо є прода башинне (P/1619, br. 329), вѡкаць, стараць (P/1641, br.41). Kancelar Nikošić: дражалн, царко, цраквн, цраквн єданъ, тастамѣнатъ, самъ, самъ се цраков(м)ъ, тан виноградаъ, цраквн (P/1626, br. 126), itd.*
- 3.2 Kod crkvenih lica (najčešće su to igumani), za razliku od kancelara, znatno pretežu primjeri u kojima se piše poluglasnik, znatno rjeđe se naspram poluglasnika piše *a*, još rjeđe *e*. Ovo možemo tumačiti crkvenim nasljeđem (uticajem arhaičnije norme), ali može biti i posljedica toga da se poluglasnik u izgovoru razlikovao od izgovora vokala (*a* i *e*) pa ga je pisar uspio dosljedno pisati (i prenijeti). Iguman Dionisije: *кѡ. днь, потврѣднхъ, потврѣднхъ (DAC. DAV./1587); ѣ. днь, тѣстамѣнтъ, есмь, сьмъ, ѡзъможе, єднь (P/1593, br. 13), вѡ нмѣ, днь, болѣстнъ, ѣ. летѡрѣннхъ, сьмъ, ѿѡ внше сестрѡхъ (Greg., priv. zb./1591), кѡда ѡг(ад)нхъ, с ѡзкомъ, єре смъ патно, ѡзъ тѣн разлогъ, тѣн зардннъ..., сь кръстнѣмъ, тѣн зардннъ, вѡрне, за тѣн зардннъ, та вѡрнѡ, кръстнѣ, ѣ. грошѡхъ, та дрѡжѡхъ, есмь, по смрѣтн, сѡда, та сьмъ вѡрсте (P/1599, br. 164), ѣ. грошѡхъ, црковномъ, пасторѡкъ, толорѡхъ, ѡ лнвѡрѡхъ, сольдѡхъ ѣ. єднь, кѡда, ѿѡкѡпнтъ, ѡмрѡ (?), нваньць (P/1602, br. 35).*
- 3.3 Vokal *e* naspram poluglasnika *ь* ili *ъ* u jakom položaju češći je nego vokal *a* u ispravama koje su pisali neki od popova: *сѣмъ, сврѡ, сврѡхъ, ѡ. грошехъ (DAC. Greg/15..., br. 8, попь петръ), дѣнь, до первога керстобадне (P/1620, br. 106, попь стнепанъ), ке дѣнь, перѣнна, сѣмъ, нстн дѣ(н)ъ, сѣмъ, ннкець (попь стнепанъ); ѡ. дѣнь, васакомъ, свѡрѡхъ, кѣда, ннсел, свѡрѡхъ (P/1605, br. 224, попь никола), ѡ. дѣнь, васакомъ, пасторекъ, ѣ. лнвѡрѡхъ, сѣда, пасторекъ, свнѣхъ паратѣхъ (P/1621, br. 92, попь никола степковъ), за порѣтѣе (?), рѣче, ѡсѣмъ грошехъ (P/1638, br. 165, попь ѡкъ), ѡ нмѣ (?), прѡвн, трѡмѣнъ, денѣсь, дѡжанъ, ємѣць (P. Div./1651); по ѡрѣденъ н заповнѣдн пощеннѣхъ сѣднѣхъ, четнрн вѡртачѣ, перѡшѡ, прѡвомъ, ѡ. грошахъ, а ѡдъ нстока дѡбрава нстнѣхъ хрѡвовнѣхъ, на четнрн вѡртачѣ, нстнѣхъ хрѡвовнѣхъ, ѣ. грошехъ, по ѡ. дннарнѣхъ свѡрѡннѣхъ, на нмѣ внше*

реченнѣхъ стнмадѣрѣхъ ѿ внше реченнѣхъ стнмадѣрѣхъ, по речн стнмадѣрѣхъ (Greg., priv. zb./1693, ннко лѣнша), itd.

Dakle, u 16. i 17. vijeku postoji neujednačenost što se tiče pisanja kontinuanta za stari poluglasnik. Kao tendenciju, možemo zaključiti da naspram poluglasnika pišu *a* kancelari (mogući uticaj i obrazovanja); poluglasnik najčešće pišu monasi (sa malim izuzecima to su igumani manastira Gradište i Praskvica), što može biti uticaj crkvenog jezika (arhaičnog, normativnog obilježavanja), ali i razlikovanja u izgovoru kontinuanta za poluglasnik od ostalih vokala (osobnosti izgovora kontinuant za poluglasnik); vokal *a* kao kontinuant nalazimo i kod jednog broja pisara koje možemo svrstati u različite grupe; veliki broj pisara (koji se, prije svega, potpisuju kao popovi, ali i neki pojedinačni pisari iz naroda), naspram nekadašnjeg poluglasnika imaju vokal *e*. Ove različitosti i nedosljednosti svjedoče o posebnom izgovoru poluglasnika koji se nije izjednačio sa nekim od osnovnih vokala, a na pisanje kontinuanta mogli su uticali i drugi parametri, osim govorne podloge.

4 KONTINUANTI POLUGLASNIKA U PAŠTROVSKIM ISPRAVAMA U 18. I 19. VIJEKU

U periodu 18. i 19. vijeka donekle se mijenja (bolje reći pomjera) situacija, smanjuje se frekvencija upotrebe starog genitiva (sa -ь), naročito u 19. vijeku, nastavak na -h se širi. Javljaju se i nastavci -a i -e. Njihov broj se povećava idući od početka 18. do sredine 19. vijeka. Primjećuje se ista tendencija kao i u prethodnom periodu, u ispravama koje imaju *a* kao kontinuant za poluglasnik, nastavak u Gmn. je -ah (ali se od samog početka 18. vijeka, sa rijetkim izuzetkom iz 17. vijeka, javljaju i primjeri sa -a), a u ispravama u kojima je pisano *e* naspram starog poluglasnika, javlja se u Gmn. nastavak -eh (odnosno od početka 18. vijeka) javlja se i -e kao nastavak (uz nekoliko primjera iz 17. vijeka). U ispravama kojima smo se bavili, veoma su rijetki primjeri gubljenja suglasnika *h*, ili zamjene nekim drugim vrijednostima (uglavnom su primjeri њугов, вр, фала). To bi govorilo da nastavak u Gmn. nije (ili uglavnom nije) uslovljen gubljenjem suglasnika *h*. Takođe su rijetko pisani oblici starog genitiva. Kroz sve ovo isprave, oblici na -ah/-eh dominiraju. U pisanju *r vokalno* sretamo slične tendencije kao i u prethodnom periodu (uz *ar*, u ispravama u kojima je refleks poluglasnika *a*; i *er* u ispravama u kojima je refleks poluglasnika *e*), ali, ovdje dolazi do odstupanja od ove tendencije: od kraja 18. poč. 19 v. počinje dominantnija upotreba *er* (za *r vokalno*), bez obzira na refleks poluglasnika (i nastavak u Gmn.) što, svakako, može biti uticaj ruskoslovenskog jer se u ovom periodu uočava i upotreba ruskih grafijskih rješenja (*я, у*). Uz to, češće se javljaju i primjeri sa napisanom *r vokalnim*, bez prisustva bilo kog vokala.

Situacija u vezi sa kontinuantom poluglasnika u 18. i 19 vijeku slična je prethodnom periodu, osim što izostaje (osim rijetkih primjera) pisanje *jera* za poluglasnik u jakom položaju. Prema našem korpusu u 18. vijeku zabilježeno je oko 330 primjera u kojima je ь > *a*, a oko 70 ь > *e*; u 19. vijeku oko 170 ь > *a*, a oko 40

ь > e. Svega je pet primjera sa napisanim poluglasnikom u jakom položaju iz 18. vijeka (nekoliko puta u slabom), a samo 1 iz 19. vijeka, što znači da su ovi primjeri sporadični, za razliku od prethodnog perioda (16/17. vijek).

Situacija je u velikoj mjeri slična sa ranijim periodom: kancelari najčešće imaju refleks za stari poluglasnik *a*, u skladu sa tim nastavke u Gmn. *-ah* i *-a*. Dajemo dio korpusa (naznačićemo primjere u kojima imamo odstupanje):

- 4.1 Refleks *a* za pol., nastavak *-ah* (kancelari).). вѣкацъ, по врѣхъ, сѣпацъ, с тнѣхъ добра, данъ, (Greg., priv. zb./1744, корѣне даскалъ димитрѣвнѣхъ), петар сарзентин, ннкац, газета зї (Greg., priv. zb./1761, канзаланер лѣка лѣбнша), нзлаже офнцинал сѣѣхъ, парва (Greg., priv. zb./1772, канзаланер лѣка лѣбнша), и осталнехъ петрнѣвнѣхъ, вѣкацъ, по поднѣхъ, ѿ дугобахъ, ѿ рѣченнехъ стнмадѣрахъ (стнепо кѣда канзаланер) цекннахъ кѣ осамъ цекннахъ, ѿ-бї-прокарадѣрахъ, ѿ-бї-племенахъ, ѿ вѣтакъ (P/1804, br. 201, канжалнер стнепо греговнѣ), данашнн данъ, данасъ, по верѣхъ, вѣлацъ, цекннахъ осамнасть (DAB. Main./1800, 1–4, крсто перазнѣхъ канзаланер), браке петровнѣхъ, ннкадъ, трн реда лозахъ и слокавахъ посѣченнехъ, зценннсно цекннахъ петъ, валѣтаюкн цекнна петъ, сѣме цекннахъ петнасть, ѿтъ четернасть данахъ (Greg., priv. zb./1803, крсто перазнѣхъ канзаланер), на рнекѣ режевнѣхъ, офнциналъ сѣѣхъ, сада (Greg., priv. zb.1852, канзаланеръ андрна радѣвъ).

Kancelarima su najbliži u načinu pisanja kaluderi (prije svega igumani), koji su se, kao i monasi, čvršće držali pisanog jezika (i norme):

Monasi: кѣ днъ, васакомѣ, ѿ грѣбнна, ннкацъ давнѣвъ, сахранююкн, вазда, по сѣдамъ грошъ (Greg., priv. zb./1740, писахъ ѣ нерѣдонахъ васнлне), крсто, еданъ, по врѣхъ, двадесетъ цекнна, данъ, ѿ-цекнна, сагна, с рѣченнехъ ващнна (Greg., priv. zb./1754, калуѣеръ васнлне ѿ граднцъ), црковнн, врѣхъ, са, вазде, сагна (Greg., priv. zb./1754, ердонахъ васнлне ѿ граднцъ).

Slično je i kod jednog broja popova: крстнѣхъ, данъ данашнн, покран лнвадахъ, погоднсно дванаестъ цекннъ, сагна, сада (Greg., priv. zb./1744, писахъ ѣ марко попа вѣка), ннкацъ, снновахъ вѣкца, вѣкац, з веке пѣтахъ, по шесдесетъ грошахъ, кѣ грошахъ, бї комобаствахъ, крвн, ѿ госпѣде кметовахъ, крѣстъ, едан ѿ кметовахъ, када, рекоше ѿ-ѣ-кмета (Greg., priv. zb./1742, писахъ ѣ попъ марко клнснѣхъ), шѣпацъ, за тї цекннѣ, зценннсно цекннѣ, сѣпацъ, сагна, по рнѣтн стнмадѣрѣ, бї моленъ ѿ партѣ (Greg., priv. zb./1763, писѣ попъ марко давнѣвнѣхъ), сѣпацъ, ннкацъ, нї грошахъ (Greg., priv. zb./1757, писахъ на протопопъ вѣко давнѣвнѣхъ), мн властѣла ѿ паратахъ, цѣркве, тврѣдо, пѣдесетъ дѣката, еданасть цекннахъ, данас, лнѣбав, держалн, ѿ паратахъ (Greg., priv. zb./1770, писахъ ѣ попъ франнѣхъ лѣбнша).

- 4.2 Rijetki su primjeri da kod kancelara i kaludera (najčešće igumana) imamo *e* za stari poluglasnik, odnosno *-eh/-e* za Gmn.

Kancelari: снновецъ (Greg., priv. zb./1785, канзаланеръ ѡво кажанѣгра), стѣпецъ, дрежн, за карате наше дннарѣ зї-ї (Greg., priv. zb.1806, канѣжалнерѣ по заповнѣдн); монаси: ї денъ, црѣковнн, сврѣха, врѣхъ, рѣменковн рѣдн, на нстн денъ, сагна (Greg., priv.

zb./1700, писахъ та ермонахъ васнане ѿ градиць), ѿ неколко нашне добере, писанне добра (P/1762, br. 561(110), та теодоръ калѣкеръ писахъ), денешни день, сѣмъ ѿ цекнне ꙗ (P/1827, архимандритъ мннстара прасквнце савва).

Daleko najčešće *e* za poluglasnik i *-eh/-e* za genitiv imaju oni koji su se potpisali kao popovi. Primjera je mnogo, dajemo dio korpusa:

пар цекннех, н темен до мнтрова дневи, по заповнедн све мое браће давндовнѣх, останех давндовнѣх, на нстн терьмень, еданъ горогъранъ церьвени (Greg., priv. zb./1783, та поп радо давндовнѣ писахъ), сегна, (мол)ен ѿ кметовех, потврѣно ѿ монех колегех н ѿ каретех (Greg., priv. zb./1784, писахъ н та поп радо давндовнѣ), аг д(е)н, ѣ кѣ за горанехъ ѣ перьвѣ, коретець, еденъ, цервене, шесть парехъ калѣветехъ, два пара нгелехъ фильдеграннехъ, ѿ петъ талнерехъ, перьстьнь, коретець цервени, коретець зелени, н берьннце ѿ злата, десеть лакетехъ цевене, осемь пѣтехъ цехъ ѿ сребра, ле лакетехъ постава, петъ патецехъ мланехъ, дванесеть о(ж)ницехъ ѿ мѣдн, дванесеть пнрѣнехъ, венекъ, бетьвнцѣ, дванесеть цекннехъ ѿ шареновичехъ, петънестъ цекннехъ, ѿ шолегехъ, сепецъ (DAC. Mai./1802, 1–42, писахъ та поъ петеръ сѣнѣ), ꙗ день, керсто, сепецъ арменько, по орденъ н гѣде сѣхехъ, прнекорецъ, платнтъ петъ цекннехъ, за горанехъ, вернѣтъ, денешномъ, ѿ кметовехъ ѿ вше реченне властелехъ (Greg., priv. zb./1789, писахъ та поъ петеръ сѣнѣ), ꙗ день, вертачнце, петъ цекнне знкехъ (P/1783, br. 287, писахъ та поъ петеръ сѣнѣ), крстнѣ, нашнхъ братѣчедехъ, нашнхъ прокарадѣрехъ, отецъ, цекннехъ четнри, денес, по рнстн монехъ братѣчедехъ, нваковнхъ снновехъ (P/1782, br. 226, писахъ та поп радо давндовнѣ), ꙗ коренехъ масланехъ, нкець, цекннехъ ꙗ, день, сагна, реченнехъ доверехъ (P/1788, br. 193, писахъ та протопопъ франно любнша), д(е)н, за горанехъ, ѣ перьвѣ, еденъ, цервене, шесть парехъ калѣветехъ, два пара нгелехъ, ѿ петъ талнерехъ, десеть лакетехъ цевене, осемь пѣтехъ, ле лакетехъ постава, петъ патецехъ, дванесеть пнрѣнехъ, венекъ, бетьвнцѣ, дванесеть цекннехъ ѿ шареновичехъ, петънестъ цекннехъ, ѿ шолегехъ, даде сепецъ (DAC. Mai./1802, писахъ та поъ петеръ сѣнѣ), ꙗ день, мнтаръ греговнѣ, по верхъ, зчненнсно талнере шесть, день, сагна (DAB. Sudić/1825, 1–8 (1) поъ нвоко греговнѣ).

Slična je situacija i kod jednog broja pisara koji se potpisuju imenom, bez bilo kakve titule: продадосмо нѣколко башнна ѿ реднтан, на петъ вртачнцехъ башнне, зчненнсно талнерехъ ксаровнхъ 84, крстѣ, да се доберъ наплатнтъ (DAB. Main./1824, 1–63.1, мнтаръ поповъ греговнѣ писахъ), день :ꙗ, на денешни день, цекннехъ стотннѣ, до башнне кобаснцехъ, до башнне перѣшковнѣхъ, сагна, с вше реченнехъ доверехъ (писахъ а шпнрндонъ кажанегра), сѣхехъ (P/1785, br. 33, крсто бошков), данесъ, еданъ, данесъ пннцнхъ фнорнне 30, ако вн га сегна, за сѣмъ одъ фнорнна 30, крстъ (DAB. Main./1842, 1–97), день :ꙗ, на денешни день, цекннехъ стотннѣ, до башнне кобаснцехъ, до башнне перѣшковнѣхъ, сагна, свнше реченнехъ доверехъ (писахъ а шпнрндонъ кажанегра), сѣхехъ (P/1785, br. 33, крсто бошков), денесъ, крстѣ, талнерехъ, свнше реченнехъ доверехъ, доберъ, денесъ, ѿ нстнхъ стнмладѣрехъ ѿ вше реченнехъ стнмладѣрехъ (DAB. Main./1823, 1–59, мнтаръ поповъ греговнѣ писахъ).

Sreće se i nastavak *-e* u Gmn. u onim ispravama koje imaju releks *e* za poluglasnik (uglavnom kod pisara koji su se potpisivali samo imenom, što bi, opet, kao i za primjere sa nastavkom *-a*, bio uticaj narodne podloge):

e/-e: крстъ, весъ венекъ, четрих наше брата ѿ банка, седець цекнине, ѿ терденъ, денесь еденъ по заповнеди гдѣ кметове (Greg., priv. zb./1792, писахъ давна(е) радановићъ), денъ и҃, кѣпецъ, продадохъ радѣ за ѿ талнере, денъ, да се добере надинртъ (DAB. Main./1834, 1–81, писахъ иа ннко боснићъ), денъ, оид черногораца, талнере петна(ест), еденъ чифердар, дѣженъ талнере седенъ, да довнти седен годinne, ѿ дѣпно еденъ, петнастъ годinne, еденестъ комати плоча женскне, перстенъ, черна, есанъ, дѣжанъ, талнера тринастетъ, талнера десетъ (DAB. Main./1852, 1–104, писа иа нво боснићъ), талнере двадесетъ, талнере дватесетъ, талнере четрих, талнере тринастетъ, талнере петъ, талнере шестъ, талнера седенъ, талнере тринестъ, талнер(е) осенъ, талнере петъ (DAB. Main/1838, 1–54, радо маннићъ ѿписа), денесь, үцененско талнерехъ, сегна, свнше реченехъ доверехъ, доверъ, денесь, ѿ нстнехъ стинадѣрехъ, керьсѣтъ, молѣнъ ѿ внше реченехъ стинадѣрехъ (DAB. Main./1823, 1–59, писахъ я цнро крстовъ мнтровн).

5 ZAKLJUČNE NAPOMENE

Paštrovske isprave uvijek ne moraju biti tipičan pokazatelj govornih prilika, iako u velikoj mjeri jesu, te, u načelu, odslikavaju govorno područje određenog vremena. Odlikuje ih nedosljednost s obzirom na kontinuant starog poluglasnika: nije mali broj isprava u kojima se piše (ponekad i dosljedno) poluglasnik (uglavnom u ispravama 16/17. vijeka), potom, na mjestu starog poluglasnika piše se čas vokal *a* (što je češće), čas vokal *e*, što bi govorilo da je izgovor poluglasnika, počev od 16. vijeka, od kada imamo sačuvane isprave, bio neodređene artikulacije, da se nije izjednačio niti sa vokalom *a*, niti sa vokalom *e*. Pisanje je u velikoj mjeri zavisilo od pisara: najdosljedniji u pisanju *a* kao kontinuant su kancelari, a na to je moglo uticati njihovo šire obrazovanje, tj. poznavanje i uticaj pismenosti sa šireg područja; poluglasnik najčešće pišu igumani (i to u ispravama do početka 18. vijeka, potom se takvo pisanje rijetko sreta), na što je mogla imati uticaja crkvena tradicija, ali s obzirom na veliki stepen dosljednosti u pisanju, možemo pretpostaviti da se poluglasnik nije sasvim izjednačio sa nekim od vokala; nije rijedak ni kontinuant *e*, on se sreće kod različitih pisara, popova, pisara koji nijesu napisali mnogo isprava, što bi govorilo o izgovoru u pravcu vokala *e*. Načelno posmatrano, sudeći prema korpusu Paštrovskih isprava, poluglasnik u Paštrovićima u periodu 16/17–18/19. vijeka nije se izjednačio ni sa jednim od vokala, izgovor mu varira između *a* i *e*. Refleks poluglasnika povezan je sa pisanjem *r* *vokalnog* (*ar* : *a* kao refleks poluglasnika, *er* : *e* kao refleks poluglasnika uz pisanje *i* bez ovih vokala). Upotreba nastavka u Gmn. povezana je i sa izgovorom i pisanjem kontinuant za poluglasnik: u ispravama 16/17. vijeka pisari koji pišu poluglasnik upotrebljavaju nastavak *-ьхъ* ili stari genitiv sa nastavkom *-ь*; pisari koji kao kontinuant poluglasnika imaju *a* koriste, u principu, nastavak *-ah*, dok oni pisari koji imaju kontinuant *e* za poluglasnik imaju redovno nastavak *-eh* u genitivu. Kroz 18. i 19. vijek potiskuje se stari genitiv, u ispravama koje imaju *a* za stari poluglasnik, pretežu primjeri sa nastavkom *-ah* (220 primjera), stari genitiv (30-ak primjera), nastavak

-a 53 primjera. Vokal *e* naspram starog poluglasnika javlja se u nemalom broju isprava (45 isprava, u nekim dosljedno, u nekim sa rjeđe napisanim *a*). U istim ispravama u kojima imamo *e* kao kontinuant poluglasnika javlja se *-eh* u G(L)mn., a počinju se javljati i primjeri sa *-e* u Gmn (u istom periodu kada i *-a*), pojedinačni primjeri zabilježeni su u 17. vijeku, dok se njihov broj povećava kroz 18. i 19. vijek. Dolazi i do sinkretizma D i Imn. Ali, ni ovaj sinkretizam nije u potpunosti završen. U DImn. upotrebljavaju se naporedo oblici na *-ma* (po porijeklu stari dvojinski), potom oblici množine: u instrumentalu na *-i* (oblici starog Imn., nema primjera za upotrebu oblika dativa umjesto instrumentala), a u dativu na *-m* (oblici starog dativa, osim rijetko gdje je na mjestu dativa upotrijebljen instrumental sa nastavkom *-i*). Broj primjera na *-ma* povećava se idući ka 19. vijeku. Zanimivo je da se kod imenica ženskog roda i u dativu i u instrumentalu upotrebljavaju oblici na *-ama* (po porijeklu stari dvojinski), što bi značilo da se sinkretizam ova dva padeža u množini ranije uopštio kod imenica ženskog roda. To može biti uslovljeno time što je kod imenica ženskog roda prihvaćen oblik dvojine kao gotov, bez izmjena, dok je kod imenica muškog i srednjeg roda došlo do formiranja novog nastavka (nastalog kombinacijom množine i dvojine). Ova kretanja i preplitanja govorila bi, prije svega, o (spletu) fonetskog (kontinuant poluglasnika) i morfološkog (jednačenje G i L) potencijala koji je uticao na (prisustvo i formiranje) nastav(a)ka u Gmn. Jasno je vidljivo da se refleksi poluglasnika (pisanje poluglasnika, odnosno njegovih kontinuanata *a* i *e*) odražavao i na nastavak u G(L)mn. (*-ьхь/-ь; -ax/-a; -ex/-e*).

SKRAĆENICE

- DAB** = Državni arhiv Budva
DAC = Državni arhiv Cetinje
Dav. = Davidović (porodična zbirka)
Greg. = Gregović (porodična zbirka)
Greg., priv. zb. = Gregović (privatna zbirka)
P = Manastir Praskvice

LITERATURA

- Aleksić 1939** = Radomir Aleksić, Izvještaj o govorima Paštrovića, *Godišnjak Zadužbine Sare i Vase Stojanovića* (Beograd) 6 (1939), 17–20.
Belić 1905 = Aleksandar Belić, *Dijalekti istočne i južne Srbije* = *Srpski dijalektološki zbornik* (Beograd) 1 (1905).
Belić 1999a = Aleksandar Belić, Učešće sv. Save u stvaranju osnova naše stare književnosti, *Istorija srpskog jezika* 7, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1999.
Belić 1999b = Aleksandar Belić, Istorija srpskog jezika, *Izabrana dela Aleksandra Belića* 4, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1999.
Belić 2000 = Aleksandar Belić, *Izabrana dela Aleksandra Belića, Uporedna gramatika slovenskih jezika* 1, u: *O dvojini u slovenskim jezicima*, Beograd, 2000.
Brozović – Ivić 1988 = Dalibor Brozović – Pavle Ivić, Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski, *Enciklopedija Jugoslavije* 6: *Jap–Kat*, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, ²1988, 48–94.

- Grickat 1975** = Irena Grickat, *Studije iz istorije srpskohrvatskog jezika*, Beograd: Narodna biblioteka Srbije, 1975.
- Daničić 1858** = Đuro Daničić, *Istorija oblika srpskoga ili hrvatskoga jezika do svršetka XVII vijeka*, Beograd, 1858.
- Ivić 1991** = Pavle Ivić, *Iz istorije srpskohrvatskog jezika*, Niš: Prosveta, 1991.
- Ivić 1985** = Pavle Ivić, *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika: uvod i štokavsko narečje*, Novi Sad: Matica srpska, 1985.
- Ivić – Grković 1971** = Pavle Ivić – Milica Grković, O počecima zamene poluglasa sa *a* u ćirilskim spomenicima, *Zbornik za filologiju i lingvistiku* (Novi Sad) 14.1 (1971), 53–59.
- Jovanović 2005** = Miodrag Jovanović, *Govor Paštrovića*, Podgorica: Univerzitet Crne Gore, 2005.
- Marojević 2008** = Radmilo Marojević, *Srpski jezik danas*, Beograd: Bard-fin – Banja Luka: Romanov, 2008.
- Miletić 1940** = Branko Miletić, *Crmnčki govor = Srpski dijalektološki zbornik 9* (1940).
- Mladenović 2008** = Aleksandar Mladenović, *Istorija srpskog jezika: odabrani radovi*, Beograd: Čigoja štampa, 2008.
- Pešikan 1965** = Mitar Pešikan, *Starocrnogorski srednjekatunski i lješanski govori = Srpski dijalektološki zbornik* (Beograd) 15 (1965).
- Rešetar 1907** = Milan Rešetar, *Der štokavische Dialekt*, Wien: Hölder, 1907.
- Ružičić 1926** = Gojko Ružičić, Razvitak srpskohrvatskog gen. pl. na -*â*, *Slavia* (Prah) 5.2 (1926), 214–232.
- Simić 2002** = Radoje Simić, *Morfonološki procesi u srpskohrvatskom jeziku: njihovi uzroci i posledice*, Beograd: Jasen, 2002.
- Stevanović 1935** = Mihailo Stevanović, *Istočnocrnogorski dijalekat*, Beograd: Drž. štamp. kralj. Jugoslavije, 1935.
- Trifunović 2001** = Đorđe Trifunović, *Ka počecima srpske pismenosti*, Beograd: Čigoja štampa, 2001.
- Vujović 1969** = Luka Vujović, *Mrkovići dijalekat (s kratkim osvrtom na susjedne govore) = Srpski dijalektološki zbornik* (Beograd) 18 (1969).
- Vuković 1974** = Jovan Vuković, *Istorija srpskohrvatskog jezika: uvod i fonetika*, Beograd: Naučna knjiga, 1974.
- Vuković 1939** = Jovan Vuković, Govor Pive i Drobnjaka, *Južnoslovenski filolog* (Beograd) 17 (1939), 185–417.
- Vušović 2004** = Danilo Vušović, *O Njegoševom jeziku*, Podgorica: Oktoih, 2004.

POVZETEK

Kontinuantni polglasnika v Paštroviških listinah 16.–19. stoletja

Prispevek predstavlja kontinuantne za stari polglasnik v Paštroviških listinah (*Paštrovske isprave*) 16.–19. stoletja, ki so med najpomembnejšimi jezikoslovnimi problemi v teh dokumentih srbskega jezika in tudi v današnjem govoru kraja Paštroviči. To je hkrati tudi ena od najzanimivejših fonetičnih potez v zgodovini srbskega jezika, še posebej pri obravnavi obrobni govora, med katere spada tudi govor Paštrovičev. Za to raziskavo smo analizirali okoli 600 listin. Po korpusu Paštroviških listin se polglasnik od 16. do 19. stoletja ni izenačil z nobenim od samoglasnikov: izgovor variira med *a* in *e*. Tako je tudi v živem ljudskem govoru Paštrovičev. Podaljšava v roditeljski množini je povezana s pisanjem in izgovarjanjem kontinuantov za polglasnik, prav tako pa tudi pisanje samoglasniškega *r*.

DOROTA KRYSZYNA REMBISZEWSKA – JANUSZ SIATKOWSKI

Z WEWNĄTRZSŁOWIAŃSKICH KONTAKTÓW JĘZYKOWYCH: *pacie* ‘PROSIĘ’, ‘ŚWINKA’, *paciuk* ‘WIEPRZ’, ‘ŚWINIA’ ORAZ *pac*, *pacuk* ‘SZCZUR’

COBISS: 1.02

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.26.1.10](https://doi.org/10.3986/JZ.26.1.10)

Znotrajslovanski jezikovni stiki: *pacie* ‘prašiček, pujsek’, *paciuk* ‘prašič’, ‘svinja’ in *pac*, *pacuk* ‘podgana’

Prispevek obravnava problematiko znotrajslovanskih jezikovnih stikov. Proučevanje vplivov, povezav, izposoje na meji več jezikovnih sistemov omogoča razumevanje vzajemnega prepletanja posameznih jezikov. Zapletenost leksikalnih raziskav na stiku več jezikov je prikazana na primeru besed *pac*, *pacuk* in *pacie*, ki so izpričane na poljsko-vzhodnoslovanskem obmejnem območju.

Ključne besede: slovanska dialektologija, jezkovni stiki, narečna leksika, poljsko-vzhodnoslovansko obmejno območje

Intra-Slavic Language Contacts: *pacie* ‘pig, piglet’, *paciuk* ‘hog, pig’, and *pac*, *pacuk* ‘rat’

This text deals with Slavic language contact. Considerations concerning influences, references, and borrowings on the borders of several language systems make it possible to capture the mechanisms of interpenetration of individual languages. This complexity of lexical research at the crossroads of several languages is illustrated by the example of the words *pac*, *pacuk*, and *pacie*, attested in the Polish–East Slavic border area.

Keywords: Slavic dialectology, language contact, dialectology, Polish–Eastern Slavic border area

Wielokrotnie podejmowana przez wielu lingwistów tematyka kontaktów językowych polsko-wschodniosłowiańskich (por. m.in. Barszczewska – Timoszuk 2016; Bobran 1995; Buczyński 1967; Czyżewski 1976; 1986; 1988; 1990; Janiak 1995; Jastremska 2011 – z obszerną literaturą przedmiotu; Łesiów 1997; Rieger 2011; SDUP) jest zagadnieniem interesującym nie tylko dla badaczy tego obszaru (tzn. terenów położonych przy granicy polsko-ukraińskiej i polsko-białoruskiej). Rozważania dotyczące kwestii wpływów, nawiązań, zapożyczeń na pograniczu kilku systemów językowych pozwalają uchwycić mechanizmy przenikania się poszczególnych języków, a z drugiej strony wskazać na nieprzewidywalność wędrowek i przekształceń pojedynczych wyrazów. Pokazują także warsztat badacza wielojęzycznego obszaru, który w opracowaniach powinien uwzględniać nie tylko metody geografii lingwistycznej, ale także etymologię i konteksty kulturowo-historyczne. Tę złożoność problematyki dociekań leksykalnych na terenach pogranicznych wskażemy na przykładzie wyrazów *pac*, *pacuk* i *pacie*.

Nazwy te zostały uznane za pożyczki z języków wschodniosłowiańskich, por. np. Lehr 1914: 50, Brückner SE 389, szerzej o *pacie*, *paciuk* Kurzowa 1985: 213 i Kostecka-Sadowa 2015: 301 oraz o *pac*, *pacuk* Kondratiuk 1975: 50, Sawaniewska-Mochowa 1990: 126 i Kurzowa 1993: 401. W wymienionych pracach, podających bogatą dokumentację wszystkich tych nazw, nie wyjaśnia się ich etymologii ani wzajemnego powiązania. Wysuwano też bezpodstawnie przypuszczenie, że nazwy słowiańskie zostały zapożyczone z języka litewskiego (*pats*, *patsukas*), por. Otrębski 1959: 317; Zdancewicz 1960: 345; Marcinkiewicz 2003: 136 (z gwary Dzuków *p'a:cus*, dem. *pac'ukas* 'szczur'); Laučjute 1982: 147.

Natomiast już Preobrażenski II: 750–751 słusznie zakładał powstanie ros. *науіок* od zawołania na świnie *науѣ-науѣ!*, *науіо-науіо!*. Moszyński 1929: 119 [1967: 133] zaś zwrócił uwagę na zgodność ukraińskiego i bojkowskiego zawołania na świnie *pac* ze słoweńskim *packo*, dalmatyńskim *paće* itd. i uznał, że ta zgodność nie jest dziełem przypadku.

Występowanie podobnego zawołania na świnie w obu tych ośrodkach potwierdzają też inni, np. Franciszek Bohusiewicz (1889: 891) pisze, że na Ukrainie przywołuje się świnie za pomocą zawołania *pac*, *pać*, *pac*, *paciuuu*. W atlasie ukraińskim z północnego Wołynia aż po linię Nowowołyńsk–Łuck–Równe–Nowogród Wołyński jako zawołanie na świnie podano *нау'-нау'*, *na'ų'y-na'ų'y*, *na'ų'yc'-na'ų'yc'* (AUM II, m. 350), SDUP (s. 92, nr 630) z dialektów zachodnioukraińskich odnotowuje *нау'іе-нау'іе* spod Drohobycza oraz *нау'о-нау'о* na terenie Polski spod Lubaczowa, Hrinčenko III 103 jako przywoływanie świń wskazuje *науѣ*, z pld. Słowiańszczyzny Ivanišević przytacza sch. zawołanie na świnie *packa*, *pacća* (por. Siatkowska 1976: 33), Skok II 586–587 z pogranicza chorwacko-słoweńskiego (Krašić) na zachód od Zagrzebia przywołanie *pājce*, *pājce*, *pājco mali* oraz z regionu Lika *pūjs* i *pūjs*.

Nawiązując do twierdzenia Moszyńskiego, że podobne zawołania na świnie na Ukrainie i w południowej Słowiańszczyźnie nie jest przypadkowe, Trubaczow (1960: 68–69) uważa, że tłumaczy to powstanie w obu ośrodkach utworzonych od tej wspólnej podstawy derywatów oznaczających świnie: ukr. *науіок* 'prosię, kastrowany wieprz', dial. *науја*, *наује*, pl. *наујама* 'prosię, prosięta', słwn. *pāce*, *-eta*, *pācek* 'świnia', *pācej* 'knur, wieprz', *pūjs*, *pūjsek*, *pūjska* 'świnia', notowane w Krajinie i Karyntii oraz sch. dial. kajk. *pājcek* 'świnia'. Pleteršnik II 363 ma jeszcze *pūjcek* 'wieprz, knur', *pūjcka* 'świnia' z południowo-wschodniej Styrii, a wspomniany *pācej* 'knur, wieprz' z Karyntii poświadczono już z XVIII wieku (Bezłaj III 2; Snoj 2016: 511), a Skok II 586–587 z dialektach kajkawskich w Chorwacji przytacza *pājcek* 'prosię'. Natomiast łż. *bać*, *baćo*, *baćko* 'prosię, młody wieprz' najpewniej pochodzi od podobnego zawołania na świnie niem. *Betze* 'ts.' (SSA II, m. 15, s. 70–71), w dialektach bawarskich zaś *Bätz*, *Bätzlein* to 'jagnię' (Snoj 2016: 58).

Przy tym tłumaczeniu nie ma żadnych podstaw, by dla nazw słowiańskich przyjmować jakiś wplyw obcy.

Jasne wydaje się też powstanie od wspólnej podstawy podobnych nazw dla ‘świni’ i ‘szczura’. Preobrażenski l.c. omawia je w jednym haśle, później przyjęto, że nazwy dla ‘szczura’ są wtórne, a ich przeniesienie tłumaczy się podobieństwem dużych szczurów do małych prosiąt, por. ESBM VIII 242, ESUM IV 323 (s.v. *науіок*). Mamy tu więc do czynienia z nazwami dawnymi, które jako tworzone od zawołania na świnie, mogły powstawać w różnych miejscach niezależnie. O ewentualnych zapożyczeniach będą świadczyć tu ich dokładne zasięgi w poszczególnych językach.

Zacniemy od nazw ‘prosięcia, wieprza’ i ‘świni’.

W OLA II, m. 31, s. 88–89 jako nazwę prosięcia zanotowano **pacę* (*pa'c'a*, *pa'c'e*) w południowo-zachodnim skrawku Ukrainy po linię Złoczów–Tarnopol–Gródek (w obwodzie chmielnickim) oraz w ukraińskim punkcie Čabalovce we wschodniej Słowacji, poza tym *pa'c'uk* w miejscowości Strymba pod Stanisławowem (na Ukrainie) oraz **pacętko*: *pa'c'etko* koło Mościsk (na zachodniej Ukrainie przy granicy z Polską). Natomiast w ESSJa XL 127–128 (z powołaniem się na Barbarę Falińską) błędnie podano jako polskie formy *paca* 15/237 i *pàče* 7/48. W rzeczywistości, jak wskazują podane przy nich w indeksie numery, pierwsza została zapisana na Łużycach w miejscowości Radibor (p. 237) w znaczeniu ‘suka’ (m. 15), a druga w miejscowości Kneža w Austrii (p. 148) w znaczeniu ‘knur’ (m. 7). Na południu zaś odnotowano tylko *pã:jcek* w miejscowości Cubinec koło Zagrzebia.

Poza tym liczne poświadczenia dla *naų'á*, *naų'é* ‘prosię’ ma z dialektów zachodnioukraińskich SDUP s. 87, nr 578 i ESSJa XL 127–128, sporadycznie SDUP *naų'učok* z miejscowości Horodenka koło Zaleszczyk. Rieger (1995: 94; 2016: 130) wymienia liczne przykłady nazw *pacia*, *paciatko* w znaczeniu ‘prosię’ z dialektów łemkowskich głównie na terenie Polski, ale też ze Słowacji, a *pacúk* w znaczeniu ‘wieprz’ z ukraińskiej gwary nadszańskiej (Rieger 2017 m. 180).

Nieco mniejszą wyspę nad górnym Dniestrem tworzy *pa'c'uk* w znaczeniu ‘wykastrowany samiec świni, wieprz’ (OLA II, m. 8, s. 40–41). Również z dialektów zachodnioukraińskich zanotowano *naų'úk* w znaczeniu ‘knur’ oraz ‘wieprz’ w SDUP s. 87, nr 576 i 577. W słowniczku gwary miasteczka Bolechów (Болевів) w obwodzie iwanofrankińskim, a więc również na zachodzie Ukrainy zapisano *naųé* 1. ‘prosię, świnia’, 2. *ironicznie* ‘niechlujny człowiek’ oraz kolokację *zu dóbpe naųé* 1. *ironicznie* ‘o mężczyźnie: otyły, korpulentny’, 2. *ironicznie* ‘o mężczyźnie, który ma nadmierny apetyt’ i porównanie *nanútmisja, jak naųéta* ‘wypił zbyt dużo alkoholu’ (Hnatyszak 2017: 395). Podobnie w Leksykonie lwowskim – *naųé*, *naųjá* – 1. ‘prosię’, 2. *ironicznie* ‘osoba niechlujna (najczęściej dziecko)’, 3. *ironicznie* ‘dziecko, które wyrządziło jakąś szkodę, coś spsościło’ (Leksykon lwowski 561). Według Riegera AGB I, m. 67, s. 76 *pacúk* w znaczeniu ‘kastrowany samiec świni, wieprz’ występuje w centralnej Bojkowszczyźnie, na pograniczu bojkowsko-nadszańskim, na południowy wschód od Stanisławowa, w gwarach nadniestrzańskich, południowowotyńskich i w pld.-zach. części gwary nadszańkiej.

Nazwy od omawianego zawołania w znaczeniu nawiązującym do świni notują też słowniki ukraińskie: Hrinčenko III 103 ma *науіок* jako ‘prosię’ i ‘kastrowany samiec świni’, SUM VI 103 *науя* ‘prosię’, *науя* ‘mała świnią’ i *науіок* ‘prosię’.

Wendina (2014: 280) nazwy **pacę* dla ‘prosięcia’ i *paciuk* dla ‘wieprza’ uważa za charakterystyczne dla gwar ukraińskich.

Dla języka białoruskiego derywatów od tej podstawy w znaczeniach związanych ze świnią nie znaleźliśmy. W języku rosyjskim *науіок* ‘prosię’ znany jest tylko z dialektów południowych (Vasmer ESRJ III 222; SRNG XXV 298).

W języku polskim nazwy od tej podstawy odnoszące się do świni mają ograniczone występowanie.

Kurzowa (1985: 213) uzyskała od swoich informatorów z potocznej polszczyzny Lwowa nazwy *pacię* (*Malutkie pacię*) ‘mała świnka’ i *paciuk* ‘wieprzek’, poza tym podaje *paciątko* z okolic Krasnegostawu. W powojennej polszczyźnie lwowskiej (tzn. po 1945 r.) utrzymały się *pacię* i *paciątko*, natomiast *paciuk* został uznany za nazwę dawną, przedwojenną (Smułkowa 1996: 235, 243).

W nowszych materiałach, głównie z kartoteki SGP, mamy dalsze przykłady: z południowych dialektów kresowych: *pacię* (*paće*, *paći*) ‘prosię’ z miejscowości Duliby i Stara Huta koło Buczacza, z Delejowa i Wołczkowa koło Stanisławowa, z powiatu Rudki pod Lwowem, *pacię* i dem. *paciątko* u przesiedleńców z miejscowości Tuligłowy pod Lwowem (OLA II, m. 31, s. 88; Paryl 2004: 82), *pacię* i dem. *paciuczek* u przesiedleńców z miejscowości Wołczuchy pod Lwowem (Lwów 2015: s. 86, nr 558). Poza tym w Mościskach zanotowano *pacie* ‘świnią, prosiak’ i *paciuk* ‘świnią’: „Zańś te resztki jidzenia *paciukóm*, tó wszystkim zeżro. Takie *pacie* z tegó chłopa, brudaśny, nichlujny. Nie bądź *paciukim*, nie zjidz wszystkiego ód razu” (Kostecka-Sadowa 2008: 198; 2015: 301).

SGPK IV 6 podaje *paciuk* ‘prosię’ z południowej Małopolski (Limanowa, Ropczyce) oraz spod Drohobycza i z pochodzącego z 1863 roku słowniczka Kremiera z Kamieńca Podolskiego. MAGP IX m. 433, s. 91–93 i XII m. 597, s. 179–186 w znaczeniu ‘kastrowany samiec świni’ ma nazwę *paciuk* tylko z punktów przesiedleńczych z terenu Ukrainy: z miejscowości Tuligłowy pod Lwowem, z Hanaczowa koło Przemyślan i ze Starej Huty koło Buczacza, w kartotece SGP znajdujemy *paciuk* ‘wieprz kastrowany’ spod Limanowej i Wadowic oraz z południowych dialektów kresowych z miejscowości Duliby i Stara Huta koło Buczacza, z Hanaczowa koło Przemyślan, z Milna na Podolu, poza tym *paciuk* na Podolu w Hreczanach (Cechosz-Felczyk 2004: 82), *pacuk*, *pacjucek* we wsi Bulaj pod Suczawą w Mołdawii (Chitimia 1965: 258), *paciuk* i *paciok* ‘prosię, wieprz’ w języku górali polskich na Bukowinie (Feleszko 2003: 159; Greń – Krasowska 2008: 156).

Wyraz *pacuk* ‘szczur’ był jednym z haseł nadesłanych w 1988 r. przez mieszkańców Polski północno-wschodniej do słowniczka regionalizmów, napływających do „Kurierza Podlaskiego” – dziennika wydawanego w Białymstoku (Nowowiejski 1996: 98).

Przedstawiane nazwy odnotowują też słowniki polskie: Linde IV 16 podaje *paciuk* ‘warchlak, jeszcze przy maciorze’ z odwołaniem do niewyjaśnionego

źródła Rydel, SWil II 953 określa ten wyraz jako nieużywany, SW IV 6 uważa wyraz *paciuk* ‘prosię, świnia, wieprz tuczony’ za gwarowy, a SJPD VI 8 uznaje *paciuk* w znaczeniu ‘prosię’ za gwarowy, cytując *Pamiętniki* pochodzącego z Kielecczyny Henryka Dembińskiego oraz w znaczeniu ‘dzik w drugim roku życia’ za specjalistyczny łowiecki, z cytatem rodem z Wielkopolski Ludwika Niedbała.

W świetle przedstawionych materiałów, zgodnie z zasadami stosowanymi przez etymologów, pol. *pacię* można byłoby uznać za relikwyt prasłowiański, jednakże jego zasięg ograniczony do bezpośredniego pogranicza wschodniego oraz do polskich dialektów kresowych przemawia raczej za przyjęciem pożyczki ukraińskiej, a niemające szerszego poświadczenia słwn. **pacę* należałoby uznać za innowację niezależną. Formacja *paciuk* stanowi niewątpliwą pożyczkę ukraińską.

W znaczeniu ‘szczur’ w OLA I, m. 13, s. 125, 143–144 zanotowano kilka nazw z podstawą *pac-*. Bezprzyrostkowe *pac* ‘szczur’ tworzy wyspę w pñ.-zach. Białorusi (w trzech sąsiednich punktach w postaci *bac*), z którą łączy się rosyjski punkt 525 na pñ. Litwie oraz punkt 266 pod Suwałkami w pñ.-wsch. Polsce, występuje w kilku punktach na pograniczu białorusko-ukraińskim oraz tworzy niewielkie skupisko w zachodniej Macedonii. Z nazwą tą łączy się również *pá:rac*, zapisany w miejscowościach Pogány i Lórév na terenie Węgier (OLA I, m. 13, s. 125, 143–144), por. też Skok II 599.

Na całej niemal Białorusi występuje *pa'cuk*, też w polskim p. 266 pod Suwałkami, rosyjskim p. 525 na Litwie oraz na północnej Ukrainie w p. 410, natomiast nad Dnieprem od Połtawy do Kirowgradu rozległą wyspę tworzy postać *pa'c'uk*. W zachodniej części Ukrainy dominuje *ščur*, jedynie w kilku punktach na Ukrainie Zakarpackiej zapisano *pac'kan*. Poza tym Nykončuk 1979: 152 z prawobrzeżnego Polesia podaje *naų* i *naųýk*. Słowniki ukraińskie jednak notują *naųiók* też w znaczeniu ‘szczur’ (Hrinčenko III 103; SUM VI 102–103).

Od tej podstawy w pñd. Słowiańszczyźnie zostały utworzone jeszcze dalsze nazwy ‘szczura’, jak *páco:v*, *párco:v* i podobnie w całej Serbii i w części Chorwacji oraz Bośni. W Bośni sporadycznie w miejscowości Vijaka (p. 49) zapisano *pàcman*.

Uściślenie zasięgów omawianych nazw na Białorusi przynosi białoruski atlas gwarowy: niemalże w całym kraju jest tu *naųýk*, w rozproszeniu koło Grodna i Mińska występuje *naų*, nad Niemnem i koło granicy litewskiej *baų*, rzadko i w rozproszeniu *baųýk*, wokół Brześcia i dalej węższym pasem nad Prypecią *uųųp* (LAB I, m. 88, s. 56–57). Również u Tarnackiego (1939: 68–69, m. 174) na zachodnim Polesiu jest tylko *ščur*, a *pacuk* pojawia się dopiero koło miejscowości Łuniniec. Bogatą dokumentację z pogranicza białorusko-polsko-litewskiego dla wspomnianych nazw *baų*, *baųýk*, *naų*, *naųýk* ma SPZB I 175, III 467, 469. TSBM IV 136 podaje *naųýk* ‘szczur’ bez cytatu.

W języku rosyjskim omawiane tu nazwy są dialektyzmami. Dal III 26 notuje *naų*, *naųiók*, *naciók* ‘szczur’ określając je jako południowo-zachodnie. Słownik gwarowy w znaczeniu ‘szczur’ ma *naųýk* spod Smoleńska i z gwar rosyjskich na Litwie oraz *naųiók* spod Kurska (SRNG XXV 298).

Gwary wschodniosłowiańskie na Białostocczyźnie nawiązują do gwar białoruskich. Formy *pac* i *pacuk* tworzą tu jedynie na północnym wschodzie niewielką wyspę przy granicy państwowej (AGWB V, m. 36, s. 90–91).

W języku polskim *pac* i *pacuk* mają dość bogate poświadczenie regionalne.

SGPK IV 1 notuje *pac* i *pacuk* ‘szczur domowy’ spod Augustowa i z Litwy (Petrow), przytacza poświadczenie u Walickiego (151, wyd. 2) „Na Litwie *pacem* nazywają szczura. Mały szczur nazywa się *pacuk*” oraz u Odyńca „A pośród tej ciszy hajże *pace* i szczury, i myszy hulać po nim”, a ze SWil podaje w tym znaczeniu formę *bac*. W MAGP VIII, m. 383, s. 111–113 oraz XII, m. 597, s. 179–186 nazwy te tworzą niewielką wyspę w płn.-wsch. Polsce: *pac* i *pacuk* pod Augustowem i w Radziuszkach pod Sejnami, *pacuk* w Bilwinowie koło Suwałk, poza tym podano tam od przesiedleńców z Litwy: *pacuk* z Nowych Trok oraz *pac* i *pacuk* z Rogowa pod Wiłkomierzem na Kowieńszczyźnie. W OLA I, m. 13, s. 125, 143–144 na terenie Polski powtarzają się tylko nazwy *pac* i *pacuk* w Radziuszkach pod Sejnami (notuje je stąd też Zdancewicz 1957: 249; 1960: 345; 1966: 77).

Dalsze poświadczenia mają podobną lokalizację.

Szczególnie częste są nazwy te w gwarach polskich na Litwie. Zdaniukiewicz (1972: 182) podaje *pac* ‘szczur’ i *pac'uk* ‘mały szczur’ z Łopatowszczyzny koło Turgiel, Rieger – Masojć – Rutkowska 2006: 301: *pac* i *pacuk* pod Solecznikami (Dojlidy), pod Wilnem (Landwarów, Mejszagoła – „u nas jest szczury i *pacy*”, Świętniki), z miejscowości Widugiry („*pac* wienkszy, *szczura* malutka tak”) i pod Jeziorasami (Smołwy), a także z miejscowości Lepy na Kowieńszczyźnie. Często notowano je również w gwarach polskich na Brastławszczyźnie: *pac*, pl. *pacy*, *pacuk*, *pac'uk*, pl. *pacuki* (Smułkowa 2009: 25, 697; Rieger 2014: 180). Słownik podlaski podaje ponadto spod Knyszyna *pacuk* ‘tłusty szczur’ (por. Rembiszewska 2006: 203; 2007: 23, 175) i *pacuk* ‘szczur’ spod Supraśla (Załęski 2005: 42). Odnotowano też *pac* ‘szczur’, *pacuk* ‘szczur’, ‘mały szczur’ w języku przesiedleńców spod Nowogródka (Lewaszkiewicz 2017: 421).

Pac i/lub *pacuk* ‘szczur’ z Wileńszczyzny odnotowują Karłowicz (1984: 55), Walicki (1886: 251), Łętowski (1915: 192). Nazwy te występują u Odyńca, Syrokomi i Bielikowicza, a jak poświadczają informatorzy Zofii Kurzowej, były znane w potocznej polszczyźnie wileńskiej dwudziestolecia międzywojennego (Kurzowa 1993: 401).

Przedstawione wyrazy notowane są w słownikach języka polskiego. SWil II 953 podaje *pac*, *pacuk* i *bac* ‘gatunek ogromnych szczurów’ bez kwalifikatora, SW IV 1 *pac*, *pacuk* i *bac* ‘gatunek wielkich szczurów’ uważa za prowincjonalizm, a SJPD VI 1 *pac* ‘wielki szczur’ za regionalizm, przytaczając wielokrotnie podawany w słownikach przykład z Odyńca oraz z publikacji „O Syberii i Kamczatce” (1913) Benedykta Dybowskiego.

Mimo stosunkowo bogatego poświadczenia wyrazów *pac*, *pacuk* ‘szczur’ w języku polskim ze względu na ich na ograniczenie regionalne do polszczyzny północno-wschodniej uznajemy je za pożyczki z języka białoruskiego.

LITERATURA

- AGB** = *Atlas gwar bojkowskich* I–VII, oprac. głównie na podstawie zapisów Stefana Hrabca przez Zespół Instytutu Słowianoznawstwa PAN pod kier. Janusza Riegera, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1980–1991.
- AGWB** = *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny* I, red. Stanisław Glinka – Antonina Obrębska-Jabłońska – Janusz Siatkowski; II–III, red. Stanisław Glinka; IV–X, red. Irena Maryniakowa, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 1989–2012.
- AUM** = *Атлас української мови*, ред. Іван Г. Матвіяс, т. I: *Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі*; т. II: *Волинь, Наддністріянина, Закарпаття і суміжні землі*, т. III: *Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я і суміжні землі*, Київ: Наукова думка, 1984–2001.
- Barszczewska – Timoszuk 2016** = Nina Barszczewska – Mikołaj Timoszuk (oprac.), *Kulturowo-językowe dziedzictwo Podlasia 1: opis socjolingwistyczny regionu na tle uwarunkowań historycznych*, Warszawa: Katedra Białorutenistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Bezlej III** = France Bezlej, *Etimološki slovar slovenskega jezika* III: P–S, dopolnila in uredila Marko Snoj – Metka Furlan Ljubljana: SAZU – ZRC SAZU – Mladinska knjiga, 1995.
- Bobran 1995** = Marian Bobran (red.), *Kontakty językowe polsko-wschodniosłowiańskie*, Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1995.
- Bohusiewicz 1889** = Franciszek Bohusiewicz, [dział] „Poszukiwania”, „Wisła” 3 (1889), z. 4, 891.
- Brückner SE** = Aleksander Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza, 1927.
- Buczyński 1967** = Mieczysław Buczyński, *Wschodniosłowiańskie wpływy językowe w gwarze wsi Huszcza powiat Biała Podlaska, Annales UMCS, sectio F XXII* (1967), 223–256.
- Cechosz-Felczyk 2004** = Iwona Cechosz-Felczyk, *Słownictwo gwary Oleszkowiec i Hreczan (Greczan) na Podolu*, Kraków: Lexis, 2004.
- ChitiŃmia 1965** = I. C. ChitiŃmia, *Niektóre cechy gwary Polaków we wsi Bulaj pod Suczawą (na Mołdawii), Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej V* (1965), 255–259.
- Czyżewski 1976** = Feliks Czyżewski, *Wpływy ukraińskie w gwarze osady Łomazy powiat Biała Podlaska, Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej XV* (1976), 105–118.
- Czyżewski 1986** = Feliks Czyżewski, *Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy*, Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej: Wydział Humanistyczny, 1986.
- Czyżewski 1988** = Feliks Czyżewski, *O problemach interferencji językowej w ukraińskich gwarach wschodniej Lubelszczyzny, Z Polskich Studiów Slawistycznych*, seria VII: językoznawstwo, Warszawa, s. 87–93.
- Czyżewski 1996** = Feliks Czyżewski, *Paralele leksykalne w polskich i ukraińskich gwarach okolic Włodawy, Acta Universitatis Wratislaviensis, : Slavica Wratislaviensia* 49 (1996), 57–64.
- Dal** = Владимир И. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка* I–IV, Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1955–1956.
- ESBM** = *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы* 1–13, ред. Віктар У. Мартынаў – Генадзь А. Цыхун, Мінск: Навука і тэхніка – Беларуская навука, 1978–2010.
- ESSJa** = *Этимологический словарь славянских языков: праславянский лексический фонд* I–, ред. Олег Н. Трубачев (Анатолий Ф. Журавлев – Жанна Ж. Варбот), Москва: Наука 1964–.
- ESUM** = *Етимологічний словник української мови* I–VI, ред. Олександр С. Мельничук, Київ: Наукова думка, 1982–2012.
- Feleszko 2003** = Kazimierz Feleszko, *Bukowina moja miłość: język polski na Bukowinie karpackiej do 1945 roku: słownik* 2, red. E. Rzetelska-Feleszko, Warszawa: Instytut Polskiej Akademii Nauk – Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 2003.
- Greń – Krasowska 2008** = Zbigniew Greń– Helena Krasowska, *Słownik górali polskich na Bukowinie*, Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 2008.
- Hnatyszak 2007** = Юрій Гнатишак, *Слова з Болехова*, співавтори-лексикографи: Оксана Сімович – Наталія Хобзей (відп. ред.), Тетяна Ястремська, Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України – Наукове товариство ім. Шевченка, 2007.

- Hrinčenko I–IV** = Борис Грінченко, *Словарь української мови I–IV*, Київ, 1907–1909.
- Janiak 1995** = Bronisława Janiak, *Polsko-ukraińskie związki językowe na przykładzie gwary Niemiro-wa nad Bugiem: fonetyka, fonologia, słownictwo*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1995.
- Jastremska 2011** = Тетяна Ястремська, *Діалектний простір Галичини: говірки української мови*, [w:] *Українська мова в Галичині: історичний вимір*, ред. Ярослав Ісаєвич – Міхаель Мозер – Наталя Хобзей, Львів: Національна академія наук України – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2011, 55–106.
- Karłowicz 1984** = Jan Karłowicz (do druku przygotowała Elżbieta Smułkowa), *Podręcznik czystej polszczyzny dla Litwinów i Petersburszczan*, *Studia nad polszczyzną kresową* 3, ред. J. Rieger – W. Werenicz, Wrocław – Warszawa – Gdańsk – Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1984, 33–81.
- Kondratiuk 1975** = Michał Kondratiuk, [ankieta], [w:] *Беларуска-польскія ізалексы*, Мінск: АН БССР, 1975, 50–56.
- Kostecka-Sadowa 2008** = Anna Kostecka-Sadowa, *Słownictwo gwar polskich w Mościskach i wsiach okolicznych*, [w:] *Słownictwo kresowe: studia i materiały*, ред. Janusz Rieger, Warszawa: DiG, 113–260.
- Kostecka-Sadowa 2015** = Anna Kostecka-Sadowa, *Rzeczownikowe zapożyczenia wschodniosłowiańskie w gwarach polskich*, Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 2015.
- Kurzowa 1985** = Zofia Kurzowa, *Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku*, wyd. 2 rozszerz., Warszawa – Kraków, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985.
- Kurzowa 1993** = Zofia Kurzowa, *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.*, Warszawa – Kraków: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993.
- LAV** = *Лексічны атлас беларускіх народных гаворак у пяці тамах*, рэд. Мікалай В. Бірыла – Юзэфа Ф. Мацкевіч, Мінск: Інстытут мовазнаўства ім. Я. Коласа, 1993–1998.
- Laučjute 1982** = Юрате А. Лаучюте, *Словарь балтизмов в славянских языках*, Ленинград: Наука, Ленинградское отделение, 1982.
- Lehr 1914** = Tadeusz Lehr, *O mowie Polaków w Galicji wschodniej*, *Język Polski* II (1914), 40–51.
- Leksykon lwowski** = Наталя Хобзей – Ксеня Сімович – Тетяна Ястремська – Гаана Дидик-Меуш, *Лексикон львівський поважно і на жарт*, видання 3-е, змінене і доповнене, Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2015.
- Lewaszkiwicz 2017** = Tadeusz Lewaszkiwicz, *Język powojennych przesiedleńców z Nowogródka i okolicy*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2017.
- Linde** = Samuel B. Linde, *Słownik języka polskiego I–VI*, Lwów, 1854–1860, wyd. 3. fotooffsetowe, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1951.
- Lwów 2015** = *Słownictwo gwarowe przesiedleńców z Ukrainy: słownik porównawczy kilku wsi w Lwowskiem*, z materiałów zebranych pod kierunkiem Władysława Paryla, oprac. przez Katarzynę Czarnęcką, Dorotę A. Kowalską i Elżbietą Rudolf-Ziółkowską; ред. K. Czarnęcka – D.A. Kowalska, Kraków: Lexis, 2015.
- Łeśiów 1997** = Михайло Лесів, *Українські говірки у Польщі*, Варшава: Український Архів, 1997.
- Łętowski 1915** = Aleksander Łętowski, *Miłujmy język ojczysty: błędy nasze: rzecz o czystości języka polskiego na Litwie*, Wilno, 1915.
- MAGP** = *Mały atlas gwar polskich I–XIII*, opr. przez Pracownię Atlasu i Słownika Gwar Polskich Zakładu Językoznawstwa PAN w Krakowie pod kier. Kazimierza Nitscha III–VIII pod red. Mieczysława Karasia i Zofii Stamirowskiej, IX–XIII pod kier. Mieczysława Karasia, Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1957–1970.
- Marcinkiewicz 2003** = Józef Marcinkiewicz, *Polsko-litewskie kontakty językowe na Suwalszczyźnie*, Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Adama Mickiewicza, 2003.
- Moszyński 1929** = Kazimierz Moszyński, *Kultura ludowa Słowian I: kultura materialna*, Kraków, 1929, Warszawa: Książka i Wiedza, 1967.
- Nowowiejski 1996** = Bogusław Nowowiejski, *Regionalizmy językowe w świadomości mieszkańców północno-wschodniej Polski*, *Białostoczczyzna* 43.3 (1996), 94–101.
- Nykončuk 1994** = Микола Васильович Никончук, *Лексичний атлас Правобережного Полісся*, Київ: Незалежний інститут екології Полісся, 1994.

- OLA I** = *Общеславянский лингвистический атлас 1: животный мир*, red. В. И. Аванесов – В. В. Иванов, Москва: Наука (Серия лексико-словообразовательная).
- OLA II** = *Общеславянский лингвистический атлас 2: животноводство* = *Ogólnosłowiański atlas językowy 2: hodowla zwierząt*, red. В. Falińska – J. Siatkowski – A. Kowalska, Warszawa: PAN, 2000.
- Otrębski 1959** = Jan Otrębski, Józef Trypućko, *Język Władysława Syrokomli* (Ludwika Kondratowicza): przyczynek do dziejów polskiego języka literackiego w wieku XIX, Uppsala I – 1955, II – 1957, *Lingua Posnaniensis* VII (1959), 315–318.
- Paryl 2004** = Władysław Paryl przy współpracy Mirosławy Mieszczankowskiej, *Słownik gwary przesiedleńców ze wsi Tuligłowy koło Komarna*, Kraków: Lexis, 2004.
- Petrow** = Aleksander Petrow, *Słowniczek gwary Polaków litewskich* (rękopis).
- Pleteršnik I–II** = Maks Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar I–II*, Ljubljana: Knezoškofijstvo, 1894–1895.
- Preobraženski II** = Александр Г. Преображенский, *Этимологический словарь русского языка II*, Москва, 1910–1914.
- Rembiszewska 2006** = Dorota K. Rembiszewska, *Dynamika rozwoju gwary Knyszyna i okolic na Podlasiu w XX wieku*, Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 2006.
- Rembiszewska 2007** = Dorota K. Rembiszewska, *Słownik dialektu knyszyńskiego Czesława Kudzińskiego*, Łomża: Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wągów, 2007.
- Rieger 1995** = Janusz Rieger, *Słownictwo i nazewnictwo lemkowskię*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 1995.
- Rieger 2011** = Janusz Rieger, *Українське інтерференце в словниці польсьчизни в Галиції*, [w:] *Українська мова в Галичині: історичний вимір*, red. Ярослав Ісаєвич – Міхаель Мозер – Наталія Хобзей, Київ: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011, 107–123.
- Rieger 2014** = Janusz Rieger, *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Braślawszczyźnie*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski – Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa, 2014.
- Rieger 2016** = Janusz Rieger, *Mały słownik lemkowskię wsi Bartne*, opracowany głównie na podstawie nagrań Małgorzaty Słoń-Nowaczek, Warszawa: Wydział „Artes Liberales”, 2016.
- Rieger 2017** = Janusz Rieger, *Atlas ukraińskich gwar nadszańskich I–II*, Warszawa: Wydział „Artes Liberales”, 2017.
- Rieger – Masojć – Rutkowska 2006** = Janusz Rieger – Irena Masojć – Krystyna Rutkowska, *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*, Warszawa: DiG, 2006.
- Sawaniewska-Mochowa 1990** = Zofia Sawaniewska-Mochowa, *Poradnik Jana Karłowicza jako źródło poznania potocznej polszczyzny północnokresowej: słownictwo*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1990 (Polono-Slavica Varsoviensia 5)
- SDUP** = *Studia nad dialektologią polską i ukraińską* (z materiałów b. Katedry Języków Ruskich UJ), opracował do druku Mieczysław Karaś, Kraków: PAN, 1975.
- SGP** = *Słownik gwar polskich*, opr. przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie pod kier. Mieczysława Karasia, od t. II pod kier. Jerzego Reichana, od t. VI pod kier. Joanny Okoniowej, od t. IX pod kier. Renaty Kucharzyk, Wrocław – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1977–.
- SGPK** = Jan Karłowicz, *Słownik gwar polskich I–VI*, Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1900–1911.
- Siatkowska 1976** = Ewa Siatkowska, *Zachodniosłowiańskie zawołania na zwierzęta*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1976.
- SJPD** = *Słownik języka polskiego I–XI*, red. Witold Doroszewski, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1958–1969.
- Skok** = Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.
- Smułkowa 1996** = Elżbieta Smułkowa, *Uwagi o języku starszego pokolenia inteligencji lwowskiej A.D. 1989/1990*, [w:] *Język polski dawnych Kresów Wschodnich 1*, red. Janusz Rieger, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 223–255.

- Smułkowa 2009** = Elżbieta Smułkowa (red.), *Brasławszczyzna: Pamięć i współczesność 2: słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu (słownik brasławski)*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2009.
- Snoj 2016** = Marko Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana: Založba ZRC –, ZRC SAZU, 2016.
- SPZB** = *Слоўнік беларускіх гаворак наўночна-заходняй Беларусі і яе назранічча у пяці тамах I–V*, рэд. Юзэфа Ф. Мацкевіч, Мінск: Навука і техника, 1979–1986.
- SRNG** = *Словарь русских народных говоров*, составил (с 2-ого тома гл. ред.) Федот П. Филин (Фёдор П. Сороколетов, Сергей А. Мызников), Москва – Ленинград (Санкт-Петербург): Наука, 1965– oraz kartoteka w zbiorach Instytutu Badań Lingwistycznych RAN w Petersburgu (Институт лингвистических исследований Российской академии наук, Санкт-Петербург).
- SSA** = *Sorbischer Sprachatlas I–X*, bearb. von H. Faßke, H. Jentsch und S. Michalk, XI–XV von H. Faßke, Bautzen: Domowina, 1965–1996.
- SUM** = *Словник української мови I–XI*, ред. Іван К. Білодід, Київ: Наукова думка, 1970–1980.
- SW** = *Słownik języka polskiego I–VIII*, red. Jan Karłowicz – Adam Kryński – Władysław Niedźwiedzki, Warszawa, 1908–1927 (tzw. Słownik warszawski).
- SWil** = *Słownik języka polskiego 1–2*, wypracowany przez Aleksandra Zdanowicza, Michała Bohusza Szyszkę i in., Wilno, 1861 (tzw. Słownik wileński).
- Tarnacki 1939** = Józef Tarnacki, *Studia porównawcze nad geografią wyrazów (Polesie–Mazowsze)*, Warszawa, 1939.
- Trubaczow 1960** = Олег Н. Трубачев, *Происхождение названий домашних животных в славянских языках*, Москва: Издательство Академии наук СССР, 1960.
- TSBM** = *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы I–V*, рэд. Кандрат К. Атраховіч (Кандрат Крапіва), Мінск: Беларуская савецкая энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 1977–1984.
- Vasmer ESRJ** = Макс Фасмер, *Этимологический словарь русского языка I–IV*, перевод с нем. и дополнения Олега Н. Трубачева, Москва: Прогресс, 1964–1973.
- Walicki 1886** = Aleksander Walicki, *Błędy nasze w mowie i piśmie ku szkodzie języka polskiego popełniane oraz prowincjonalizmy*, Kraków – Warszawa, 1886.
- Wendina 2014** = Татьяна И. Вендина, *Типология лексических ареалов Славии*, Москва: Санкт-Петербург: Нестор-История, 2014.
- Załęski 2005** = Wojciech Załęski, *Z supraskiego na nasze: słownik gwary supraskiej*, Supraśl: Collegium Suprasliense, 2005.
- Zdanczewicz 1957** = Tadeusz Zdanczewicz, Osobliwości akcentowe w gwarze wsi Radziuszki, *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej II* (1957), 247–269.
- Zdanczewicz 1960** = Tadeusz Zdanczewicz, Litewskie elementy słownikowe w gwarach polskich okolic Sejn, *Ligua Posnaniensis VIII* (1960), 333–352.
- Zdanczewicz 1966** = Tadeusz Zdanczewicz, *Wpływy białoruskie w polskich gwarach pod Sejnami*, Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Wydział Filologiczno-Filozoficzny, 1966.
- Zdaniukiewicz 1972** = Alojzy A. Zdaniukiewicz, *Gwara Łopatowszczyzny: fonetyka, fleksja, słownictwo*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1972.

POVZETEK

Znotrajslovanski jezikovni stiki: *pacie* ‘prašiček, pujsek’, *paciuk* ‘prašič’, ‘svinja’ in *pac*, *pacuk* ‘podgana’

Prispevek obravnava problematiko znotrajslovanskih jezikovnih stikov. Proučevanje vplivov, povezav, izposoje na meji več jezikovnih sistemov omogoča razumevanje mehanizmov vzajemnega prepletanja posameznih jezikov, po drugi strani pa kaže na nepredvidljivost potovanj in preobrazb posameznih besed. Razkriva tudi metode raziskovalca večjezičnega območja, ki mora v svojih obravnava upoštevati ne samo metode lingvistične geografije, ampak tudi etimologijo in kulturno-zgodovinski kontekst. To vprašanje se nanaša na večino obmejnih območij. Zapletenost leksikalnih razikav na stiku več jezikov je prikazana na primeru besed *pac*, *pacuk* in *pacie*, ki so izpričane na poljsko-vzhodnoslovanskem obmejnem območju.

ДАРЬЯ ВАЩЕНКО — ТАТЬЯНА ШАЛАЕВА

ДАНЫЕ ВЕНГЕРСКОГО ЯЗЫКА В СЛАВЯНСКОЙ ЭТИМОЛОГИИ

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.26.1.11](https://doi.org/10.3986/JZ.26.1.11)

Madžarski podatki v slovanski etimologiji

Članek analizira zemljepisno razširjenost slovanskih leksemov, prevzetih v madžarščino, in hungarizmov v slovanskih narečjih, ki se kartirajo skupaj z ustreznimi madžarskimi oblikami. Dobljeni izsledki navajajo na novo etimologijo posameznih slovanskih besed. Tudi madžarščina daje podlago za preveritev posameznih praslovanskih rekonstrukcij.

Ključne besede: slovanska etimologija, madžarščina, prevzemanje, lingvistična geografija, ploskovna lingvistika, lingvistični atlas

Hungarian Language Data in Slavic Etymology

This article analyzes the geographical location of Slavic words that were borrowed by Hungarian and of Hungarian loanwords in Slavic dialects. Both are mapped together with the corresponding Hungarian forms. The results obtained make it possible to offer new etymologies for some Slavic forms. The Hungarian data also offer reasons to revise some Proto-Slavic reconstructions.

Keywords: Slavic etymology, Hungarian language, loanwords, linguistic geography, areal linguistics, linguistic atlas

Нынешняя статья является обобщением наблюдений над материалами «Общеславянского лингвистического атласа» и «Атласа венгерских диалектов», из которых были выбраны семантически идентичные лексемы и нанесены на одну карту. Исследование проводится на основе указанных атласов с целью рассмотреть формы, имеющие точную географическую фиксацию, в конкретном населенном пункте. Прочие источники материала привлекаются факультативно.

В. Н. Топоров, рассуждая о балто-славянской диалектологии, говорил о двух ситуациях межъязыковых отношений. Во-первых, это макро-ситуация, которая охватывает балтийские языки и все соседствующие с ними славянские диалекты. Во-вторых, это микро-ситуация, когда конкретные литовские и латышские диалекты взаимодействуют с конкретными польскими, белорусскими, украинскими и русскими говорами (Топоров 1995: 43). Очевидно, что это положение актуально для исследования отношений славянских языков с любыми другими соседними языками, в том числе с венгерским. Последняя, микро-ситуация является объектом изучения частных диалектологий языков, которые с ним граничат, а именно украинского, словацкого, чешского, польского, словенского, хорватского, сербского и болгарского.

Если же мы анализируем данные «Общеславянского лингвистического атласа», то речь должна идти о макро-ситуации, поскольку в нем вся славянская языковая группа представляется как единый идиом, контактирующий с другими языками. Карты «Общеславянского атласа» наглядно демонстрируют связь с тем или иным языком всех славянских диалектов в целом, а не только каждого в отдельности (Вендина 2019: 303–304).

В рамках этимологии и, шире, исторической грамматики неродственные и веками соседствующие языки могут рассматриваться в двух аспектах – сравнительно-историческом и ареальном. Первый из них полезен, поскольку древние заимствования часто служат основанием для реконструкции тех или иных явлений в языке-источнике. Например, венгерский язык используется для относительной датировки утраты носовых гласных в славянских языках, так как в древних венгерских славизмах сохраняется сочетание гласного с [м] или [н], тогда как в соответствующих славянских лексемах в той же позиции мы имеем в большинстве случаев неносовой звук: например, венг. *szomszéd* ‘сосед’ из праслав. **sqsédь*, венг. *péntek* ‘пятница’ из праслав. **pęntькь*, венг. *szombat* ‘суббота’ из праслав. **sobota*, венг. *galamb* ‘голубь’ из праслав. **golqьbь*, венг. *munka* ‘труд, работа’ из праслав. **mqka*, венг. *rend* ‘порядок’ из праслав. **rędь* (Золтан 2013: 214). Если учесть, что венгры пришли на занимаемую ими сейчас территорию в IX–X вв., то есть основания считать, что в это время славянские диалекты, из которых были заимствованы соответствующие формы, носовые гласные еще в полной мере сохраняли.¹

Кроме того, данные венгерского языка позволяют реконструировать конкретные лексемы, существовавшие в этих диалектах: например, венг. *cső* ‘труба’ из праслав. **cěvь*, венг. *derék* ‘талия, поясница’ из праслав. **drěkь*, венг. *gereblye* ‘грабли’ из праслав. **greblja*, венг. *német* ‘немец’ из праслав. **něтьсь*, венг. *reték* ‘редька’ из праслав. **redьky* (Хелимский 1988: 348–349, 354, 356, 358; Хелимский 2000: 453).

Иногда венгерский материал может помочь, если реконструкция праславянского слова является спорной или, по крайней мере, рассмотреть ее с новых, ранее неизвестных позиций. Примером таких форм служит венгерское слово *gërendëly* ‘оглобля плуга’, праславянская лексема-источник которого традиционно реконструируется как **gředělь* или **gředělь* и до сих пор не имеет точной, общепризнанной этимологии. Оба варианта реконструкции подтверждаются материалом славянских языков. Так, **e* перед **-lь* возможен, поскольку в большинстве славянских языков отмечается его закономерный рефлекс [e]: например, словен. *gredelj*, с.-хорв. *gredelj*, макед. *gpedel*, словац. *hriadel'*, польск. *grządziel*, русск. диал. *гря-*

¹ Вопрос о времени утраты носовых гласных в различных славянских диалектах является дискуссионным и не входит в круг рассматриваемых в статье проблем.

дель, *грядель*. С другой стороны, фиксируются формы с [i] в данной позиции (например, укр. *гряділь*), которые говорят о возможном наличии в ней этимологического **ě*. Таким образом, основываясь только на славянском материале, однозначного ответа об исходной структуре данного слова дать нельзя. Полезным оказывается обратиться к венгерскому языку, который содержит большое количество славянских заимствований из области земледельческой терминологии. А именно анализируя древнейшие славизмы в венгерском языке и, в том числе, фонетические соответствия между ними и праславянскими лексемами, Е. А. Хелимский отмечал, что венгерские звуки, близкие к [e], в славянских заимствованиях могут быть продолжениями различных исконных гласных. В частности, закрытый [ĕ] в непервом закрытом слоге и в первом слоге, начинающемся в славянском слове с сочетания согласных, является рефлексом праславянского **i*: ср. венг. *bĕlĕzna* ‘дефект в ткани’ из праслав. **blizna*. Звук [ĕ] присутствует в последнем закрытом слоге также в венгерской лексеме *gĕrĕndĕly* ‘оглобля плуга’, что указывает на возможность реконструкции ее источника как **grĕdily*. Никем из славистов до Е. А. Хелимского подобное толкование не предлагалось и до сих пор в этимологической литературе никем не упоминается. Если же следовать данной версии, то современные славянские формы с [i] типа укр. *гряділь* можно рассматривать не как содержащие рефлекс праслав. **ě* или **e*, а как отражающие продолжение этимологического **i* (подробнее см. в Ващенко – Шалаева 2019).

О том, что реконструкция **grĕdily* возможна, свидетельствует и славянский материал. Так, в русском литературном языке отмечается лексема *грядиль* ‘продольный брус у плуга для прикрепления отдельных частей (например, лемехов)’. Заударный [и] в ней, учитывая инославянские данные, нельзя считать реализацией фонемы /e/ и нельзя возвести ни к какому другому звуку, кроме как к праслав. **i*. Кроме того, в украинском языке форма *гряділь* содержит звук [i] не только в номинативе, но и в косвенных падежах (ср. *гряділя, гряділем*), что исключает возможность возводить [i] к праслав. **e*, то есть предполагать здесь «новый ять», который мог иметь место только в закрытом слоге.

Таким образом, на основе в том числе венгерских языковых данных можно констатировать, что в праславянском языке одно из названий оглобли плуга имело форму **grĕdelь*/**grĕdily*, а не **grĕdelь*/**grĕdĕль*, как утверждалось в предыдущих исследованиях.

Что касается второго, ареального аспекта использования венгерского языкового материала в славянской этимологии, то он заключается в анализе географического распространения славянских лексем, которые были заимствованы венгерским языком и, наоборот, унгаризмов в славянских диалектах. Применительно к балто-славянским языковым связям, В. Н. Топоров писал по этому поводу следующее: «Обращение к балто-славянской

диалектологии в призме взаимных заимствований, многочисленных, многообразных, иногда весьма сложных и прихотливых ... образует дополнительный стимул для введения “заимствований” в качестве важного источника как балтийской, так и славянской диалектологии» (Топоров 1995: 48).

В частности, подобные сведения представляются ценными при толковании происхождения того или иного слова. Так, венгерский язык, который, с одной стороны, вместе с румынским и немецким географически разделяет славянский языковой континуум на северную и южную части, с другой – в целом ряде случаев выступает связующим между ними, так как сохраняет большое количество общих для них явлений. Наглядно это можно продемонстрировать средствами лингвогеографии, объединив на одной карте материалы «Общеславянского лингвистического атласа» и «Атласа венгерских диалектов».

В качестве примера, во-первых, здесь можно привести лексемы, заимствованные венгерским языком и имеющие общеславянский характер. В таких случаях венгерские славизмы дополняют картину повсеместного распространения славянского слова. Они представлены на следующих картах:² слав. **сѣръ* ‘цеп’³ ~ венг. *csép* ‘то же’⁴ (карта-схема № 1);⁵ слав. **malina* ‘малина’ ~ венг. *málna* ‘малина’ (карта-схема № 2);⁶ слав. дериваты корня **oběd-* ‘обедает’ ~ венг. *ebédel* ‘обедать’ (карта-схема № 3).⁷ Возвращаясь к венг. *gërendëly* ‘оглобля плуга’ и его славянскому источнику, мы найдем близкую картину с оговоркой о том, что в южнославянских языках продолжения праслав. **grędilь* представлены точно (карта-схема № 4).⁸ Также общеславянские и соответствующие им венгерские лексемы представлены на следующих картах: слав. **ръжь* ‘рожь’ ~ венг. *rozs* ‘то же’, слав. **perlogь* ‘земля, которую не пахали много лет’ ~ венг. *parlag* ‘то же’ – опубликованных в (Ващенко – Шалаева 2018: 87–88).

Во-вторых, слово-источник венгерского заимствования может быть локализовано в части славянских диалектов. Примером может служить

2 К статье прилагаются карты-схемы, выполненные на основе карт «Общеславянского лингвистического атласа» и «Атласа венгерских диалектов».

3 Славянские лексемы приводятся в обобщенной записи, принятой в «Общеславянском лингвистическом атласе» для единообразной подачи различных по фонетическому облику форм. Данная транскрипция не всегда означает их праславянскую древность.

4 Заимствованное происхождение венгерских форм определяется в соответствии с Benkő 1993.

5 Карта-схема № 1 составлена по материалам карты № 74 по вопросу L 660 ‘цеп, орудие для ручной молотбы’ (автор Б. Фалиньска) (ОЛА 4: 182–183) и карты № 288 ‘csép’ (MNYA II).

6 Карта-схема № 2 составлена по материалам карты № 39 по вопросу L 433 ‘малина’ (*Rubus idaeus*) (автор Т. А. Токар) (ОЛА 3: 104–105) и карты № 109 ‘málna’ (MNYA I).

7 Карта-схема № 3 составлена по материалам карты № 60 по вопросу L 1199 ‘ест обед’ (автор Е. Якушкина) (ОЛА 6: 156–157) и карты № 391 ‘ebédel’ (MNYA III).

8 Карта-схема № 4 составлена по материалам карты № 33 по вопросу L 565 ‘длинная часть плуга с крючком на конце’ (автор А. Кривицкий) (ОЛА 4: 98–99) и карты № 124 ‘ekegendely’ (MNYA I).

распространение лексемы **rěpa* ‘свекла’, свойственной западно- и южнославянским языкам и представленной в венгерском языке в форме *répa* ‘кормовая свекла’ (карта-схема № 5).⁹ На первый взгляд, аналогичный случай представляют собой продолжения праславянской формы **krьstь* ‘геометрическая фигура из двух пересекающихся линий; христианский символ’, соответствующая венгерскому *kereszt* ‘крест, могильный крест’ и отмечаемая в южно- и восточнославянских диалектах, носители которых исповедуют православное христианство (карта-схема № 6).¹⁰ Однако, у восточных славян это слово является церковнославянизмом (иначе, например, в русском было бы *крѣст*) (Фасмер 2: 374), поэтому здесь оправданно говорить об исходном исключительно южнославянском ареале данного слова. Хотя, возможно, изначально германская по происхождению форма **krьstь* ‘крест’ была распространена и в тех диалектах, где позднее ее вытеснил латинизм **križь* (Хелимский 1993: 55).

В-третьих, нужно сказать о близких к предшествующему случаям, когда славянская лексема отмечена только в одной части диалектов, а именно в западных и восточных. Это такие формы, как слав. **kačерьь* ‘самец утки, селезень’ ~ венг. *kácsér, gácsér* ‘то же’ (карта-схема № 7),¹¹ слав. **suka* ‘самка собаки’ ~ венг. *szuka* ‘то же’ (карта-схема № 8).¹²

Но особенно важно и показательно картографическое сведение славянского и венгерского материала, когда славянская лексика представлена на ней в виде значительно дистанцированных друг от друга островных ареалов. В этом случае венгерские данные, во-первых, доказывают, что в прошлом славянские лексемы имели более обширное, чем сейчас распространение, и, во-вторых, позволяют этот ареал реконструировать. В результате, у нас появляются основания считать подобные славянские формы наследием праславянской эпохи, а не результатом параллельного позднего развития самостоятельных славянских языков. Такую ситуацию можно наблюдать на следующих картах: слав. **kobylica* ‘кузнечик’ ~ венг. *kabóca, gabóca* ‘то же’ (карта-схема № 9),¹³ слав. **расьь, *расикьь* ‘крыса’ ~ венг. *ros, rosok* ‘то же’

9 Карта-схема № 5 составлена по материалам карты № 14 по вопросу L 503 ‘свекла’ (*Beta vulgaris*) (автор Д. Вуйчич) (ОЛА 4: 60–61) и карты № 59 ‘*marharépa*’ (MNYA I).

10 Карта-схема № 6 составлена по материалам вопроса F 2289 *krьstь* (ОЛА 10: 253) и карты № 591 ‘*sírkerezst*’ (MNYA IV). Нужно признать, что представленная карт-схема в определенной степени условна, поскольку является результатом синтеза материалов ОЛА и лексикографических источников (см., например, ЭССЯ 13: 76).

11 Карта-схема № 7 составлена по материалам карты № 13 по вопросу LSI 314 ‘самец утки’ (автор З. Михалк) (ОЛА 2: 50–51) и карты № 373 ‘*gácsér*’ (MNYA II).

12 Карта-схема № 8 составлена по материалам карты № 15 по вопросу L 269 ‘собака-самка’ (автор А. Гавоштяк) (ОЛА 2: 54–55) и карты № 376 ‘*szuka*’ (MNYA II).

13 Карта-схема № 9 составлена по материалам карты № 43 по вопросу L 111 ‘кузнечик’ (*Tettigonia viridissima*) (автор И. А. Дзедзелевский) (ОЛА 1: 110–111) и карты № 645 ‘*szöcske*’ (MNYA IV).

(карта-схема № 10),¹⁴ слав. **gręda* ‘оглобля плуга’ ~ венг. *gëręnda* ‘то же’ (Ващенко – Шалаева 2019: 255).

Помимо анализа распространения славянских источников заимствований в венгерский язык, для славянской этимологии полезным оказывается и изучение локализации унгаризмов в славянских диалектах. Особенно интересны случаи, когда одно венгерское слово заимствуется в разные географически удаленные друг от друга языки, например, в южнославянские и в западно- или восточнославянские. О том, что перед нами именно заимствование говорит повсеместная идентичность структуры и значения славянского слова. Примером могут служить слав. **golja*, **goja* ‘аист’, заимствованное из венг. *gólya* ‘то же’ и отмечаемое в юго-западных украинских говорах, в словацком языке и в хорватских диалектах в Венгрии (карта-схема № 11);¹⁵ слав. **mokušь*, **mokušьka* ‘белка’ из венг. *mókus* ‘то же’ с аналогичной локализацией, за исключением словацкого языка (карта-схема № 12);¹⁶ слав. **kormanь*, **kormanьka* и **kormandьska*, образованные от венг. *kormány* ‘руль’ и представленные на юге Словакии, на юго-западе Украины и в хорватских населенных пунктах в Венгрии (Vaščenkóvá – Šalajevóvá 2019: 361); слав. **parlagь* ‘земля, которую не пахали много лет’ из венг. *parlag* ‘то же’ – в юго-западных украинских диалектах, на юго-востоке Словакии, в отдельных говорах сербского и северо-западных говорах болгарского языка (Vaščenkóvá – Šalajevóvá 2019: 361); **labda*, **lobda* ‘мяч’ из венг. *labda* ‘то же’ – в словацком языке, на юге Польши, на юго-западе Украины, в словенских диалектах на западе Словении и в Венгрии, в хорватских говорах на севере Хорватии и в Австрии (Vaščenkóvá – Šalajevóvá 2019: 362).

Если обобщить сведения приведенных карт, то можно заключить, что унгаризмы по преимуществу локализуются в славянских диалектах на территории Венгрии и Австрии, в словацком, в восточных говорах чешского, в южных говорах польского, в юго-западных говорах украинского, в словенском и на севере хорватского, сербского и болгарского языков. На основании этого факта можно предложить новую этимологию для некоторых славянских лексем и атрибутировать их как заимствования из венгерского. В наших материалах таким случаем являются лексемы **fütьkajеть*, **fučьkajеть*, **fítьkajеть* ‘свистит (о человеке)’. В венгерском языке глагол *fütüül* ‘свистеть’ распространен повсеместно. Венгерские исследователи считают корень *fütü-*, как его вариант *fity-*, звукоподражательным. В славянских языках формы **fütьkajеть*, **fučьkajеть* и **fítьkajеть* локализуются в юго-западных

14 Карта-схема № 10 составлена по материалам карты № 13 по вопросу L 38 ‘крыса’ (*Rattus domesticus*) (автор Н. Перчиньска) (ОЛА 1: 50–51) и карты № 618 ‘patkány’ (MNYA IV).

15 Карта-схема № 11 составлена по материалам карты № 29 по вопросу L 76 ‘аист’ (*Ciconia*) (авторы Н. Перчиньска, Я. Сулковска) (ОЛА 1: 82–83) и карты № 623 ‘gólya’ (MNYA IV).

16 Карта-схема № 12 составлена по материалам карты № 7 по вопросу LSI 23 ‘белка’ (*Sciurus vulgaris*) (автор В. Ф. Коннова) (ОЛА 1: 38–39) и карты № 621 ‘mókus’ (MNYA IV).

говорах украинского языка, в словенском и хорватском языках, а также сербском языке на территории Румынии (карта-схема № 13).¹⁷ В этимологических словарях славянских языков, а также в ОЛА они трактуются как звукоподражания. Но, учитывая географию данных лексем и фиксацию в венгерском языке обоих вариантов корня в том же значении, нельзя исключать их заимствованного происхождения в славянских диалектах (см. подробнее в (Vaščenková – Šalajevová 2019: 362–363)).

Еще одно гипотетическое заимствование из венгерского языка представляет собой лексема **kukorica* ‘кукуруза’, которая считается фонетическим вариантом **kukurica* и отмечается в словенском языке на западе Словении и в Венгрии, а также в хорватских говорах в Австрии и Венгрии (карта-схема № 14).¹⁸ Нигде больше в славянских языках, по данным ОЛА, такой формы не встречается. Тогда как в венгерском языке слово *kukorica*, вместе с *kukurica*, в значении ‘кукуруза’ представлено на всей территории и является заимствованием из славянского **kukurica*, зафиксированного в ОЛА в отдельных диалектах чешского и словацкого языков, а кроме того в южных говорах польского. Поэтому, вероятно, форма **kukorica* в словенском и хорватском языках представляет собой заимствование из венгерского *kukorica* (см. подробнее в Vaščenková – Šalajevová 2019: 363–364).

Резюмируя все вышесказанное, можно сказать, что изучение происхождения и локализации славянской лексики, заимствованной венгерским языком, и унгаризмов в славянских диалектах во многих случаях является краеугольным аспектом славянской этимологии и требует к себе пристального внимания славистов.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

Ващенко – Шалаева 2018 = Дарья Ю. Ващенко – Татьяна В. Шалаева, Славяно-венгерские лексические связи в области земледельческой терминологии (на материале «Общеславянского лингвистического атласа» и «Венгерского диалектного атласа»), в: *Труды Института русского языка им. В. В. Виноградова. XV. Общеславянский лингвистический атлас: материалы и исследования*, отв. ред. Т. И. Вендина, Москва, 2018, 78–99.

[Dar'ja Ju. Vaščenko – Tat'jana V. Šalajeva, Slavjano-vengerskie leksičeskie svjazi v oblasti zemledel'českoj terminologii (na materiale «Obščeslavjanskogo lingvističeskogo atlasa» i «Vengerskogo dialektного atlasa»), v: *Trudy Instituta ruskogo jazyka im. V. V. Vinogradova. XV. Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: materialy i issledovanija*, отв. red. T. I. Vendina, Moskva, 2018, 78–99.]

Ващенко – Шалаева 2019 = Дарья Ю. Ващенко – Татьяна В. Шалаева, К этимологии праслав. **grędelb* ‘оглобля плуга’, *Prace filologiczne* (Warszawa) LXXIV (2019), 247–253.

17 Карта-схема № 13 составлена по материалам карты № 34 по вопросу L 2287 ‘свистит’ (человек) (авторы Т. Вендина, Я. Вильнов-Комаркова) (ОЛА 10: 154–156) и карты № 554 ‘fityúl’ (MNYA III).

18 Карта-схема № 14 составлена по материалам карты № 54 по вопросу L 607 ‘кукуруза’ (*Zea*) (автор З. Михалк) (ОЛА 4: 142–143) и карты № 31 ‘kukorica’ (MNYA I).

[Dar'ja Ju. Vaščenko – Tat'jana V. Šalaeva, K ètimologii praslav. **gredel'* 'ogloblja pluga', *Prace filologiczne* (Warszawa) LXXIV (2019), 247–253.]

Вендина 2019 = Татьяна И. Вендина, «Общеславянский лингвистический атлас» и культурологическая география, *Prace filologiczne* (Warszawa) LXXIV (2019), 301–313.

[Tat'jana I. Vendina, «Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas» i kul'turologičeskaja geografija, *Prace filologiczne* (Warszawa) LXXIV (2019), 301–313.]

Золтан 2013 = Андраш Золтан, Славянские диалекты Карпатского бассейна во время прихода венгров (IX в.), *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* (Budapest) 58.1 (2013), 209–218.

[Andraš Zoltan, Slavjanskije dialekty Karpatskogo bassejna vo vremja prihoda vengrov (IX v.), *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* (Budapest) 58.1 (2013), 209–218.]

ОЛА 1 = *Общеславянский лингвистический атлас: серия лексико-словообразовательная 1: животный мир*, гл. ред. Р. И. Аванесов, Москва: Наука, 1988.

[*Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: serija leksiko-slovoobrazovatel'naja 1: životnyj mir*, gl. red. R. I. Avanesov, Moskva: Nauka, 1988.]

ОЛА 2 = *Общеславянский лингвистический атлас: серия лексико-словообразовательная 2: животноводство*, науч. ред. Б. Фалиньска, Варшава, 2000.

[*Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: serija leksiko-slovoobrazovatel'naja 2: životnovodstvo*, nauč. red. B. Falin'ska, Varšava, 2000.]

ОЛА 3 = *Общеславянский лингвистический атлас: серия лексико-словообразовательная 3: растительный мир*, гл. ред. А. И. Подлужный, Минск, 2000.

[*Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: serija leksiko-slovoobrazovatel'naja 3: rastitel'nyj mir*, gl. red. A. I. Podlužnyj, Minsk, 2000.]

ОЛА 4 = *Общеславянский лингвистический атлас: серия лексико-словообразовательная 4: сельское хозяйство*, отв. ред. А. Ференчикова, Братислава, 2012.

[*Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: serija leksiko-slovoobrazovatel'naja 4: sel'skoe hoz-jajstvo*, отв. red. A. Ferenčikova, Bratislava, 2012.]

ОЛА 6 = *Общеславянский лингвистический атлас: серия лексико-словообразовательная 6: домашнее хозяйство и приготовление пищи*, отв. ред. Т. И. Вендина, Москва, 2007.

[*Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: serija leksiko-slovoobrazovatel'naja 6: domašnee hoz-jajstvo i prigotovlenie pišči*, отв. red. T. I. Vendina, Moskva, 2007.]

ОЛА 10 = *Общеславянский лингвистический атлас: серия лексико-словообразовательная 10: народные обычаи*, отв. ред. Т. И. Вендина, Москва – Санкт-Петербург, 2015.

[*Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas. Serija leksiko-slovoobrazovatel'naja 10: narodnye obyčai*, отв. red. T. I. Vendina, Moskva – Sankt-Peterburg, 2015.]

Топоров 1995 = Владимир Н. Топоров, О балто-славянской диалектологии (несколько соображений), в: *DIALECTOLOGIA SLAVICA: сборник к 85-летию С. Б. Бернштейна: исследование по славянской диалектологии 4*, отв. ред. Г. П. Клепикова, Москва: Индрик, 1995, 40–53.

[Vladimir N. Toporov, O balto-slavjanskij dialektologii (neskol'ko soobraženij), v: *DIALECTOLOGIA SLAVICA: sbornik k 85-letiju S. B. Bernštejna: issledovanija po slavjanskij dialektologii 4*, отв. red. G. P. Klepikova, Moskva: Indrik, 1995, 40–53.]

Фасмер = Макс Фасмер, *Этимологический словарь русского языка I–IV*, Москва: Астрель-Пресс, 2003.

[Maks Fasmer, *Ètimologičeskij slovar' russkogo jazyka I–IV*, Moskva: Astrel'-Press, 2003.]

Хелимский 1988 = Евгений А. Хелимский, Венгерский язык как источник для праславянской реконструкции и реконструкции славянского языка Паннонии, в: *Славянское языкознание: X Международный съезд славистов, София, сентябрь 1988 г.: доклады советской делегации*, отв. ред. Н. И. Толстой, Москва: Наука, 1988, 347–368.

[Evgenij A. Helimskij, Vengerskij jazyk kak istočnik dlja praslavjanskij rekonstrukcii i rekonstrukcii slavjanskogo jazyka Pannonii, v: *Slavjanskoe jazykoznanie: X. Meždunarodnyj s'ezd slavistov, Sofija, sentjabr' 1988 g.: doklady sovetskoj delegacii*, отв. red. N. I. Tolstoj, Moskva: Nauka, 1988, 347–368.]

- Хелимский 1993** = Евгений А. Хелимский, Ранняя славянская христианская терминология в венгерском языке, в: *Славянское языкознание. XI Международный съезд славистов: Bratislava, сентябрь 1993 г.: доклады российской делегации*, отв. ред. Н. И. Толстой, Москва: Наука, 1993, 46–64.
 [Evgenij A. Helimskij, Rannjaja slavjanskaja hristianskaja terminologija v vengerskom jazyke, v: *Slavjanskoe jazykoznanie. XI. Meždunarodnyj s'ezd slavistov: Bratislava, sentjabr' 1993 g.: doklady rossijskoj delegacii*, отв. ред. N. I. Tolstoj, Moskva: Nauka, 1993, 46–64.]
- Хелимский 2000** = Евгений А. Хелимский, Лексико-семантические раритеты в ранних славянских заимствованиях венгерского языка, в: Евгений А. Хелимский, *Компаративистика, уралистика: лекции и статьи*, Москва: Языки русской культуры, 2000, 452–455.
 [Evgenij A. Helimskij, Leksiko-semantičeskie raritety v rannih slavjanskih zaimstvovanijah vengerskogo jazyka, v: Evgenij A. Helimskij, *Komparativistika, uralistika: lekcii i stat'i*, Moskva: Jazyki russkoj kul'tury, 2000, 452–455.]
- ЭССЯ** = *Этимологический словарь славянских языков: праславянский лексический фонд 1–*, Москва: Наука, 1974–.
 [*Ėtimologičeskij slovar' slavjanskih jazykov: praslavjanskij leksičeskij fond 1–*, Moskva: Nauka, 1974–.]
- Benkő 1993** = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen 1*, ed. Loránd Benkő, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1993.
- MNYA** = *A Magyar nyelvjárások atlasza I–VI*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968–1970.
- Vaščenková – Šalajevová 2019** = Darja J. Vaščenková – Ta'ana V. Šalajevová, Slovanské lexikální izoglosy na slovansko-maďarské hranici (na materiálu Slovanského lingvistického atlasu a Atlasu maďarských dialektů), v: *Valaško: historie a kultura II: obživa*, eds. S. Urbanová, Ostrava: Ostravská univerzita – Národní muzeum v přírodě, 2019, 357–365.

POVZETEK

Madžarski podatki v slovanski etimologiji

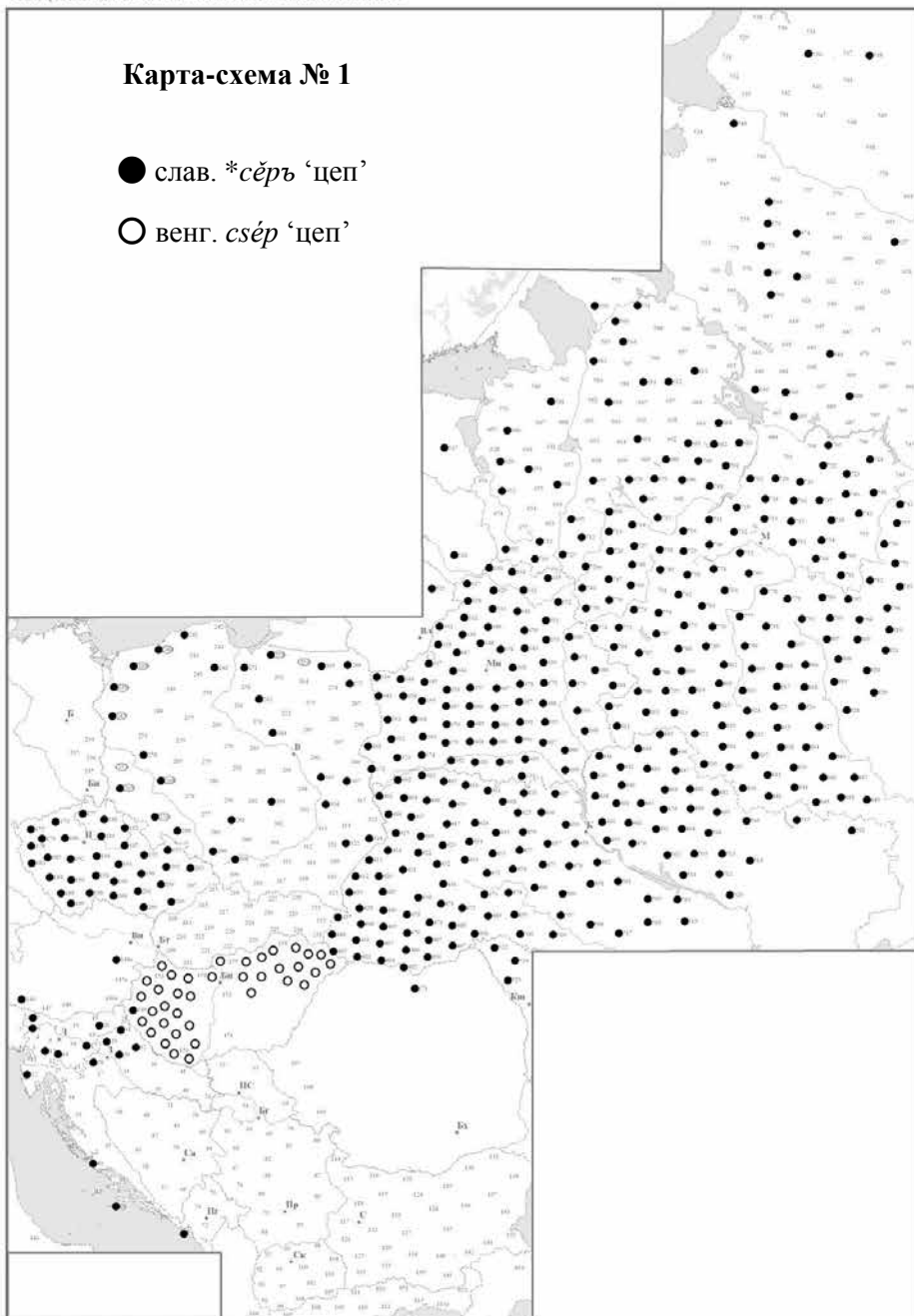
Članek analizira zemljepisno razširjenost slovanskih leksemov, prevzetih v madžarščino, ter hungarizmov v slovanskih narečjih. Oboji se kartirajo skupaj z ustreznimi madžarskimi oblikami. Dobljeni izsledki navajajo na novo etimologijo posameznih slovanskih besed. Tudi madžarščina daje podlago za preveritev posameznih praslovanskih rekonstrukcij. Razširjenost besed v raznih slovanskih narečjih recimo kaže, da je glagol **futykajetъ*, **fučьkajetъ*, **fitykajetъ* 'piskati', potrjen v ukrajinsščini, slovenščini, hrvaščini in srbsščini, prevzet iz madžarščine. Glagol *fityül*, *fityül* 'piskati' namreč v madžarščini podobno variira. Madžarščina spet daje podatke za rekonstrukcijo posameznih praslovanskih besed. Madžarska beseda *gěrënděly* 'gredelj' se navadno izvaja iz oblike **grědelъ*/**grědělъ*, fonetični razlogi pa govorijo za praslovansko obliko **grědilъ*. To obliko potrjuje tudi slovansko gradivo.

ОБЩЕСЛАВЯНСКИЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АТЛАС

Карта-схема № 1

● слав. **сѣръ* 'цеп'

○ венг. *csép* 'цеп'

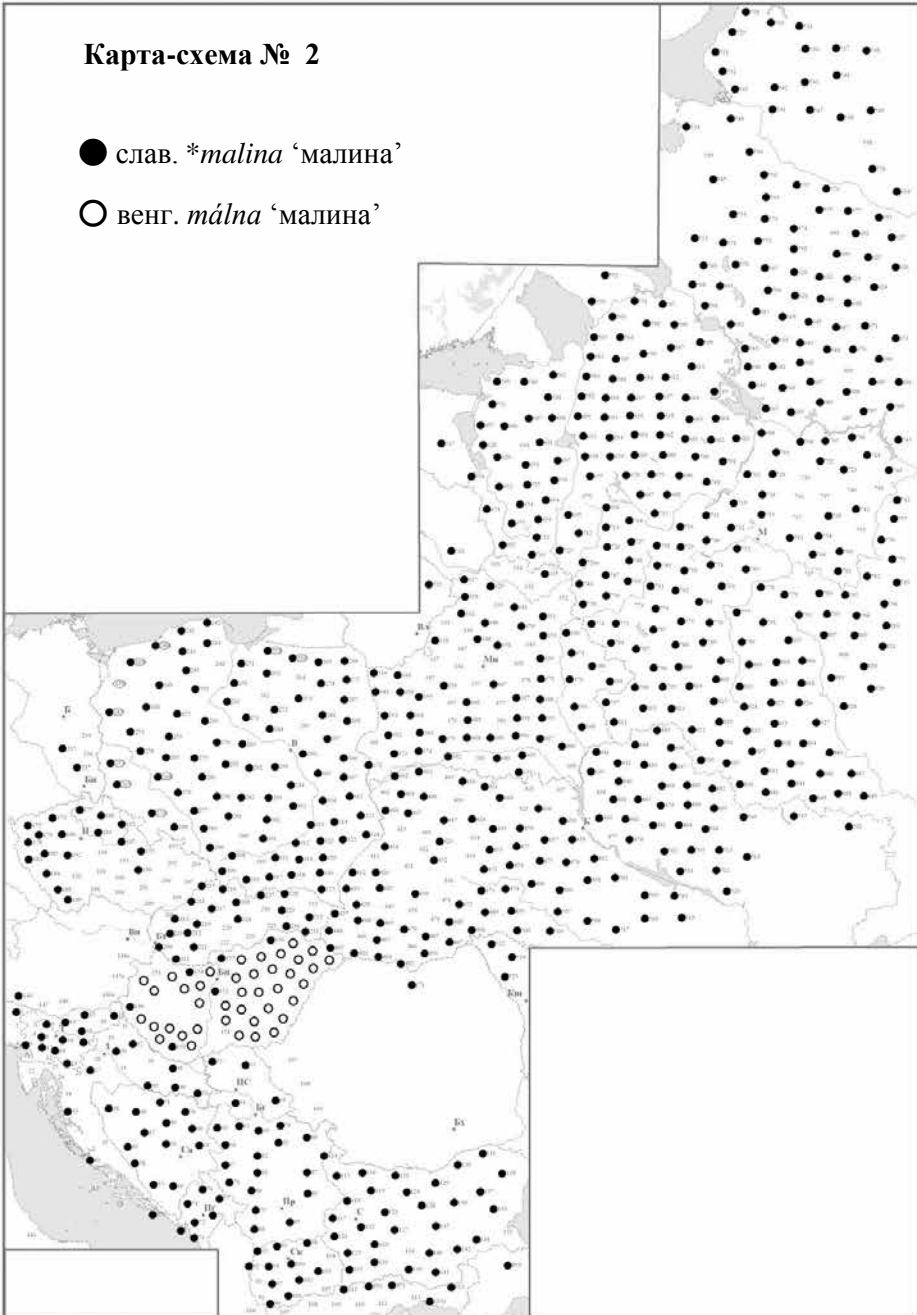

ОБЩЕСЛАВЯНСКИЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АТЛАС

Карта-схема № 2

● слав. **malina* 'малина'

○ венг. *málna* 'малина'

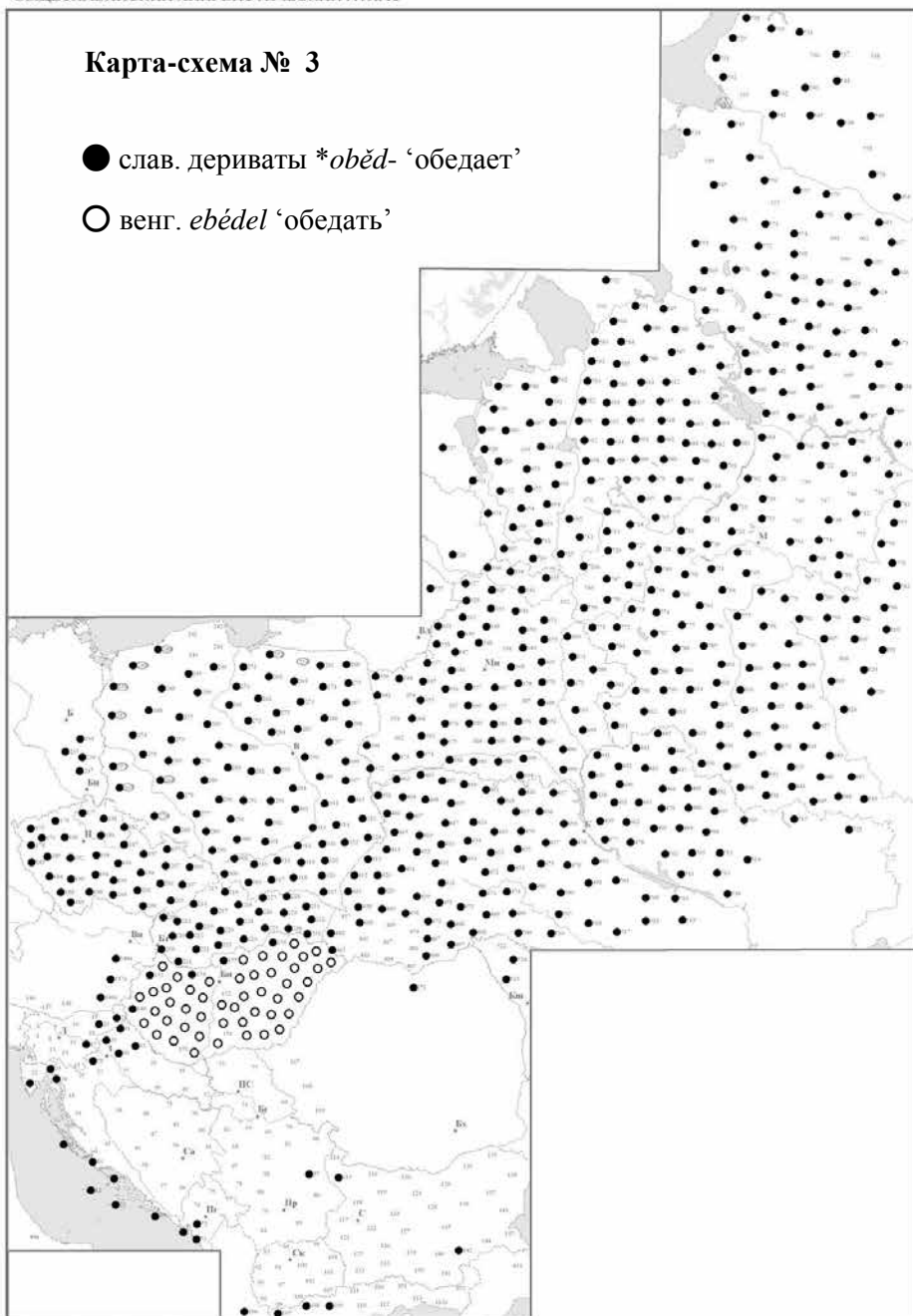

ОБЩЕСЛАВЯНСКИЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АТЛАС

Карта-схема № 3

● слав. дериваты **oběd*- 'обедает'

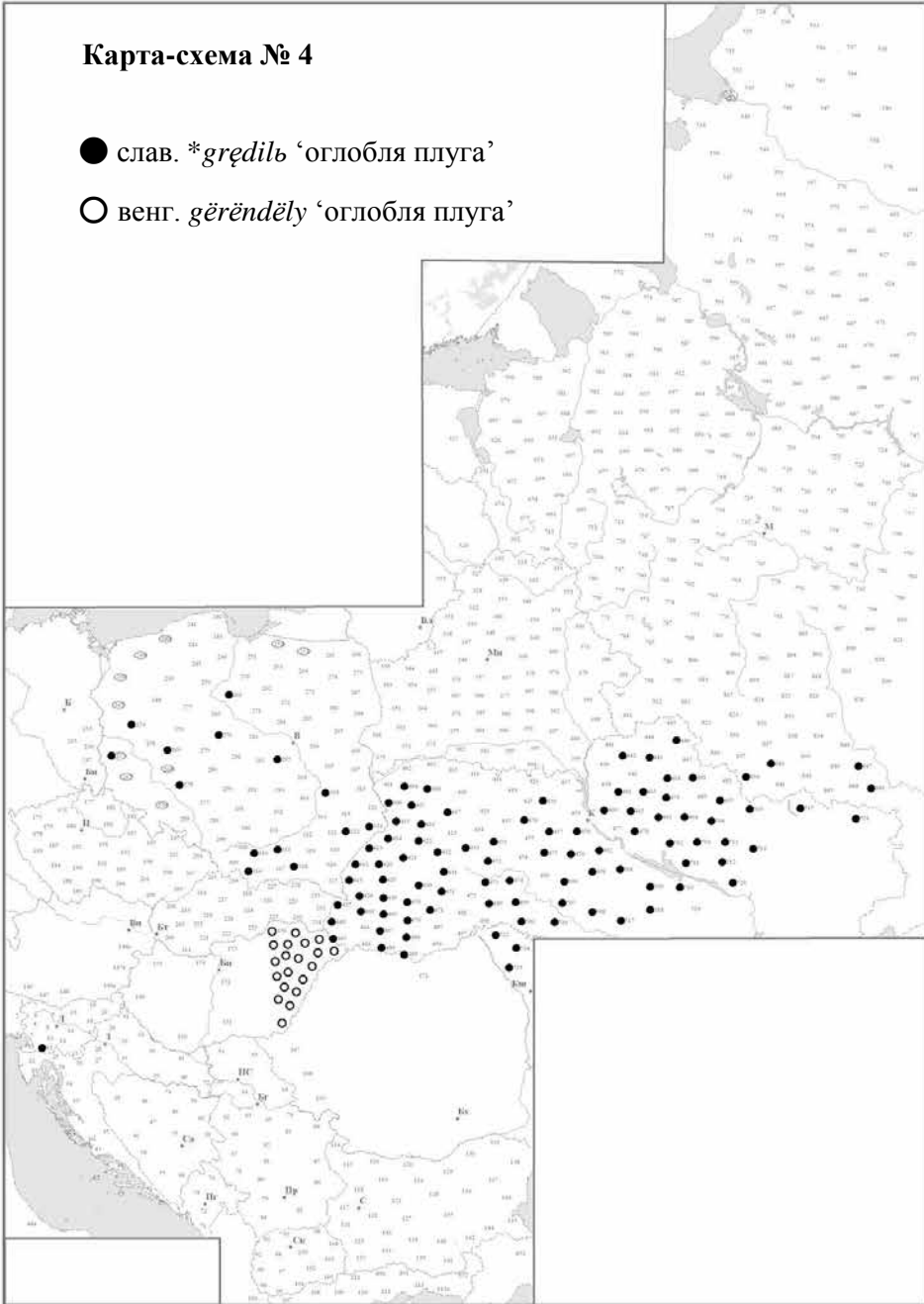
○ венг. *ebédel* 'обедать'

ОБЩЕСЛАВЯНСКИЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АТЛАС

Карта-схема № 4

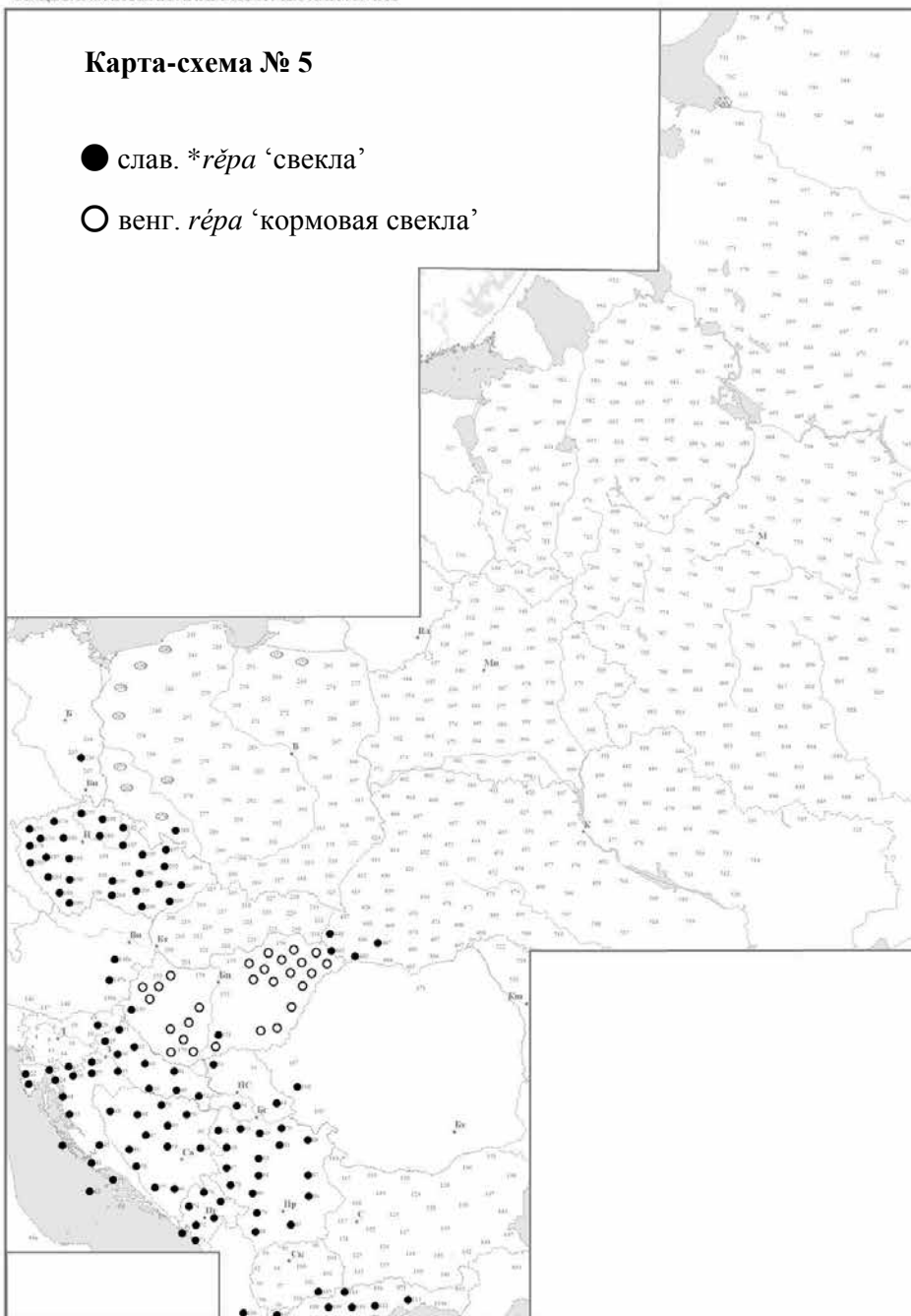
- слав. **grǣdily* ‘оглобля плуга’
- венг. *gërëndély* ‘оглобля плуга’

ОБЩЕСЛАВЯНСКИЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АТЛАС

Карта-схема № 5

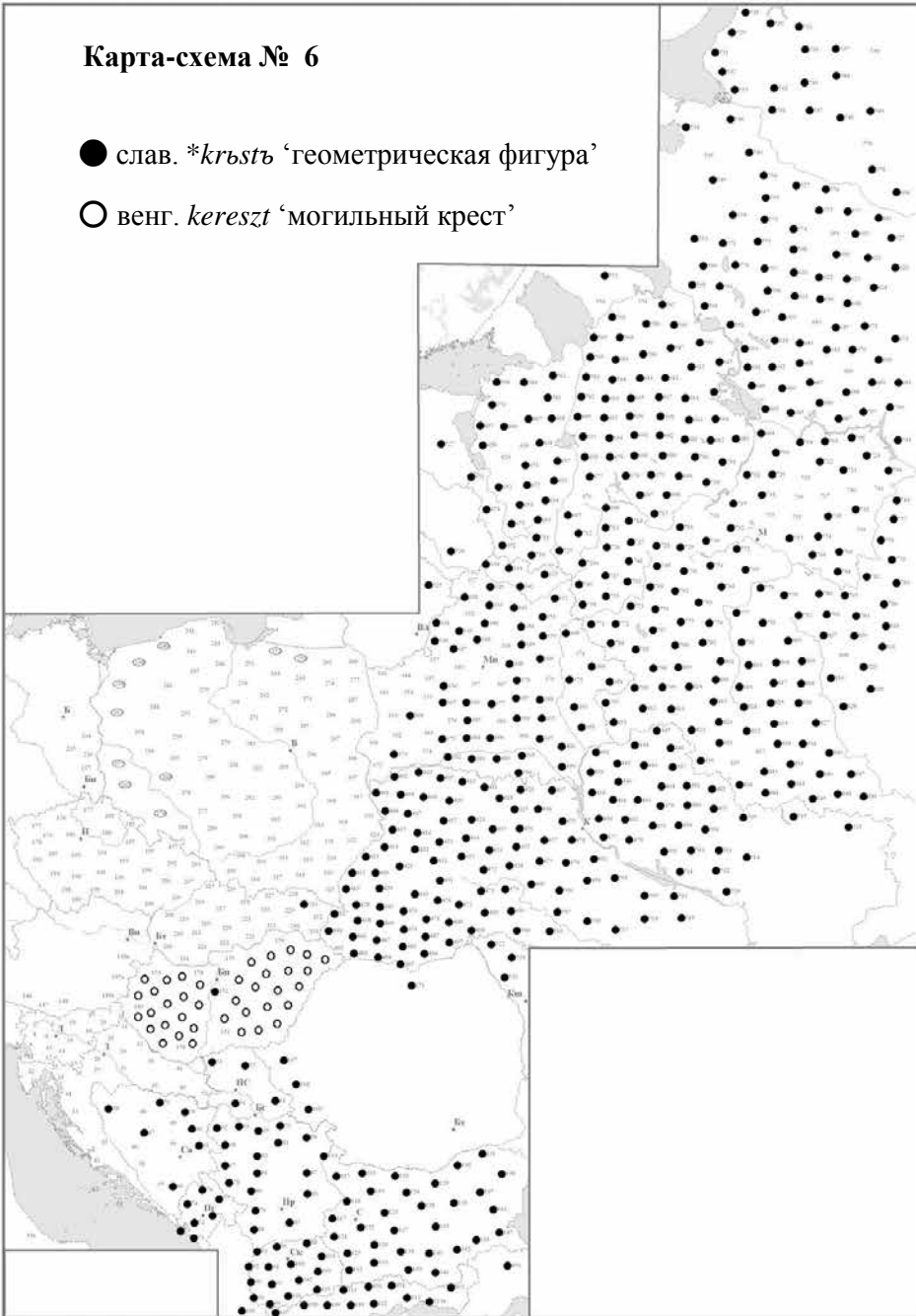
- слав. **rěpa* 'свекла'
- венг. *répa* 'кормовая свекла'

ОБЩЕСЛАВЯНСКИЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АТЛАС

Карта-схема № 6

- слав. **krьstь* ‘геометрическая фигура’
- венг. *kereszt* ‘могильный крест’

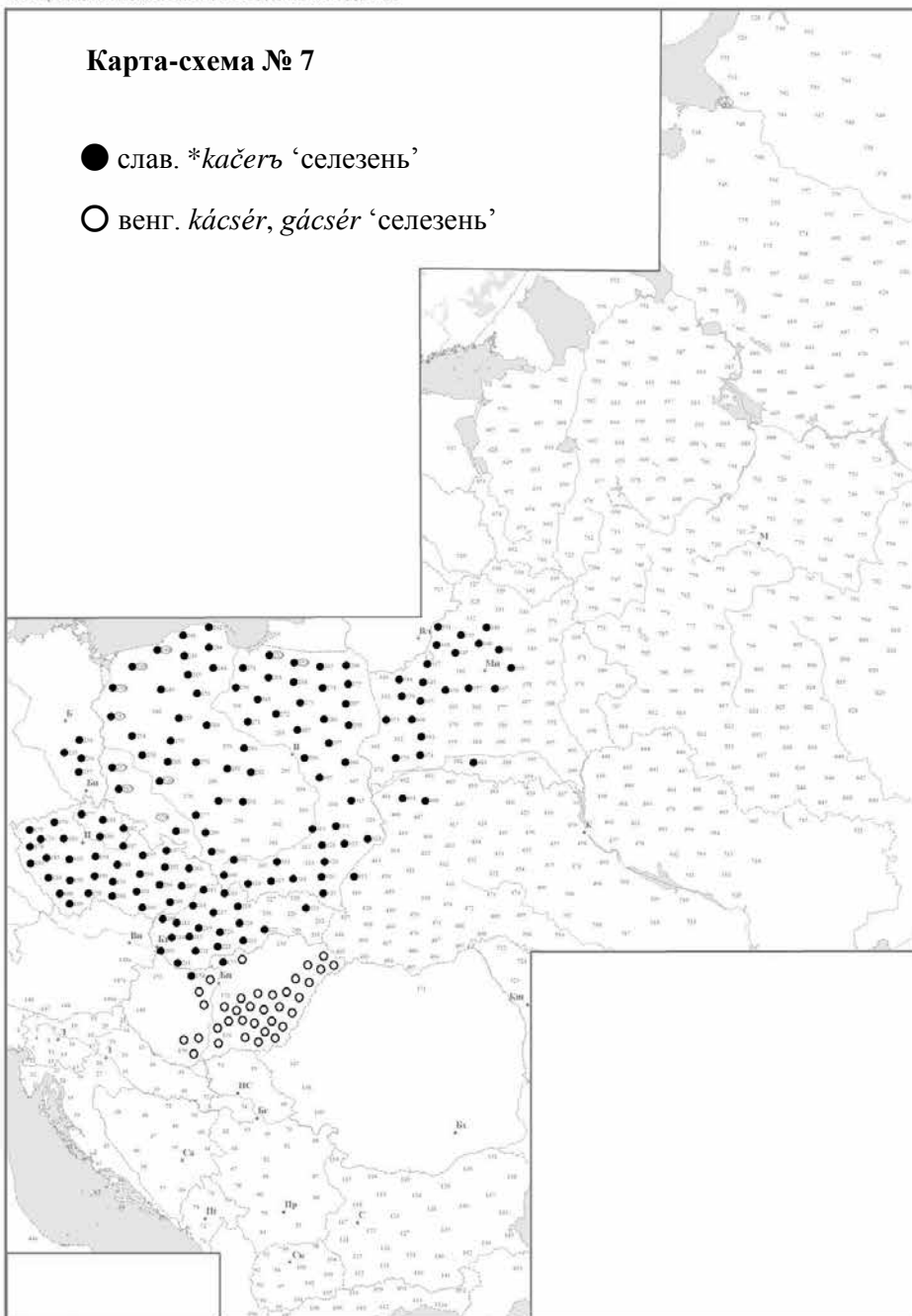

ОБЩЕСЛАВЯНСКИЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АТЛАС

Карта-схема № 7

● слав. **kašerъ* 'селезень'

○ венг. *kácsér, gácsér* 'селезень'

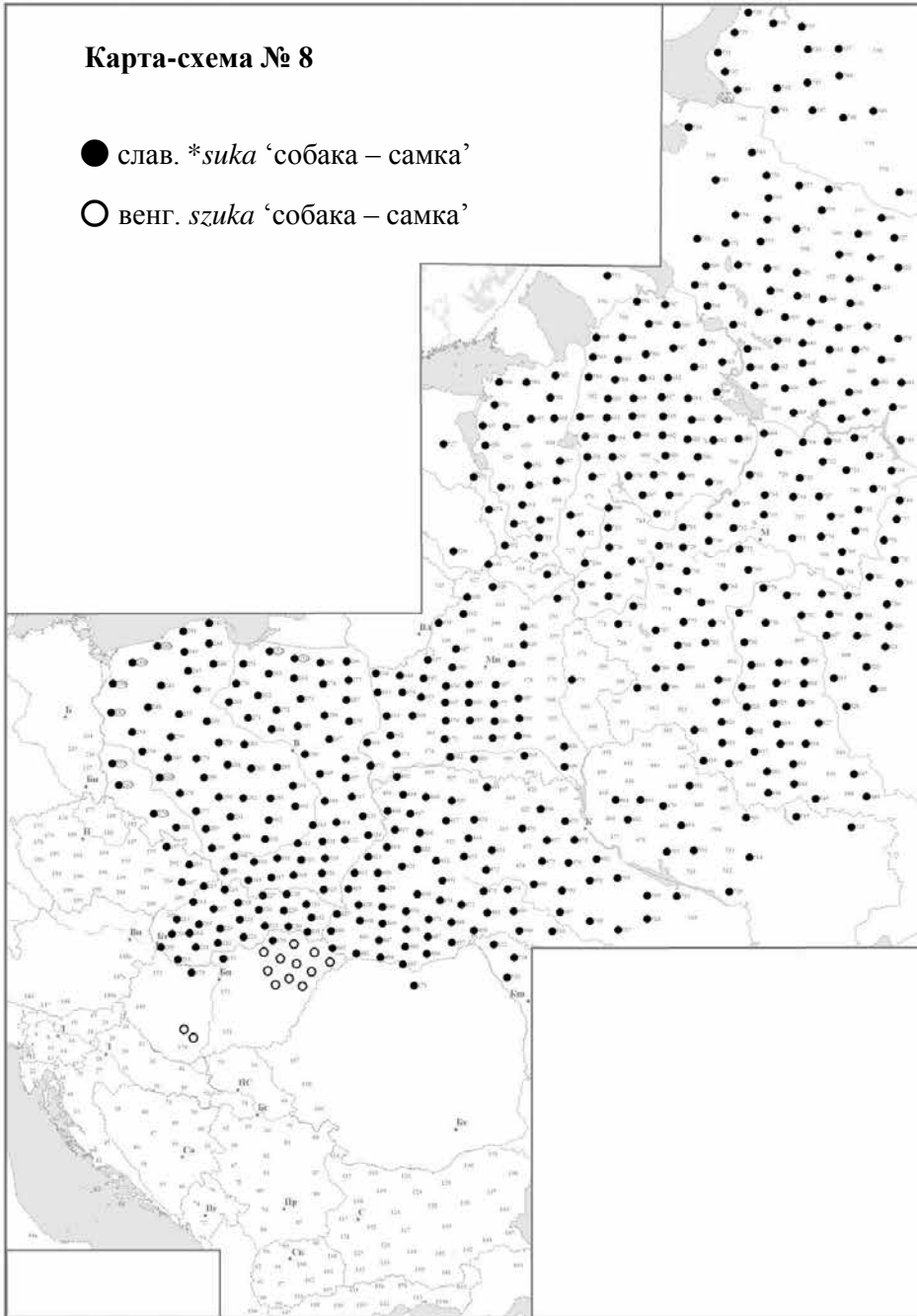

ОБЩЕСЛАВЯНСКИЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АТЛАС

Карта-схема № 8

● слав. **suka* ‘собака – самка’

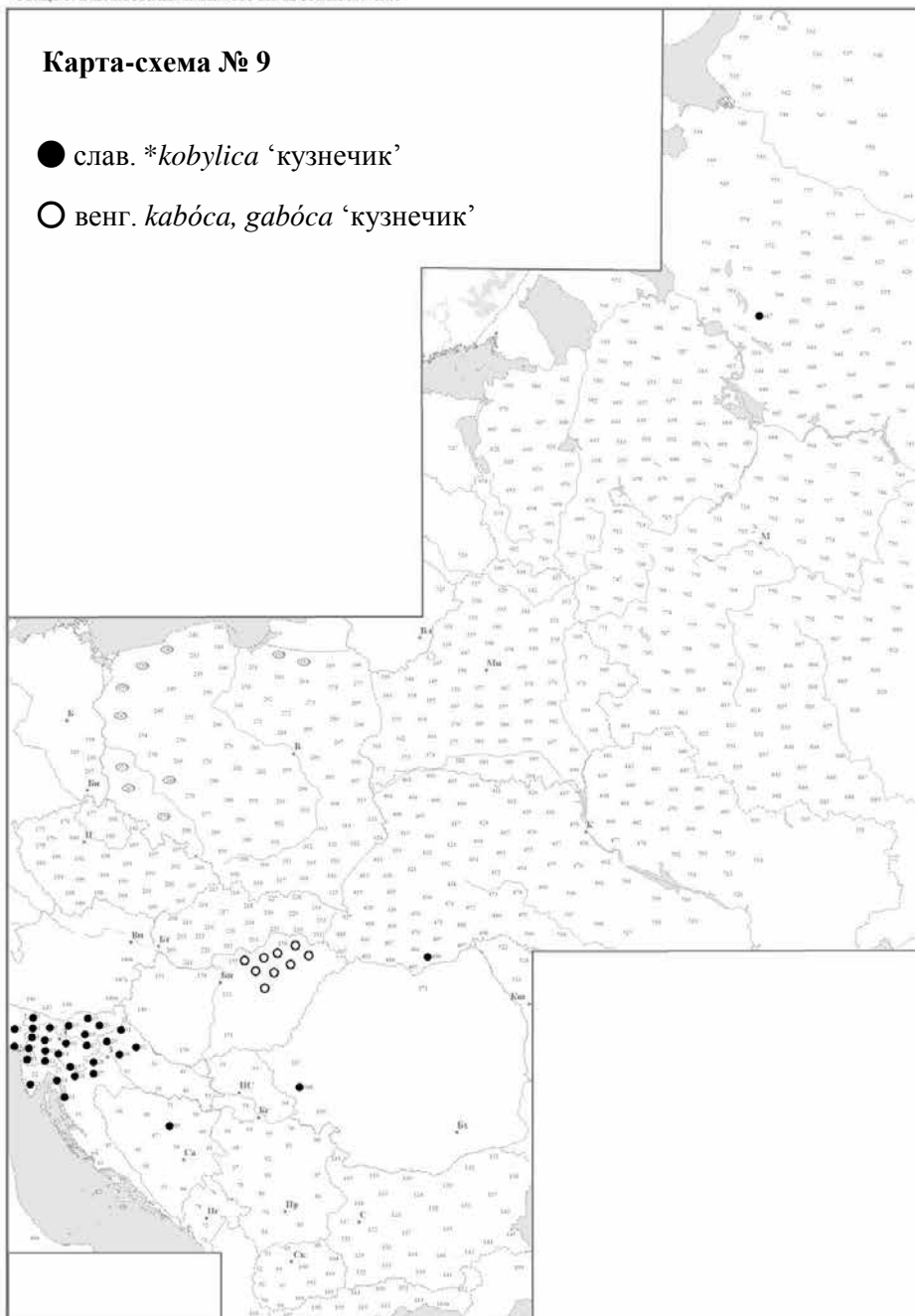
○ венг. *szuka* ‘собака – самка’

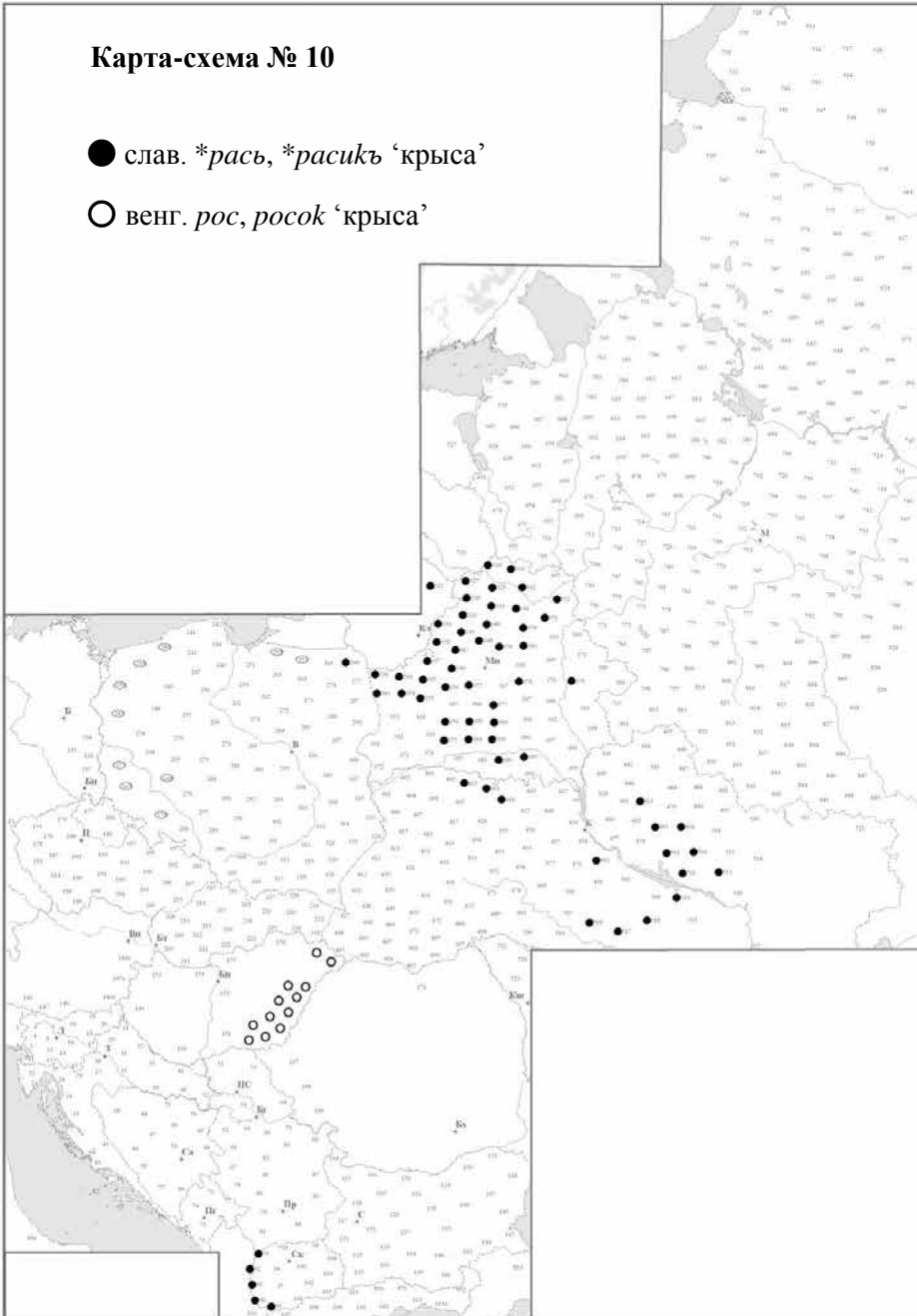
ОБЩЕСЛАВЯНСКИЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АТЛАС

Карта-схема № 9

- слав. **kobylica* 'кузнечик'
- венг. *kabóca, gabóca* 'кузнечик'

ОБЩЕСЛАВЯНСКИЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АТЛАС

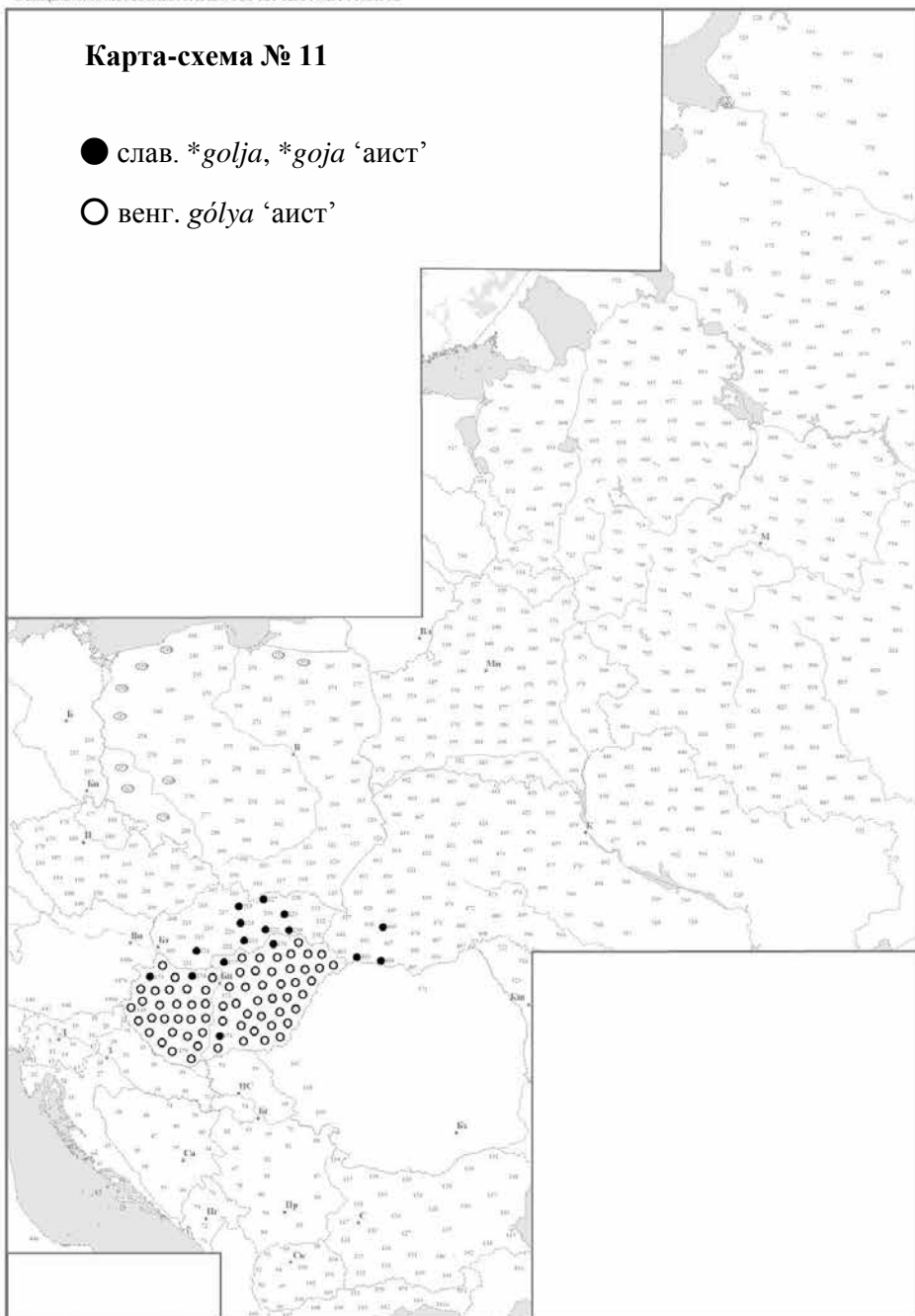
Карта-схема № 10● слав. **рась*, **расикъ* ‘крыса’○ венг. *рос*, *росок* ‘крыса’

ОБЩЕСЛАВЯНСКИЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АТЛАС

Карта-схема № 11

● слав. **golja*, **goja* 'аист'

○ венг. *golya* 'аист'

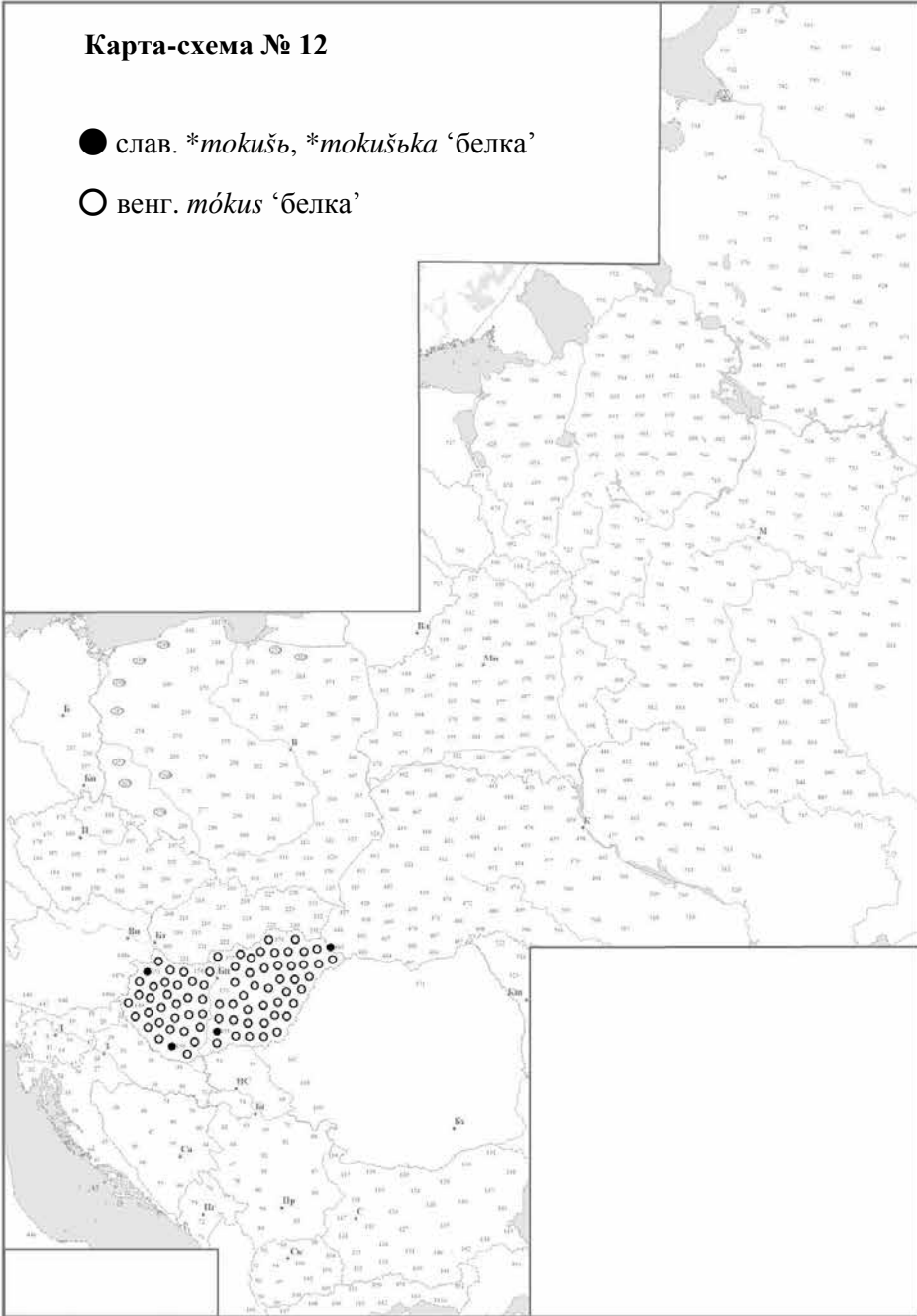

ОБЩЕСЛАВЯНСКИЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АТЛАС

Карта-схема № 12

● слав. **токишь*, **токишька* ‘белка’

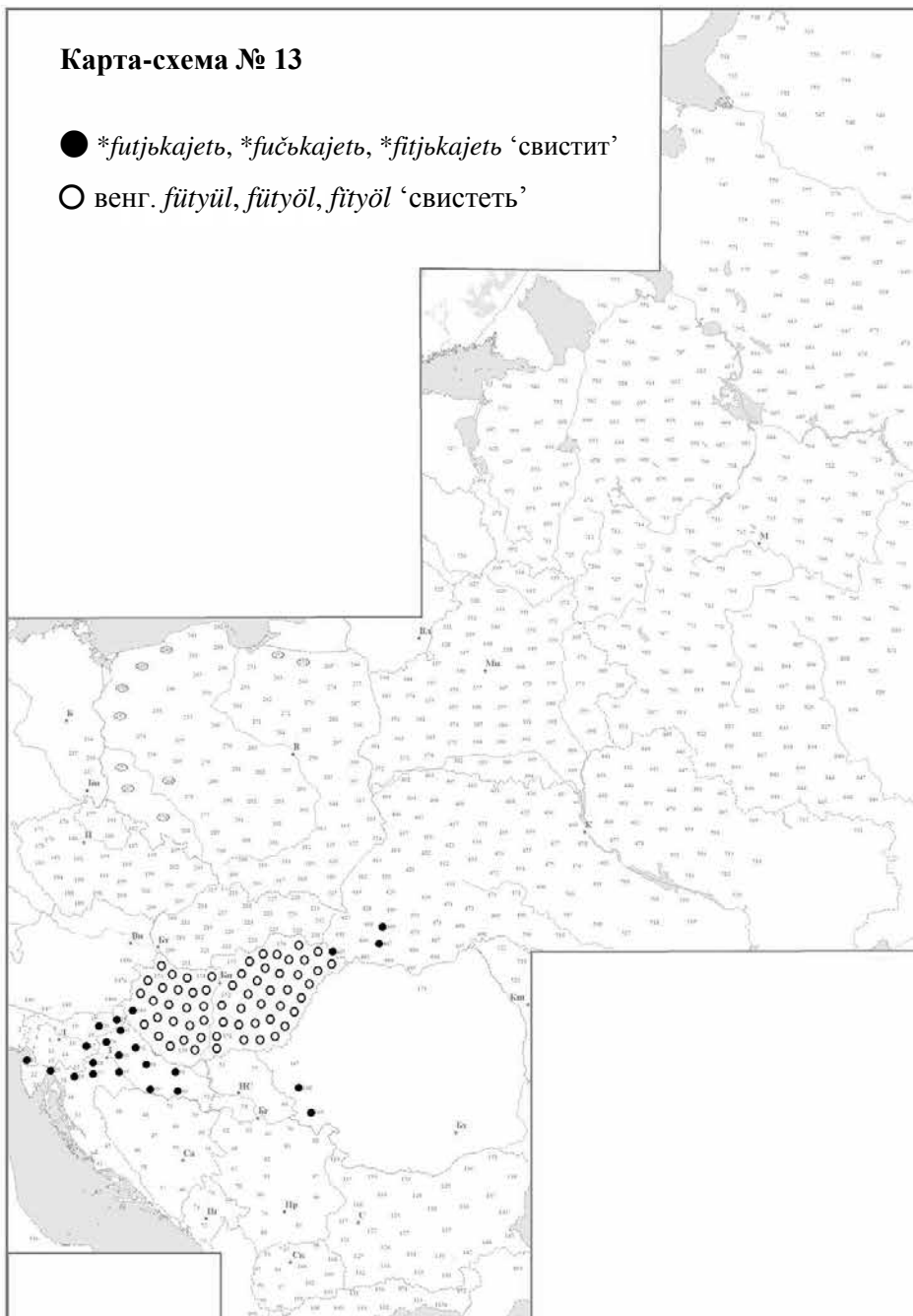
○ венг. *tókus* ‘белка’

Карта-схема № 13

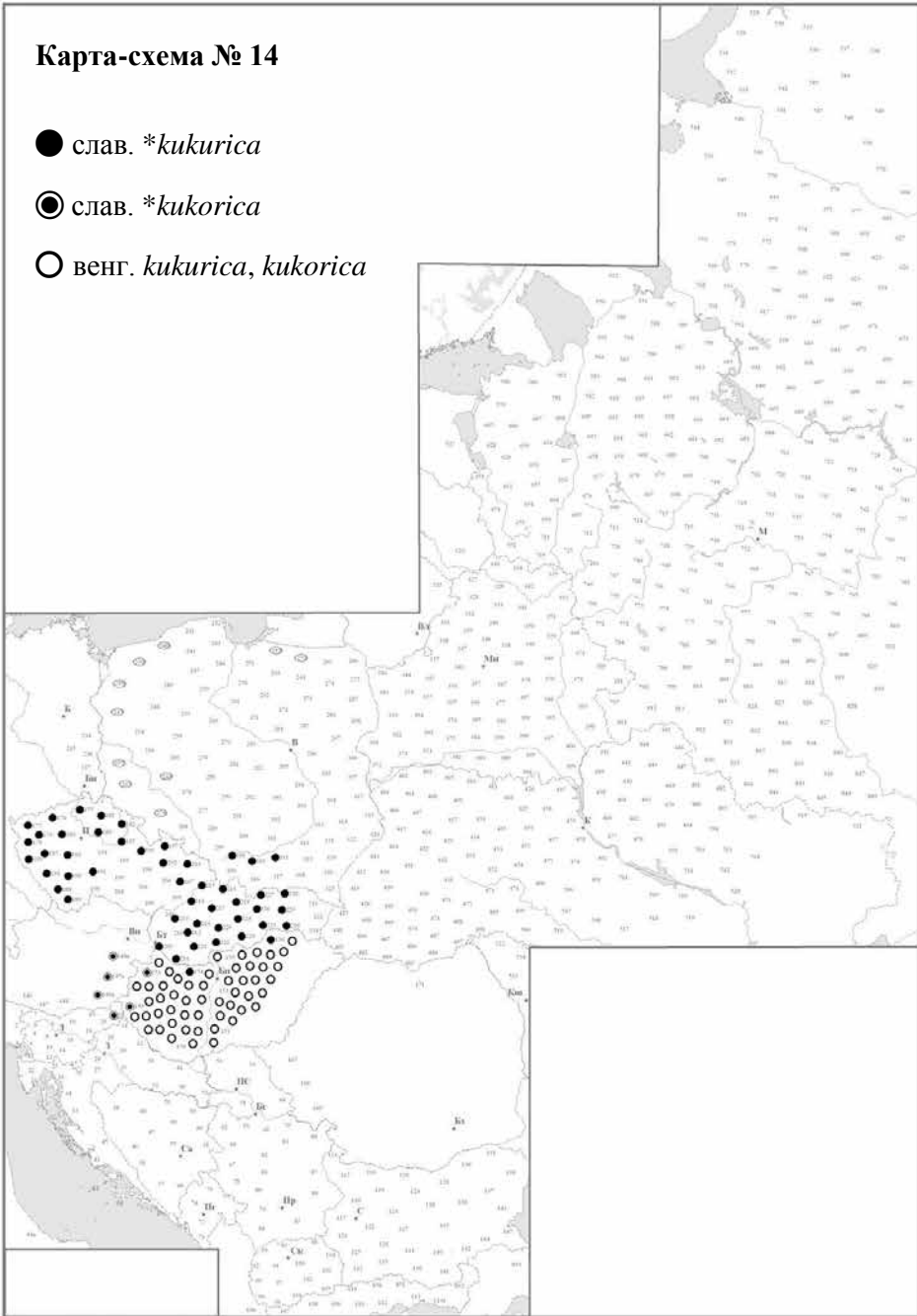
● **fuťjъkajetъ*, **fućъkajetъ*, **fuťjъkajetъ* ‘свистит’

○ венг. *fütüül*, *fütüöl*, *fityöl* ‘свистеть’

Карта-схема № 14

- слав. **kukurica*
- ⊙ слав. **kukorica*
- венг. *kukurica, kukorica*

СЕРГЕЙ ПОПОВ

КОГНИТИВНО-ЭВОЛЮЦИОННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ КОНЦЕПЦИИ Б. Ф. ПОРШНЕВА О ФИЗИОЛОГИЧЕСКИХ ПРЕДПОСЫЛКАХ ПОЯВЛЕНИЯ ЯЗЫКА

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.26.1.12](https://doi.org/10.3986/JZ.26.1.12)

Kognitivno-evolucijska interpretacija pogledov B. F. Poršnjeva in fiziološke predpostavke pojavitve jezika

Članek je kognitivna in evolucijska interpretacija pogledov B. F. Poršnjeva na fiziološke predpostavke pojavitve jezika. Podane so kognitivne osnove in analizirano bistvo pogledov Poršnjeva, preverjeni sta stopnja in jezikovna vrednost njegovih pogledov ter nadalje izvedene kognitivne in evolucijske raziskave.

Ključne besede: glotogeneza, fiziologija, zaviralna dominantna, posnemanje, interdikcija, stopnja dojetanja

Cognitive and evolutionary interpretation of B.F. Porshnev's concept on physiological prerequisites of the language origination

The paper is the cognitive and evolutionary interpretation of B.F. Porshnev's concept on physiological prerequisites of the language origination. It represents the basic ideas of the cognitive and evolutionary concept as well as the essence of B.F. Porshnev's theory being analyzed; truthlikeness degree and elusive linguistic value of the theory have been substantiated; and its cognitive and evolutionary study has been carried out.

Key words: glottogenesis, physiology, breaking dominant, imitation, interdiction, perception degrees

0 ВВЕДЕНИЕ

Книга Бориса Федоровича Поршнева «О начале человеческой истории (Проблемы палеопсихологии)» – последняя из множества работ автора, а также первая и последняя задуманная им как центральная часть планируемой книжной серии «Критика человеческой истории», но, несомненно, самый известный его труд, о котором принято говорить как о книге с трагической судьбой. Автор представил рукопись в издательство в 1971 году, но от него потребовали устранения нескольких глав не только из-за превышения нужного в плановой советской экономике объема, но и по причине того, что некоторые положения этого труда, как показалось ответственному лицу издательства, не соответствовали марксистско-ленинской идеологии, и типографский набор был рассыпан. По свидетельствам современников Б. Ф. Поршнева, эти события обусловили безвременный уход Бориса Федоровича из жизни. После теперь уже посмертного осуществления указанных сокращений книга увидела свет в 1974 году. Однако после смерти профессора вокруг отраженных в его книге идей сформировалась

группа достаточно далеких от лингвистики, но в целом антропоцентрически ориентированных ученых, которые приложили все усилия к тому, чтобы самый глубокий, фундаментальный труд всей жизни Б. Ф. Поршнева не только не был забыт, но и получил всеобщее признание как научно революционный. Особо важную роль в этом деле сыграл в 2006 году восстановивший изначальную редакцию данной книги (Поршнева 2006) и написавший к ней предисловие Б. А. Диденко,¹ по убеждению которого книга Б. Ф. Поршнева, «стоившая жизни её автору, знаменует начало полного пересмотра всех наук о человеке, сравнимого лишь разве что с коперниканской революцией в астрономии» (Диденко 2006). В 2007 году эта книга была издана под научной редакцией О. Т. Вите, который провёл в этом тексте большую работу по расширению научного аппарата и немного изменил пунктуацию названия (Поршнева 2007). Поскольку авторский текст в этой книге остался прежним, в дальнейшем мы будем опираться на издание 2006 года (Поршнева 2006).

На первый взгляд, трудно понять, почему данное, одновременно энциклопедическое и физиологически специализированное, произведение Б. Ф. Поршнева упомянуто признанным специалистом в области глоттогенеза Л. Б. Вишняцким в статье, посвященной обзору проблем происхождения языка, лишь как отсылка к явно не программному мнению Б. Ф. Поршнева о первичности языка и вторичности мышления (Вишняцкий 2002: 50), совсем не упомянуто в нескольких его монографиях, а также в известной, посвященной гипотезам о происхождении языка монографии С. А. Бурлак (Бурлак 2011). Очевидно, причина такого (стоит надеяться, лишь похожего на замалчивание) невнимания кроется в том, что Б. Ф. Поршнева проводил свое многолетнее исследование в сфере выдвинутого им самим научного направления палеопсихологии, в котором он, доктор исторических (1941) и философских (1966) наук, полиглот и энциклопедист, прежде всего опирался на труды, что особенно важно – развивая и синтезируя их, таких известных в физиологии, но крайне редко упоминаемых в лингвистике ученых, как И. М. Сеченов, Н. Е. Введенский, Ч. С. Шеррингтон, А. А. Ухтомский и И. П. Павлов, в то время как занимающиеся проблемами глоттогенеза лингвисты, как и близкий им по этим разысканиям археолог Л. Б. Вишняцкий, интересуются многими предпосылками и доказательствами возникновения языка, например причиной и временем возникновения языка, его анатомическими и (заметим, без опоры на открытия указанных выше физиологов) нейропсихологическими предпосылками, генезисом форм и значений языковых знаков, происхождением синтаксиса (Вишняцкий 2002), но не проявляют никакого интереса к аспекту, предложенному Б. Ф. Поршневым.

¹ Его фэнтезийная теория о делении человечества на суперанималов, суггесторов, диффузников и неантропов, отразившаяся в ряде русскоязычных фэнтезийных произведений и иногда не вполне заслуженно называемая «теорией Поршнева – Диденко», в которой из теории Б. Ф. Поршнева можно уверенно опознать лишь понятие поведенческой имитации, научной ценности, как известно, не представляет.

Цель настоящей статьи – представить когнитивно-эволюционную интерпретацию палеопсихологической концепции Б. Ф. Поршнева о физиологических предпосылках появления языка.

1 ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ КОГНИТИВНО-ЭВОЛЮЦИОННОЙ КОНЦЕПЦИИ

Суть разрабатываемой нами когнитивно-эволюционной концепции сводится к следующему. Такая когнитивная структура, как восприятие, основная функция которого состоит в категоризации познаваемых сущностей, обуславливает качество логики как строя мышления, которая в свою очередь обуславливает ту или иную логичность языковых структур. Восприятие имеет три степени: (1) правополушарное синкретичное восприятие, при котором познаваемые сущности представляются цельными, не состоящими из частей и не имеющими признаков; (2) правополушарное поверхностное восприятие, при котором в познаваемой сущности выделяются лишь самые заметные ее части, и из ее признаков тоже выделяются лишь наиболее заметные, категоризация по которым чаще всего бывает ошибочной; (3) левополушарное альтернативное восприятие, при котором в познаваемой сущности выделяются все необходимые ее части и признаки, что обеспечивает корректность ее категоризации. Качество логики как строя мышления, которое обуславливает соответствующую логичность языковых структур, зависит от качества восприятия, то есть от того, данные какой из трех его степеней ложатся в основу силлогизма (подробнее о степенях восприятия можно прочитать в Попов 2013: 5–105; кроме того, мы писали об этом в Попов 2017: 231–235; Попов 2019: 163–167). Однако же до сих пор нами не найден был ответ на вопрос о том, по какой причине происходит эволюционный переход человеческого восприятия от одной степени к другой, в частности от синкретичного восприятия к поверхностному и от последнего к альтернативному, ибо простое объяснение этой причины естественным ходом эволюции не проясняет вопрос о том, почему одни живые существа эволюционируют, а другие нет.

2 ТЕОРИЯ Б. Ф. ПОРШНЕВА: ТОРМОЗНАЯ ДОМИНАНТА + ИМИТАЦИЯ = ИНТЕРДИКЦИЯ КАК ФИЗИОЛОГИЧЕСКАЯ ПРЕДТЕЧА ПОЯВЛЕНИЯ ЯЗЫКА

В основании теории Б. Ф. Поршнева лежат два скрупулезно проанализированных им физиологических понятия.² Прежде всего это наиболее подроб-

² Здесь важно сразу внести уточнение. Б. Ф. Поршнева считает свою теорию палеопсихологической, то есть считает ее касающейся психологии протолюдей, но он основывает ее только на данных «нейрофизиологии», характеризующейся отсутствием знания о функциональной асимметрии мозговых полушарий, о которой ни нейрофизиологи того

но обоснованное А. А. Ухтомским понятие тормозной доминанты как более новое понятие и более новая физиологическая структура по сравнению с детально исследованными И. П. Павловым понятиями условных и безусловных рефлексов и связанным с ними понятием возбуждения:

«Итак, в каждый момент жизнедеятельности организма, как правило, налицо два «центра» (две группы, две конstellации центров на разных этажах), работающих по противоположному принципу – один «по Павлову», по принципу безусловных и условных рефлексов, другой «по Ухтомскому», по принципу доминанты. Один – полюс возбуждения, другой – полюс торможения. Один внешне проявляется в поведении, в каком-либо действии организма, другой внешне не проявляется, скрыт, невидим, так как он угашен притекающими к нему многочисленными бессвязными, или диффузными, возбуждениями. [...] Из этих двух взаимосвязанных нервных аппаратов более мощным, более сложным, эволюционно более поздним, энергетически более дорогим является тормозная доминанта. Механизм возбуждения (включая образование временных связей) сам по себе остаётся одним и тем же на очень разных уровнях эволюции и на разных уровнях нервной деятельности какого-либо высокоразвитого организма. Это генетически низший, собственно рефлекторный субстрат. Переменная, усложняющая величина – противостоящее ему торможение. Тормозная доминанта как бы лепит, формирует антагонистический полюс – комплекс, или систему, возбуждения. Она отнимает у этого комплекса всё, что можно отнять, и тем придаёт ему биологическую чёткость, верность, эффективность» (Поршнева 2006: 234–235).

Далее автор переходит ко второму понятию своей теории и соединяет его с первым: раскрывает сущность широко распространенной в животном мире и достаточно распространенной у людей имитации как «двигательно-подражательного безусловного рефлекса, погребённого в подкорковых образованиях у взрослого животного», доказывает первичность имитации действий и вторичность имитации результатов этих действий, в частности доказывая это на примере изготовления в палеолите каменных рубил, и наконец констатирует связь нарастающих от низших форм жизни к высшим тормозной доминанты и имитации, заключающуюся в том, что тормозная доминанта, обуславливающая «поведенческие акты, прорывающиеся на поверхность жизнедеятельности организма в условиях ультрапарадоксального состояния», может стимулировать «подражательное поведение у другого организма», то есть имитацию им этого состояния (Поршнева 2006: 271–299). Б. Ф. Поршнева пишет о примерах таких совпадений у птиц и обезьян и нако-

► времени, ни тем более Б. Ф. Поршнева знать еще не могли, ибо В. Л. Деглин приступил к изучению этой области только в конце 1960-х годов. Поскольку после открытия В. Л. Деглина нейрофизиологией стали называть физиологию нервной системы, включая физиологию мозга, а Б. Ф. Поршнева мозговую физиологию не учитывал, мы используем в статье термин «физиологический».

нец обращает внимание на два сохранившихся у человечества с архаичных времен способа имитации, вызванной обеспеченным тормозной доминантой ультрапарадоксальным состоянием: «Хорошо известно сильное имитатогенное действие у нас, людей, вне речевой сферы таких агентов, как зевание, улыбка. Подражание в этих случаях протекает совершенно помимо сознания и воли. [...] Да, в принципе, при стечении благоприятных биологических условий, неадекватный рефлекс одного организма может провоцировать имитативный рефлекс у другого организма, тем самым оттесняя иные реакции и действия этого последнего. Соответственно мы и называем этот «нерациональный» физиологический акт интердикцией», которая как «специфическая форма торможения образует фундамент, на основе которого возможен переход от первой сигнальной системы (безусловные и условные рефлексы) ко второй – к человеческой речи. Однако сама по себе интердикция ещё не принадлежит ко второй сигнальной системе» (Поршнева 2006: 299–301). «Пусть не смущает нас, – уточняет автор, – что выше мы отметили отдельные проявления интердикции на очень далёких от человека участках эволюции – у птиц, у низших обезьян. Так и должно быть: механизм интердикции заложен в глубинах первой сигнальной системы. Он может быть расчленён на целую иерархию, и только верхний её уровень, её предельная вершина лежит у подножия первого этажа человеческой речи» (Поршнева 2006: 301).

Б. Ф. Поршнева различает следующие уровни интердикции: «1. Этот механизм – всего лишь «отвлечение внимания», т. е. пресечение какого-либо начатого или готовящегося действия стимулом описанного рода – особо сильным, хотя для организма биологически бесполезным или даже вредным. В этом случае интердикция ещё мало отличается от простой имитации, разве что своей экстренностью, чрезвычайностью; но она может быть полезной для другого организма – источника сигнала, т. е. источника неадекватной реакции, если прерывает чьё-то агрессивное или иное вредное действие, принудительно переключаящееся на имитацию. 2. Собственно интердикцией следует назвать такое воздействие неадекватного рефлекса, когда он имитатогенным путём провоцирует в другом организме активное выражение тормозной доминанты какого-то действия (какого-то вида деятельности или поведения) и тем самым временно «запрещает» это действие. В таком случае исходное звено – неадекватный рефлекс первого из двух организмов – отрывается от обязательной зависимости от ультрапарадоксального состояния, т. е. перестаёт быть собственно неадекватным рефлексом, а может биологически закрепиться просто как полезный акт самообороны, шире – как активное воздействие на поведение другого индивида. 3. Высшим уровнем интердикции является такая же активизация тормозной доминанты чужого организма, но в более обширной сфере деятельности, в пределе – торможение таким способом всякой его деятельности одним интердиктивным сигналом. Предел этот недостижим на деле,

так как именно какая-то резервируемая деятельность (инверсия тормозной доминанты) и должна тормозить всё остальное. Скажем, сон, пресекающий бодрствование, сам является тоже деятельностью; но всё же генерализованная интердикция служит искомой нами ступенькой, от которой следующий шаг ведёт уже к начальной ступеньке второй сигнальной системы» (Поршневу 2006: 299–302).

Доказывая на примере когнитивно наиболее близких к человеку шимпанзе, что предки человека жили не постоянными стадами, которые незаторможенной силой имитации часто приходили к печальному концу (у остальных антропоидов по мере их когнитивного отставания от шимпанзе, то есть у орангутангов, горилл и гиббонов, наблюдается как раз нарастающая стадность с высокой долей такой, нередко губительной, имитации), а группами, члены которых часто менялись, автор разделяет интердикции в этих «тасующихся» группах на бывшие первыми оборонительные и утвердившиеся позже наступательные (Поршневу 2006: 302–316). Б. Ф. Поршневу достаточно убедительно сравнивает предположительную протокоммуникацию в двух различных по уровням развития группах: живших стадами низших обезьян и живших тасующимися группами протолюдей (троглодитид) и делает вывод: «Так, например, многократно и детально описано явление «доминирования»: вожак стаи (стада) определённой угрожающей мимикой и позой, а то и звуками командует: запрещает есть, пока сам не насытился, подзывает или отгоняет, пресекает половую активность самцов и т. д. [...] Но вот на уровне троглодитид наступает час интердикции. Механизм «доминирования», полезный в стае, становится вредным и жизненно опасным в больших скоплениях; и его парирует интердикция. Какой-то главарь, пытающийся дать команду, вдруг принуждён прервать её: члены стада срывают этот акт тем, что в решающий момент дистантно вызывают у него, скажем, почёсывание в затылке, или зевание, или засыпание, или ещё какую-либо реакцию, которую в нём неодолимо провоцирует (как инверсию тормозной доминанты) закон имитации. [...]

Такова оборонительная интердикция. А вот плод дальнейшей эволюции – наступательная интердикция. Теперь уже нашему герою не просто не дают командовать, но командуют: «отдай», «нельзя», «не трогай» (разумеется, если перевести физиологические категории на человеческий язык, хотя до него от этого уровня ещё далеко). Это совсем не те запреты (или повеления), с которыми подобные ему некогда обращались к членам стаи-семьи: эти запреты не опираются ни на какие, даже самые отставленные и условные, подкрепления. Они абсолютно «запирают» действие, так как являются инверсией его тормозной доминанты, вызываемой к активному выражению безотказной силой имитации.

Вот мы и описали с точки зрения психоневрологии великий канун. Не вставив этот средний блок между известными нам обезьянами и Ното

sapiens, мы никогда не сможем в плоскости естествознания выйти на исходные рубежи происхождения второй сигнальной системы» (Поршнева 2006: 314–316).

3 УРОВЕНЬ ПРАВДОПОДОБИЯ И НЕДОСКАЗАННАЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ЦЕННОСТЬ ТЕОРИИ Б. Ф. ПОРШНЕВА

Теории Б. Ф. Поршнева, даже несмотря на невозможность ее прямой эмпирической верификации, необыкновенно трудно отказать в гениальности: правдоподобие, хотя и с преимущественно косвенными доказательствами, совмещения двух независимых друг от друга физиологических составляющих нервной системы человека таким образом, чтобы одна составляющая, имитация, была неотвратима в отражении ею нового, знакового, качества второй составляющей, тормозной доминанты оппонента, достойно ученой оации. И, конечно, невозможно отказать понятийной логике автора в том, что в его теории предтеча как раз второй сигнальной системы создается тормозной доминантой как именно второй по времени появления физиологической структурой после безусловнорефлекторного нервного возбуждения, причем в новой для себя, то есть тоже второй, роли участника интердикции.

Имитация, в данной теории второй участник интердикции, в роли канала коммуникации, отличного от коммуникации животных, может показаться неубедительной³ лишь с точки зрения физиологии нервной системы современного человека, который склонен к имитации все реже по мере взросления и сопутствующего ему когнитивного развития.⁴ Убедительность имитации именно в такой роли выглядит гораздо отчетливее, если вспомнить идею Л. С. Выготского об идентичности онтогенеза и филогенеза, которая в последние десятилетия активно поддерживается учеными, работающими в области смежных – антропоцентрических – наук (Барулин 2008: 52). Эмпирически верифицируемыми являются многочисленные факты имитации не только у животных, особенно в хорошо и печально известном стадном инстинкте, когда абсолютно все повторяют действия либо вожака, либо того, кто проявит действие первым, но и у инстинктивно во всем копирующих взрослых людей дошкольников, у бездумно зубрящих тексты младших школьников, и, что особенно ценно для наших целей,

3 Особенно в месте, где Б. Ф. Поршнева, будучи увлеченным своей идеей и, очевидно, спеша быстрее сообщить вывод, пишет том, что неизбежная в то время зависимость адресата от имитации действия адресанта «запрещает» намечаемое адресатом действие.

4 Хорошо известно, как в прежние времена в учебных заведениях (особенно в школах) ныне развитых стран практиковалось, а в иных странах практикуется до сих пор абсолютно имитационное по своей сути зазубривание наизусть, причем даже старшеклассниками и студентами, больших фрагментов учебников или лекций (при совершенной неважности того, понимаются ли такие тексты), когда любое отступление от канона таких текстов считалось (или до сих пор считается) непростительной ошибкой.

у первобытных людей. Именно в онтогенезе и филогенезе имитация постепенно становится более умной, выступая у взрослых и цивилизованных людей лишь как канал коммуникации.

Еще одним, возможно наиболее веским и в то же время современным, доказательством того, что именно имитация могла быть предтечей канала коммуникации, является то, чего Б. Ф. Поршневу на 20 лет вперед предвидеть никак не мог: в начале 1990-х в головном мозге человека, приматов и некоторых видов птиц были открыты «зеркальные нейроны», которые отвечают именно за имитацию, в том числе с высокой долей вероятности отвечают за речевую деятельность, включая обучение языку (Риццолатти – Синигалья 2012).

Теория Б. Ф. Поршнева уникальна в своем роде. Гипотез происхождения языка существуют десятки и даже, если учитывать и явно экзотические,⁵ сотни (Бурлак 2011: 309–381). Многие из этих гипотез по-своему в какой-то степени, то есть не до конца, убедительны, и среди них есть и весьма, на 90 с лишним процентов, убедительные, как, например, гипотеза Д. Бикертонна, который связал потребность в возникновении языка с рекрутингом как необходимостью описывать соплеменникам найденные источники пищи, чтобы увлечь их за собой, ибо один человек не мог совладать ни с разделкой и последующей доставкой туши мертвого животного, ни с отпугиванием конкурентов – падальщиков (Бикертон). Но ни в одной из этих многочисленных гипотез не говорится о предпосылках возникновения языка, которые могли сложиться в физиологии нервной системы, как это доказывается в теории Б. Ф. Поршнева.

Поскольку Б. Ф. Поршневу явно опускает некоторые важные комментарии возможности первого проточеловеческого знакового поведения, постараемся эти лакуны заполнить. Если проявление тормозной доминанты говорящего в ходе описываемой автором интердикции имитируется и одновременно воспринимается слушающим как знак «нельзя», то оно должно иметь такое же значение для говорящего, то есть созданный проявлением тормозной доминанты говорящего знак «нельзя» должен быть ими обоими до этого общения конвенциализирован, иначе их общение постигнет пресловутая коммуникативная неудача. Несложно представить неспешность такой конвенциализации: прежде чем она утвердилась, придумавшему этот знак говорящему⁶ пришлось применять его не один раз до тех пор,

5 Например, справедливо критикуемую С. А. Бурлак (Бурлак 2011: 310) теорию Ю. В. Монича, полагающего, что язык возник из ритуала клятвы верности своему племени (Монич 2005).

6 «Любое новое слово, – убедительно пишет М. Н. Эпштейн, – возникает в сознании и речи индивида, а затем уже принимается или отторгается языковым сообществом. Народ как единое целое не может сам ничего написать или произнести, у него нет руки или рта» (Эпштейн 2016: 7).

пока его значение не было бы усвоено слушающим.⁷ С другой стороны, трудно отказать в логичности аргументации Б. Ф. Поршнева в отношении того, что именно вторая, отступающая от инстинктивного нервного возбуждения и регулирующая его физиологическая составляющая со временем – в союзе с имитацией, которая здесь представляет канал связи, – преобразуется в физиологическую основу языка, ибо в противном случае пришлось бы признавать, что язык образовался напрямую от инстинктивного нервного возбуждения, что было бы совсем неправдоподобно: когда человек в случае опасности обращается в бегство, то есть проявляет инстинктивное нервное возбуждение, он не начинает говорить вместо бега, но, убегая, он может что-то выкрикивать, в том числе нечто членораздельное. Если бы язык образовался на базе инстинктивного нервного возбуждения, человек не мог бы одновременно ходить и разговаривать. То есть физиологическую основу языка логично выводить не из самой реакции инстинктивного нервного возбуждения, а из того эволюционно вторичного, что это возбуждение регулирует⁸ и проявляется как-то иначе, как-то так, что со временем может стать знаком.

4 ТЕОРИЯ Б. Ф. ПОРШНЕВА В КОГНИТИВНО-ЭВОЛЮЦИОННОМ ОСВЕЩЕНИИ

Для разрабатываемой нами когнитивно-эволюционной концепции важно следующее. Создание эволюцией тормозной доминанты можно трактовать как переход от перцептивной поверхностности опасно переполняющего организм павловского нервного возбуждения к альтернативности спасающей организм от перевозбуждения ухтомской тормозной доминанты. Получается, что главным и единственным, подхваченным поверхностной по своей перцептивной сути имитацией импульсом к образованию физиологического фундамента второй сигнальной системы, то есть языка, стало альтернативное обычному павловскому возбуждению выделение самой эволюцией – под действием опасности перевозбуждения, а не произвольно – тормозной доминанты не только как спасительной альтернативы поверхностно перегружающему организм возбуждению, но и как альтернативы в виде участника интердикции, предполагающей активное воздействие на поведение

7 Исследователи постоянно отмечают, что усвоение новых знаков человекообразными обезьянами, в том числе когнитивно наиболее близкими к человеку шимпанзе, включая весьма одаренных бонобо, происходит после сотен и нередко тысяч предъявлений (Бикертон 2012: 88). Вряд ли приходится надеяться на то, что у протолюдей это происходило быстрее.

8 То есть является своего рода активным, воздействующим, обладающим определенной целеустремленностью началом, от которого проявлений самостоятельности и альтернативности ожидать гораздо логичнее, чем от инстинктивно действующего нервного возбуждения.

другого индивида, что весьма близко в целом к понятию коммуникативной функции языка, еще ближе к понятию фатической его функции и вполне соотносимо с понятиями иллюкутивной функции и перлюкутивного эффекта.⁹

Получает существенное уточнение распространенное мнение о том, что в первобытном, и, конечно, в еще более раннем, состоянии человечество было исключительно правополушарным¹⁰ и потому обладало синкретичным или в лучшем случае поверхностным восприятием. Очевидно, что это утверждение может отражать лишь общую тенденцию, но ни в коем случае не должно отрицать другую, параллельную, левополушарную, отражающую альтернативность восприятия тенденцию, нарастающую по мере убывания правополушарности и способствующую выживанию проточеловечества как вида. Закономерность преобладания левополушарности при сохранении позиций правополушарности наблюдается и сегодня. Так, доказано, что большая часть детей усваивает родной язык, левополушарно выстраивая синтагмы поэлементно, и меньшая часть детей овладевает языком, правополушарно используя только готовые, синкретично спаянные синтагмы, и причина этого различия заключается в особенностях звучащей речи окружающих детей взрослых (Nelson 1973; Bates – Bretherton – Snyder 1988; Ахутина 2005; Доброва 2009). С этим же соотносятся наблюдения о матерях и, как следствие, их детях двух типов: матерей декларативного типа, у которых растут поэлементно выстраивающие любые тексты референциальные дети, которым такие матери постоянно что-то рассказывают и с которыми постоянно ведут диалоги, и матерей императивного типа, у которых растут использующие лишь готовые синтагмы экспрессивные дети, которым такие матери только приказывают, ничего не сообщая, которых все время одергивают и с которыми диалоги вести не пытаются (Цейтлин 2000: 25–27, 44–46).

Как можно убедиться, в теории Б. Ф. Поршнева переход от перцептивно поверхностных возбуждения и имитации к альтернативности тормозной доминанты и интердикции имеет исключительно физиологическую природу. Из этого выводится, что степени восприятия, которое до этого трактовалось

9 Эти понятия Б. Ф. Поршнева имел полное научное право не знать, так как на знания всех лингвистических понятий, в данном случае понятий теории речевых актов Джона Остина, в то время известной в СССР лишь считанным, хорошо владеющим английским языком, лингвистам, не претендовал.

10 По убеждению первооткрывателя функциональной асимметрии мозговых полушарий В. Л. Деглина, история развития человеческого мозга представляет собой историю движения мысли конкретной из правого полушария к мысли абстрактной в полушарии левом: «Ранний этап эволюции психической деятельности – этап использования природных объектов в качестве знаков – связан с правым полушарием и роднит человека с его животными предками. Поздний этап эволюции становления психической деятельности, основанный на специально созданных для знаковой функции искусственных объектах, связан с левым полушарием. Это специфически человеческий этап становления психической деятельности. [...] Функциональная асимметрия, с моей точки зрения, – это летопись, «Повесть временных лет» человеческой психики» (Деглин 1996: 145–146).

лишь как когнитивная структура, поставляющая данные строю мышления – логике, имеют глубокую корреляцию: физиологическую. При этом невозможно не заметить, что всякий физиологический переход от поверхностного восприятия возможности успешной жизнедеятельности к альтернативному обуславливается физиологической потребностью весьма кардинального улучшения качества жизни – по сути выживания (при переходе к альтернативе тормозной доминанты) или относительно кардинального улучшения качества жизни (при переходе к альтернативе интердикции). Это подтверждается этапами проточеловеческой эволюции. При этом важно помнить, что альтернативное восприятие может быть простым и сложным.

Простое альтернативное восприятие совпадает с поверхностным восприятием: в этом случае в зоне восприятия имеется только одна возможность развития, не воспринять которую невозможно. Например, когда далекие предки человека вполне безопасно для себя жили на деревьях в юго-восточной части Африки, а затем в результате обусловленного геологическими (поднятие гор) и, как следствие, климатическими (прекращение из-за поднятия гор приходящих с запада осадков) изменениями исчезновения деревьев оказались на земле в высокой саванной траве, в которой их подстерегало множество хищников, единственной адаптивной возможностью выжить, не воспринять которую было невозможно, стало прямохождение (высвобождение при этом передних конечностей с превращением их в руки и дальнейшей эволюцией – не более чем попутно образовавшееся следствие спасающего жизнь прямохождения). Важной характеристикой данного наблюдения является независимая от человеческой воли стихийность изменений среды обитания, к которой протолюди были вынуждены адаптироваться прямохождением, чтобы выжить. Другой возможности выжить, например скачкообразно увеличиться или уменьшиться в размерах, либо построить крепкие жилища, либо изобрести оружие, у предков человека на этом уровне развития быть еще никак не могло.

Сложное же альтернативное восприятие вполне оправдывает свое название, потому что в данном случае альтернативных возможностей существенно больше одной и далеко не все они сразу очевидны.¹¹

Обратимся к тексту Б. Ф. Поршнева, где говорится о важной для выживания адаптации протолюдей (троглодитид) различных этапов плейстоцена к изменениям среды обитания и, как следствие, питания:

«Каменные “экзосоматические” органы троглодитид не оставались неизменными, они эволюционировали вместе с видами, как и вместе с перестройками фаунистической среды [эволюция каменных орудий и самих видов протолюдей как вынужденные, жизненно важные переходы к альтернативам их прежним состояниям в связи с потребностью в адаптации к изме-

¹¹ Подробнее о простом и сложном альтернативном восприятии написано в Попов 2015: 123.

няющимся средовым условиям. – С. П.]. Можно выделить прежде всего три больших этапа. Первый – на уровне австралопитеков, включая сюда и тип так называемых *Homo habilis*. Это было время богатой фауны хищников-убийц, где ведущей формой являлись многочисленные виды махайродов (саблезубых тигров), высокоэффективных убийц, пробивавших покровы даже толстокожих слонов, носорогов, гиппопотамов. Но ответившиеся от понгид прямоходящие высшие приматы [данное ответвление есть их эволюция как переход к более прогрессивной во всех отношениях, простой альтернативе их прежнему состоянию. – С. П.], по-видимому, использовали тогда даже не обильные запасы мяса, оставляемые хищниками, а только костный и головной мозг, для чего требовалось лишь расчленять и разбивать кости. [...] Таков был самый долгий этап развития плотоядения у троглодитид. Затем пришёл глубокий кризис хищной фауны, отмеченный, в частности, и полным вымиранием махайродов в Старом Свете. Австралопитеки тоже обречены были на исчезновение. Лишь одна ветвь троглодитид пережила кризис¹² и дала совершенно обновлённую картину экологии и морфологии: археоантропы [наблюдается их эволюция как переход к обеспечившей выживание альтернативе их прежнему состоянию. – С. П.]. С резким упадком фауны хищников исчезла возможность находить в районах их обычной охоты останки их добычи. Крупные животные умирали теперь от более многообразных причин в весьма разнообразных местах, тогда как популяции троглодитид были очень немногочисленны. Однако роль собирателей и аккумуляторов относительно свежих трупов с гигантских территорий играли широко разветвлённые течения четвертичных рек. Археоантропы адаптировались к этой географической ситуации. Едва ли не все достоверно локализованные нижнепалеолитические местонахождения расположены на водных берегах, в особенности у вертикальных и горизонтальных изгибов русла рек, у древних отмелей и перекатов, при впадениях рек в другие реки, в озёра и в моря [данное поведение есть их эволюция как вынужденный, жизненно важный переход к простой альтернативе приречного нахождения пищи. – С. П.]. [...] На этом этапе развилось поедание не только мозга, но и мяса в соперничестве, вероятно, преимущественно с крупными пернатыми хищниками [здесь можно видеть эволюцию питания как жизненно важный с точки зрения разнообразия белковой пищи переход к альтернативе мяса мозгу. – С. П.]. Новый кризис на-

12 В том, что здесь и далее речь идет о выживании лишь одной проточеловеческой ветви из нескольких сосуществовавших, нет ничего удивительного. Как удачно высказался по этому поводу Л. Б. Вишняцкий, «наша состоявшаяся эволюционная история – это только один из многих потенциально существовавших ее сценариев, который, в отличие от других, не остался запасным лишь в силу во многом случайного стечения мало связанных между собой обстоятельств» (Вишняцкий 2004: 7). Однако, по нашему убеждению, роль случайности здесь следует конкретизировать перцептивной составляющей: хорошо известно, что человек может случайно как воспринять малозаметное, так и не воспринять весьма очевидное.

ступил с новым разрастанием фауны хищников, особенно так называемых пещерных. На долю рек как тафономического фактора снова приходилась всё уменьшающаяся доля общей биомассы умирающих травоядных. Род археоантропов был обречён тем самым на затухание. И снова лишь одна ветвь вышла из кризиса морфологически и экологически обновлённой – палеоантропы. Их источники мясной пищи уже труднее всего описать однотипно. Если часть местонахождений по-прежнему приурочена к берегам, то значительно большая уходит на водоразделы. Палеоантропы находят симбиоз либо с разными видами хищников, либо со стадами разных травоядных, наконец, с обитателями водоёмов. Их камни всё более приспособлены для резания и разделки мяса животных, поверхностно уже повреждённых хищниками, хотя их по-прежнему в высокой мере привлекает извлечение мозга. Этот высший род троглодитид способен расселиться, т. е. найти мясную пищу, в весьма разнообразных ландшафтах, по-прежнему решительно ни на кого не охотясь [здесь наблюдается эволюция как жизненно важный с точки зрения питания переход к сложным альтернативам мест нахождения пищи, а также сложным альтернативам орудий и мест расселения палеоантропов, чего раньше не отмечалось. – С. П.]. Но и этому третьему этапу приходит конец вместе со следующим зигзагом флуктуации хищной фауны в позднем плейстоцене. Необычайно лабильные и вирулентные палеоантропы осваивают новые и новые варианты устройства в среде [то есть постоянно пребывают в поиске альтернатив прежним малоуспешным состояниям. – С. П.], но кризис надвигается неумолимо. Этот кризис и выход из него здесь невозможно было бы описать даже самым кратким образом. Пришлось бы ввести в действие такие мало знакомые читателю зоологические феномены, как аде́лфофа́гия (умерщвление и поедание части представителей своего собственного вида), и рассмотреть совершенно новый феномен – зачаточное расщепление самого вида на почве специализации особо пассивной, поедаемой части популяции, которая, однако, затем очень активно отпочковывается в особый вид, с тем чтобы стать в конце концов и особым семейством [здесь можно видеть новые, жизненно важные альтернативы прежним питанию и самому проточеловеческому виду. – С. П.]» (Поршнева 2006: 97–99).

Как можно убедиться, при изменении среды обитания предки человека были просто вынуждены искать альтернативные возможности как получения питания, так и совершенствования каменных орудий – с единственной целью: выжить.¹³ Важно отметить, что восприятие таких альтернатив происходило

13 Это заключение полностью коррелирует с приводимым нами ниже выводом Л. Б. Вишняцкого, но лишь с тем отличием, что вывод этого известного ученого-археолога не опирается на перцептивные характеристики протолюдей и он не пытается объяснять выявленные у человекообразных обезьян способности к знаковой коммуникации физиологическими причинами: «Появление языка можно рассматривать как следствие более интенсивного использования гоминидами тех способностей к знаковой коммуникации,

и на физиологическом (поиск альтернативных источников пищи, обусловливаемый элементарным чувством голода), и на когнитивном (поиск альтернативных видов деятельности, способствующих более эффективному добыванию пищи) уровнях, из чего следует, что эти уровни, хотя и демонстрируют в диахронии первичность физиологии и вторичность когниции, в дальнейшем сосуществуют параллельно, как в разное время возникли, но сосуществуют взаимно идентичные структуры естественного языка и генетического кода, в котором, как и в языке, наблюдаются: дуализм абстрактной системы и ее реализации как аналог дихотомии языка и речи, парадигматики и синтагматики, контекстуальная зависимость, текстуальность, многозначность и поликодовость, произвольный характер связи между означающим (тройкой нуклеотидов) и означаемым (аминокислотой) (Золя 2018).

Можно с уверенностью полагать, что закрепившийся во многих поколениях поиск жизненно важных, физиологических и когнитивных, альтернатив стал для человечества привычной формой адаптивного поведения, качество которого улучшалось с появлением более полезных возможностей. Следовательно, можно утверждать, что теория Б. Ф. Поршнева помогла нам найти ответ на вопрос, который в нашей концепции до сих пор оставался без ответа: какова причина эволюционного перехода от одной степени восприятия к другой? Этой причиной является потребность улучшения качества жизни, в предыстории человечества постоянно выступающая как физиологическая и/или когнитивная потребность в выживании и тем самым вошедшая в привычку, обусловившую и появление таких альтернатив, как язык и его структуры.

Наконец, пора заявить и о том, что предложенная Б. Ф. Поршневым полвека назад теория не может быть признана завершенной, поскольку не выдерживает испытания вопросом: если интердикция может стать физиологической базой любой коммуникации, и человеческой, и животной, то чем возникший на ее основе естественный человеческий язык отличается от возникших на ее основе коммуникативных систем животных, например когнитивно ближайших к человеку шимпанзе? Ответ на этот вопрос имеется в указанной выше монографии С. А. Бурлак: от построенной на ограниченной и неизменной группе врожденных сигналов коммуникации животных, в том числе шимпанзе, человеческий язык отличается достраиваемостью (Бурлак 2011: 373). И здесь не требуется значительных умственных усилий, чтобы понять: восприятие возможностей достраивания языка есть восприятие альтернатив его развития. Следовательно, заложенная непростой, проходящей в постоянной борьбе за выживание эволюцией глубоко в сознание

► которые имеются уже у человекообразных обезьян. Эта интенсификация была обусловлена неблагоприятными изменениями среды обитания, ростом компенсирующей роли культурного (не детерминированного генетически) поведения и резким увеличением объемов информации, циркулировавшей в сообществах наших предков и необходимой для успешной адаптации к новым условиям существования» (Вишняцкий 2002: 60).

протолюдей возможность поиска альтернатив вполне могла стать тем катализатором, который превратил оставшуюся у Б. Ф. Поршнева статичной интердикцию в постоянный поиск альтернатив, постепенно выстраивающих языковые структуры. Именно такое когнитивно-эволюционное уточнение ставшим для человечества привычным поиском альтернатив делает теорию Б. Ф. Поршнева логически завершённой: и виды протолюдей, и виды животных либо по причине неизменяемости среды не эволюционировали, либо по причине изменения среды вымирали, либо – компромиссный вариант – адаптировались к изменениям, но в историях выживших видов животных не было ни такого, как у протолюдей, количества приводящих к поиску альтернатив испытаний на выживание в связи с изменениями пищевой базы, ни удачно постулированного Л. Б. Вишняцким (см. сноску выше) «во многом случайного стечения мало связанных между собой обстоятельств».¹⁴

Таким образом, когнитивно-эволюционное освещение теории Б. Ф. Поршнева, в которой соединение физиологических сущностей тормозной доминанты и имитации даёт новое качество – интердикцию как физиологическую предтечу появления языка, позволяет понять следующее: (1) на физиологическом уровне наблюдаются степени, аналогичные степеням восприятия, и в сущности тормозной доминанты эти степени эволюционируют от поверхностности к важной и для появления языковых структур альтернативности; (2) закрепившийся во многих поколениях поиск жизненно важных, физиологических и когнитивных, необходимых и для строительства языка альтернатив стал для человечества привычной формой адаптивного поведения; (3) причиной эволюционного перехода от одной степени восприятия к другой является потребность альтернативного улучшения качества жизни, в предыстории человечества постоянно выступающая как физиологическая и/или когнитивная потребность в выживании и тем самым вошедшая в привычку, обусловившую и появление таких альтернатив, как язык и его структуры; (4) когнитивно-эволюционное уточнение неполного понятия интердикции в теории Б. Ф. Поршнева ставшим для человечества привычным поиском альтернатив, в том числе языка и его структур, делает её логически завершённой.

ЛИТЕРАТУРА

- Ахутина 2005** = Т. В. Ахутина, Речевой онтогенез с точки зрения нейропсихологии нормы, в: *Онтогенез речевой деятельности: норма и патология*, под ред. Л. И. Беляковой, Москва: Прометей, 2005, 4–11.
[Т. В. Ahutina, Rečevoj ontogenez s točki zrenija nejropsihologiji normy, v: *Ontogenez rečevoj dejatel'nosti: norma i patologija*, pod red. L. I. Beljakovoj, Moskva: Prometej, 2005, 4–11.]

¹⁴ Например, вынужденный переход протолюдей к прямохождению, приведший к высвобождению передних конечностей, не обязательно должен был привести к повлекшим морфологические изменения новым их функциям (как этого в разное время не произошло у тиранозавров, страусов, кенгуру и некоторых других видов животных).

- Барулин 2008** = А. Н. Барулин, К аргументации полигенеза, в: *Разумное поведение и язык 1: коммуникативные системы животных и язык человека: проблема происхождения языка*, сост. А. Д. Кошелев – Т. В. Черниговская, Москва: Языки славянских культур, 2008, 41–58. [A. N. Barulin, K argumentacii poligeneza, v: *Razumnoe povedenie i jazyk 1: komunikativnye sistemy životnyh i jazyk čeloveka: problema proishoždenija jazyka*, sost. A. D. Košelev – T. V. Černigovskaja, Moskva: Jazyki slavjanskih kul'tur, 2008, 41–58.]
- Бикертон 2012** = Дерек Бикертон, *Язык Адама: как люди создали язык, как язык создал людей*, Москва; Языки славянских культур, 2012. [Derek Bikerton, *Jazyk Adama: kak ljudi sozdali jazyk, kak jazyk sozдал ljudej*, Moskva; Jazyki slavjanskih kul'tur, 2012.]
- Бурлак 2011** = С. Бурлак, *Происхождение языка: факты, исследования, гипотезы*, Москва: Астрель CORPUS, 2011. [S. Burlak, *Proishoždenie jazyka: fakty, issledovanija, gipotezy*, Moskva: Astrel' CORPUS, 2011.]
- Вишняцкий 2002** = Л. Б. Вишняцкий, Происхождение языка: современное состояние проблемы (взгляд археолога), в: *Вопросы языкознания*, Москва, 2002, № 2, 48–63. [L. B. Višnjackij, Proishoždenie jazyka: sovremennoe sostojanie problemy (vzglyad arheologa), v: *Voprosy jazykoznanija*, Moskva, 2002, no. 2, 48–63.]
- Вишняцкий 2004** = Л. Б. Вишняцкий, *Человек в лабиринте эволюции*, Москва: Весь Мир, 2004. [L. B. Višnjackij, *Čelovek v labirinte èvoljucii*, Moskva: Ves' Mir, 2004.]
- Деглин 1996** = В. Л. Деглин, *Лекции о функциональной асимметрии мозга человека*, Амстердам – Киев: Женевская инициатива в психиатрии, Ассоциация психиатров Украины, 1996. [V. L. Deglin, *Lekcii o funkcional'noj asimmetrii mozga čeloveka*, Amsterdam – Kiev: Ženevskaja iniciativa v psihiatrii, Associačija psichiatrov Ukrainy, 1996.]
- Диденко 2006** = Б. А. Диденко, Аннотация, в: Б. Ф. Поршнев, *О начале человеческой истории (проблемы палеопсихологии)*, под ред. Б. А. Диденко, Москва: «ФЭРИ-В», 2006, 2. [B. A. Didenko, Annotacija, v: B. F. Poršnev, *O načale čelovečeskoj istorii (problemy paleopsihologii)*, pod red. B. A. Didenko, Moskva: «FÈRI-V», 2006, 2.]
- Доброва 2009** = Г. Р. Доброва, О вариативности речевого онтогенеза: референциальная и экспрессивная стратегия освоения языка, в: *Вопросы психолингвистики* № 9, 2009, 53–70. [G. R. Dobrova, O variativnosti rečevogo ontogeneza: referencial'naja i èkspressivnaja strategija osvoenija jazyka, v: *Voprosy psiholingvistiki* no. 9, 2009, 53–70.]
- Золян 2018** = С. Т. Золян, Генетический код: грамматика, семантика, эволюция, в: *МЕТОД: Московский ежегодник трудов из обществоведческих дисциплин: сборник научных трудов*, РАН, ИНИОН, Центр перспективных методологий социальных и гуманитарных исследований, Москва, 2018, выпуск 8: Образ и образность. От образования Вселенной до образования ее исследователя, 130–184. [S. T. Zoljan, Genetičeskij kod: grammatika, semantika, èvoljucija, v: *METOD: Moskovskij ežegodnik trudov iz obščestvovedčeskih disciplin: sbornik naučnyh trudov*, RAN, INION, Centr perspektivnyh metodologij social'nyh i gumanitarnyh issledovanij, Moskva, 2018, vypusk 8: Obraz i obraznost'. Ot obrazovanija Vselennoj do obrazovanija ee issledovatelja, 130–184.]
- Мониц 2005** = Ю. В. Мониц, *К истокам человеческой коммуникации: ритуализованное поведение и язык*, Москва: Академия гуманитарных исследований, 2005. [Ju. V. Monič, *K istokam čelovečeskoj komunikacii: ritualizovannoe povedenie i jazyk*, Moskva: Akademija gumanitarnyh issledovanij, 2005.]
- Попов 2013** = С. Л. Попов, *Когнитивные основания эволюции форм русского синтаксического согласования: монография*, Харьков: НТМТ, 2013. [S. L. Popov, *Kognitivnye osnovanija èvoljucii form russkogo sintaksičeskogo soglasovanija: monografija*, Har'kov: NTMT, 2013.]
- Попов 2015** = С. Л. Попов, *Грамматические варианты в русском языке: когнитивно-эволюционный аспект*, Дис. ... докт. филол. наук, Харьков, 2015.

[S. L. Popov, *Grammatičeskie varianty v russkom jazyke: kognitivno-èvoljucionnyj aspekt, Dis. ... dokt. filol. nauk*, Har'kov, 2015.]

Попов 2017 = Сергей Попов, Когнитивно-эволюционное исследование появления определенного и неопределенного артиклей, в: *Jezikoslovni zapiski* (Ljubljana) 23.1 (2017), 225–240.

[Sergej Popov, Kognitivno-èvoljucionnoe issledovanie pojavlenija opredelennogo i neopredelennogo artiklej, v: *Jezikoslovni zapiski* (Ljubljana) 23.1 (2017), 225–240.]

Попов 2019 = Сергей Попов, Об объясняющей межъязыковые различия и объединяющей разнообразие языков мира универсальной перцептивной модели: детализация, в: *Jezikoslovni zapiski* (Ljubljana) 25.2 (2019), 161–178.

[Sergej Popov, Ob ob"jasnjajušeej mež"jazykovye različija i ob"edinjajušeej raznobrazie jazykov mira universal'noj perceptivnoj modeli: detalizacija, v: *Jezikoslovni zapiski* (Ljubljana) 25.2 (2019), 161–178.]

Поршнев 2006 = Б. Ф. Поршнев, *О начале человеческой истории (проблемы палеопсихологии)*, под ред. Б. А. Диденко, Москва: «ФЭРИ-В», 2006.

[B. F. Poršnev, *O načale čelovečeskoj istorii (problemy paleopsihologii)*, pod red. B. A. Didenko, Moskva: «FÈRI-V», 2006.]

Поршнев 2007 = Б. Ф. Поршнев, *О начале человеческой истории (проблемы палеопсихологии)*, науч. ред. О. Т. Вите, Санкт-Петербург: Алетейя, 2007.

[B. F. Poršnev, *O načale čelovečeskoj istorii (problemy paleopsihologii)*, nauč. red. O. T. Vite, Sankt-Peterburg: Aletejja, 2007.]

Риццолатти – Синигалья 2012 = Дж. Риццолатти – К. Синигалья, *Зеркала в мозге: о механизмах совместного действия и сопереживания*, Москва: Языки славянских культур, 2012.

[Dž. Riccolatti – K. Sinigal'ja, *Zerkala v mozge: o mehanizmah sovmestnogo dejstvija i sopereživanja*, Moskva: Jazyki slavjanskih kul'tur, 2012.]

Цейтлин 2000 = С. Н. Цейтлин, *Язык и ребенок: лингвистика детской речи: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений*, Москва: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000.

[S. N. Cejtlin, *Jazyk i rebenok: lingvistika detskoj reči: učeb. posobie dlja stud. vysš. učeb. zavedenij*, Moskva: Gumanit. izd. centr VLADOS, 2000.]

Эпштейн 2016 = М. Н. Эпштейн, *От знания – к творчеству: как гуманитарные науки могут изменять мир*, Москва – Санкт-Петербург: Центр гуманитарных инициатив, 2016.

[M. N. Èpštejn, *Ot znanija – k tvorčestvu: kak gumanitarnye nauki mogut izmenjat' mir*, Moskva – Sankt-Peterburg: Centr gumanitarnyh inicijativ, 2016.]

Bates – Bretherton – Snyder 1988 = E. Bates – L. Bretherton – L. Snyder, *From first words to grammar: individual differences and dissociable mechanisms*, Cambridge: C.U.P., 1988.

Nelson 1973 = K. Nelson, *Structure and strategy in learning to talk*, Chicago: University of Chicago Press for the Society for Research in Child Development, 1973 (Monographs of the Society of Research in Child Development 38).

POVZETEK

Kognitivno-evolucijska interpretacija pogledov B. F. Poršnjeva in fiziološke predpostavke pojavitve jezika

Kognitivna in evolucijska interpretacija pogledov B. F. Poršnjeva, ki z združitvijo fizioloških pojmov zaviralnih dominant in posnemanja prinaša novo kakovost – interdikcijo kot fiziološko predhodnico pojavitve jezika –, pomaga razumeti nadaljnje: (1) na fiziološki ravni se stopnje, podobne stopnjam dojetanja, glede na zaviralne dominante razvijajo iz povrhnjosti v alternativnost, ki je važna tudi za pojavitev jezikovnih struktur; (2) v mnogih rodovih utrjeno iskanje življenjsko važnih fizioloških in kognitivnih alternativ je za gradnjo jezika postalo običajna oblika adaptivnega vedenja; (3) vzrok za alternativni prehod iz ene stopnje dojetanja v drugo je potreba alternativnega boljšanja kakovosti življenja v prazgodovini človeštva kot fiziološka oziroma kognitivna nuja za preživetje

in s tem navada, ki je zastavila tudi pojavitev takih alternacij, kakor sta jezik in njegova struktura; (4) kognitivno-evolucijska utočnitev nepopolnega razumevanja interdikcije v pogledih Poršnjeva, ki je postalo za človeštvo običajno iskanje alternativ, všteti jezik in njegove strukture, je pogoj za logično dovršenost.

OCENE IN POROČILA

TJAŠA JAKOP

ISTRSKOBENEŠKI JEZIKOVNI ATLAS SEVEROZAHODNE ISTRE SUZANE TODOROVIĆ

COBISS: 1.19

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.26.1.13](https://doi.org/10.3986/JZ.26.1.13)

Suzana Todorović, *Istrskobeneški jezikovni atlas severozahodne Istre 1: vremenske razmere, geomorfologija, običaji in institucije, telo in bolezni = Atlante linguistico istroveneto dell'Istria nordoccidentale 1: fenomeni atmosferici, configurazione del terreno, tradizioni ed istituzioni, corpo e malattie*, Koper = Capodistria: Libris – Italijanska unija = Unione Italiana – Osrednja knjižnica Srečka Vilharja = Biblioteca centrale Srečko Vilhar, 2019, 759 str.

Suzana Todorović sistematično raziskuje slovenska in beneška istrska narečja v Sloveniji in je med najbolj prodornimi dialektologi mlajše generacije. Kot profesorica italijanskega jezika in književnosti ter univerzitetna diplomirana sociologinja kulture je leta 2011 doktorirala na Oddelku za romanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani z nalogo Leksikološko-etimološka analiza izbranih romanizmov v šavrinskih govorih. Že v času študija se je navdušila nad terenskim delom in je do danes opravila terenske raziskave v več kot 20 krajih (raziskovalnih točkah): Krkavče, Boršt, Nova vas nad Dragonjo, Padna, Sveti Peter, Dragonja, Sečovlje, Strunjan, Tinjan, Koper, Izola, Piran, Dekani, Hrvatini, Škofije, Bertoki, Puče, Sveti Anton, Šared, Buje in Milje.

Rezultati njenih raziskav so objavljeni v več znanstvenih monografijah: *Narečno besedje piranskega podeželja* (2014), *Šavrinsko in istrskobeneško besedje na Piranskem* (2015), *Slovensko istrsko izrazje v zaledju Kopra* (2015), *Narečje v Koprju, Izoli in Piranu* (2016), *Narečna raznolikost v okolici Kopra* (2017), *Raznovrstnost narečnih govorov na Koprskem* (2018) in *Istrobeneščina v krogu drugih jezikov in govorov v slovenskih obmorskih krajih* (2019). V slednji so predstavljeni razvoj istrobeneščine v Istri od njenih začetkov v 10. stoletju, njena raba v soobstoju z drugimi jeziki, ki so jih v istrska mesta prinesli številni priseljenci predvsem po drugi svetovni vojni, in današnje stanje tega narečja.

Jeseni 2019 je izšla nova monografija, *Istrskobeneški jezikovni atlas severozahodne Istre 1 = Atlante linguistico istroveneto dell'Istria nordoccidentale 1*. V njem avtorica nadaljuje s tematiko prejšnjih monografij. Gradivo v Atlasu 1 (2019) je rezultat lingvistične leksikalne raziskave, ki – temelječ na najnovejših dialektoloških ugotovitvah – opozarja na neustrezne kartografske predstavitve areala istrskih narečnih govorov in na novo definira območje slovenskega istrskega narečja. Na podlagi izsledkov bi istrske obalne govore lahko primerneje označili

na karti slovenskih narečij. Jezik oz. govor obalnega dela Slovenije, ki doslej še ni bil raziskan, preučen oz. popisan, namreč ne spada med slovenska narečja, temveč v italijansko beneško jezikovno oz. narečno skupino.

Uvodni del monografije vsebuje predgovor, uvod in poglavje z naslovom Istrskobeneško narečje v slovenski Istri (23–25), ki prinaša zgodovinski pregled jezikovnih razmer v slovenskem Primorju, kjer Istrani govorijo avtohtono istrskobeneško narečje (pred benečansko nadvlado so namreč Istrani romanskih korenin govorili istriotščino), medtem ko so v podeželskih in zalednih istrskih krajih in vaseh domačini slovanskega izvora od približno 8. stoletja dalje razvijali svoje slovansko oz. slovensko narečje. Sledi poglavje Dosedanji kartografski prikazi istrskih govorov (27–35) s kronološkim pregledom raziskav istrskoslovenskih govorov od poljskega dialektologa Mieczysława Małeckega (1930) do slovenskih jezikoslovcev Frana Ramovša (1931) in Tineta Logarja (petdeseta leta 20. stoletja).

Suzana Todorović na podlagi lastnih terenskih dialektoloških raziskav od leta 2015 naprej na novo zarisuje območje slovenskega istrskega narečja (34). V poglavju Zasnova raziskave in način prikazovanja podatkov predstavlja svoj narečni zemljevid, raziskovalne točke, vprašalnico, način zbiranja in zapisovanja podatkov ter jezikovne karte. Natančneje obravnava tudi vse raziskovalne točke oz. kraje in njihove narečne govore: Milje, Hrvatini, Koper, Bertoki, Izola, Piran, Strunjan, Šared, Sečovlje, Dragonja in Buje. Dodano vrednost predstavljajo izsečki regionalnega zemljevida, ki ga lahko vidimo tudi na naslovnici: Izolan Pietro Coppi (1469/70–1555/56), geograf in kartograf, je že v 16. stoletju natančno kartiral Istrski polotok.

Osrednji del monografije obsega 573 dvojezičnih napisnih jezikovnih kart. V prvem delu atlasa je zbrano besedje iz semantičnih polj vremenske razmere, geomorfologija, običaji in institucije ter človeško telo in bolezni. Na kartah je prikazanih preko 7000 narečnih izrazov za 569 vprašanj oz. pojmov. Vprašalnik, s katerim se je avtorica lotila zbiranja gradiva, je vseboval 1525 vprašanj za lekseme oz. pojme, razdeljene v štirinajst pomenskih polj (z ustreznimi podpolji). Zaradi preobsežnosti zbranega gradiva bodo leksikalne karte objavljene v treh zvezkih; naslednja dva bosta izšla v letih 2020 (Atlas 2) in 2021 (Atlas 3).

Gradivo, prikazano na kartah, odraža jezikovne razmere v slovenski Istri, ki jih že stoletja sooblikuje stik dveh jezikov. Od dvanajstih izbranih raziskovalnih točk v slovenski Istri jih je devet istrskobeneških, tri pa so istrskoslovenske. Avtorica npr. opozarja na foneme, ki so prisotni le v istrskobeneškem narečju – to so *š*, *ž*, *ć* in *z* (npr. *pjo'vaša* 'naliv; močan dež', *'žorno* 'dan', *'reća* 'uho' in *zer'man* 'bratranec'). V tej dvojezični mikroregiji najdemo veliko različnih besed in oblik, na primer za glagol 'piti': *'bivi/bevi* (Piran), *'bevi* (Strunjan), *'beve* (Izola), *'bever* (Koper) itd., toda *'pit* v treh istrskoslovenskih točkah; ali za samostalnik 'blato': *'velma/fanyo* (Piran), *'fango* (Strunjan), *'fango* (Izola), *'fango* (Koper) itd., toda *b'lato* v treh istrskoslovenskih točkah.

V *Slovenskem lingvističnem atlasu 1* (SLA 1) smo dialektologi z Inštituta za slovenski jezik ZRC SAZU med deli telesa obravnavali tudi gradivo za pojme

roka, noga in *nos*. V bogatem gradivu (preko 400 raziskovalnih točk) najdemo le eno samo slovensko oz. slovansko poimenovanje (razlike so samo v glasovju), npr. *'r̥a:ka* (*r̥āka*), *'nuo:ɣa* 'noga' (*nu̯ōɣa*) in *nūs* v točki Sovodnje ob Soči/Savogna d'Isonzo ali *r̥ōka*, *n̥ōɣa* in *nūs* v točki Pomjan (Jakop 2019; SLA 1 (2011)), saj so vse raziskovalne točke istrskoslovenske. V istrskobeneških točkah atlasa Suzane Todorovič pa imamo le romanizme, npr. *'nažo* ali *'napa* 'nos' (karta 469), *'yamba* 'noga' (karta 512), *b'rašo* ali *b'raco* 'podlaket' (karta 519) in *man* 'roka' (karta 520), torej teh točk oz. govorov v SLA nismo zajeli.

Jezikovne karte dokazujejo, da meja slovenskega istrskega narečja, ki je bila na dosedanjih kartah slovenskih narečij zarisana do morja, ne ustreza narečni oz. jezikovni stvarnosti: slovenski šavrinski govor namreč nikoli ni bil materni jezik avtohtonega prebivalstva obalnih mest in krajev. Avtorica ponovno (kot v monografiji Šavrinsko in istrskobeneško besedje na Piranskem iz leta 2015) predlaga, da bi pri določanju zahodne črte istrskih narečij morali upoštevati zgodovinske podatke o poselitvi Istre in (naj)novejša dognanja terenskih dialektoloških raziskav, ob tem pa tudi dejstvo, da v obalnih krajih oz. mestih Istrani niso govorili slovenskega istrskega narečja.

Zbiranje narečnega gradiva, njegova znanstvena obravnava in objavljanje so zlasti pomembni na jezikovno in narečno mešanih področjih, saj se tu narečja in jeziki spreminjajo hitreje ali celo tonejo v pozabo oz. izumirajo. Avtorica je na eni od predstavitev atlasa (15. oktobra 2019) dejala: »Istrskobeneški govorci povedo, da so pred tridesetimi, štiridesetimi leti takoj vedeli, od kod izvira drugi istrskobeneški govorec (npr. iz Kopra, Izole ali Pirana), danes pa je to veliko težje ugotoviti, saj se narečja vse bolj stapljajo.«

Jezikovnogeografsko gradivo, predstavljeno v Atlasu 1 (2019), odraža preteklo in sedanje narečje v slovenski Istri. Dosedanje strokovne in znanstvene raziskave so slovensko in italijansko istrsko narečje obravnavale ločeno, brez jasne določitve jezikovnih arealov; avtorica ju obravnava skupaj, in to temeljito in celostno. V delu prikazuje narečno stvarnost obalnih mest in krajev na stičišču treh jezikov (slovenskega, hrvaškega in italijanskega) in pri tem razlikuje med rabo narečne italijanščine in slovenščine, zato predlaga ustrežnejšo razmejitev istrskobeneških in istrskoslovenskih govorov v slovenski Istri ter s tem spremembo karte slovenskih narečij. Na predstavitvi atlasa jeseni 2019 je povedala: »Lahko bi rekli, da sem zarisala mejo med tema dvema območjema, vendar upam, da sem hkrati s tem gradila mostove med obema skupnostma.«

Istrskobeneški jezikovni atlas severozahodne Istre je prav zaradi področja raziskav zanimiv za slovensko, hrvaško in italijansko (romansko) jezikoslovje, predvsem za dialektologijo in leksikologijo ter za primerjalno jezikoslovje. Potencialni bralci monografije so tako jezikoslovci, romanisti, dialektologi in drugi strokovnjaki humanističnih ved, pa tudi laična javnost oz. vsi, ki jih zanima avtohtoni jezik obravnavanih obalnih mest in istrsko narečje nasploh. Zanimiva in dragocena bo predvsem za lokalne slovensko in italijansko govoreče ljubitelje in poznavalce ter/ali govorce jezika in narečij, ki nestrpno pričakujejo naslednja dva zvezka atlasa.

LITERATURA

Jakop 2019 = Tjaša Jakop, Slovenski kraški govor Sovodenj ob Soči, *Annales: anali za istrske in mediteranske študije: series historia et sociologia* 29.2 (2019), 215–224.

SLA 1 (2011) = *Slovenski lingvistični atlas 1: človek (telo, bolezni, družina)*, ur. Jožica Škofic, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011 (Jezikovni atlas).

ZDEŇKA KOHOUTKOVÁ

ŽIVLJENJE ČEŠKIH BESED OB IZGINJANJU NAREČIJ

COBISS: 1.19

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.26.1.14](https://doi.org/10.3986/JZ.26.1.14)

Stanislava Kloferová – Milena Šipková idr., *Život ve slovech, slova v životě: procházka labyrintem českých nářečí*, Praha: NLN, 2018, 209 str.

Raziskave kažejo, da v začetku 21. stoletja 80 odstotkov prebivalstva Češke republike živi v mestih in da se podeželje prazni. To dejstvo ima velik vpliv na vsakodnevno javno in zasebno komunikacijo. Mlajše generacije dojemajo tradicionalne narečne značilnosti kot neobičajne in neprimerne, zato v položajih zunaj družinskega kroga, prijateljev ali lokalnega okolja dajejo prednost predvsem nenarečnemu izražanju. V govoru tako uporabljajo obliko jezika, ki ima veliko skupnih elementov s knjižno češčino. Postopno izginjanje tradicionalnih lokalnih narečij na ozemlju današnje Češke opazujejo jezikoslovci že od 19. stoletja. Danes, v začetku 3. tisočletja, je jasno, da so narečja kot podzvrsti nacionalnega jezika, torej zvrsti s svojimi značilnimi elementi na vseh jezikovnih ravninah (glasoslovni, oblikoslovni, skladijski in besedoslovni), del preteklosti. Vpliv na to stanje so imeli in še vedno imajo demografski razvoj prebivalstva, socialne razmere, življenjski slog in pa šolska izobrazba. Obstoj narečij je bil od nekdaj pogojen z vezanostjo na določeno ozemlje, določen kraj. Narečje je tako vedno izdajalo geografski izvor govorca, danes pa mu služi samo za neformalno in zasebno rabo, saj je vezano na vsakdanje komunikacijske situacije, torej na obliko jezika, ki se uporablja spontano in v krogu bližnjih, kot so družina, prijatelji in lokalna skupnost. Dialekti se v svoji popolni tradicionalni podobi ne ohranjajo povsod in v enaki meri, še vedno pa velja, da se proti vzhodu Češke njihovo pojavljanje povečuje, na vzhodnem Moravskem se s tradicionalnimi dialekti v govoru najstarejših prebivalcev lahko srečamo tudi danes. Ta umik tradicionalnih narečij ni viden na vseh jezikovnih ravninah enako. Medtem ko gre na slovnični ravni predvsem za nadomeščanje narečnih glasov in oblik z bolj knjižnimi, gre na ravni besednega zaklada za proces izginjanja besed. Prav leksiki, ki izginja iz tradicionalnih narečij, se posveča recenzirana publikacija. Z vidika vsebine je zelo koristna tudi za tuje jezikoslovce, ki lahko primerjajo del drugje neobjavljenega besedja čeških narečij s stanjem v svojem jeziku.

Skupek v tej publikaciji obravnavanih izrazov nas vodi skozi razna področja po vseh dialektih na (ožjem) Češkem, na Moravskem in v Šleziji, kaže pa tudi, da

češka jezikovna skupnost ni živela izolirano. Bila je del srednjeevropskega prostora in je kot taka imela stike z okoliškimi jezikovnimi skupnostmi. Najbolj je na češko besedišče vplivalo sosodstvo z nemščino in njenimi narečji. Številni germanizmi so v čeških narečjih ostali do danes, nekateri pa so že izginili. Velik vpliv nemščine na češčino je dokaz, kako sta ta dva etnika več stoletij živela v sožitju. Narečni izrazi v publikaciji *Život ve slovech, slova v životě: procházka labyrintem českých nářečí* (Življenje v besedah, besede v življenju: sprehod po labirintu čeških narečij) večinoma ne izhajajo iz Češkega jezikovnega atlasa (*Český jazykový atlas*, ČJA). Lahko jo označimo kot dopolnjujočo publikacijo, kot nadgradnjo ČJA oziroma kot priročnik z izrazi, ki jih v atlasu ne najdemo. V daljšem predgovoru avtorice razglablja o stanju in razvoju čeških narečij ter seznanjajo bralce z njihovo situacijo v začetku tisočletja. Ne manjka niti predstavitev zapisa narečnih besed, ki bralcu pomaga, da se lažje znajde v dialektoloških prepisih.

Publikacija je razdeljena na 33 poglavij, ki jih je samostojno pripravilo 11 avtoric člankov. Knjigo lahko razdelimo v pet osnovnih tematskih sklopov: **1. Poimenovanje oseb; 2. Poimenovanje bolezní in rastlin ter zdravilstvo; 3. Hrana in pijača; 4. Življenje – dom, orodja, otroške igre, metrični sistem; 5. Ledinska imena / Mikrotoponimi.** Vsako poglavje z narečnega vidika obravnava določen objekt, pojav ali tip človeka. Poglavja se razlikujejo po dolžini, po tem, kako obširno je tematika obdelana, nekatera pa jo samo orisujejo. Posamezna poglavja se večinoma podrobno posvečajo danemu leksikalnemu področju, navajajo primere iz narečnih zapisov z natančnim dialektološkim prepisom, ponujajo veliko zgledov, pregovorov, rekov, pesmi ali zaklinjanj. V vsakem poglavju bralec izve, v katerem delu Češke republike se je dani leksem pojavljal in v kakšnih povezavah se oziroma se je uporabljal. Avtorice nas (večinoma podrobno) seznanjajo tudi z zgodovinskim kontekstom, brez katerega bi bila interpretacija nepopolna.

Če si natančneje ogledamo prvi tematski sklop – **Poimenovanje oseb** –, najdemo v njem veliko germanizmov. Poimenovanje za lakomnega človeka poleg znanega *škrt* (*žgrd*, *škrt'*, *škrtíl*, *škrt'ák*, *škrt'as*, *škrtič*, *škrt'oun* itn.), ki se uporablja tudi v slovenščini, ima ustreznico v nemškem *špormajstr*. Za ljudi, ki se pogosto vdajajo pitju alkohola, obstaja cela vrsta ustreznih poimenovanj. Tu sta bili opaženi samo dve prevzeti besedi, in sicer *kokrhel* in *lump*. Samostalnik *lump*, ki ima poleg pomena 'pijanec' tudi običajni pomen 'ničvrednež, baraba', torej človek, ki na neki način izstopa iz družbe, je bil prevzet iz nemščine (*Lump* 'zanemarjenec').

V poglavju o krošnjarijih najdemo celo vrsto poimenovanj oseb, ki so nemškega izvora. Za krošnjarstvo oziroma prodajo blaga od hiše do hiše se je uporabljal glagol *hauzírovat* (iz nem. *hausieren* 'ponujati blago od vrat do vrat'). Za človeka, ki se je s tem preživljal, so se uporabljali številni izrazi, ki so izvirali iz nemščine: *hauzyrer*, *hauzír*, *hausyr*, *hauzír*, *hózer*, *hauzér*, *hauzírnik* itn.; za to, da se je nekdo lahko ukvarjal s krošnjarstvom, je bilo potrebno dovoljenje, ki se je imenovalo *hausírpas*. Trgovec, ki je bil povezan z nakupom ali prodajo goveda, se je imenoval *handlíř* iz nem. *handeln* 'trgovati, dogovarjati se, izmenjevati'. Iz nemškega

izraza *Speidel* ‘nabodalo, špila’ izhaja oznaka *špajdlár*, ki je označevala trgovca, ki je na vzhodnem Moravskem prodajal špile za izdelavo krvavic.

Poleg lokalnih trgovcev z regionalnim blagom so se v vaseh pojavljali tudi prodajalci iz drugih delov avstro-ogrske monarhije. Iz nemškega *Gottscheewer* ‘prebivalec Kočevja in okolice, Kočevar’ (nemški izraz za Kočevje je bil *Gottschee* in njegovemu nemškemu prebivalstvu, skupaj s prebivalci Ribnice, nem. *Reifnitz*, je Friderik III. Habsburški leta 1492 kot prvim v Habsburški monarhiji dodelil privilegij krošnjarstva) so se na češkem ozemlju razvila poimenovanja za krošnjarje iz teh krajev. Zabeležena so bila tale: *Kočebr*, *Kočeber*, *Kočébr*, *Kočebrák*, *Kočeb-rak* in *Kočevák*. Za južnoslovenskega prodajalca drobnih uporabnih predmetov, ki je prihajal iz Kranjske, se je uporabljalo poimenovanje *Grán* ali *Krán*.

Iz drugega tematskega sklopa – **Poimenovanje bolezní in rastlin ter zdravílvstvo** – lahko opozorimo na germanizme, ki označujejo tuberkulozo. Na obrobjih narečnih ozemelj so se pojavljali izrazi, ki so bili prevzeti iz nemščine, kot so *lunzucht* z glasovnimi variantami *lunzuch*, *luzocht*, *lunzof*, *lonsoft*, *lunzok* ali *luj-zok* (iz nem. *Lungensucht*), *apcerunk* z glasovnimi variantami *apsérunk*, *opsérunk*, *opcerunk* ali *opceruňk* (iz nem. *Abzehrung*) ter *auscerunk* (iz nem. *Auszehrung*). Pomembna skupina leksemov za poimenovanje tuberkuloze je izpeljana iz pridevnika *suh* (češ. *suchý*). Med te izraze, ki so se najbolj uporabljali, spada izraz *souchotiny* ali pa *sóchotě*, *suchočiny*, *sušky*. Tudi v slovenščini je iz pridevnika *suh* izpeljan izraz *sušica* za tuberkulozo.

Iz tretjega tematskega sklopa – **Hrana in pijača** – predstavljamo dva izraza, ki sta bila prevzeta iz nemščine: *šmak* ‘okus, priokus’ in *košt* ‘okus, okušanje’, ki se tudi pojavljata v besedotvornih variantah *vošmak*, *pošmák* ali *šmaka*. Iz teh izrazov so nastale mnoge izpeljanke, ki npr. označujejo stekleno degustacijsko natego oziroma vzorčnik za vino *koštýř*, *koštěř* in *koštýr* (lahko pa označujejo tudi človeka, ki se ukvarja z degustacijo vina), ali pa *koštovačka*, *koštovka*, izraza za majhne kozarčke, namenjene okušanju vina. Iz zgoraj navedenih izrazov sta izpeljana tudi glagola *koštovat* in *šmakovat* s svojimi glasovnimi variantami. Dokumentirana je tudi tvorjenka oziroma kalk *to je šmakes*, ki je nastala iz nemškega *schmeckt es* v pomenu, da je nekaj okusno.

Tipična priloga, ki je neločljivo povezana s češko kuhinjo, so *knedlíky* (sl. *cmoki*) iz nemškega *Knödel*, v raznih besedotvornih variantah *knedlík*, *knedle* ali *knedla*, ki so postopoma izrinile češko poimenovanje *šiška*. Poimenovanje *buchta* iz nem. *Buchte* (narečni varianti *Buchtel*, *Wuchtel*), ki ga v češčini poznamo v popolnoma drugem pomenu (sladko pecivo iz kvašenega testa), je označevalo *knedlík* na severovzhodnem in južnem Češkem. Njegova ozemeljska razširjenost nakazuje, da se je ta izraz pojavljal v neposrednem sosedstvu nemških narečij.

Prav tako ne smemo pozabiti na poglavje, ki se ukvarja z izrazi, povezanimi z malico. Češki izraz *svačina* (sl. *malica*) je izpeljan iz praslovenskega *svakъ* ‘soro-dnik’. Pred mnogimi leti je imela beseda pomen ‘srečanje, druženje’, njen novejši pomen ‘obrok’ pa se je oblikoval s pomenskim prenosom. Kalk iz nemščine se

pojavlja v besedni zvezi *druhá snídaně* ali pa *druhé snídání* (sl. *drugi zajtrk*), ki je dobesedni prevod nemškega *Zweitfrühstück*. Izraz *najnyprot* izhaja iz nemškega narečnega izraza *Neunerbrot* 'jed/kruh, ki se je ob devetih', nemška narečja so poznala tudi izraz *Neuner*, ki ima podobne motivacijske značilnosti kot češka beseda *devátník*. Drugod se je malicalo ob desetih. Kot dokaz za to sta ohranjena narečna izraza *cembrut* in *cambrut*, ki se nanašata na nemško narečno besedo *Zehnerbrot* 'jed/kruh, ki se je ob desetih'.

Naštevaje germanizmov, ki so se ohranili v čeških narečjih, se konča v četrtem tematskem sklopu, ki se posveča **metričnemu sistemu**. Tudi tu so številni izrazi nemškega izvora. Češka beseda *žejdlík* (sl. *maselj* = 3,5 decilitra) iz nemškega *Seidel* je poimenovanje za posodo, ki zajema približno pol litra. *Věrtel* (iz nemškega *Viertel* 'četrtnina') je stara češka prostorninska mera, ki se je uporabljala za tekočine ali za suhe snovi in ustreza približno 23 litrom. Ti izrazi so v današnji zavesti morda še vedno ohranjeni, a kakšno količino predstavlja en *žejdlík* ali pa *věrtel* moke, ve le malokdo.

Specifika dela češkega besedišča so besede, povezane s karpatskim **salašništvom**, ki se je po skrajnem vzhodu Moravske širilo iz sosednje Slovaške že od 15. stoletja in prispevalo k posebni barvitosti tamkajšnjih narečij. Del besedišča jezika, torej tudi narečij, so bila vedno poimenovanja oseb in krajev, ki imajo svoje tipične značilnosti in seveda svojo tipično zgodovino. O skupini salašniških izrazov, ki se nanašajo na mlečne izdelke (*brynza* 'soljena ovčja skuta', *oštěpek* 'ovčji sir', *žičnice* 'kislo mleko', *kyselice* 'zeljna juha s smetano', *domikát* 'juha iz ovčjega sira'), se razpravlja v posebnem poglavju.

Knjiga se konča z razpravo o ledinskih imenih. Prikazane so soodvisnosti, ki bi lahko vplivale na nastanek nekaterih imen, vendar so danes že zamegljene.

Publikacija *Život ve slovech, slova v životě* predstavlja besede, katerih izvor avtorice raziskujejo, spremljajo njihovo usodo in proučujejo, kako so bile prepletene z usodami svojih uporabnikov. Posebna pozornost je namenjena besedam, ki so včasih imele svoje mesto v narečjih, čeprav se danes postopoma izgubljujejo ali pa so že popolnoma izginile. Avtorice so gradivo črpale iz obsežnega Arhiva ljudskega jezika (*Archiv lidového jazyka*), ki so ga sistematično gradili in dopolnjevali od srede 20. stoletja in je najbogatejši vir češkega narečnega gradiva. Arhiv vsebuje več kot 1,5 milijona narečnih zapisov iz časa od zadnje tretjine 19. stoletja vse do danes in je shranjen na Dialektološkem oddelku Inštituta za češki jezik Akademije znanosti Češke republike. Ta oddelek je edina akademska institucija na Češkem, ki se sistematično ukvarja z raziskovanjem tradicionalnih krajevnih narečij in njihovim razvojem ter danes obdeluje narečno besedišče (ožje) Češke, Moravske in češkega dela Šlezije v elektronskem Slovarju narečij češkega jezika (*Slovník nářečí českého jazyka*, <https://sncj.ujc.cas.cz/>). Najpomembnejše delo kolektiva je Češki jezikovni atlas v šestih zvezkih (1–5 in Dodatki, 1992–2011, dostopen tudi na spletu na <https://cja.ujc.cas.cz/>), ki zanesljivo priča o premikih v besedišču. Ta atlas je obsežno delo češke dialektologije, ki predstavlja stanje

narečij češkega nacionalnega jezika v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja. Češki jezikovni atlas je časovni stroj, ki nam omogoča vpogled v preteklost in potrjuje, da so bila tradicionalna narečja v govorici takratne najstarejše generacije na podeželju še trdno zakoreninjena ter da jih je tudi mlajša generacija zelo dobro poznala in jih aktivno uporabljala. V 3. tisočletju že ni več dvoma o tem, da narečja postopno izginjajo. Zapustila pa so nam bogastvo besed, besednih zvez in frazemov, ki v sebi nosijo zapuščino nekdanje zgodovine in razmer, v katerih so živeli naši predniki. Prav besede nam pričajo o tem, kako so prejšnje generacije razmišljale, čutile, doživljale stvari in kako so sploh dojemale svet okoli sebe; zato je obdelava izbranih izrazov na kompleksen način, kot je to narejeno v recenzirani publikaciji, zanimiva in zelo uporabna.

IZJAVA

ZAKAJ JE NADIŠKO NAREČJE V ITALIJI SLOVENSKO NAREČJE

Strokovno mnenje Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU

COBISS: 1.21

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.26.1.15](https://doi.org/10.3986/JZ.26.1.15)

Besedilo problematizira razumevanje nadiškega narečja v Italiji kot samostojnega jezika oziroma posebnega slovanskega narečja. Predstavljeni so jezikoslovni argumenti, ki nadiško narečje umeščajo v narečni sistem slovenskega (in ne katerega koli drugega) jezika.

Občasno se pojavljajo trditve, da slovenska narečja, ki se govorijo na območju nekdanje Videmske pokrajine v Avtonomni zvezni deželi Furlaniji - Julijski krajini, niso slovenska narečja, temveč samostojni slovanski jeziki oziroma posebna slovanska narečja, ki naj s slovenskim jezikom ne bi imela nič skupnega.¹ Občina Podbonesec je tako na primer 23. 3. 2015 sprejela uradno stališče, da skupnost v Nadiških dolinah uporablja avtohtoni jezik z imenom *nediško* (»[L]a lingua autoctona denominata nediško costituisce espressione tradizionale della comunità delle Valli del Natisono«).² Pri tem se je v aktu med drugim sklicevala na italijansko pisano narečno slovnico in dva narečna slovarja Nina Špehonje. Tudi v letu 2019 smo bili priča pobudi predstavnikov več lokalnih društev, ki se označujejo za predstavnike »avtohtonih slovanskih skupnosti italijanske narodnosti«, za sprejetje zakonske podlage na ravni zvezne dežele, ki bi omogočila ločeno financiranje dejavnosti teh društev.³ Pri tem so se njihovi predstavniki sklicevali na jezikovno samoniklost jezikovnih različic »nediško«, »po našen«, »naša špraha«, »roseansko«.

Nadiško in ostala slovenska narečja v Furlaniji - Julijski krajini slavistično znanost obravnava kot narečja slovenskega jezika. O tem pričajo raziskave uveljavljenih raziskovalcev, kot so Fran Ramovš, Arturo Cronia, Tine Logar, Jakob Rigler, Pavle Merku, Han Steenwijk, Rosanna Benacchio, Liliana Spinozzi

1 Besedilo je nastalo na pobudo Znanstvenega sveta Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, potem ko je na njegovi 95. redni seji 21. 5. 2019 ddr. Marija Stanonik, izredna članica SAZU, poročala o dopisu dr. Mojce Ravnik, v katerem je ta opozorila na opisane trditve in pobude.

2 Prim. http://www.lintver.it/natisoniano-opinioni-riflessioni-tutela_minoranze.html (ogled 10. 3. 2020). O izjavi je pisal tudi Primorski dnevnik: <https://www.primorski.eu/novice/240221-ne-slovenina-temve-nediko-HFPR256472> (ogled 10. 3. 2020).

3 Problematiko so kritično spremljali slovenski mediji v Italiji, npr. Novi Matajur: <https://novimatajur.it/opinioni/slovenska-narecja-v-beneciji-poiscimo-primerno-resitev.html> (ogled 10. 3. 2020).

Monai, Roberto Dapit in drugi, ne nazadnje pa tudi izjava Združenja italijanskih slavistov iz leta 1989 (ponovno objavljena leta 2006 in nazadnje v časniku *Novi Matajur* leta 2019).⁴

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU se slovenskim narečjem raziskovalno posveča že od svojih začetkov. Ena izmed temeljnih raziskovalnih dejavnosti Inštituta je priprava Slovenskega lingvističnega atlasa, ki enakovredno obravnava tudi slovenske govore v Italiji. Dialektologi podrobneje raziskujejo posamezna slovenska narečja, obenem pa skrbijo za to, da bi bilo celotno narečno gradivo dostopno kar najširšemu krogu naslovnikov. Inštitut zato na svojih spletnih strežnikih gosti različna dela o slovenskih narečjih, npr. *Slovar bovškega govora* Barbare Ivančič Kutin, slovar črnovrškega narečja Ivana Tomincea in tudi že omenjena narečjeslovna dela Nina Špehonje.

Jezikovne meje le redko sovpadajo z državnimi mejami. Tako kot italijanski jezik oziroma italijanska narečja niso zgodovinsko prisotna samo v Republiki Italiji, temveč npr. v Franciji, Švici in Sloveniji ter na Hrvaškem, tudi slovenski jezik oziroma slovenska narečja niso zgodovinsko prisotna samo v Republiki Sloveniji, ampak tudi v vseh štirih sosednjih državah.

Prisotnost slovenske jezikovne manjšine na območju Kanalske doline, Rezije ter Terskih in Nadiških dolin je bila prvič priznana z državnim zakonom Republike Italije št. 482 z dne 15. 12. 1999 (Predpisi o varstvu zgodovinskih jezikovnih manjšin / Norme in materia di tutela delle minoranze linguistiche storiche), njene jezikovne pravice pa dodatno zagotovljene in natančneje opredeljene z državnim zakonom Republike Italije št. 38 z dne 23. 2. 2001 (Določila za zaščito slovenske jezikovne manjšine v deželi Furlaniji - Julijski krajini / Norme a la tutela della minoranza linguistica slovena della regione Friuli-Venezia Giulia). Ta zakon določa tudi območje, na katerem živi slovenska jezikovna manjšina v Furlaniji - Julijski krajini. Deželni zakon Furlanije - Julijske krajine št. 26 z dne 16. 11. 2007 (Deželna določila za zaščito slovenske jezikovne manjšine / Norme regionali per la tutela della minoranza linguistica slovena) posebej poudarja, da zakonska določila, ki ščitijo slovenski jezik, veljajo tudi za njegova narečja v Reziji, Nadiških in Terskih dolinah ter v Kanalski dolini v nekdanji Videmski pokrajini.

Slovenski jezik oziroma **slovenščina** je južnoslovanski jezik, ki sodi v slovansko jezikovno družino in je del indoevropske jezikovne družine. Gre za jezikovno pojavnost, ki jo poleg drugih jezikovnih zvrsti sestavlja celoten kontinuum slovenskih narečij, združenih v narečne skupine. V primerjavi s tem, širšim pojmovanjem je »slovenski knjižni/standardni jezik«⁴ družbena jezikovna pojavnost slovenskega jezika, ki je normirana.

Z nastankom in medsebojno jezikovno sorodnostjo jezikov in njihovih narečij kot tudi z nastankom in oblikovanjem knjižnih/standardnih jezikov se znanstveno

4 Prim. <https://novimatajur.it/attualita/roberti-incontra-chinese-e-promette-un-nuovo-studio-linguistico-culturale-sul-resiano-che-resta-un-dialetto-sloveno.html> (ogled 10. 3. 2020).

ukvarjata (zgodovinsko) primerjalno jezikoslovje in dialektologija. Laik določa jezikovno sorodnost navadno na osnovi besedja; ker se v nadiškem narečju in slovenskem knjižnem jeziku za iste pojavnosti uporabljajo različne besede – npr. nadiško (in tudi širše slovensko) *žajfa* in knjižno slovensko *milo* –, bi lahko neutemeljeno sklepal, da nadiško narečje in knjižna slovenščina nista sorodna. V nasprotju s takšnim pogledom je za jezikoslovno znanost bistveno merilo določanja jezikovne sorodnosti glas. Dve jezikovni različici sta si med seboj sorodni, če med njima obstajajo regularne vzporednice na glasovni ravni (npr. nadiški dvoglasnik *ie* v besedah kot *lies*, *zvezda*, *tri lieta*, *liep*, *dielam* ustreza knjižnemu ozkemu *e* v izvorno istih besedah *lés*, *zvezda*, *tri léta*, *lép*, *délam*, medtem ko nadiškemu prednaglasnemu *e* v besedah kot *sestrà je reklà*, *ženà pečè* ustreza knjižni široki *e* v istih besedah – *sêstra je rêkla*, *žêna pêče*). Glasovne vzporednice in glasovne spremembe, po katerih so nastale, jezikoslovje lahko ugotavlja s skoraj matematično natančnostjo. Besedje in zgradba stavkov sta za določanje jezikovne sorodnosti manj relevantna, saj nanju zlahka vplivajo stični jeziki in njihova narečja (beseda *žajfa*, ki se pojavlja v večini slovenskih narečij, je bila npr. vanje prevzeta iz srednje visoke nemščine, v procesu normiranja pa v knjižni jezik ni bila sprejeta – v drugi polovici 19. stoletja se je v knjižnem jeziku ustalila beseda *milo*, ki je bila prevzeta in prilagojena iz ruščine).

Ko so se predniki govorcev današnjih slovenskih narečij v drugi polovici 6. stoletja naselili v vzhodnih Alpah in zahodnem delu Panonske nižine ter v začetku 7. stoletja še ob vzhodni jadranski obali, so govorili praslovanski oziroma skupni slovanski jezik, ki ni dokumentiran, primerjalno jezikoslovje pa ga je sposobno rekonstruirati. Praslovanski jezik se je od približno začetka 9. stoletja dalje na različnih delih slovanskega poselitvenega prostora začel pospešeno spreminjati, zato so se iz njega postopoma izoblikovali današnji slovanski jeziki in njihova narečja. Na severozahodu južnoslovanskega jezikovnega prostora se je tako v obdobju od konca 10. do konca 12. stoletja s svojimi jezikovnimi inovacijami izločil **slovenski jezik**.

Glasovne značilnosti slovenskega jezika oziroma slovenskih narečij, ki ga ločijo od drugih (južno)slovanskih jezikov in so zato njegove definicijske lastnosti, so npr.: (1) pomik praslovanskega padajočega naglasa za en zlog proti koncu besede (npr. praslovansko **sěno* > slovensko **sěno* > knjižno slovensko *seno*, nadiško *senuo*); (2) razvoj praslovanskega nosnega *o* v nenosni *o*-jevski glas (npr. knjižno slovensko *mož*, *zob*, *moka*, *roka*, *ozek* : hrvaško *muž*, *zub*, *muka*, *ruka*, *uzak*); (3) razvoj praslovanskega jata, dolgega *e*-jevskega glasu, in dolgega *o* (knjižno slovensko *les*, *zvezda*, *tri leta*, *lep*, *delam* – *nos*, *bog*, *zgodaj*, *pet otrok*) v dvoglasnika *ie* in *uo* v severozahodnih slovenskih narečjih (Koroška, Rezija, Benečija, Kras, območje ob zgornji Soči in Idrijci) – *lies*, *zvezda*, *tri lieta*, *liep*, *dielam*; *nuos*, *buog*, *zguoda*, *pet otruo*k (ponekod se je dvoglasnik lahko spet poenoglasil v *lis*, *zvizda*, *tri lita*, *lip*, *dilam*; *nus*, *bug*, *zguda*, *pet otruk*, npr. v rezijanskem narečju in v delu rožanskega narečja na Koroškem).

Nadiško, tersko in rezijansko narečje lahko po prikazanih jezikoslovnih merilih povsem objektivno uvrstimo med narečja slovenskega jezika, in sicer med severozahodna slovenska narečja oziroma v primorsko narečno skupino. Kot druga slovenska narečja tudi ta izkazujejo jezikovne značilnosti, ki so nastale iz istega, skupnega slovenskega in ne morda kakega drugega jezikovnega izhodišča. Trditev, da gre za *slovanska narečja*, je presplošna – podobno kot bi trdili, da je florentinsko narečje zgolj romansko narečje, namesto da bi ga korektno uvrstili med narečja toskanske narečne skupine italijanskega jezika romanske jezikovne družine.

Čeprav se nadiško, tersko in rezijansko narečje razlikujejo od bližnjih slovenskih narečij, skupaj z njimi tvorijo jasno prepoznaven jezikovni kontinuum. Jezikovni pojavi, po katerih se od njih razlikujejo, v kontekstu slovenskega jezika niso unikatni, saj jih najdemo tudi v drugih slovenskih narečjih. V naštetih narečjih se tako ohranja mehki *ć*, ki se razlikuje od osrednjeslovenskega in knjižnega *č*. Poseben glas *ć* pozna na primer tudi istrsko narečje (nadiško *tić*, istrsko *teć* : knjižno slovensko *ptič*). V teh narečjih prav tako najdemo mehki *ń* (npr. v besedi *svinja*), ki je značilen za večino primorskih narečij, za rožansko koroško narečje, pa tudi za prekmursko panonsko narečje. V večini primorskih in rovtarskih narečij ter ponekod v gorenjskem narečju slišimo priporniški izgovor glasu *g*, ki ni značilen le za nadiško narečje, ampak za skoraj tretjino slovenskega jezikovnega prostora (knjižno slovensko *gora* : nadiško *γora*, notranjsko *γwora*). Starejši mehki *ĺ*, ohranjen med drugim v banjškem podnarečju kraškega narečja, se je v pretežnem delu slovenskih narečij razvil v *l* (npr. gorenjsko *kluč* ali prekmursko *klüč*), na zahodu pa v *j* (npr. nadiško in briško *kjuč*).

Slovenski knjižni jezik je normirana različica slovenskega jezika. Podobno kot se je italijanski knjižni jezik začel oblikovati na osnovi florentinskega narečja s konca 13. in iz 14. stoletja, se je slovenski knjižni jezik oblikoval od druge polovice 16. stoletja na podlagi osrednjeslovenskih narečij, predvsem dolenskega in gorenjskega. To je tudi razlog, da je od slovenskih narečij na slovenskem jezikovnem obrobju bolj oddaljen kot od osrednjih slovenskih narečij. Slovenski knjižni jezik je bil v drugi polovici 19. stoletja »umetno«¹ normiran kot kompromis med jezikovnim stanjem v različnih, ne samo osrednjih slovenskih narečjih. Posledično je knjižna slovenščina prvi jezik le redkih govorcev slovenščine. Vsi govorcev slovenskih narečij se moramo knjižnega jezika priučiti, najbolj sistematično v okviru obveznega izobraževanja v maternem jeziku v javni šoli – če nam država, v kateri živimo, to seveda omogoča. S šolo v maternem jeziku pa poleg knjižnega jezika usvojimo še védenje o zgodovini celotnega jezikovnega prostora, nastanku narečij in knjižnega jezika, o književnosti v tem jeziku ipd., kar nam daje širši pogled na lastno jezikovno identiteto. Pogost argument, da govorcev nadiškega narečja ne razumejo slovenskega knjižnega jezika in da zato nadiščina ni slovenščina, je v luči predstavljenih dejstev popolnoma nerelevanten. Velik del govorcev nadiščine je obiskoval javno šolo z italijanskim učnim jezikom, zato je razumljivo, da je njihovo poznavanje drugih slovenskih narečij in tudi slovenskega knjižnega jezika slabše.

Ker se zavedamo posebnega položaja slovenskih narečij in njihovih govorcev zunaj meja države Slovenije, tudi na našem inštitutu posebno pozornost namenjamo sistematičnemu raziskovanju različic slovenskega jezika v nekdanji Videmski pokrajini. Želimo si, da bi to raziskovanje še naprej potekalo v tvornem sodelovanju z domačini, govorcei teh narečij.

Predstojnik Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU
izr. prof. dr. **Kozma Ahačič**, znanstveni svetnik

Predsednica Znanstvenega sveta Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU
prof. dr. **Jožica Škofic**, znanstvena svetnica

Izjavo so sooblikovali: doc. dr. **Nataša Gliha Komac**, dr. **Januška Gostenčnik**,
dr. **Janoš Ježovnik**, dr. **Karmen Kenda-Jež**, izr. prof. dr. **Matej Šekli**,
prof. dr. **Jožica Škofic**, doc. dr. **Danila Zuljan Kumar**

SEZNAM SODELUJOČIH

- Ljudmila Bokal** Srednja vas 19a, SI-1355 Polhov Gradec
milka.bokal@gmail.com
- Rok Dovjak** Javni zavod Radiotelevizija Slovenija
Kolodvorska 2, SI-1000 Ljubljana
rok.dovjak@rtvslo.si
- Metka Furlan** Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti
in umetnosti
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana
metka.furlan@zrc-sazu.si
- Nataša Gliha Komac** Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti
in umetnosti
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana
natasa.gliha-komac@zrc-sazu.si
- Januška Gostenčnik** Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti
in umetnosti
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana
januska.gostencnik@zrc-sazu.si
- Jasmin Hodžić** Univerzitet u Sarajevu
Institut za jezik
Hasana Kikića 12, BA-71 000 Sarajevo, Bosna in Hercegovina
jasmin.hodzic@izj.unsa.ba
- Tjaša Jakop** Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti
in umetnosti
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana
tjasa.jakop@zrc-sazu.si
- Janoš Ježovnik** Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti
in umetnosti
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana
janos.jezovnik@zrc-sazu.si
- Jerneja Kavčič** Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za klasično filologijo
Aškerčeva cesta 2, SI-1000 Ljubljana
jerneja.kavcic@guest.arnes.si

- Karmen Kenda-Jež** Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana
karmenkendajez@gmail.com
- Zdeňka Kohoutková** Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slavistiko
Aškerčeva cesta 2, SI-1000 Ljubljana
zdenka.kohoutkova@ff.uni-lj.si
- Tjaša Markežič** Prva gimnazija Maribor
Trg generala Maistra 1, SI-2000 Maribor
tjasa.markezic@prva-gimnazija.org
- Sergej Popov** Харьковский национальный университет
Сергей Попов имени В. Н. Каразина, Кафедра русского языка
UA-61022, площадь Свободы, 4, город Харьков, Украјина
sl.popov@yahoo.com
- Dorota Krystyna Rembiszewska** Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk
ul. Bartoszewicza 1b m. 17, PL-00-337 Warszawa, Poljska
dorota.rembiszewska@ispan.waw.pl
- Janusz Siatkowski** Uniwersytet Warszawski
Instytut Slawistyki Zachodniej i Południowej
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, PL-00-927 Warszawa, Poljska
janusz.siatkowwski@wp.pl
- Jelica Stojanović** Univerzitet Crne Gore
Filološki fakultet
Danila Bojovića bb, ME-81400 Nikšić, Črna gora
jelicast@yahoo.com
- Irena Stramljič Breznik** Univerza v Mariboru
Filozofska fakulteta
Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor
irena.stramljic@um.si
- Tatjana Šalajeva** Институт славяноведения РАН
Татьяна Шалаева RU-119991 Россия, Москва, Ленинский проспект, 32-а, Rusija
koukuk@gmail.com
- Jožica Škofic** Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana *in*
Univerza na Primorskem
Fakulteta za humanistične študije
Titov trg 5, SI-6000 Koper
jozica.skofic@zrc-sazu.si

- Matej Šekli** Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana *in*
Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Aškerčeva cesta 2, SI-1000 Ljubljana
matej.sekli@zrc-sazu.si
- Mladen Uhlik** Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slavistiko
Aškerčeva cesta 2, SI-1000 Ljubljana
mladen.uhlik@gmail.com
- Darja Vaščenko** Институт славяноведения РАН
Дарья Ващенко RU-119991 Россия, Москва, Ленинский проспект, 32-а,
Rusija
daranismaill.ru
- Danila Zuljan Kumar** Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana
danila.zuljan@zrc-sazu.si
- Andreja Žele** Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovenistiko
Aškerčeva cesta 2, SI-1000 Ljubljana *in*
Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana
andreja.zele@ff.uni-lj.si, andrejaz@zrc-sazu.si

Navodila avtorjem

Jezikoslovni zapiski so revija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, slovenska znanstvena **jezikoslovna revija, ki izhaja dvakrat na leto**, na začetku pomladi in na začetku jeseni. Poleg delavcev inštituta so k sodelovanju vabljeni tudi drugi domači in tuji raziskovalci slovenskega in drugih slovanskih jezikov. Uredništvo k pisanju posebej spodbuja mlade raziskovalce in raziskovalke.

Največji obseg člankov je ena avtorska pola, tj. 16 strani s po 30 vrsticami, za razprave po dogovoru z uredništvom tudi več. Poročila naj bi obsegala do 5, recenzije, predstavitve ali kritike jezikoslovnih del pa do 10 strani. Izvirna besedila je treba oddati uredništvu v programu Word in v pisavi Times New Roman ali 00 ZRCola (velikost 10 pik); ta je priporočena za posebne jezikoslovne znake, dobiti pa jo je mogoče v okviru zastonskega vnašalnega sistema ZRCola na spletni strani <http://ZRCola.zrc-sazu.si> ali na urednikovem e-naslovu peter.weiss@zrc-sazu.si. Besedila naj bodo oddana v elektronski obliki po e-pošti, tistim s posebnimi jezikoslovnimi znaki pa naj bo priložena tudi datoteka v obliki PDF.

Vsi prispevki imajo na začetku slovenski in angleški izvleček s po do 5 vrsticami in do 5 ključnimi besedami. Povzetek pri razpravah in člankih v obsegu do 15 vrstic je pri slovenskih prispevkih objavljen v angleščini, pri neslovenskih prispevkih pa v slovenščini; oddate ga lahko v jeziku prispevka. Pri navajanju objav v literaturi naj se avtorji po možnosti ravnajo po prejšnjih objavah v Jezikoslovnih zapiskih.

Prispevke preberejo člani uredniškega odbora, ki članke in razprave praviloma tudi recenzirajo. Pri dvojnem slepem recenziranju sodelujejo tudi zunanji recenzenti. Priporočila in popravki članov uredniškega odbora oziroma recenzentov so posredovani avtorjem, da jih upoštevajo.

Uredniški odbor Jezikoslovnih zapiskov si pri pripravljanju revije želi čim širšega sodelovanja. Zato poziva sodelavce in bralce revije ter vse zainteresirane, da pošiljajo svoje predloge in mnenja v zvezi z obliko in vsebino revije ter z delom uredniškega odbora. Objavljeni bodo v rubriki Odmevi.

Razprave in članki

- Matej Šekli** Relativna in absolutna kronologija (bavarsko)staro-
in -srednjevisokonemških izposojenk v slovenščini
- Metka Furlan** Zakaj se prebivalcem Bertokov pravi *Bertošani*?
- Tjaša Markežič – Irena Stramljič Breznik** Feminativne tvorjenke in njihova obrazila od 16. stoletja do danes
- Ljudmila Bokal** Slovar zvonjenja in pritrkavanja – terminološki slovar kulturnega konteksta
- Jerneja Kavčič** Opombe o izvoru in rabi slovničnih izrazov »moški« in »ženski« spol
- Mladen Uhlík – Andreja Žele** Kontrastivna obravnava povratnosvojlnega zaimka v slovenščini in ruščini
- Rok Dovjak** Razmišljanje ob prevzemanju imen iz korejščine
- Jasmin Hodžić** Sociolingvistički uvidi u rasprave o bosanskom jeziku na *Mostarskom savjetovanju o književnom jeziku* (1973) i *Sarajevskom savjetovanju* (2019)
- Jelica Stojanović** Kontinuantni poluglasnika u *Paštrovskim ispravama* 16–19. vijeka
- Dorota Krystyna Rembiszewska – Janusz Siatkowski** Z wewnątrzsłowiańskich kontaktów językowych: *pacie* ‘prosię’, ‘świnka’, *paciuk* ‘wieprz’, ‘świnia’ oraz *pac*, *pacuk* ‘szczur’
- Дарья Ващенко – Татьяна Шалаева** Данные венгерского языка в славянской этимологии
- Сергей Попов** Когнитивно-эволюционная интерпретация концепции Б. Ф. Поршнева о физиологических предпосылках появления языка

Ocene in poročila

- Tjaša Jakop** Istrskobeneški jezikovni atlas severozahodne Istre
Suzane Todorović
- Zdeňka Kohoutková** Življenje čeških besed ob izginjanju narečij

Izjava

- Inštitut za slovenski jezik** Zakaj je nadiško narečje v Italiji slovensko narečje
- Fraňa Ramovša ZRC SAZU**

